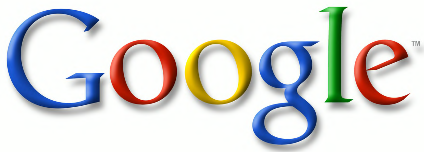

HIERONYMUS
ANDOVER-HARVARD
THEOLOGICAL LIBRARY

Jacobus Arminius.

JACOBUS ARMINIUS.

EEN BIOGRAFIE

(Met portret en handteekening)

DOOR

J. H. MARONIER,

Em. Predikant der Remonstrantsche Broederschap.

AMSTERDAM — Y. ROGGE

1905.

Aan de nagedachtenis

van

Dr. H. C. ROGGE,

Hoogleeraar in de geschiedenis aan de Universiteit
van Amsterdam.

INHOUD.

INLEIDING.

Meermalen is de vraag bij mij gerezen, waarom tot nog toe geen onzer jonge geleerden aan Arminius, den patriarch der Remonstrantsche Broederschap, een afzonderlijke studie heeft gewijd. Wij kennen Coolhaes en Wttenbogaert door Rogge, Episcopius door Haentjens, Nellius door Sax, van Hemert door Groenewegen, Wetstein door Lente. Maar niemand gaf ons tot nog toe een biografie van den man, die in de eerste plaats verdiend had in aanmerking te komen.

Misschien zal menigeen, met Christiaan Sepp, van oordeel zijn, dat „de bijzonderheden van zijn leven vaak beschreven en algemeen bekend zijn." En tot op zekere hoogte is dat waar. Wij bezitten in de *Lijkrede* van Bertius een nauwkeurige schets van zijn persoon en werkzaamheid. Uitvoeriger is Caspar Brandt. Adriaan Stolker, predikant te Rotterdam, hield een *Gedachtenisrede* bij de tweehonderdste verjaring van zijn dood. James Nichols gaf in 1825 en 1828 een Engelsche vertaling zijner werken uit, met een tal van aanteekeningen verrijkt. In 1875 verscheen een derde deel, vertaald door zijn zoon William [1]). Rogge heeft

---

[1]) Aan den vader schreef Prof. A. des Amorie van der Hoeven indertijd het volgende: „De gematigde gevoelens van de oude Remonstranten vinden tegenwoordig hoe langer zoo meer ingang: zij worden gedeeld door het meest verlichte deel der Protestanten van de Nederlanden. Dat helder licht, dat door Arminius ontstoken werd en door den onsterfelijken Hugo de Groot, wordt thans algemeen erkend en hoog geroemd; en ieder verheugt zich, dat de scheidsmuren, welke de verschillende afdeelingen der Protestantsche Kerk verdeelen, eindelijk beginnen ineen te storten." Helaas! weer andere scheidsmuren zijn er verrezen.

in zijn Wttenbogaert ook het beeld van diens trouwen vriend Arminius geteekend. Dr. B. Tideman schetste zijn leven in het Tijdschrift der *Remonstrantsche Broederschap*, in 1896. En onlangs gaf Dr. van Langeraad een uitvoerig artikel over hem in *Het Protestantsche Vaderland.*

Met dat al bezitten wij nog geen *biografie* van Arminius en zijn de bijzonderheden van zijn leven aan velen, vooral aan vele Remonstranten, niet genoeg bekend. Want de genoemde levensberichten zijn voor een deel geschreven in het Latijn, voor een deel verscholen in uitvoerige werken of tijdschriften, die niet iedereen bij de hand heeft. Daarenboven is zijn beeld door Kalvinisten en Contra-remonstranten van vroeger en later tijd op zoo partijdige wijze misteekend, dat een eereherstelling van den edelen man zeer gewenscht is. Daartoe kan vooral zijn correspondentie met Wttenbogaert en anderen van dienst zijn. Want waaruit leert men beter een man van beteekenis kennen dan uit de brieven aan een vertrouwden vriend, waarin hij geheel zijn hart, zijn denken en gevoelen openlegt en die oorspronkelijk niet voor openbaarmaking bestemd waren? En wij bezitten van hem een betrekkelijk kleinen, maar kostbaren schat van brieven, die niet, zooals de correspondentie van vele geleerden, alleen over wetenschappelijke onderwerpen handelen, maar ook over huiselijke omstandigheden en vooral over de beweegredenen van zijn doen en laten, die door zoovelen miskend zijn.

Met die brieven voor mij, en de werken van Wttenbogaert, Trigland, Baudart, Brandt en anderen, wil ik trachten de bestaande leemte aan te vullen. Ik doe het met de gedachte van Baudart in de Voorrede zijner *Memoriën:* „Hoewel weynich bequaemheits daertoe hebbende", is het beter, „dat ic het doe dan niemand"; beter, dat het beeld van dezen

merkwaardigen man „met de bleecke coloure mynes pinseels worde afgemaelt dan alheel niet. Ic wensche, dat ic meer hadde cunnen doen dan ic gedaen heb, hope nochtans, dat" de lezer „desen mynen arbeyd in dancke sal aennemen."

HOOFDSTUK I.

De tijd, waarin Arminius leefde.

Zoo ooit, dan mag de tijd, waarin Arminius leefde, 1560—1609, een veelbewogen tijd voor ons vaderland worden genoemd, zoowel op staatkundig als godsdienstig gebied. In 1559 had Filips II onze landpalen verlaten om er nooit in terug te keeren, en daarmee begon „het voorspel" van den tachtigjarigen oorlog, die in 1609 door het Bestand slechts een twaalftal jaren zou worden geschorst. En daartusschen, wat bange jaren van worsteling om de vrijheid van geloof en geweten, om de onafhankelijkheid van den Staat. Wat al slachtoffers van een blinden godsdiensthaat hebben er in dien tijd in de kerkers gezucht, wat al brandstapels gerookt; hoevele duizenden zijn er op het slagveld in den strijd tegen Spanje gevallen. Als wij die halve eeuw overzien, wat al gewichtige gebeurtenissen rijzen dan voor onze herinnering op: het verbond der edelen, de beeldenstorm, de komst van Alva, de bloedraad, de dood van Egmond en Hoorne, het optreden van den prins van Oranje, de inneming van den Briel, het beleg van Leiden, de Unie van Utrecht, de afzwering van Spanje, de moord van den Prins, het bewind van Leycester, het optreden van prins Maurits, en daartusschen nog zoovele andere min of meer belangrijke gebeurtenissen, het gaat alles voor onze verbeelding voorbij.

Niet minder veelbewogen was de tijd, waarin Arminius

leefde, op godsdienstig gebied. Met kracht was de Hervorming uit Duitschland naar hier doorgedrongen, voorbereid door de Broeders des gemeenen levens en door Desiderius Erasmus. Bij aanzienlijken en geringen, bij priesters en leeken had zij ingang gevonden. Maar zij stuitte op een hardnekkigen tegenstand, eerst van Karel V, toen in nog veel erger mate, van den dweepzieken Filips II. Toch won het Protestantisme van jaar tot jaar veld, hoe ruimer het gebied werd, dat de kampvechters voor de vrijheid op den vijand veroverden. Mocht in sommige provinciën het aantal Roomschen in 1560 nog aanzienlijker zijn dan dat der Protestanten, in Holland was de verhouding omgekeerd; daar werd in de meeste steden reeds ongehinderd het Evangelie gepredikt en had zich een min of meer talrijke gemeente gevormd.

Maar nu rees het groote bezwaar, dat zich overal voordeed, waar de boeien van Rome waren verbroken, hoe de veelsoortige aanhangers der nieuwe leer tot één geheel te vereenigen, met andere woorden, hoe op den grondslag der Hervorming een kerk te stichten. Want velerlei waren de stroomingen op godsdienstig gebied, die zich hier, gelijk overal elders, vertoonden. Uit het volk was de beweging voortgekomen, en daarom had het humanisme, dat van wetenschappelijke behoeften uitging, slechts bij weinigen ingang gevonden. Aanvankelijk droeg de Hervorming een Sakramentistisch karakter, geboren uit den afkeer van het sakrament der mis. Daarna sleepte het Anabaptisme, de sekte der wederdoopers, duizenden mede, totdat het aan de vreedzame Mennonieten of Doopsgezinden het aanzijn gaf. De schriften van Luther hadden ook tal van aanhangers gevonden, maar de invloed van dezen Hervormer werd ten slotte verdrongen door het krachtig optredend Kalvi-

nisme. De vluchtelingen uit Vlaanderen brachten het naar het noorden, en daar vond het weerklank bij de stoere strijders voor hunne onafhankelijkheid. Het gaf aan het Nederlandsch Protestantisme een Kalvinistisch karakter.

Reeds in 1560 werd het beroemde werk van Kalvijn, de *Institutio Christianae religionis*, in het Nederlandsch overgezet. In het volgend jaar verscheen de *Geloofsbelijdenis* van Guy de Bray in het licht, op Kalvinistische leest geschoeid en welhaast het wachtwoord geworden van allen, die niet met Luther of Menno meegingen. Door den invloed van Marnix van St. Aldegonde, en vooral van zijn Franschen hofprediker Pierre Loseleur, werd de prins van Oranje voor het Kalvinisme gewonnen, maar zonder in den geest van uitsluiting en ketterhaat der strenge Kalvinisten te deelen. En zoo kwam het, dat de genoemde geloofsbelijdenis de grondslag werd van de Nederlandsche Hervormde Kerk, waaraan de Heidelbergsche Katechismus, van denzelfden geest doortrokken, als leerboek voor het volk werd toegevoegd. En terwijl aanvankelijk was bepaald, dat de eerste ieder jaar zou worden herzien en getoetst aan de H. Schrift, werd spoedig deze bepaling vergeten en allengs de Confessie boven de Schrift gesteld en als onverbeterlijke uitdrukking van het geloof der Hervormden aangemerkt.

Toch waren en bleven er velen, die zich met deze opvatting niet konden vereenigen, die een afkeer hadden van de strenge denkbeelden van Kalvijn, of in het geheel niet van een bindende belijdenis wilden weten. Zoo hooren wij in 1567 Petrus Bloccius, een onderwijzer, verklaren: „Een predikant mag naar geen confessie wachten of vragen. Gij, rechte predikanten, zijt in de plaats van Christus; zoo ziet toe, dat gij Gods woord leert als Christus gedaan heeft. De Christenen hebben in het Nieuwe Testament een eeuwige

confessie en zijn met Christus en zijn leer tevreden". Jan van Marnix, Heer van Toulouse, die geweigerd had de Augsburgsche confessie te onderteekenen, verklaarde zich een Kalvinist, „juist omdat hij zich aan geen belijdenis wilde hechten, maar aan de leer van het Evangelie." In 1577 klaagde Marnix van St. Aldegonde, dat „de voornaamste mannen uit den adel en uit de Staten, en ook ontallijke uit het volk, zich van de godsdienstoefeningen der Hervormden onthielden, alleen hierom, dat zij schroomden voor een nieuwe heerschappij en juk van kerkelijke jurisdictie". „Welk man", riep de prins van Oranje uit, „is zoo vermetel om aan eens anders conscientie te durven raken?" Het ideaal van zijn hofprediker Loseleur was „een belijdenis, waarmee alle vromen zich konden vereenigen en die voor alle geloovigen ter zaligheid voldoende was". Naar aanleiding van een aanklacht wegens ketterij en den eisch tot vervolging, zeide burgemeester C. P. Hooft in 1598, dat „slechte menschen altijd de goeden hadden vervolgd", en dat „geene vorsten of overheden eenig gezag hebben over de gewetens hunner onderdanen in zaken van godsdienst". Ook sprak hij zijn verwondering uit, dat zij, die de leer der voorbeschikking zoo streng vasthielden, op vervolging of gewetensdwang aandrongen, daar, volgens hen, niemand de dwalingen, waartoe hij voorbeschikt was, kon ontgaan.

In 1582, een jaar na de Synode van Middelburg, waar bepaald was, dat de confessie niet alleen door de predikanten, ouderlingen en diakenen, maar ook door de theologische professoren en de onderwijzers onderteekend moest worden, diende Jan van Hout, Secretaris der stad Leiden, namens zijn regeering een remonstrantie bij de Staten van Holland in, waarin wij o.a. het volgende lezen: „Terwijl

wij nu door Gods genade van den pauselijken band ontbonden zijn, zijn sommige lieden weer door hun onverstandigen ijver opgewekt om de overheid aan te sporen, den waren godsdienst voor te staan. Dit bedwang, en geen ander, is de rechte moeder van het pausdom geweest, waardoor het gestegen is boven al wat God en Majesteit genoemd wordt. Hebben daarom rijpelijk besloten, dat wij tot geen godsdienstdwang, in het klein, noch in het groot, noch tot eenige statuten of decreten daarheen strekkende, aan te nemen, zouden verstaan willen. Wij hebben ons verbonden tegen de Spaansche wreedheid, niet om eenigen godsdienst alleen te beschermen en in vrijheid te bezitten, maar velen, die ons hiertoe geholpen hebben, lijf en leven bij ons gewaagd, als muilen gearbeid en met leeuwenharten gestaan hebben, zijn niet altemaal lieden van één gezindheid geweest; dat wij ons kwalijk kunnen verbeelden, dat door eenigen dwang goede Christenen gemaakt worden, maar wel een hoop booze huichelaars." En zich tot de kerkelijken wendende, heet het: „Uit wat macht en tot welk einde zoudt gij ons uwe *Acta Synodalia* willen opdringen? Ons is tot nog toe niet gebleken, dat u God de macht gegeven heeft, de overheid te beheeren. Hoewel wij niet anders bevinden dan dat de Synode poogt, het hoofd van de overheid te worden; hetwelk wij aanmerkende, kunnen niet verstaan, waarom wij ons, *met uwe synode, nieuwe strikken* zouden laten aanleggen. Is het Gods woord, dat gij ons voorstelt, laat u genoegen, dat wij de boeken van Gods woord in groote reverentie aannemen; en wij, deze volgende, weten zeker, dat wij niet dwalen zullen; daar wij, integendeel, zien, dat ten allen tijde de conciliën, synoden en decreten weinig vrucht en veel kwaads veroorzaakt hebben."

Tegenover de boeken-censuur, door de predikanten in toepassing gebracht, zegt van Hout: „De vrijheid heeft altijd voornamelijk daarin bestaan, dat men zijn gevoelen vrij mocht uitspreken." „De zedelijkheid, die alle tirannie weerspreekt, leerde ons, dat de waarheid zoo weinig als het licht gedrongen mag worden." Tegenover de heerschzucht der kerkelijken heet het: „Wij begeeren, dat een burgerlijk gebied geheel en onverdeeld bij de politieke overheid blijven moge, en dat wij den kerkelijken mannen geen deur en poorten tot een nieuwe jurisdictie en meesterschap over overheid, onderdanen, vrouw en kinderen opendoen." Het manifest eindigt met den wensch, dat ook de Staten „daaraan de hand houden, de gemeente in hare bijzondere gevoelens, niet tegen de burgerlijke rust strijdende, in liefde te dragen, met liefde te lokken, in de liefde te behouden".

In denzelfden geest als de genoemde verklaringen leerden een aantal sprekers en schrijvers. Reeds in 1554 had Anastasius Veluanus met zijn boekje *Der leeken wegwijzer*, door Wttenbogaert hoog gewaardeerd, de oogen voor een mildere opvatting van het Christendom geopend. Hij werd daarom door Trigland, spottend, de *patriarch der Remonstranten* genoemd. De stichtelijke vertoogen van den Zuricher predikant Bullinger, die denzelfden geest ademen en door een banneling te Emden in het Nederlandsch waren vertaald, werden hier veel gelezen. In Utrecht trok de prediking van den pastoor der Jacobskerk, Huibert Duifhuis, tal van toehoorders. Hij liet, ook toen hij het priesterkleed had afgelegd, in 1578, de kerkleer rusten en drong alleen aan op vroomheid van hart en reinheid van wandel volgens de Schrift. „Hierin", zeide hij, „bestaat het bijzonder deel der religie, dat de mensch ophoudt van kwaad te

doen; alsdan wil de Heer hem zijn godsdienst laten welgevallen, en anders geldt het alles niet." Evenals in Genève de tegenstanders van Kalvijn, werden de aanhangers van Duifhuis voor Libertijnen verklaard.

Besliste tegenstanders van Kalvijn waren de predikanten Gellius Snecanus, Caspar Coolhaes, Hermanus Herberts, Taco Sybrands, Cornelis Wiggerts, en de Haarlemsche plaatsnijder Dirk Volkerts Coornhert. SNECANUS was de eerste predikant van Leeuwarden. Hij gaf een boek uit, waarin hij de *voorwaardelijke* prædestinatie, in den geest van Melanchthon, verdedigde en beweerde, dat zij, die de leer van Kalvijn voorstonden, in Friesland voor verkondigers van nieuwigheden werden gehouden. Beza had gewild, dat hij door den sterken arm werd gestraft! Hij had zulk een afkeer van Synoden, die hij meermalen had bijgewoond, dat hij daarbij dacht aan het woord van Gregorius van Nazianze, die beweerde, nooit als een beter mensch van een Synode te zijn huiswaarts gekeerd. „Hoe zullen wij", vroeg hij, „het geloof der pauselijken afkeuren, als wij er in beginsel niet van verschillen en in onze synodale bepalingen tot hetzelfde kwaad vervallen? De Satan kan den naam der Hervormde Kerk wel verdragen, maar niet de reine leer des Evangelies."

CASPAR COOLHAES was eerst predikant te Deventer, daarna te Leiden. [1]) Hier kwam hij in botsing met zijn ambtgenoot Peter Cornelisz, die van geen gezag der regeering in kerkelijke zaken wilde weten, hetgeen door Coolhaes verdedigd werd. Een ander ambtgenoot van Coolhaes, Lucas Helpe, wilde met niemand avondmaal houden, die het niet in alles met hem eens was. Daarentegen leerde Coolhaes, dat

[1]) Zie H. C. Rogge, *Caspar Janszoon Coolhaes, de voorlooper van Arminius en der Remonstranten*, Amst. 1856.

wij allen voor broeders moeten verklaren, die in de hoofdzaken met ons gaan en in vrede met ons willen leven. Tegenover het beweren der Z. en N.-Hollandsche synode, dat het billijk en redelijk was, aangezien de Gereformeerde kerk een belijdenis des geloofs en een catechismus had, dat acht genomen werd, of in hetgeen de kerkedienaren schrijven iets is wat daartegen strijdt," — daartegenover verklaarde hij, dat „het binden aan zekere commentariën en catechismen gelijk stond met de in Christus' naam gedoopten in stukken te deelen en afzonderlijke gemeenten op te richten, waarvan ieder roept: ziet, hier is de Christus! dit is de kerk Gods! aldus moet men gelooven! wie aldus niet gelooft, kan niet zalig worden! die is s' Heeren tafel onwaardig! die is een ketter, vrijgeest, libertijn, ongeloovige, verstoorder van den kerkelijken vrede! Ieder zou wel willen, dat zijn tegenpartij werd uitgeroeid en hij gehouden werd de waarheid te bezitten."

„Elke kerk," zegt hij elders, „die meer schriften ter zaligheid noodig acht (dan den Bijbel), mag zich niet beroemen naar het voorbeeld der apostolische kerk hervormd te zijn." „Al wat een mensch ter zaligheid te weten noodig heeft, is zoo duidelijk in de H. Schrift voorgesteld, dat het geen uitlegging behoeft. En dat bestaat hierin, dat wij berouw over onze zonden gevoelen en ons verlaten moeten op de genade, door God ons in Christus bewezen, dat wij ons van ganscher harte tot God bekeeren en hem gehoorzaam zijn. Wat goed en kwaad is, is duidelijk in de Schrift uitgedrukt."

Om zijn bestrijding van Kalvijn werden de schriften van Coolhaes door een Synode te Middelburg, in 1584, veroordeeld, als ergerlijk en in strijd met de zuivere leer. Aan den eisch om ze te herroepen wilde hij niet voldoen, tenzij

men hem van de onschriftmatigheid zijner gevoelens overtuigde. In het volgend jaar werd hij door de Provinciale Synode van N.-Holland uit de kerk verbannen. Maar de classen van den Haag, Gouda en Dordrecht kwamen daartegen op. Later werd hij weer in zijn bediening hersteld; maar toen er nieuwe moeilijkheden ontstonden, legde hij zijn bediening neer en bracht de overige jaren van zijn leven te Amsterdam door.

Op een beschuldiging, dat hij de Kalvinisten een secte had genoemd, gaf hij ten antwoord: „Ik noem *hen* Kalvinisten, die zich alzoo aan Kalvijn en zijne schriften vastklemmen, dat zij geen tittel daarvan willen afwijken, en ieder ander, die in het kleinste daartegen zou willen kikken of dit of dat niet zoo verstaat als zij, verachten en verdoemen. Ons ambt is niet Kalvijn, maar Christus te prediken. Kalvijn is niet voor ons geboren; hij heeft ook geen getuigenis van God, dat hij niet heeft kunnen dwalen." „Ik ben monnik geweest en heb de pij gedragen en ben niet voornemens mij opnieuw een juk van menschen te laten opleggen." Met Prins Willem meende hij, dat „de godsdienst niet moest opgedrongen, maar aangeraden worden."

HERMAN HERBERTS, te Grol bij Zutfen geboren, was achtervolgens predikant te Wezel, Antwerpen en Dordrecht. In 1582 werd hij door eenigen zijner ambtgenooten beschuldigd van een der boeken van de Doopsgezinden in een nieuwen druk te hebben willen uitgeven. Den 23sten Maart werden twee leden der regeering afgezonden om de zaak te onderzoeken. Zijne aanklagers wilden, dat hij schuld zou bekennen, wat door hem geweigerd werd. Geen enkel bewijs konden zij voor hun beweren bijbrengen en gingen zoo tegen hem te werk, dat een der afgevaardigden zeide: „Mijne heeren, ik heb de geschiedenis van de Spaansche inkwisitie gelezen,

maar ik heb nergens daarvan zulk een levende schilderij gezien als hier."

Kort daarop werd hij te Gouda beroepen en in 1585 door de Haagsche Synode van onrechtzinnigheid beschuldigd, bij welke gelegenheid hij zich bereid verklaarde, de Confessie te onderteekenen, mits het 16de artikel, over de Prædestinatie, mocht worden verklaard in dien zin, dat God niet tot een oorzaak der zonde werd gemaakt. Zoo wilde hij ook den Catechismus aannemen, onder voorbehoud, dat het 114de Antwoord, waarin verklaard wordt, dat zelfs de heiligste menschen slechts een klein begin van gehoorzaamheid in dit leven hebben, werd opgevat met het oog op de volmaaktheid in het toekomend leven. Toen men ook hem uit de kerk wilde stooten, kwamen de Staten er tegen op. De overheid van Gouda nam hem tegenover de kerkelijke machten in bescherming. Gelijk zij, van de Hervorming af, niet had geduld, dat de Heidelbergsche Catechismus van den preekstoel werd geleerd, omdat zij het in strijd achtte met de ware hervorming, een menschelijken tekst voor den Bijbel in de plaats te stellen, zoo wilde ook hij geen uitwendigen band, maar vrijheid van onderzoek en vrijheid van spreken. „Menschen," schreef hij, „zijn het geweest, die den Catechismus hebben saamgebracht, menschen, die konden feilen." Vóór zijn dood had Petrus Dathenus, die den Catechismus in het Nederlandsch vertaalde en met zijn Psalmberijming tot kerkboek en leerboek maakte, aan Herberts geschreven, dat hij voorgenomen had, niet meer te leeren; want hij erkende, reeds lang blind en een leider der blinden geweest te zijn. „Men acht thans," voegt Herberts erbij, „de schrijvers van den Catechismus meer dan zij zichzelven doen."

Taco Sybrands was te Utrecht predikant in dezelfde

kerk, waar Duifhuis eens zoovelen had gesticht. Toen echter zijn gemeente, onder den invloed van Leycester, met die der Gereformeerden ineengesmolten werd, legde hij zijn betrekking neer, daar hij de Confessie en den Catechismus alleen wilde onderteekenen, voor zoover zij overeenkwamen met Gods woord, terwijl van hem een onvoorwaardelijke onderteekening werd verlangd. Graaf van Meurs, de stadhouder van Utrecht, gaf hem het loffelijk getuigenis: „Dat moet waarlijk een vroom man zijn, die, met zoovele kinderen beladen en van zoo weinig middelen voorzien, liever heengaat dan tegen zijn geweten te handelen en te blijven." Drie jaren later werd hij te Medemblik beroepen. Daar hij niet verder wilde gaan dan een voorwaardelijke Prædestinatie, werd hij door de Kalvinisten bij de Staten van onrechtzinnigheid aangeklaagd. Door de overheid van Medemblik werd hij gesteund tegenover de kerkelijke partij als een man van onberispelijk gedrag en zuiverheid in de leer. Twee afgevaardigden der Staten brachten hem er toe, in 1599 een geloofsbelijdenis op te stellen, waarmee de meerderheid der N.-Hollandsche Synode, ondanks den tegenstand van den Amsterdamschen predikant Plancius, genoegen nam. Verder werd hij met rust gelaten.

Van een krachtiger geest was Cornelis Wiggerts bezield, predikant te Bolsward en Harlingen, daarna te Hoorn. Hij noemde hen, die de Voorbeschikking leerden, Epicureërs, die het oordeel loochenden, en de kerk een nieuw pausdom. Door de N.-Hollandsche Synode, in 1587, ontboden om zich te verantwoorden, weigerde hij te verschijnen. Geschorst in de bediening, ging hij toch met preken voort. Het volgend jaar drong de Synode te Haarlem vergeefs bij de Staten op zijn afzetting aan. Het gevolg hiervan was, dat hij in een privaathuis begon te preken

en zich hoe langer zoo meer van de kerk los te maken. Twee zijner ambtgenooten, Clement Maartens en Cornelis Spruyt, deelden zijne gevoelens, maar gingen niet zoo ver. Vergeefs trachtten de predikanten Wttenbogaert, Bastingius[1]) en anderen Wiggerts tot meer toegevendheid te stemmen. In 1598 werd hij openlijk in den ban gedaan, maar behield een traktement van de regeering, met de vergunning om te Hoorn te blijven wonen, waar hij zijne huiselijke godsdienstoefeningen voortzette. Zijn vast karakter heeft aan de Synoden, de Staten en de overheid van Hoorn heel wat werk gegeven. Ten slotte kwam zelfs Prins Maurits er bij te pas.

Ook verdient nog DIRK VOLKERTS COORNHERT eenige oogenblikken onze aandacht. Hij was geen predikant, maar letterkundige, van beroep plaatsnijder en notaris te Haarlem. Bekend om zijn verdraagzaamheid jegens de Roomschen, kon hij de onverdraagzaamheid der Protestanten niet dulden. Daarom had hij zich de zaak van Coolhaes aangetrokken en een „Vertoog" aan de Staten van Holland, uit naam der Leidsche overheid, geschreven, waarin hij deze laat verklaren, dat zij „de gemeente, die in verleden tijden zoo hard door den last der gedwongen eenheid gedrukt was geweest, niet weder op den weg der gevangen vrijheid wilde brengen.... Met recht ons onttrekkende aan de Spaansche wreedheid, hebben wij ons niet verbonden om eenige particuliere religie alleen te foveeren. Wat de godsdienstige denkwijze aangaat, wij keuren goed, dat de geleerden in woorden en geschriften de dwalingen tegengaan; maar wij hebben een afkeer van schelden en verketteren.

---

1) **Bastingius had tot stelregel: „Ik veroordeel niemand, in wien ik iets van Christus vind."**

De ware vrijheid bestond altijd daarin, dat ieder zijn gevoelen mocht zeggen. Wanneer de leugen zich ook nevens de waarheid openbaren kan, komt de laatste daardoor slechts te helderder uit, terwijl de eerste vanzelf verdwijnt."

Toen professor Lipsius te Leiden, die kort daarop tot de Roomsche kerk overging, een boek had uitgegeven over de *Politie of regeerkunde* en daarin het straffen der ketters had aanbevolen, o. a. met deze woorden: „De goedertierenheid hebbe hier geen plaats; brandt en snijdt, opdat liever eenige leden dan het lichaam verderve", — kwam Coornhert daartegen op met een geschrift *Over het ketterdooden en den dwang des gewetens.* Hij had het tot zijn levenstaak gemaakt, „de heillooze bedenkselgrillen uit den vreemde, die het zachte evangelie, door de wijste geleerden in deze landen geleerd, op zij gedrongen hadden, te brandmerken." Daarom werd hij uitgemaakt voor een ongeloovigen heiden, een twistzoeker, lasteraar, weetniet, een dollen hond, smid van alle ketterijen, prins der libertijnen, oproerigen Judas, aanblazer des Satans, die den vrijen wil uit de hel bracht, en zoo meer. Trigland noemt hem „een van de grootste vijanden, die de Gereformeerde Kerk en leer ooit gehad hebben; die de Christelijke religie op het hoogste gehaat en op het gemeenste gelasterd heeft." In 1583 kwam hij in een *Proeve van den Nederlandschen Catechismus* tegen dat leerboek op en verklaarde zich bereid zijn gevoelen tegen elken voorstander er van te verdedigen. Professor Saravia te Leiden nam de uitdaging aan en hield van 27 October tot half December met hem een dispuut te 's Gravenhage, waaraan ten slotte door de Staten een eind werd gemaakt. Daar hij wel met zijn hart Protestant was, maar nooit tot de Hervormde kerk is overgegaan, kon hij niet worden vervolgd, maar werd des te meer beschimpt.

Toch kon hij naar waarheid zeggen: „Aanhangers heb ik niet velen, maar die mij liefhebben zijn er meer dan mijne vijanden wel lief is." Nog altijd van waarde is zijn *Zedekunst of Wellevenskunst.*

Tot hen, die een milder Christendom voorstonden dan dat van Kalvijn, behoorden ook, behalve Wttenbogaert, Oldenbarnevelt, Prof. Holmannus, die wij later ontmoeten zullen, Clemens Martens en Cornelis Spruyt, de genoemde ambtgenooten van Wiggerts te Hoorn, en worden nog vermeld: Robert Robberts, Willem Meerman, Reinier Telle, Hendrik Bulken, Pieter Overhaag, Johannes Ampsing, zonder dat deze bepaald als voorloopers van Arminius en de Remonstranten kunnen aangemerkt worden. Natuurlijk hadden die allen een meer of minder grooten aanhang.

Van de leerstukken der geloofsbelijdenis, waarmede velen zich niet vereenigen konden, was het voornaamste de *Voorbeschikking* of verkiezing en verwerping. Kalvijn had in zijn *Institutio* geleerd, dat God, naar zijn vrijmachtig welbehagen (*son bon plaisir*, heette het in de Fransche uitgaaf), sommige menschen ten leven had uitverkoren en anderen ter verdoemenis had bestemd. Door Theodorus Beza, den opvolger van Kalvijn, was die leer nog wat scherper ontwikkeld, daarentegen door Melanchthon en Bullinger verzacht. Nu waren er, die deze Voorbeschikking vóór den zondeval stelden, zooals Kalvijn en Beza, anderen daarna, zooals Melanchthon en Bullinger. In den mond der geleerden heetten de eersten *supralapsariërs* (bovenvaldrijvers), de laatsten *infralapsariërs* (benedenvaldrijvers); in den mond van het volk *precisen* en *rekkelijken.* De bedoeling van Kalvijn en de zijnen was, aan God alleen de eer te geven van des menschen behoud. De tegenstanders beweerden, dat men God alzoo maakte tot een dwingeland

en een oorzaak der zonde. In den grond der zaak is het een van die kwestiën, waarin men nooit verder zal komen, waarop menig wijsgeer zich heeft stomp gedacht: de vraag, wat in des menschen geestelijk leven aan de werkzaamheid van God, en wat aan de werkzaamheid van den mensch kan en moet worden toegeschreven. Men stuit hier op klippen, die het onmogelijk is te vermijden, waarop de scherpste vernuften zijn gestrand. Geen wonder, dat het in de 16de eeuw, toen iedere tinnegieter meende een theoloog te zijn, tot eindelooze twisten aanleiding gaf.

Dan was er nog een vraagstuk, dat niet minder de Hervormden verdeelde en met het bovengenoemde samenhing, de verhouding van de Kerk tot den Staat [1]. Reeds in vroeger eeuwen was er heel wat om te doen geweest, en toen had Rome het op den Staat gewonnen. Ook Kalvijn had in Genève de regeering naar zijn hand weten te zetten. En zoo wilden dan ook de Kalvinisten hier te lande de kerk inrichten op een wijze, die haar onafhankelijk maakte van het Staatsbestuur. Er waren predikanten, die de Staten *staken* noemden, omdat zij hun in den weg stonden bij de uitvoering hunner heerschzuchtige bedoelingen. Want de regeering, die alle moeite had om in den verwarden toestand der republiek eenige orde te scheppen, was niet gezind het heft uit de handen te geven. Zij kende de onverdraagzaamheid van het Kalvinisme en was er op uit, daaraan paal en perk te stellen. Zij duchtte de ergste gevaren voor de rust en de eendracht in den Staat, wanneer aan de eischen van de hoofden der Kerk werd toegegeven.

---

[1] Zie over deze kwestie een merkwaardigen brief van Saravia (vroeger hoogleeraar te Leiden, sedert 1612 wonende te Canterbury) aan Wttenbogaert, in de *Brieven van geleerde mannen*, blz. 52—57.

Herhaalde botsingen tusschen de twee tegenovergestelde machten waren daarvan het onvermijdelijk gevolg.

Ziedaar in enkele breede trekken den toestand van ons land in den tijd, waarin Arminius leefde. In al deze twisten werd hij betrokken en heeft hij een belangrijke rol gespeeld.

HOOFDSTUK II.

GEBOORTE EN JEUGD.

In het midden der zestiende eeuw woonde in Oudewater een klein gezin, bestaande uit de beide ouders en een drietal kinderen, twee jongens en een meisje [1]). Zij behoorden tot den fatsoenlijken burgerstand. De vader, Herman Jacobsz genaamd, was messenmaker van beroep. De moeder was uit Dordrecht afkomstig en heette Angelica Jacobsz. Zij waren leden der Hervormde gemeente [2]), die te Gouda gevestigd was onder de leiding van den predikant Johannes Gelasius. Rustig leefden zij voort, totdat het gezin door een zware ramp werd getroffen; het hoofd, de vader, werd op het ziekbed geworpen en aan de zijnen door den dood ontnomen, terwijl zijn vrouw met hare drie kinderen hulpeloos achterbleef.

Gelukkig hadden zij een vriend in den nood, Theodorus Aemilius genaamd, een priester, maar die, zooals vele geestelijken dier dagen, Protestantsche denkbeelden had ingedronken en wiens oogen daardoor waren opengegaan

---

1) G. Brandt spreekt van drie zonen; Wttenbogaert van Arminius' zusters en broeders.

2) Dr. J. Hania, pred. bij de Geref. kerk te Oosterbierum, zegt in zijn in 1895 verschenen werk *Wernerus Helmichius*, dat Arminius was „van Roomsche afkomst". Dit zal wel met alle predikanten en hoogleeraren van dien tijd het geval zijn geweest.

voor de ongerijmdheid der leer van het misoffer. Waarschijnlijk had zijn omgang met den messenmaker daartoe medegewerkt en gevoelde hij zich aan hem verplicht en aan het gezin van Herman Jacobsz gehecht. Toen hij tot het inzicht der onwaarheid van de Roomsche kerkleer was gekomen, begreep hij zijn ambt te moeten neerleggen. Maar hierdoor was hij in Oudewater niet meer veilig. Hij nam de vlucht en leidde een poos een zwervend leven. Nu eens was hij te Parijs, dan te Leuven of te Keulen. Ten slotte zette hij zich te Utrecht neer [1]) en bracht van hier, niet lang nadat zijn vriend, de messenmaker, gestorven was, een bezoek aan zijn vroegere woonplaats. Hier hoorde hij van het ongeval en besloot te doen wat hij kon, om de zorgen der arme weduwe te verlichten. Hij bood haar aan, een der jongens, Jacob genaamd, tot zich te nemen. Met vreugd werd dit aanbod door de moeder, die volkomen vertrouwen in hem stelde, aangenomen. Of Jacob de oudste of de jongste der zoontjes was, weten wij niet, maar wel, dat de gewezen priester, een geleerd en vroom man, een buitengewonen aanleg in den jongen bespeurde en meende, wat van hem te kunnen maken. Ware hij anders waarschijnlijk niet meer dan een bekwaam handwerksman geworden, door de tusschenkomst van Aemilius werd nu een betere toekomst voor hem geopend. Door zijn vaderlijken vriend werd hij medegenomen naar Utrecht en woonde bij hem in huis. Den 10den October 1560 was hij geboren, in het stervensjaar

---

[1]) Mosheim, in zijne aanteekeningen op het *Leven van Arminius* door C. Brandt, oppert eenigen twijfel, of Aemilius wel te Utrecht woonde. Mij dunkt, ten onrechte. Hij zal den knaap niet *alleen* naar Utrecht hebben doen gaan en daar aan zijn lot hebben overgelaten. Daarenboven wordt van de plaatsen, op zijne zwerftochten tot zijn verblijf gekozen, Utrecht in de laatste plaats genoemd.

van Melanchthon en vier jaren vóór den dood van Kalvijn. Op welken leeftijd hij uit Oudewater naar Utrecht vertrok, wordt ons niet bericht.

Zoodra hij daarvoor vatbaar was, liet Aemilius hem in de beginselen van het Latijn en Grieksch onderwijzen, waarbij natuurlijk de beginselen van godsdienst en deugd niet werden vergeten. De knaap ging dus te Utrecht op school, en vragen wij, welke school, dan hebben wij reden om te onderstellen, dat het dezelfde school zal zijn geweest, die bezocht werd door Wttenbogaert, drie jaren ouder dan hij, en met wien hij later zulk een innige vriendschap heeft gesloten. Dit nu was de beroemde Hieronymusschool [1]), een eeuw te voren door de Hieronymusbroeders uit het Delftsche fraterhuis gesticht. Behalve in het Latijn en Grieksch, werd hij er onderwezen in de rhetorica, de dialectica en de oratorie, alles zaken, die hem later uitnemend te pas zijn gekomen. De zon- en feestdagen waren gewijd aan de uitlegging van den Bijbel of aan de lezing van een kerkvader. „In een school," zegt Rogge terecht, „uit den kring van Geert Groote voortgekomen, werd op de beoefening der evangeliën voor de kennis van het leven van Jezus, alsmede op die der zedenleer, bijzondere nadruk gelegd." En Bertius verzekert ons, dat Aemilius zijn kweekeling bij elke gelegenheid vermaande om niet naar wereldschen vooruitgang te jagen, maar zichzelf te beschouwen als aan God gewijd en vrij om de voorschriften van zijn verlicht geweten op te volgen, een vermaning, waarop zijn volgend leven het zegel heeft gedrukt. Zeker naar aanleiding van den dood zijns vaders, wees hij

---

1) Zie de beschrijving der school en van het onderwijs bij Rogge, *Wttenbogaert*, I, bl. 10.

hem ook op de broosheid van het aardsch bestaan en op de heerlijkheid van het toekomende, als met het leven van een slaaf en dat van een vrijgeborene te vergelijken. Dergelijke vermaningen werden gesteund door voortdurende Bijbelverklaringen en vrome overdenkingen.

Zoo werd in het hoofd en hart van onzen Jacob een degelijke grondslag gelegd, waarop hij later kon voortbouwen. Had hij nog langer de leiding van Aemilius mogen genieten, het zou hem zeker ten zegen zijn geweest. Maar, helaas! toen hij den leeftijd van veertien jaren bereikt had, werd zijn pleegvader ziek en overleed. Daar stond de knaap weer alleen in de wereld. Wat zou er nu verder van hem worden?

Al zijne schoone vooruitzichten waren vervlogen, en er bleef voor hem niet anders over dan naar Oudewater, naar zijn moeder, terug te keeren. Doch ziet! als ware hij onder een gelukkig gesternte geboren, nauwelijks heeft de eene beschermer hem verlaten, of een andere reikt hem de hand. Aan de Hoogeschool te Marburg in Hessen was Rudolph Snellius hoogleeraar in de mathematische wetenschappen; later is hij hoogleeraar te Leiden geworden. Uit Oudewater afkomstig, was hij, zooals velen in dien tijd, zijn vaderland ontvlucht om aan de dwingelandij van Spanje te ontkomen. Na een langdurige afwezigheid bezocht hij zijn geboorteplaats en vond daar den knaap, wiens vader hij vroeger wel gekend zal hebben, en besloot zich zijn lot aan te trekken en het werk van Aemilius voort te zetten. Er moet iets in den jongen zijn geweest, dat die beide ontwikkelde mannen bekoorde. En als wij denken aan hetgeen van hem geworden is, dan zal hij toen reeds door gaven van verstand en hart boven anderen van zijn leeftijd hebben uitgemunt.

Snellius keerde naar Marburg terug en nam Jacob Hermansz mee. Hij wilde hem daar aan de hoogeschool laten studeeren. Doch nauwelijks was alzoo de hemel voor hem opgeklaard, of op eens werd hij weer door donkere wolken bedekt. In Augustus 1575 werd Oudewater door de Spanjaarden belegerd en stormenderhand ingenomen, waarbij een vreeselijk bloedbad werd aangericht. Mannen, vrouwen en kinderen werden op de wreedaardigste wijze vermoord. De predikant van de stad, Johannes Gelasius, zag zijn zoon voor zijne oogen gedood en zijn vrouw met wonden overdekt, zonder dat hij er iets aan kon doen. Hij zelf werd gevangen genomen, zag het vooruitzicht om voor een rantsoen van *f* 500 te worden vrijgelaten, door het verraad van een non, die hem aanwees als Protestantsch predikant, verijdeld en eindigde zijn leven aan de galg. De moeder, de broeder en zuster van onzen Jacob vielen onder de hand der moordenaars. De meesten zijner bloedverwanten ondergingen hetzelfde lot, en de woningen der slachtoffers gingen in vlammen op, zoodat ook het huis, waar Arminius geboren werd, niet meer bestaat.

Welk een schrik, toen deze ontzettende tijding Marburg bereikte. Het gevoelig hart van den jongeling werd er zoo diep door getroffen, dat hij, volgens Bertius, veertien dagen lang niet ophield met weenen en klagen. In Marburg kon hij het dan ook niet langer uithouden, maar spoedde zich naar Oudewater, waar hij de gansche stad in puin vond en het treurig lot der zijnen vernam. Aldus van alles beroofd en ook van geldmiddelen verstoken, keerde hij te voet naar Marburg weer, om daar met zijn pleegvader te overleggen, wat hem verder te doen stond. Jaren lang stond hem het droevig beeld der verwoeste stad voor den geest en wat er dan in hem omging heeft hij

in een Latijnsch gedicht aan een vriend te Delft uitgedrukt [1]).

Tot 1575 was er voor de Protestanten geen hoogeschool in ons land. De hoogeschool te Leuven was Roomsch-katholiek. Wttenbogaert, die in de rechten zou studeeren, werd dan ook te Utrecht bij den advokaat van het hof, Mr. Antonius Buyser, en verder bij een kanunnik van St. Pieter, die als rechtsgeleerde een grooten naam had, opgeleid. Te Genève heeft hij zijne studiën voltooid. Wie voor predikant wenschten te studeeren, moesten aan een buitenlandsche hoogeschool hun heil zoeken. Zij gingen naar Wittenberg, Heidelberg, Bazel, maar vooral naar Genève. Thans was echter in dien gebrekkigen toestand een heilzame verandering gekomen. Als belooning voor hun moed en volharding bij het beleg door de Spanjaarden, hadden de burgers van Leiden de oprichting van een hoogeschool verkozen, en deze was den 8sten Februari 1575 ingewijd. In het octrooi harer oprichting wordt de theologie als vak van onderwijs in de eerste plaats genoemd; want deze was eigenlijk de voornaamste beweegreden der stichting; maar toch ook, onmiddelijk daarna, de rechten, medicijnen, philosophie, ook de talen, Latijn Grieksch en Hebreeuwsch. De oudste faculteit der letteren en wijsbegeerte bestond

---

1) Het eerste couplet van het gedicht luidt:

Ah! fuit in Batavis urbicula finibus olim
Quae nunc Hispani strata furore jacet.
Huic *Undae Veteres* posuerunt nomina prima.
Haec mihi nascenti patria fuit.

Hetgeen aldus kan worden overgezet:

Helaas! Eens lag een stad, klein maar vol lieflijkheid
Hier op de grens. Haar naam was afgeleid
Van 't *Oude Water*, aan welks boord zij lag.
Maar overheerd nu door de Spaansche horden,
Tot op den grond geslecht en doodlijk stil geworden,
Is 't dierbaar plekje, waar ik 't levenslicht eens zag.

uit zes hoogleeraren, die er onderwijs gaven in logica, physica, wiskunde, welsprekendheid en de oude talen. Daarmee begon de toekomstige predikant. De wijsbegeerte was de getemperde scholastiek. In 1575 werd daarin Cornelis de Groot, een oom van Huig de Groot, professor. Woensdags en Zaterdags waren er geene openbare lessen. Dan gingen de studenten buitengewone hoogleeraren of lectoren hooren; dan werden de private colleges en de disputatiën gehouden.

Het leven was voor een student zeer goedkoop. Voor *f* 50 kon hij een eigen kamer huren, maar meestal kon hij inwonen bij een familie, waarvoor dan 100 daalders werden betaald. Daarmee plachten vele hoogleeraren hun karig tractement eenigszins te verbeteren[1]). De Leidsche hoogeschool stond onder een college van Curatoren, mannen van invloed en aanzien, die dikwijls de bevoegdheid hadden om hoogleeraren te benoemen, maar hoogst zelden om ze te ontslaan. Zij maakten nooit, zooals de rector en de senaat, deel uit van het hoogeschoolverband, maar traden op als gelastigden van de Provinciale Staten en den stadhouder. Het onderwijs moest noodzakelijk worden toevertrouwd aan leden der staatskerk, betrouwbare vrienden der nationale zaak. Toch schreef het statuut van Leiden geen godsdienstige of wijsgeerige toets of restrictie voor. Vruchteloos was het streven der Kalvinistische predikanten om invloed op de leer, tenminste van de theologische faculteit, te oefenen.

Na rijp beraad zal Snellius, in plaats van zijn kweekeling verder te Marburg te laten studeeren, het beter voor hem geoordeeld hebben, dat hij van de gunstige gelegenheid gebruik maakte om in zijn eigen vaderland te worden op-

---

[1]) Zie voor deze bijzonderheden Sepp, *Godgeleerd Onderwijs*, I, bl. 66.

geleid. Althans, hij keerde naar Holland terug en kwam te Rotterdam. Daar vond hij een aantal Amsterdammers, die de stad ontvlucht waren, om zich niet aan de heerschappij van Alva, die haar nog in bezit had, te onderwerpen. Te Rotterdam, dat in de macht van den prins van Oranje was, wisten zij zich veilig. Ook waren er enkelen, die aan het bloedbad van Oudewater waren ontkomen. Hier vond dus onze Jacob bekenden. Door hen werd hij aanbevolen aan Petrus Bertius, predikant bij de Hervormden, vader van den man, die zijn lijkrede hield[1]). Deze toonde zich bereid hem in zijn huis op te nemen. Hij is er een jaar gebleven en werd er, zooals Bertius, de zoon, in zijn Lijkrede zegt, met vaderlijke zorg verpleegd en won er de harten door zijn opgewektheid, vernuft en uitstekenden aanleg. Terwijl hij daar was, bracht Taffin, Waalsch predikant en raadsman van den prins van Oranje, er, misschien meer dan eens, een bezoek. Beiden waren evenzeer met den jongeling ingenomen, en het kostte aan zijne vrienden niet veel moeite hen te bewegen, voor zijn opleiding aan de Leidsche hoogeschool te zorgen. De zoon van Bertius vertoefde in Engeland, en nu werd besloten dezen te laten overkomen en beide jongelingen tezamen naar Leiden te zenden, hetgeen tot een trouwe vriendschap tusschen hen aanleiding gaf.

---

1) Uit Beveren afkomstig, moest Pieter de Bert, na zijn overgang tot de Hervormden, naar Engeland vluchten. Hier bleef zijn zoon, de jonge Pieter, den 16den November 1565 geboren, op zevenjarigen leeftijd, in een der voorsteden van Londen achter bij meester Christiaan de Rijck, door wien hij werd opgevoed. Hij leerde er Fransch, Grieksch en Latijn (Dr. A. C. Duker, *Gijsbertus Voetius*, I, bl. 65).

HOOFDSTUK III.

De Jongelingsjaren.

De Leidsche hoogeschool [1]) liet in die dagen nog veel te wenschen over, ook hare theologische faculteit, al was deze bij hare stichting op den voorgrond gesteld. Op den dag der inwijding was er nog geen enkel hoogleeraar benoemd, zoodat het houden der inwijdingsrede aan den predikant van Leiden, Caspar Coolhaes, werd opgedragen, die aan de weinige studenten ook eenige colleges gaf, maar eerst den 6den Juli begon en verder niet als hoogleeraar werd aangesteld. De eerste hoogleeraar in de theologie was een vreemdeling, Guillaume Feugueray van Rouaan, die reeds in 1579 zijn betrekking neerlegde, terwijl zijn collega, Ludovicus Capellus, niet veel meer deed dan zijn intree-oratie houden. Te vergeefs werd in 1576 tweemaal een beroep gedaan, en Johannes Bollius, die in het najaar van 1577 de benoeming aannam, ging in het voorjaar van 1578 al weer heen. Zoo moeilijk was het, geschikte personen te vinden, dat verscheidene mannen, en dan nog vreem delingen, twee- en driemaal werden aangezocht, maar zonder gevolg, totdat Curatoren, na een aantal vruchtelooze pogingen, zich moesten tevreden stellen met het beroep tot buitengewoon hoogleeraar van Hubertus Sturmius, die

---

1) Zie Sepp., a. w., bl. 31, v.v.

te Leiden woonde, maar dien zij eigenlijk niet begeerden. Hij genoot een tractement van niet meer dan *f* 400. Geen wonder, dat hij zijn huishuur niet betalen kon en spoedig ontslag nam. In Maart 1581 gelukte het met gunstig gevolg een beroep uit te brengen op Lambert Danaeus. Hij wordt geroemd om zijn kennis van de wijsbegeerte en de godgeleerdheid, vooral van de kerkvaders en de scholastiek. Door Dousa werd hij in een Latijnsch gedicht verheerlijkt als „de vader der wetenschappen en der welsprekendheid, de bouwmeester der nieuwe hoogeschool". Maar ook deze vertrok weer in Juni van het volgend jaar. Thans viel de keus op Johannes Holmannus secundus, een man, die noch om zijn karakter, noch om zijn geleerdheid bijzondere aanbeveling verdiende, maar de benoeming aannam en door sommigen met Lipsius werd gelijkgesteld, doch reeds in 1586 stierf, nadat in 1584 hem Adrianus Saravia als ambtgenoot was toegevoegd. In 1587 zag men vruchteloos om naar een goeden professor in de theologie.

Ziedaar den gebrekkigen toestand, waarin de theologie te Leiden verkeerde, toen Jacob Hermansz, die van nu af, naar de gewoonte van dien tijd, den Latijnschen naam *Jacobus Arminius* aannam, daar student werd. Wanneer hij, ondanks deze ongunstige omstandigheden, toch een degelijk godgeleerde is geworden, dan heeft zijn eigen vlijt aangevuld wat aan het onderwijs ontbrak, en niet minder zijn later verblijf te Bazel en Genève. Den 23sten October 1576, dus 16 jaren oud, werd hij te Leiden als student, de twaalfde, ingeschreven, en ontving aanvankelijk onderwijs in het Hebreeuwsch van Herman Rennecher [1]) en sedert

[1]) Van Heidelberg, waar hij onderwijs gaf in het Grieksch, was hij naar Leiden beroepen. Hij schreef over de majesteit van den naam Messias en over de oudheid en de waardigheid van het Hebreeuwsch.

1578 van den toen benoemden Snellius, zijn vaderlijken vriend, in de wiskunde en de wijsbegeerte. Dit laatste onderwijs heeft op zijn richting in de theologie een belangrijken invloed gehad. Snellius [1]) was namelijk een aanhanger der wijsbegeerte van Pierre de la Ramée of Petrus Ramus, een man, die een eigen weg volgde in het wijsgeerig onderzoek. Ook door Rennecher kan hij met Ramus bekend zijn geworden. Deze was een Westfaler, en geheel Westfalen was van het Ramisme vervuld. Maar Snellius gaf toch den doorslag. Wie was nu Ramus?

Terwijl in de middeleeuwen de theologie door de wijsbegeerte van Aristoteles, de scholastiek, werd beheerscht en er alleen op uit was, de kerkleer, volgens de logica van dezen wijsgeer te verklaren en te verdedigen, naar den regel: eerst gelooven en dan begrijpen, was in het midden der 15de eeuw, onder den invloed van Dante en Petrarca, maar vooral door Valla, Agricola, Erasmus, Reuchlin, Vives en anderen, een nieuwe richting in het wetenschappelijk onderzoek ontstaan, die, onafhankelijk van Aristoteles, aan de toenmalige eischen en behoeften van den menschelijken geest trachtte te voldoen. Daarbij sloot zich Ramus aan. Hij wilde de theologie losmaken van de heerschende filosofie en haar meer vruchtbaar doen zijn voor het leven. Men heeft hem wel eens met Socrates vergeleken, die de wijsbegeerte van den hemel naar de aarde bracht. In zijn tijd werd hij ook spottend *Usuarius*, de nuttigheidsman, genoemd.

---

[1]) Meursius, sedert 1610 hoogleeraar in de geschiedenis te Leiden, zegt van hem, dat hij drie jaren lang te Keulen de wijsbegeerte van Aristoteles had onderwezen; maar toen hij te Marburg met de *Logica* van Ramus kennis maakte zich geheel daaraan overgaf. Volgens Mosheim maakte hij door verscheidene schriften de leer van Ramus bekend.

In 1515 uit een adellijk, maar verarmd geslacht in Picardië geboren, had hij door volhardenden ijver alle belemmeringen, die hem in den weg stonden, overwonnen, om aan zijn drang naar kennis te voldoen. Tweemaal deed hij daartoe te voet de reis naar Parijs en eindelijk gelukte het hem een drietal jaren aldaar in de logica te studeeren. Doch terwijl hij hier niet anders dan de wijsbegeerte van Aristoteles hoorde verkondigen, werden hem door Plato de oogen voor een vrije beoefening der wetenschap geopend. Op zijn 21ste jaar verkreeg hij, na verdediging van een stelling, waarin hij Aristoteles als een leugenaar veroordeelde, een akademischen graad en begon onderwijs te geven in het *Collège de Mans*. In een ander college, dat van *Ave Maria*, trok hij welhaast tal van toehoorders tot zich. Zijn onderwijs kenmerkte zich hierdoor, dat hij, den ballast der scholastieke kwestiën ter zijde latende, de natuurlijke regels van het denken en spreken door voorbeelden uit de schriften der ouden in het licht stelde en aan het gezond verstand en den goeden smaak aanbeval [1]).

De uitgave van een tweetal werken, in 1543, waarin hij zijn methode van onderzoek uiteenzette, deed een heftigen tegenstand tegen hem ontstaan. Beide werken werden door de theologische faculteit veroordeeld en hem werd verboden, niet alleen Aristoteles te bestrijden, maar in het algemeen de wijsbegeerte te onderwijzen, zoodat hij zich tot de welsprekendheid en de wiskunde moest bepalen. Bij de studenten had echter zijn onderwijs reeds veel ingang gevonden en in 1547 kreeg hij van Hendrik II de vrijheid van spreken en schrijven terug. Nu kon hij de vleugelen weer wijd

---

1) Zie over Ramus en zijn onderwijs Dr. J. Tideman, *Remonstrantisme en Ramisme* in *Studiën tot de Historische Theologie* van Moll en de Hoop Scheffer 1878, en H. Ritter, *Gesch. d. Chr. Phil.* 1850, V, p. 471 ff.

uitslaan en, ondanks den hardnekkigen tegenstand, dien hij ondervond, werd voor hem, in 1551, een nieuwe leerstoel voor welsprekendheid en wijsbegeerte aan het *Collège Royal* gesticht. Voor een paar duizend toehoorders, waaronder de aanzienlijkste vertegenwoordigers van den Staat en de wetenschap, opende hij zijne lessen en welhaast verzamelde zich een talrijke schare van leerlingen rondom zijn katheder; om hem te hooren kwamen zelfs vreemdelingen naar Parijs. Niet alleen zijn geleerdheid, maar ook zijn welsprekendheid werkte daartoe mede. Zijn naam weerklonk door de gansche beschaafde wereld en zijne schriften werden overal met gretigheid ontvangen.

Zulk een man kon zich niet op den duur voor het gezag van Rome buigen. Gelijk hij Aristoteles had afgezworen, zoo ging hij in 1561 tot het Protestantisme over. In het volgend jaar werden de Kalvinisten uit Parijs verdreven en Ramus vluchtte naar het koninklijk kasteel te Vincennes. Maar in 1563 kon hij reeds weer terugkeeren en zijn onderwijs voortzetten. In 1567 moest hij andermaal vluchten, en toen hij in het volgend jaar was teruggekomen, vroeg en verkreeg hij verlof van den koning tot een buitenlandsche reis, met de opdracht, verschillende hoogescholen te bezoeken. Met twee secretarissen begaf hij zich op weg en vertoefde langer of korter aan de hoogescholen van Duitschland en Zwitserland. Overal werd hij als een beroemd man ontvangen, knoopte betrekkingen aan en vond belangstellende toehoorders. Te Heidelberg verlangde een 60-tal studenten hem tot hoogleeraar. De keurvorst, Frederik III, stemde met hen in. Ramus was bereid. Maar de Senaat weigerde, omdat zijn leer „strijdig was met de waarheid en de leer van Aristoteles, die het officieele onderwerp was van het onderwijs te Heidelberg en aan elke goede Aka-

demie". Toch hield hij er drie weken lang voorlezingen, ook te Genève en Lausanne.

Weergekeerd te Parijs, vond hij daar de omstandigheden geheel veranderd. Niemand mocht meer onderwijs geven of ontvangen, die niet Roomsch-Katholiek was, en zoo werd ook voor hem de toegang tot het college gesloten. Men wilde hem een aanstelling te Genève bezorgen, maar Beza, een aanhanger van Aristoteles, versperde hem den weg. Alleen met de pen kon hij zijn onderwijs nog voortzetten, en nu legde hij zich vooral toe op de theologie en trachtte in de inrichting der Protestantsche kerk verbeteringen aan te brengen. Doch zijn einde was nabij. Hij vond het, in 1572, bij gelegenheid van den Protestantenmoord in den Bartholomeusnacht. Zijn invloed op de wetenschap, en vooral op de theologie, duurde voort, nog lang na zijn dood. Overal had hij zijne aanhangers, natuurlijk niet onder de strenge Lutheranen, maar wel onder de Hervormden, en onder deze bij mannen van naam.

Zoo gevoelde zich ook de student Arminius, onder den invloed van zijn vriend en leermeester Snellius, tot het Ramisme aangetrokken. En in die mate had hij het in zich opgenomen, dat hij voor een tweeden Ramus doorging. Van dien wijsgeer had hij geleerd, de wetenschap te beoefenen, zonder zich door school- of kerkgezag te laten binden en daarbij de inspraak te volgen van zijn helder verstand en nauwgezet geweten. Door Snellius werd hij ook onderwezen in de wiskunde en maakte daarin zulke vorderingen, dat hem in het eind van 1578, dus in zijn achttiende jaar, het onderwijs in de eerste beginselen dier wetenschap werd opgedragen. Door het een en ander verkreeg hij die juistheid en helderheid in het redeneeren, die hem later, als hij zijne meeningen tegenover anders-

denkenden te verdedigen had, zoo uitnemend is te stade gekomen en waardoor hij menigmaal zijne tegenstanders van dwaling kon overtuigen. Van Ramus had hij ook geleerd, in de waardeering van kerkelijke leerstukken, steeds de Schrift als toetssteen te gebruiken. Sedert Maart 1581, een half jaar vóór zijn vertrek, genoot hij het theologisch onderwijs van Danaeus.

Tot zijne liefhebberijstudiën te Leiden behoorde de sterrenkunde en de Latijnsche poëzie [1]). In de studie der letterkunde van dien tijd sloot hij zich vooral bij J. Gruterus, R. Hoogerbeets, D. Baudius en G. Benedicti van Haarlem aan, die ook later zijne trouwe vrienden bleven. Over het algemeen toonde hij zich door zijn ijver en gedrag de ondersteuning zijner begunstigers ten volle waardig. Zijn vriend en medestudent Bertius is vol van zijn lof. „Boven ons allen", zegt hij, „muntte hij uit. Wanneer iemand onzer met het een of ander in de klem zat, was Arminius onze vraagbaak. Als een ernstig verschil van meening onder ons ontstond, moest hij uitspraak doen." Professor Danaeus sprak openlijk zijn lof uit, noemde hem „een exempel van wakkerheid, naarstigheid en deugd", en wekte de andere studenten op, zijn voorbeeld te volgen. Er was geen vak van studie, door hem beoefend, dat hij niet geheel onder de knie kreeg.

Geen wonder dan ook, toen hij in 1581 zijne studiën te Leiden voltooid had, dat zijne beschermers het wenschelijk achtten, hem naar een buitenlandsche hoogeschool te zenden, om daar zijne studiën voort te zetten. Hij was pas 21 jaren oud en dus te jong om reeds in de gemeente op te treden. Daarbij liet het onderwijs in de theologie te

---

[1]) Door P. Scriverius zijn hiervan proeven meegedeeld.

Leiden, door de afwisseling van personeel en de karige bezetting der faculteit, veel te wenschen over. Weer vond hij steun, nu in de regeering van Amsterdam. Toen deze stad in 1578 „Geus werd", m. a. w. tot den prins overging en daarmee voor de Hervorming gewonnen werd, vaardigde de regeering, den 21sten Juni, een nieuwe keur op de gilden uit, waarbij werd geboden, dat voortaan, nadat alle schulden waren betaald, de overblijvende gelden niet meer, zooals tot nu toe, zouden mogen misbruikt worden „tot onnutte superstitien, dronkenschap ende onbehoorlijke brasserijen", maar gebruikt „tot sustentatie ende onderhoudt van oude, verarmde of gebreckelicke en behoeftige gildebroeders ende susters, ofte andere Goddelicke ende eerlicke saken" [1]. Onder de Spaansche en Roomsche regeering toch werd veel van de jaarlijksche bijdragen der leden van het gild aan kerkelijke plechtigheden ten offer gebracht, terwijl de jaarlijksche maaltijden dikwijls tot uitspattingen aanleiding gaven, niet alleen onder de mannen, maar ook onder de vrouwen. Hieraan nu werd door de Protestantsche regeering voor goed een einde gemaakt en het laatste gedeelte der nieuwe bepaling, dat die gelden ook zouden mogen gebruikt worden voor „andere goddelijke en eerlijke zaken", werd door de regeering ten bate van Arminius aangewend. Op haar aandrang werd hem door de hoofdlieden van het Groot Kramersgild een jaarlijksche toelage van *f* 100 [2])

[1]) Zie A. J. M. Brouwer Ancher, *De Gilden*, 's Gravenhage, 1895.

[2]) Hij bleef van het eind van 1581 tot het najaar van 1587 in den vreemde en had al dien tijd aan het gild niet meer gekost dan *f* 637 en eenige centen. Wttenbogaert ontving van de stad Utrecht *f* 150 per jaar voor hetzelfde doel. Die sommen schijnen gering; maar men neme daarbij in aanmerking de hooge waarde van het geld in die dagen. In 1595 was het reeds anders, toen het zilver uit Amerika naar Europa vloeide. Wat in 1588 nog een redelijk traktement mocht heeten, was het lang niet meer in '95. In 1598 waren de prijzen der levensmiddelen niet minder dan 200 pCt. hooger dan vroeger (zie Fruin, *Tien jaren*, eerste druk, blz. 145).

voor zijn buitenlandsche reis geschonken; maar hierbij moest hij de belofte teekenen, bij geen andere stad dan Amsterdam in dienst te treden zonder verlof der burgemeesters.

Zonderling klinkt het ons, dat de burgemeesters reeds vooruit beschikken over een toekomstigen predikant en over de gemeente, waarbij hij in dienst zal kunnen treden. Maar zoo was het in die dagen: de kerk stond onder den staat, en iedere gemeente onder het bestuur der stad, waarin zij gevestigd was. Zoo kon de regeering van Gouda aan de predikanten dier stad verbieden, den Katechismus op den kansel te behandelen. Zoo moesten later de burgemeesters van Amsterdam het beroep van Arminius tot hoogleeraar te Leiden met hunne goedkeuring bekrachtigen en hem verlof geven, zijn gemeente te verlaten.

In het eind van 1581 vertrok Arminius naar Genève en werd daar den eersten Januari 1582 als student ingeschreven. Daarbij moest door den nieuweling een eed worden afgelegd, onder aanroeping van den drieëenigen God, dat hij de overheid gehoorzaam, den rector onderdanig zijn, zich aan de wetten der hoogeschool onderwerpen en naar Gods woord leven zou, met verwerping van de paapsche afgoderij en alle openbare ketterijen. De student was verplicht elke openbare godsdienstoefening bij te wonen, zoowel tot aankweeking van een vromen zin als tot oefening in de welsprekendheid. Tevens waakten de hoogleeraren voor de zedelijkheid der studenten en hadden de predikanten van Genève een vaderlijk toezicht op hen te houden.

De hoogeschool van Genève had veel van haar vroegeren luister verloren. Kalvijn was niet meer, en sedert 1580 was het aantal hoogleeraren, wegens de ongunstige geldelijke omstandigheden der republiek, aanmerkelijk vermin-

derd geworden. Toch stond nog altoos de grijze Theodorus Beza aan het hoofd, in zijne denkbeelden een volkomen geestverwant van Kalvijn, maar veel zachter en innemender van karakter. Ook hij trok nog een aantal jonge lieden van heinde en verre tot zich, ook vele Hollanders, onder wie Johannes Wttenbogaert, die er in 1580 zijne studiën begonnen was en met wien Arminius een verbond van vriendschap sloot voor het leven. Dit verbond is voor dezen van groote beteekenis geweest, niet alleen om de uitnemende hoedanigheden van Wttenbogaert, maar ook door de nauwe betrekking, waarin deze tot de regeering stond, tot prins Maurits en Oldenbarnevelt. Terecht is door P. L. Courier opgemerkt, dat voor de vorming van het karakter van een jongen man veel meer dan het onderwijs, dat hij aan de hoogeschool ontvangt, de omgang met zijne medestudenten in aanmerking komt. Passen wij dit op Arminius toe, dan heeft zijn vriendschap met Gruterus, Benedicti, Baudius, Hoogerbeets, te Leiden, en Cromhout, Junius, Bysius, Brederode, Crucius, te Genève, van wie de meesten later aanzienlijke betrekkingen in den Staat hebben bekleed en van het strenge Kalvinisme afkeerig waren, een belangrijken invloed op zijn vorming geoefend en op de richting, die hij later als predikant en hoogleeraar was toegedaan.

Behalve de lessen van Beza, genoot Arminius te Genève het onderwijs van Antoine de la Faye en van den predikant Charles Perrot, lector in de theologie. De laatste was geen aanhanger van Kalvijn, wiens dorre geloofsleer hem niet behaagde. De praktijk van den godsdienst, de liefde, stond bij hem bovenaan. Reinheid van hart waardeerde hij meer dan kennis en scherpzinnigheid. Door zijn toedoen was de vroegere bepaling, dat ieder student de geloofsbelijdenis van Kalvijn moest onderteekenen, opgeheven; want hij

was een voorstander van vrijheid van denken en onderzoek. Zoo ver ging zijn liefde voor vrede en verdraagzaamheid, dat hij niets vuriger verlangde dan een verzoening tusschen Roomsch-Katholicisme en Protestantisme [1]). Vooral door hem zal Arminius zich hebben aangetrokken gevoeld. Hij was een man naar zijn hart.

Maar ook met Beza was hij hoogelijk ingenomen, wegens zijn ernst, zijn diepe kennis van de Schrift en zijn aangename voordracht. Hij hoorde hem met groote bewondering den brief aan de Romeinen verklaren, vooral het 9de hoofdstuk, waarop het later in den strijd over de Voorbeschikking zou aankomen. En tijdens zijn verblijf te Genève, in 1583, gaf Beza zijn streng supralapsaristisch geschrift, *De prœdestinationis doctrina et vero sensu*, in het licht.

Evenals te Heidelberg waren ook hier de openbare lessen weinig in getal en het bijwonen der *privatim* gegeven *lectiones* werd bepaald door den lust en de gegoedheid der studenten, zoodat kundige studenten ruime gelegenheid hadden zich door eigen studie te bekwamen en door het geven van onderwijs aan minder ontwikkelden in hun bestaan te voorzien. Het onderwijs bestond in dogmatiek en exegese. Bij voorkeur werden voor het Oude Testament de Psalmen en Jezaïa behandeld; voor het Nieuwe Testament de brieven aan de Romeinen en de Galatiërs, waarbij voor de praktijk ook wel de Pastoraalbrieven zullen gevoegd zijn [2]). Voor de dogmatiek werd te Genève natuurlijk niet anders dan de leer van Kalvijn behandeld, toegelicht door de wijsbegeerte van Aristoteles.

Arminius kende de leer van Kalvijn reeds, toen hij te

1) Zie Rogge, *Wttenbogaert*, I, bl. 29.
2) Zie C. Sepp, a.w. bl. 22 en 23.

Genève kwam. Zijn Leidsche leermeester Danaeus was een verklaard Kalvinist, een bijzonder vriend van Beza. Hij schijnt een der eersten te zijn geweest, die de strenge leer der voorbeschikking in ons vaderland op den voorgrond heeft gesteld. Hij meende, evenals Kalvijn, dat aan de kerk een onbepaald gezag in godsdienstzaken toekwam. Toen nu in een twist tusschen zijne studenten en de regeering, waarbij de studenten door hem verdedigd werden, de regeering verklaarde, zich met evenveel kracht tegen een invoering der inkwisitie van Genève te zullen verzetten als vroeger tegen die van Spanje, legde Danaeus in verontwaardiging zijn betrekking neer en verliet de hoogeschool. In den aanstellingsbrief van zijn opvolger Holmannus stond de opmerkelijke voorwaarde uitgedrukt, „dat hij zich met geene kerkelijke of burgerlijke zaken der stad mocht bemoeien [1]).

Het onderwijs van Beza was dus voor Arminius niet vreemd. Maar slechts enkele maanden had hij Danaeus gehoord en tegelijk het onderwijs van Snellius genoten, waardoor hij als een tweede Ramus van Leiden was heengegaan. Nu moest hij wel met de in Genève heerschende richting in tegenspraak komen. En hij verborg zijn zienswijze voor zijne medestudenten niet. Deze wilden er meer van weten en hij verzamelde er eenigen, onder wie ook Wttenbogaert, op zijn kamer, om hun de logica van zijn geliefden Ramus uiteen te zetten [2]). Dit kon natuurlijk aan Beza, die vroeger een beroep van Ramus te Genève

1) Zie Rogge, *Coolhaes*, I, blz. 206.

2) Volgens Waddington, Ritter en Tholück behoort Arminius onder hen, door wie het Ramisme buiten Frankrijk zijn invloed heeft geoefend. Zie Tideman, *Remonstrantisme en Ramisme*, bl. 3. Maar Ramus zelf zal er, door zijne voordrachten te Heidelberg, Genève en Bazel, toch wel het meeste aan hebben toegebracht.

verhinderd had, „omdat het vaststond, dat er in het onderwijs der logica en de andere vakken geen haarbreed van de leer van Aristoteles mocht afgeweken worden", niet aangenaam zijn. Maar vooral wekte het de verbolgenheid op van den hoogleeraar in de wijsbegeerte, Petrus Galesius, een Spanjaard en vurig aanhanger van Aristoteles. De Curatoren der hoogeschool bemoeiden zich met de zaak, en openlijk werd aan Arminius verboden, met zijn privaat-onderwijs voort te gaan. Hij vond het daarom geraden, zich voor een poos uit Genève te verwijderen en vertrok in 1583 met eenige zijner medestudenten, naar Bazel.

Hier was professor Johannes Jacobus Grynaeus, de groote man [1]). Oorspronkelijk Luthersch, kon hij zich niet met de Avondmaalsleer van Luther vereenigen en was daarom tot de Hervormden overgegaan. Ook hem viel spoedig de buitengewone bekwaamheid van Arminius in het oog. Het was namelijk in Bazel de gewoonte, dat in de herfstvacantie enkele uitnemende studenten openbare voordrachten hielden over theologische onderwerpen, buiten den Akademischen cursus gelegen; en nu werd aan Arminius deze taak opgedragen. Hij koos tot zijn onderwerp de verklaring van eenige hoofdstukken uit den brief aan de Romeinen, waarbij hij dus gelegenheid had zijn Ramisme opnieuw aan den man te brengen [2]). Opmerkelijk is echter, dat na zijn verblijf te Bazel van dit Ramisme niets meer blijkt, dat hij ongehinderd zijne studiën te

---

1) Wij bezitten van hem een *Commentaar* op den 1 en 2 Johannesbrief en drie deelen *Disputationes* over verschillende theologische onderwerpen.

2) Trouwens, ook te Bazel kende men Ramus en zijn leer. Zelf had hij er eenigen tijd vertoefd en een zijner leerlingen, Joh. Thom. Freigius, had er onderwijs gegeven. Zie Mosheim in zijne aanteekeningen op C Brandt, *Vita Arminii* pag. 13.

Genève kon voortzetten, ja, dat in zijne schriften de naam van Ramus niet wordt genoemd. Moeten wij daaruit opmaken, dat Grynaeus, die Ramus van nabij kende, minder met diens wijsbegeerte was ingenomen en den student Arminius op de leemten van dat stelsel had opmerkzaam gemaakt en dat daardoor de geestdrift van den jongen man voor deze filosofie aanmerkelijk bekoeld was? [1]) Dit is zeker, dat Grynaeus hem tegen nieuwigheden gewaarschuwd heeft [2]). Toch is de geest van het Ramisme bij Arminius achtergebleven en heeft hem die richting tegenover het Kalvinisme gegeven, vooral wat zijn voortdurend beroep op de Schrift, zijn verdraagzaamheid en zijn onafhankelijkheid van overgeleverde meeningen betreft, waardoor zijn latere werkzaamheid zich heeft gekenmerkt.

De voordrachten van Arminius vielen zeer in den smaak zijner hoorders, en ook Grynaeus, die ze nu en dan bijwoonde, betuigde er zijn bijzondere tevredenheid over. Hoe hoog hij bij dezen stond aangeschreven, kan hieruit blijken, dat telkens, wanneer in de openbare dispuutcolleges het een of ander kritiek punt ter sprake kwam, waaruit de meesten zich niet redden konden, Grynaeus gewoon was Arminius op te roepen met de woorden: „Laat mijn Hollander voor mij antwoorden." Toen hij dan ook gereed stond, in het najaar van 1583 naar Genève terug te keeren, wilde de faculteit hem den titel van Doctor vereeren en de onkosten, daaraan verbonden, op

---

1) „Tot Geneven weder zijnde gekomen", zegt Wttenbogaert (*Leven*, uitgave van 1647, bl. 102), „disputeerde hij niet zoo veel noch zoo scherp, droeg zich daarin matiger, en was voor de Ramistische Philosophie niet zoo onaangenaam als te voren."

2) Zie Mosheim, aant. op C. Brandt, pag. 13.

zich nemen. Maar hiertegen kwam de bescheidenheid van Arminius op. Hij meende, dat hij voor zulk een eer nog te jong was en, indien hij dien titel aanvaardde, deze daardoor licht in de oogen van velen in waarde zou dalen.

Bij zijn vertrèk, gaf Grynaeus hem een getuigschrift mee, van den volgenden inhoud: „Hij leidde in de Bazelsche hoogeschool een leven van vroomheid, matigheid en ijver; en in onze theologische disputen toonde hij zeer dikwijls aan ons allen, dat hij de gave des onderscheids in zulk een mate bezat, dat wij ons gedrongen gevoelden hem daarmee geluk te wenschen. Onlangs werden ook voorlezingen gehouden buiten den gewonen cursus, op verzoek en bevel van de theologische faculteit, bij welke gelegenheid hij openlijk eenige hoofdstukken van den brief aan de Romeinen verklaarde, waardoor hij bij ons de beste verwachting opwekte, dat hij spoedig in staat zou zijn om het ambt te aanvaarden, hem wettig toegekend, van ten grooten bate voor de kerk onderwijs te geven, onder voorwaarde, dat hij de gave Gods, die in hem is, voortga op te wekken. Ik beveel hem dus aan alle vrome lieden aan, en in het bijzonder aan de gemeente Gods in de beroemde stad Amsterdam, en ik vraag als een gunst, dat er eenige acht op dezen geleerden en vromen jongeling worde geslagen, en dat hij nooit gedwongen worde zijne theologische studiën te staken, die hij met zoo goed gevolg begonnen en tot nu toe voortgezet heeft." 3 Sept. 1583.

Intusschen was aan de heeren te Amsterdam iets ter oore gekomen van de moeilijkheden, waarin Arminius zich te Genève had gebracht, en van zijn vertrek naar Bazel, dat daarvan het gevolg was geweest. Zij richtten daarom door middel van Lydius, predikant aldaar, een schrijven aan Beza met de vraag, hoe het met hun kweekeling

stond[1]). In naam van de theologische faculteit had Beza den brief terstond beantwoord. Daar hij echter vreesde, dat zijn schrijven, tengevolge van de ongunstige tijdsomstandigheden[2]), misschien zijn bestemming niet bereikt had, zond hij voor alle zekerheid, toen zich een veilige gelegenheid daartoe opdeed, misschien door iemand die juist naar Amsterdam vertrok, een afschrift van den eersten brief[3]) den 3den Juni 1585, „opdat de studie van Arminius daardoor geen schade zou lijden". Wel een bewijs, hoezeer hij met den jongen man ingenomen was. Dit antwoord luidde in hoofdzaak aldus:

„Om alles in korte woorden samen te vatten, zij u meegedeeld, dat sedert den tijd, waarin Arminius uit Bazel naar Genève is teruggekeerd, zoowel zijne vorderingen in kennis als zijn gedrag zoozeer onze goedkeuring wegdragen, dat wij de hoogste verwachtingen van hem koesteren, als hij op dien weg voortgaat, zooals wij vertrouwen, dat hij met de hulp van God zal doen. Want de Heer heeft hem, met andere gaven, een gelukkig talent verleend om den aard der zaken te vatten en zich daaromtrent een juist oordeel te vormen, hetgeen, als het later onder de leiding der godsvrucht wordt gebracht, waarop hij zich bijzonder toelegt, zonder twijfel zijn machtig genie, door de jaren gerijpt en door toenemende kennis bevestigd, een rijken

1) Door Dr. G. J. Vos, in zijn *Gedenkboek*, *Voor den spiegel der historie*, wordt de brief der Amsterdamsche heeren aan Beza meegedeeld. Maar daarin wordt zoo duidelijk gezinspeeld op hetgeen de vijanden van Arminius later in hem te berispen vonden, dat wij dien brief op rekening schrijven van een Protokol, waarvan wij aanstonds den oorsprong zullen aantoonen.

2) Over het algemeen liet het brievenvervoer, niet alleen met het buitenland, maar ook in het binnenland, toen veel te wenschen over. Nu en dan zal het ons blijken.

3) *Praestantium et eruditorum virorum Epistolae ecclesiasticae et theologicae*, 1704, XII.

en overvloedigen oogst zal doen opbrengen. Dit zijn onze gevoelens omtrent Arminius, een jongen man, voor zoover als wij in staat zijn geweest een oordeel over hem te vormen, in geenerlei opzicht uwe welwillendheid en mildheid onwaardig." Drie maanden later werd daaraan nog een even loffelijk getuigschrift van den akademischen senaat toegevoegd.

In 1586, na drie jaren vooral van uitlegkundige studie, zag Arminius zich door de meesten zijner vrienden, die naar het vaderland terugkeerden of een reis door Italië gingen doen, verlaten. Alleen Adrianus Junius bleef over, en deze drong er op aan, dat Arminius met hem ook een reis naar Italië zou ondernemen. Het denkbeeld om dat schoone land, waarvan zooveel verteld werd, te leeren kennen, trok hem aan. Wij kunnen het ons bij een opgewekten jongen man gemakkelijk voorstellen. Vooral wenschte hij te Padua den beroemden wijsgeer Zabarella [1]) te hooren. Na lang aarzelen, gaf hij toe. Maar hij had daarbij de onvoorzichtigheid, niet eerst verlof van zijne beschermers te Amsterdam te vragen, hetgeen hem later erg kwalijk werd genomen. Adrianus Junius was candidaat in de rechten en werd later raadsheer in den hove van Holland. Met een Hebreeuwsch Psalmboek en een Grieksch Nieuw Testament op zak aanvaardde Arminius met zijn vriend den tocht. Zij beloofden elkaar steeds hetzelfde verblijf, dezelfde tafel en hetzelfde bed met elkander te deelen, met andere woorden, elkaar nooit te verlaten, hetgeen Arminius in staat stelde zich op Junius te beroepen, toen hij in het vaderland van allerlei leelijke dingen beschuldigd werd.

[1]) **Giacomo Zabarella, in 1533 uit een beroemd en in de wetenschappen uitmuntend geslacht te Padua geboren, stierf aldaar in 1589. Zie over zijn wijsbegeerte Dr. Heinrich Ritter, *Geschichte der Christlichen Philosophie.* V, p. 701 f.f**

Zij begaven zich regelrecht naar Padua en bleven daar een korte poos. Zij hoorden er den beroemden wijsgeer het stelsel van Aristoteles voor een talrijk gehoor ontvouwen. En als wij nu lezen, dat Arminius daar eenige aanzienlijke Duitschers in de logica onderwees, dan is het vermoeden niet ongegrond, dat hij hun op de hoogte zal hebben gebracht van de wijsbegeerte van zijn vriend Ramus, althans hun de bezwaren zal hebben meegedeeld, die er tegen het stelsel van den Griekschen wijsgeer bestonden. Groot was de verzoeking, nu zij eenmaal in Italië waren, om ook Rome, den zetel van den paus, te bezoeken. Zij gingen er heen en leerden daar van nabij, evenals Luther indertijd, de verdorvenheid kennen van het Roomsche hof, erger dan zij er ooit van hadden gehoord of gelezen. Na een verblijf van zeven maanden [1]) keerden zij uit Italië terug, Arminius weer naar Genève, waar hij nog eenige maanden bleef. Het scheen hem in den vreemde zoo goed te bevallen, dat hij geen haast maakte om het vaderland weer op te zoeken.

Maar de mannen, die hem in staat hadden gesteld tot zijn tocht naar het buitenland, dachten er anders over. Zij meenden, dat het nu voor hem tijd werd om in het praktisch leven op te treden, en riepen hem terug. Aanstonds begaf hij zich op reis en kwam, den 12[den] November 1587, te Amsterdam aan, met een dankbaar hart voor alles wat hij geleerd en genoten had.

---

1) Niet, zooals Baudart schrijft, een en twintig maanden.

HOOFDSTUK IV.

Arminius te Amsterdam.

Zes jaren was het geleden, sedert Arminius het vaderland had verlaten, en in dien betrekkelijk korten tijd was er heel wat veranderd. De afzwering van Filips (26 Juli 1580) had hij nog bijgewoond, een daad van heldenmoed en zelfvertrouwen, bovenal van vertrouwen op God. Maar jaren van bloedigen strijd zouden er nog noodig zijn, om de jonge republiek te handhaven. In 1584 trof haar de ergste slag, die denkbaar was, de moord van den Prins van Oranje. Met hem ging de „Vader des Vaderlands" heen, op wien aller hoop gevestigd was, en de grootste verwarring was daarvan het gevolg. Er was geen aangewezen hoofd om de teugels van het bewind in handen te nemen. En in plaats van tegenover den gemeenschappelijken vijand vereenigd te zijn, stond iedere provincie op zichzelf en menige stad tegenover de andere. Daarbij kwamen godgeleerde en kerkelijke twisten de verwarring nog vermeerderen.

Gelukkig wisten de Staten van Holland, gesteund door mannen, die den prins van Oranje ter zijde hadden gestaan, in den benarden toestand raad. Zij stelden Maurits, den zoon van prins Willem, aan het hoofd van den Raad van State en benoemden Johan van Oldenbarnevelt, pensionaris

van Rotterdam, tot landsadvokaat. Daarmee was het dreigendst gevaar, het gevaar van regeeringloosheid, gekeerd. Maar intusschen gingen de Spanjaarden onder Parma voort, in het zuiden de eene stad na de andere in te nemen. Gent, Brussel, Antwerpen vielen in hunne handen. En het gevolg daarvan was, dat een aantal Protestanten naar de noordelijke provinciën vluchtten. Het bewind van Leycester, van 1585—87, bracht geen verbetering in den toestand, die nderdaad hachelijk mocht heeten, toen Arminius in het vaderland wederkeerde.

En hoe was het op kerkelijk gebied? Helaas! niet veel beter. Zooals wij zeiden, hadden de veroveringen in het zuiden een schare van Protestanten naar het noorden doen vluchten. De meesten waren van middelen voorzien om een nieuw leven te beginnen, en daardoor werd de welvaart door hunne overkomst bevorderd. Maar de meesten waren strenge Kalvinisten, en zoo won het Kalvinisme, zoowel op den kansel als in de kerkbesturen, in aanhangers. In den strijd tegen Spanje en Rome was het een bron van geloofskracht en moed geweest; maar nu het niet meer te strijden had, nu de uitgewekenen zich rustig op den handel of eenig ander bedrijf konden toeleggen [1]) en ieder zich verbeeldde theoloog te zijn, nu trad zijn onverdraagzaamheid op den voorgrond en werd het een bron van de treurigste verdeeldheid.

„In 1564", zegt Prof. Hofstede de Groot [2]), „toen Guido de Bray bereid was zijn eigen geloofsbelijdenis te laten

1) In de *Brieven van geleerde mannen* schrijft Saravia aan Wttenbogaert: „Want uwe lieden roeren nu niet eerst dezen stinkenden poel; het is een oude dwaling, die uit ledigheid is gesproten, zoo haast als de kerken hebben begonnen vrede te krijgen" (bl. 58).

2) *Honderd jaren uit de geschiedenis der Hervorming in de Nederlanden* ,(1518—1619), Leiden, 1883, bl. 372.

varen voor die van Bucer, als hij daardoor den vrede met de Lutherschen kon koopen; in 1566, toen Jan van Marnix van geen *confessie* wilde weten, omdat hij het *Evangelie* niet wilde prijsgeven, in die schoone dagen der eerste liefde betoonde zich het Kalvinisme groot en sterk. Het ging uit om de wereld te veroveren onder den zwaarsten strijd. Maar weinige jaren later, toen het rustte op zijne lauweren, werd het onhebbelijk, lastig, twistziek en vervolgzuchtig. Oranje vond al spoedig reden om te klagen, dat de predikanten heerschappij zochten over de gewetens. In 1581, toen de Middelburgsche Synode aan het bannen was gegaan, achtte hij het zelfs raadzaam, de Staten van Holland uit te noodigen, maatregelen te nemen tot „conservatie van de Christelijke *vrijheid*," en sprak daarop als zijn overtuiging uìt, dat „ten ware hierin met behoorlijke orde werd voorzien, de Gereformeerde religie en daarenboven het vaderland in geheele ruïne zouden komen." De Kalvinìsten van den vroegeren tijd waren edele, krachtige, beminnelijke figuren, mannen uit één stuk, die in de school van Kalvijn Gods woord hadden leeren kennen en liefgekregen en er alles voor over hadden. De Kalvinisten van latere dagen, de „rechtzinnigen," zooals zij zich gaarne noemden, of de „Gereformeerden", koesterden dezelfde meeningen, maar dreven ze op de spits en duldden geen andere opvatting. De *Confessie* van Guido de Bray en de *Instituten* van Kalvijn waren hun Evangelie geworden; — wee hem, die daarvan afweek!"

In zulk een atmosfeer zou Arminius zijn dienstwerk aanvaarden. Wij kunnen vooraf reeds vermoeden, wat hem, met zijne mildere denkbeelden, daar te wachten stond. Door de Kalvinisten werd hij met wantrouwen begroet; zij vreesden in hem geen bondgenoot te kunnen verwachten.

De laster, die hem zijn gansche leven vervolgd heeft, begon al aanstonds zijn spel bij zijn terugkomst in het vaderland. Laffe praatjes waren er uitgestrooid, die alleen uit onedele bedoelingen konden voortkomen[1]). Men had gehoord van zijn reis in Italië, van zijn bezoek aan Rome, en Rome en de Paus waren in veler verbeelding één. Zoo vertelde men dan, dat hij te Rome de voeten van den Paus had gekust, de vergaderingen der Jezuieten bijgewoond, kennis gemaakt met den kardinaal Bellarminus en, wat nog het ergste was, dat hij den waren en rechtzinnigen godsdienst had

---

[1]) In de *Kerkelijke geschiedenissen* van Jacobus Trigland lezen wij (bl. 281-5) een uittreksel uit een protokol van de Amsterdamsche kerk, waarin het heet, dat »Arminius, *naar zijne eigen verklaring*, zeer familiaar geweest was met den kardinaal Bellarminus, die te dien tijd Professor was van den Paus te Rome, alsook met andere voorname Jezuieten." Op zichzelf is dit verhaal reeds onwaarschijnlijk. Al ware het gebeurd, dan zou Arminius zich daarop nooit hebben beroemd, bij den fellen haat, welke te dien tijde tegen de Roomschen, vooral tegen de Jezuieten, onder de Protestanten heerschte.

Maar buitendien werd de onbetrouwbaarheid van genoemd protokol reeds door G. Brandt vermoed en duidelijk aangetoond door C. Brandt, van Limborch, Regenboog, Stolker en Nichols. Het werd opgesteld in 1617, dus 30 jaren nadat Arminius uit Genève was teruggekeerd, en wel door Plancius, een verklaard vijand van Arminius, op verzoek van den Amsterdamschen predikant Smout (Haantje Dickkop bij Vondel), mede een fellen tegenstander der Remonstranten, een man, van wien de burgemeester C. P. Hooft getuigde: »dat er moeilijk eenig schrijver zou kunnen aangewezen worden, die in lasteren en schelden bij hem zou kunnen halen,« een man, die door de burgemeesters om zijn leugenachtig schrijven uit Amsterdam werd verbannen.

Dit protokol werd vervaardigd in het jaar, voorafgaande aan de Dordsche Synode, toen de beroering tegen de Remonstranten, vooral te Amsterdam, het hoogst was geklommen, en onderteekend, niet, zooals Trigland zegt, door een predikant en een ouderling, maar door vier predikanten, waarvan de twee eersten, Ursinus en Hallius, het loffelijkst getuigschrift over Arminius, bij zijn vertrek uit Amsterdam naar Leiden, onderteekend hadden. Het is dus niet slim overlegd, al werd het stuk bij de acte van 1603 gevoegd, als ware het uit dat jaar afkomstig. Het zal ons ook verder blijken, dat het in zichzelf de kenmerken der onwaarheid draagt, die aan elken onbevooroordeelde in het oog moeten springen.

Dr. Vos, in zijn *Gedenkboek*, beroept zich bij herhaling (o. a. bl. 36 en 51) in zijn beoordeeling van Arminius, zonder eenige kritiek, op dit protokol. Ook Dr Hania, *Wernerus Helmichins*, bl. 230, zegt, dat »de omgang met Jezuieten in Italië hem geen goed schijnt gedaan te hebben.«

afgezworen. Van het een was evenmin iets waar als van het ander. Bellarminus had hij nooit en den Paus alleen op een afstand, te midden van een menigte volks, gezien; met de Jezuieten had hij geen gemeenschap gehad en hij was teruggekomen met geen ander doel dan om den waren godsdienst te verdedigen. Het viel hem dan ook niet moeilijk, de tegen hem ingebrachte beschuldigingen te weerleggen, vooral daar hij zich kon beroepen op het getuigenis van Junius, zijn reisgenoot, die hem nooit had verlaten. Maar de verdenking van Roomschgezindheid zullen wij telkens weer tegenover hem zien opduiken, hem zelfs voor een ***verkapten Papist*** hooren verklaren. Trouwens, dat had hij met den Prins van Oranje gemeen.

Meer reden was er voor de berisping der Amsterdamsche regeering, dat hij zonder haar verlof zijn reis naar Italië ondernomen had. Daarvoor moest hij natuurlijk vergiffenis vragen. Maar deze jeugdige onbezonnenheid werd hem spoedig vergeven, toen hij den 12[den] November voor den kerkeraad verscheen en de gunstige getuigenissen omtrent zijn bekwaamheid, vlijt en gedrag van Beza, Grynaeus en anderen vertoonde. In een daarbij gevoegden brief verzekerde Beza, dat hij „een geest bezat, verwonderlijk toegerust om zijn taak te vervullen, indien het Gode behagen mocht, de bediening van den jongen man te gebruiken voor zijn eigen werk in zijn gemeente." Hij verklaarde zich daarop bereid om de kerk der hoofdstad, volgens de belofte, door hem afgelegd bij zijn vertrek naar Genève, te dienen, zoodra hij daartoe geordend zou zijn. Vooraf verzocht hij echter aan de Burgemeesters verlof om naar Zuid-Holland te reizen, ten einde eenige betrekkingen en vrienden te bezoeken en eenige familiezaken in orde te brengen. Dit werd hem niet

alleen toegestaan, maar ook ontving hij het geld, dat hij voor de reis noodig had.

Te Amsterdam weergekeerd, besteedde hij nog enkele weken om zich te oefenen in het preken maken en hield eenige toespraken in een besloten kring, een bewijs, hoe ernstig hij zijn toekomstige taak opvatte. Aldus in alle opzichten toegerust, meldde hij zich bij de Amsterdamsche classis aan om examen te doen, waarbij hij zich natuurlijk moest uitspreken over de hoofdpunten der kerkleer. Dit blijkt geene bezwaren te hebben opgeleverd, althans, met algemeene stemmen werd hij tot den predikdienst toegelaten en trad, met toestemming der regeering, den 4den Februari 1588 voor het eerst in een der kerken op. Hij werd benoemd „om in de week te prediken en de avondgebeden te doen". Eerst den 12den Juli werd hij tot predikant beroepen. Hij schijnt dus in de maanden, die daaraan voorafgingen, een proefdienst te hebben verricht, die bestond in het waarnemen van avondbeurten in de week.

De avondgebeden waren korte godsdienstoefeningen, waarin een lang formuliergebed werd uitgesproken, een overblijfsel van de Roomsche vesper. Spoedig kwam men tegen die gewoonte op, waar men alles, wat op den Roomschen eerdienst geleek, wilde afschaffen. In de Dordsche Synode van 1574 werd bepaald, dat men ze niet invoeren zou, waar zij niet waren, en waar zij waren, ze zoo stichtelijk en voorzichtig zou afschaffen, als het mogelijk was. In de Rotterdamsche Synode van 1576 of '77 (het jaartal wordt niet genoemd) wilde men de avondgebeden dienstbaar maken aan „den algemeenen nood". Nog eens kwamen ze in de Synode te Delft, 27 Aug. 1596 ter sprake, maar zonder dat ze verboden werden. In de Nationale Synode

van 1618 en '19 werd ernstig op de afschaffing aangedrongen. Dientengevolge zijn ze dan ook allengs in onbruik geraakt. Alleen te Rotterdam heette in mijn jeugd nog de godsdienstoefening van Zondagavond in de Groote Kerk „het gebed". Ook te Vlissingen is die gewoonte nog lang in gebruik gebleven.

De proefdienst van Arminius werd met den gunstigsten uitslag bekroond [1]). Door menschen van alle standen werd hij met ingenomenheid ontvangen, gretig als zij waren om hem te hooren. Zijn vriend Bertius verklaart, met een beroep op het getuigenis zijner hoorders, die hem allen gekend hadden, „dat hij een ongeloofelijke deftigheid bezat, door beminnelijkheid verzacht, wel een wat zachte, maar zangerige, doordringende stem, verwonderlijk meesleepend. Wanneer iets moest worden opgesierd, deed hij het zoo, dat hij de grenzen der waarheid niet te buiten ging. Moest een waarheid worden in het licht gesteld, hij deed het duidelijk; moest het eene gevoelen tegenover het andere geplaatst worden, dan was zijn betoog helder. Zijn welluidende en buigzame stem paste zoo goed bij de verschillende onderwerpen, door hem behandeld, dat zij daarbij scheen te behooren. Van oratorische bloemen hield hij niet,

---

[1]) Trigland weet te verhalen, ook weer volgens genoemd protokol, dat hij bij het Avondgebed in de Oude Kerk zich in een gunstigen zin over de Roomschen zou hebben uitgelaten. Den volgenden Donderdag kwam deze euveldaad in den kerkeraad ter sprake, waarop twee predikanten werden afgevaardigd om hem daarover *vriendelijk* te onderhouden. Zij legden hem allerlei zonderlinge vragen voor, met de blijkbare, minder *vriendelijke* bedoeling, om hem in het nauw te brengen, wat hun dan ook gelukte, want — volgens het protokol — werd hij daarover „zoo beroerd en ontsteld, dat hem de droppelen zweets overal uitbraken, hoewel het een zeer zure en koude dag was." Hij zou zich toen ook beroepen hebben op zijn bezoek aan hoogescholen in „Duitschland, Zwitserland, Frankrijk en Italië". Nu weten wij, dat hij alleen de hoogescholen te Genève, Bazel en Padua heeft bezocht. Hoe kon hij dan van Frankrijk en Duitschland spreken? Tenzij de bedoeling is, hem een leugen te laten zeggen. Het geheele verhaal draagt de kenmerken der verdichting.

ook niet van zalvende uitdrukkingen, aan de Grieken ontleend, hetzij omdat hij er van nature tegen was of omdat hij het in strijd achtte met de verhevenheid van den godsdienst, zulke valsche opsieringen te gebruiken, wanneer de naakte waarheid voldoende was om zichzelf te verdedigen." Hij werd dan ook, na zijn proeftijd, door den breeden kerkeraad, predikanten, ouderlingen en diakenen, met algemeene stemmen, zonder ééne uitzondering, tot predikant beroepen, welk beroep door de regeering, den 28sten Juli, werd goedgekeurd en bekrachtigd. Den 11den Augustus, Zaterdags vóór de Avondmaalsviering, werd hij plechtig, met oplegging der handen van de ouderlingen, bevestigd.

De gemeente, waarin hij nu optrad, was nog jong. Tot 1578 had zich de regeering van Amsterdam voor Spanje en daarmee voor Rome gebogen. Toch had de Hervorming er tal van aanhangers. In 1566 was er reeds een gemeente en zag de regeering zich gedwongen haar de Minderbroederkerk af te staan, het volgend jaar nog vier plaatsen voor godsdienstoefening, waarvan één buiten de stad. Doch al die plaatsen waren te klein voor den aandrang der toehoorders. De gemeente had drie predikanten, die er af en toe dienst deden: Jan Arents, Peter Gabriël en Nicolaas Scheltius. Jan Arents onderscheidde zich door „ruimhartigheid" met betrekking tot de kerkleer. Hij „begreep, dat betamelijke en wijze verdraagzaamheid beter is dan leerstellige tirannie" [1]), een gulden regel, die wel verdiende boven alle kerken geschreven te worden en vooral in die dagen te worden ter harte genomen. Toen in 1578 Amsterdam tot den prins overging en een nieuwe regeering werd ingesteld, begonnen de Gereformeerden eerst in de Oude

---

1) Zie Dr. Vos, *Gedenkboek*, bl. 4

en, weinige dagen daarna, ook in de Nieuwe Kerk te preken.

De eerste vaste predikanten, na de verkiezing van een nieuwen kerkeraad, met ouderlingen en diakenen, waren Johannes Kuchlinus en Petrus Hardenberg. Burgemeester Cromhout werd ouderling en „zoo was de regeering van stad en kerk in éóne hand, die der Gereformeerde religie, met uitsluiting van alle andere religiën den Evangelio contrarieerende, *zonder evenwel toe te laten iemands geloof of conscientie te verontrusten of iemand deswegens moeite, onrecht of letsel aan te doen*, volgens eene bepaling der Unie tusschen Holland en Zeeland van 15 April 1576" [1]).

Kuchlinus was uit Hessen afkomstig, werd eerst docent aan de Latijnsche school te Neustadt, daarna predikant bij de Lutherschen te Falkenheim, vanwaar hij in 1577 moest vluchten en de wijk nam naar Emden, het gewone toevluchtsoord der vervolgden in die dagen. Hier nam hij den dienst waar, toen hij te Amsterdam werd beroepen. Ook Hardenberg kwam van Emden, maar vertrok reeds in 1579 naar Zwolle. Toen Arminius te Amsterdam beroepen werd, waren er vier predikanten gevestigd: Kuchlinus, Ambrosius, Hallius en Plancius. Johannes Ambrosius was in 1580 van Sybekarspel naar Amsterdam gegaan. Hij stierf in 1599 en werd door zijn zoon Lucas opgevolgd. Johannes Hallius was sedert 1579 predikant te Leiden en kwam in 1581 te Amsterdam, waar hij in 1619 stierf. Petrus Plancius werd ln 1577 in Waalsch Vlaanderen predikant onder het kruis, was in 1578 te Brussel, werd in 1585 te Amsterdam beroepen en stierf daar in 1622. In de eerste tien jaren werd alleen in de Oude en de Nieuwe Kerk gepreekt, nu en dan ook in de Gasthuiskerk.

---

1) Dr. Vos, *Gedenkboek*, bl. 12. De spatieering is van onze hand.

In 1590 werd de proponent Johannes Halsbergius tot tweeden predikant in het Gasthuis, in 1599 in de kerken beroepen en in 1600 Johannes Ursinus, uit Frankenthal in de Palts, vanwaar hij in 1594 naar Utrecht ging, maar in 1599 ontslagen werd. In 1600 waren er dus zes predikanten, en daarbij kwam in 1602 nog Wernerus Helmichius, een Utrechtenaar, van Delft, op aanbeveling van Arminius. De predikanten werden door de stad bezoldigd uit de inkomsten der vroegere Roomsche kerken [1]). Hun toenemend getal was een gevolg van de toenemende bevolking. Reeds in 1585, toen een aantal vluchtelingen uit het zuiden kwam, moest de stad worden uitgebreid, in 1593 voor de tweede maal, terwijl, in 1601, in één jaar 600 nieuwe huizen moesten bijgebouwd worden.

Nu trad daar in 1588 Arminius op, een jonge man van 28 jaren. Van hem, den leerling van Beza, was niet anders te verwachten dan dat hij, evenals het meerendeel der gemeente, het Kalvinisme was toegedaan. En het tegendeel bleek dan ook in den eersten tijd niet, was ook bij zijn examen niet gebleken. De reden ligt voor de hand. Zijn overtuiging was op dit punt nog niet gevestigd. In de opdracht voor zijn verhandeling over Rom. VII, waarover zooveel is te doen geweest, heet het, dat hij, „bij zijn terugkomst uit Genève, over dat hoofdstuk dacht, zooals de meesten, daar hij het zoo van zijne onderwijzers had geleerd, wier gezag bij de studenten zoo groot was, dat niemand zelfs een onderzoek durfde instellen naar hetgeen door hen gezegd werd." Hij was dus, bij zijn

1) Uit een brief van Helmichius (*Werken der Marnix-Vereeniging*, Serie III, Deel IV, bl. 164) blijkt, dat er toen ook prijs gesteld werd op uit het hoofd preken, en op „predikanten van fatsoen" (bl. 102). Tevens, dat de burgemeesters zorgden voor de inrichting van hun woning (bl. 105).

optreden in Amsterdam Kalvinist. Wel had hij van Ramus geleerd, zich niet blindelings aan het gezag der overlevering te onderwerpen en steeds den Bijbel tot toetssteen van zijn geloof te gebruiken; maar de ondervinding, in het eerste jaar te Genève opgedaan, had hem voorzichtigheid geleerd. Daarbij had Grynaeus hem voor nieuwigheden gewaarschuwd en de leemten van het stelsel van Ramus onder het oog gebracht. Ook zal hij wijselijk hebben begrepen, dat de diepzinnige kwestiën, waarover de geleerden het oneens waren, niet op den kansel thuis behoorden en evenmin tot stichting der gemeente konden dienen. De omstandigheden zouden hem dwingen, een anderen weg dan de meesten zijner ambtgenooten op te gaan. Het was dan ook geheel bezijden de waarheid, als hij later beschuldigd werd, uit eerzucht, om zich een naam te maken, tegen het Kalvinisme in verzet te zijn gekomen, en iemand, met het oog op de kosten van de Dordsche synode, uitriep: „Zoovele onkosten veroorzaakte de eerzucht van een enkel man aan zijn vaderland!"[1])

De eerste jaren van zijn werkzaamheid te Amsterdam gingen rustig voorbij. Hij maakte in de gemeente een uitnemenden indruk en overtrof verre de gunstige verwachtingen, die hem waren vooruitgegaan. Zijne preken onderscheidden zich door mannelijke kracht en degelijke geleerdheid. Bij ieder onderwerp, dat hij behandelde, toonde hij zich een man van buitengewonen aanleg, toegerust met een schat van kennis, zoowel op letterkundig als godgeleerd gebied. Aanzienlijken en geringen hoorden hem gaarne. „Zijn overtuigingskracht was zoo groot", zegt Bertius in zijn Lijkrede, „dat niemand ooit onder zijn gehoor zat,

---

[1]) Zie Schweizer, *Die Protestantische Centraldogmen*, II, p. 43.

zonder te erkennen, dat hij zeer gesticht was. Velen noemden hem „den vijl der waarheid", of „den toetssteen van het genie", ook wel „het mes om de ontkiemende dwalingen van de eeuw af te snijden," en algemeen geloofde men, dat er niets in den godsdienst of in de theologie te vinden was, dat hij niet ontdekt had en verstond. Zelfs de predikanten der stad, allen geleerde en welsprekende mannen, huldigden zijn geleerdheid, erkennende, dat telkens, als zij het voorrecht hadden gehad van bij hem ter kerk te zijn, zij het grootste nut van zijne preken hadden gehad."

Om eenige orde in zijne toespraken te brengen, besloot hij een reeks van preken te houden over de profetieën van Maleachi en den brief aan de Romeinen. Zijn eerste preek over dezen brief hield hij den 6den November. Met groote vrijmoedigheid sprak hij daarin zijn overtuiging uit omtrent de rechtvaardiging door geloof en niet door de werken der wet. En, hoewel hij er op rekenen kon, dat er waren onder zijne hoorders, die niet overeenstemden met sommige zijner denkbeelden, hij sprak met zooveel takt en gematigdheid, dat niemand er zich aan ergerde. Daarbij trok hij de harten tot zich in den omgang met de leden zijner gemeente. Hieromtrent bezitten wij een onverdacht getuigenis in de woorden van een man, die geen geestverwant van hem was. De geschiedschrijver Willem Baudart zegt van hem in zijne Memoriën[1]. „Hij is geweest beleefd, vriendelijk en conversabel, zeer spraakzaam en derhalve zeer aangenaam bij groot en klein. Sprak men van zwaarwichtige zaken, hij deed er het zijne

---

1) *Memoriën ofte Cort verhael der Ghedenckweerdigste, zoo kerckelijke als wereltlijcke Gheschiedenissen, van Neder-lant*, **2de druk, 1624, blz 4.**

bij, bracht iemand wat genoegelijks voort, hij wist er wat bij te verhalen van gelijke stof. Wilde men musiceeren, hij was ook willig daartoe. In het onthalen en trakteeren van een goed vriend was hij liberaal en gastvrij, ook willig om bij een goed vriend vroolijk te zijn en goede sier te maken, en dit alles in eer en met mate."

Zoo kon hij zich in de eerste jaren van zijn verblijf te Amsterdam recht gelukkig gevoelen. Daarbij kwam, dat hij in 1590 in het huwelijk trad met Elisabeth Reael, welk huwelijk den 16den September in de Oude Kerk door zijn collega Ambrosius werd ingezegend. Zijn vrouw, geboren den 22sten Augustus 1569, dus negen jaren jonger dan hij, was een dochter van Laurens Jacobsz Reael, een rijk Amsterdamsch koopman, die veel tot de zegepraal der Hervorming in de hoofdstad had toegebracht, dikwijls met gevaar van zijn goed en veiligheid. Bij gelegenheid der vervolging van de Protestanten in 1567, toen Noircarmes, den 9den Mei, de stad van ketters zuiverde, was hij met een aantal geloofsgenooten naar Emden gevlucht en van daar naar Dantzig. Eerst in 1577 keerde hij naar Amsterdam terug en verstrekte aan den Prins van Oranje een som van *f* 10.000. tot het voeren van den oorlog. Hij was achtereenvolgens schepen en burgerhopman, voorzitter der 36 raden en kornel, eindelijk raadsheer der admiraliteit in Zeeland, waar hij in 1601 overleed. Zijn dochter Elisabeth was dus in de ballingschap geboren en erfde van haar vader een groote vastheid van karakter en moed in gevaar, gepaard aan een helder verstand. Deze uitnemende eigenschappen kwamen haar in haar huwelijk zeer te stade. Want de heldere hemel, waarin zich Arminius aanvankelijk verheugde, werd weldra met onheilspellende wolken bedekt.

Bij zijn beroep had hij zich verbonden tot „gelijkvormigheid met de andere dienaren om den last der gemeente te helpen dragen, zoo in het bezoeken der kranken als anderszins, en in middelmatige dingen, belangende de ordening der kerken, niet licht verandering te maken of iets nieuws dan hetgeen met gemeen advies tot stichting dezer gemeente zal goedgevonden worden" [1]). Zonder eenig bezwaar had Arminius zich daartoe verbonden. Dat hij met het Kalvinisme der meerderheid zijner ambtgenooten en van den kerkeraad niet meeging, zou hem op ongezochte wijze duidelijk worden.

Zooals wij weten, had de Haarlemsche graveur Coornhert zich berucht gemaakt door zijn bestrijding van de onverdraagzaamheid der predikanten en van een geschrift van professor Lipsius over het ketterdooden. Ook had hij een boekje uitgegeven, *Proeve van den Heidelbergschen Catechismus*, waarin hij opkwam tegen twee vragen en antwoorden: 1°. dat het onmogelijk is, het gebod der liefde tot God en menschen te volbrengen, en 2°. dat alle menschen van nature geneigd zijn God en den naaste te haten. In verscheiden disputen met prof. Saravia te Leiden en de predikanten Reinier Donteclock en Arnold Cornelisz te Delft had hij de leer van Kalvijn en Beza over de Prædestinatie bestreden. Nu droeg de kerkeraad van Amsterdam in 1589 aan Arminius op, hem te weerleggen, meenende, dat hij, als leerling van Beza, daartoe de aangewezen persoon was. Ook zijn bekende bekwaamheid zal tot die opdracht aanleiding hebben geven. Tegelijk kwam te Delft een boekje

---

1) Dr. Vos, *Gedenkboek*, bl. 37. De schrijver ziet in deze milde bepalingen een bewijs, dat hij zich „gebonden had aan de *gevoelens* der meerderheid". Hiervan is, naar mijn inzien, geen sprake. Dr. Vos erkent dan ook, dat er geen spoor is te ontdekken van een onderteekening der Confessie, als voorwaarde van het beroep.

in het licht van de predikanten Cornelisz en Donteclock [1]), waarin hetzelfde onderwerp behandeld werd. Maar deze schrijvers weken in zooverre af van de leer van Kalvijn en Beza, dat zij haar poogden te verzachten door het goddelijk raadsbesluit tot verkiezing en verwerping niet vóór den val van Adam te stellen (supralapsarisme), maar daarna (infralapsarisme). Zij zonden hun geschrift aan Lydius, sedert 1583 hoogleeraar te Franeker, ter beoordeeling. Deze had geen zin zich in die netelige kwestie te mengen [2]) en zond het boekje aan Arminius, met verzoek om Beza tegen de Delftenaren te verdedigen. Van twee kanten werd hij daartoe dus gedrongen, en hij verklaarde zich bereid. Maar ziet! hoe dieper hij in de kwestie doordrong, des te grooter werden de bezwaren, en eindelijk kwam hij tot de overtuiging, dat de leer van Kalvijn en Beza God tot de oorzaak der zonde maakte en des menschen verantwoordelijkheid ophief. Hij bleek het meer eens te zijn met het boekje, dat hij geroepen was te bestrijden, dan met Kalvijn en Beza. Daarom moest hij wel van de weerlegging afzien en besloot, voor zooveel zijne ambtelijke werkzaamheden het toelieten, met ernst de vraag te onderzoeken en aan de uitspraak der Schrift en van de vroegere en latere geleerden te toetsen.

Daartoe zond hij in Maart 1591 een brief aan zijn vroegeren leermeester Grynaeus te Bazel, een brief, die ons een blik gunt in de stemming, welke hem toen bezielde. Hij schrijft daarin: „Omtrent voorbeschikking, erfzonde en vrijen wil wordt bij ons veel getwist. Ik kan er niet uit

---

1) De titel was: *Een antwoord op enkele der argumenten van Beza en Kalvijn in een verhandeling over de voorbeschikking naar aanleiding van Rom IX.*

2) Zie over de weigering van Lydius: Sepp, *Het godgeleerd onderwijs*, I, bl. 131, 2.

wijs worden, hoe ijverig ik ook de Schrift en hare uitleggers bestudeer en God bid om licht. Er kan daarin wel veel duister blijven, dat men niet noodig heeft om zalig te worden; als ik vasthoud aan het fondament, zal ik wel niet met gevaar van mijn zaligheid kunnen dwalen, noch anderen op een dwaalweg leiden. Want *ik geloof, dat onze zaligheid alleen op Christus berust en dat wij louter door de genade van den heiligen geest het geloof deelachtig worden tot vergeving der zonden en tot vernieuwing des levens.* Maar ik wensch zeer over de genoemde zaken door u onderricht te worden. De onzen hier zijn in zooverre verdeeld, dat eenigen den nog niet gevallen, ja niet eens geschapen, anderen den gevallen, dus den reeds der verdoemenis schuldigen mensch tot het *voorwerp van het voorbeschikkend raadsbesluit* maken. — Zoo is het ook de vraag omtrent de *erfzonde,* of bij ons de schuld of de verdorvenheid voorafgaat. Onze tegenstanders, die hier velen zijn, ontkennen de erfzonde geheel. Ook omtrent den *vrijen wil* is het de vraag, hoeveel hij in den onwedergeboren mensch vermag, of hij bij de bekeering alleen lijdelijk of werkzaam is; indien lijdelijk, of hij dan toch de geschiktheid heeft tot het ondergaan der bekeering; indien werkzaam, of hij dan aan de goddelijke inwerking voorafgaat of daarop volgt, of gelijktijdig met haar medewerkt."

Duidelijk blijkt uit dit schrijven de onzekerheid, waarin Arminius verkeerde omtrent de vragen, die toen als van het hoogste belang werden geacht. Maar toch ook, hoe hij begreep, dat daarvan de zaligheid en het ware leven niet afhankelijk waren. En tevens, dat hij zich, tegenover de verschillende meeningen rondom hem, de vrijheid van denken en oordeelen voorbehield. Opmerkelijk is, dat hij van tegenstanders spreekt, die velen zijn. Dit

waren dus de anti-Kalvinisten en hun aantal was te Amsterdam groot.

Het kon niet anders, of zijn twijfel aan de waarheid van de leer, die door Kalvijn en Beza als „het hart der kerk" was beschouwd, moest in zijn prediking doorschemeren, hoe voorzichtig hij ook elke toespeling zocht te vermijden [1]). Het scherpe oor der strenge Kalvinisten moest welhaast onraad speuren en bezwaren omtrent zijn rechtzinnigheid doen rijzen. Zoo gebeurde het ook. In 1591 bracht collega Plancius een vurig Kalvinist, deze bezwaren in den kerkeraad, naar aanleiding van Arminius' preken over Rom. VII : 14. Dit vers luidt: „Wij weten toch, dat de wet geestelijk is; doch ik ben vleeschelijk, verkocht onder de zonde." Deze woorden werden in den regel toegepast op Paulus zelven, nadat hij een Christen geworden was, o.a. door Augustinus, Hieronymus, Luther, Kalvijn en Beza. Maar Arminius was van oordeel, indien dit zoo ware, dat dan de christelijke wedergeboorte niets beteekende en de prediking van het Evangelie vruchteloos was, dat er dan van een „nieuw schepsel," waarvan de apostelen gewagen, geen sprake kon zijn. Daarom meende hij met Bucer, Musculus en Erasmus, dat Paulus hier niet van zichzelf spreekt, zooals hij toen was, noch van iemand, die onder het Evangelie leeft, maar van iemand onder de wet, die van hare zwakheid, haar onvermogen overtuigd

---

1) In zijn *Gedenkboek*, bl. 51, zegt Dr. Vos: »Arminius achtte nu waarschijnlijk de tijd tot zelfopenbaring gekomen, natuurlijk met de grootste omzichtigheid. Evenwel, terwijl hij zich *ontpopte*, werd toch wel zijne doorbrekende onrechtzinnigheid door gemeenteleden opgemerkt.«

Zoo wordt Arminius hier voorgesteld als een huichelaar, als een wolf in schaapskleeren, wachtende op het geschikte oogenblik om in zijn ware gedaante voor den dag te komen. Is het niet, of de geest der verdachtmaking, die Arminius zijn gansche leven achtervolgde, in de Amsterdamsche kerkekamer is achtergebleven?

is geworden en nu een Verlosser zoekt. Hij was nog niet wedergeboren, maar stond op den drempel. Arminius had zich daarbij zorgvuldig onthouden van anderen te bestrijden, maar eenvoudig zijn eigen gevoelen uiteengezet.

Deze verklaring, geheel afwijkende van de gewone opvatting, deed een storm onder zijne ambtgenooten ontstaan. De een beschuldigde hem van Pelagianisme, omdat hij te veel goeds aan een onwedergeborene had toegeschreven. Een ander had zich herinnerd, dat Socinus, onder den naam van Prosper Dysidaeus, dezelfde verklaring van Rom. VII had gegeven[1]). Dus was hij een Sociniaan. Weer anderen beweerden, dat hij was afgeweken van de Confessie en den Catechismus en zich, tot steun van zijn gevoelen, handig beroepen had op sommige kerkvaders en latere godgeleerden. En deze beschuldigingen werden niet alleen door de predikanten, maar ook door gemeenteleden uitgesproken. De kerkeraad achtte de zaak van genoeg belang om den stoutmoedigen prediker ter verantwoording te roepen. Arminius verklaarde zich daartoe bereid, maar stelde tot voorwaarde, dat de samenkomst zou plaats hebben in tegenwoordigheid der burgemeesters of van hunne afgevaardigden, of, indien dit minder gepast werd geoordeeld, dat de zaak alleen onder zijne ambtgenooten zou behandeld worden, zonder de ouderlingen. Tot dit laatste werd besloten. In een plechtige vergadering, met gebed geopend, bracht Plancius[2]) zijne bezwaren tegen Arminius in het midden, maar verweet hem velerlei, dat hij òf niet gezegd had, òf in een anderen zin had bedoeld. Het viel

---

1) Onder dit pseudoniem gaf hij uit: Disputalio de loco Pauli Rom. VII, cum nobilissimo viro habita, 2a ed. 1618. Zie *Bibl. Fr. Polon.* p. 4,115.

2) In zijn *Gedenkboek* (bl. 101—3) heeft Dr. Vos het beeld van Plancius op uitnemende wijze geteekend en ook de schaduwzijde van zijn karakter niet verbloemd.

hem niet moeilijk dit te bewijzen en zich van Pelagianisme te zuiveren, daar hij kon aantoonen, dat de denkbeelden van Pelagius in lijnrechten strijd waren met hetgeen hij tot staving zijner verklaring had aangevoerd. Hij erkende, zich op de kerkvaders te hebben beroepen, en was bereid, dat beroep met een aantal aanhalingen te staven. Van latere godgeleerden had hij alleen Bucer genoemd, die zijn gevoelen op een andere manier had uitgedrukt. Maar ook Erasmus, door de Hervormden hoog geacht, had dezelfde verklaring gegeven als hij. Plancius trachtte nu het gezag der kerkvaders te verkleinen. Arminius kwam daartegen op, bewerende, dat de gansche Christenheid aan die mannen de grootste verplichting had. Verder toonde hij uitvoerig aan, dat hij niets had geleerd, met de Confessie of den Catechismus in tegenspraak, en dat hij zich in geen enkel opzicht gebonden achtte om al de bijzondere verklaringen der Hervormden aan te nemen, maar volkomen vrij om de H. Schrift naar de inspraak van zijn geweten te verklaren, terwijl hij zich zorgvuldig wachtte om iets te leeren, dat zijne hoorders zou kunnen afbrengen van den grondslag des geloofs.

In den loop van het twistgesprek had Plancius bij herhaling toespelingen gemaakt op het teere punt der Voorbeschikking, dat Arminius zorgvuldig had vermeden, en toen men er op aandrong, dat hij daarover zijn gevoelen zou uitspreken, weigerde hij, op grond, dat zijn verklaring van Rom. VII niets met dat onderwerp te maken had. Men ondervroeg hem ook omtrent de volmaaktheid van den mensch in dit leven. Hij meende, dat hij niet noodig had hierop in te gaan, daar hij meer dan honderdmaal zijne denkbeelden daarover in zijn verklaring van Rom. VI en VII had uitgesproken. Naar aanleiding van dit dispuut

heeft Arminius een uitvoerige verklaring geschreven, die in 1612 door zijne kinderen werd uitgegeven [1]). Huiselijke omstandigheden verhinderden hem, dit geschrift zelf te voltooien. Hij zond het aan Wttenbogaert, die er waarschijnlijk een slot aan heeft gemaakt.

Het onweer was hiermee echter niet van de lucht. Vooral Plancius zorgde, dat de zaak warm bleef. Zoo groot werd de beweging, dat het gerucht daarvan doordrong tot Franeker, en prof Lydius aldaar, als vroeger predikant van Amsterdam, zich de zaak aantrok, meenende een poging te moeten doen om vrede te maken. Hij ging naar Amsterdam, om zich op de hoogte van het geschil te stellen; maar, in plaats van nu zelf als bemiddelaar op te treden, reist hij naar den Haag [2]), waar Wttenbogaert predikant was, om dezen te bewegen, persoonlijk of schriftelijk tusschen beiden te komen en Arminius te bewegen, den kerkeraad, dien hij erkende „wel wat al te precies met Arminius te gaan", zooveel mogelijk toe te geven, om des vredes wil en om die bloeiende kerk, die hij zeide zeer te beminnen, omdat hij daar lang predikant was geweest, voor scheuring te bewaren.

Zoo schrijft Wttenbogaert [3]), wien wij nu verder zijn wedervaren laten verhalen. Hij spreekt in den derden persoon. „Wttenbogaert antwoordde, dat de heer Lydius kwalijk was onderricht, meenende, dat Arminius meer naar hem dan naar anderen, ongelijk geleerder dan hij,

---

1) *De vero et genuino sensu Cap. VII Epistolae ad Romanos Dissertatio*, opgedragen aan Willem Bardes, Toparcha van Warmenhuizen, den milden weldoener van de weduwe en hare kinderen.

2) Ook hier blijkt Lydius een man te zijn geweest, die bang was zich aan koud water te branden.

3) *Kerkelijke bediening en zedige verantwoording*, 1647, bl. 103, na den dood van Wttenbogaert door Rijckewaert voltooid en uitgegeven.

zou luisteren. Doch om te toonen, hoe lief hem de vrede was, wilde hij gaarne op het zoo ernstig verzoek van Lydius naar Amsterdam reizen en beproeven, wat hij tot vrede zou kunnen te weeg brengen. Te Amsterdam gekomen zijnde, vervoegde hij zich terstond, alvorens aan Arminius of iemand de oorzaak zijner komst te openen, bij Meester Joan Taffin, predikant van de Waalsche kerk aldaar, zijn Eerw. verklarende, door wiens begeerte en waartoe hij daar kwam, hem biddende te willen wat opening doen van de gelegenheid der zaak en hem in zulk een goed werk te assisteeren. Taffin, dat hoorende, toonde zich zeer verblijd, zeggende, dat hijzelf in bedenken was geweest, als middelaar tusschen beiden te gaan, maar had zulks gelaten, uit vrees van zich te vergrijpen, en dat hij van die taal niet was, tevreden Wttenbogaert te assisteeren, indien hij het wilde bij de hand nemen. Alles tezamen overlegd hebbende, gingen zij eerst bij den kerkeraad, verklarende hun goede meening, daarna bij Arminius. De kerkeraad was tevreden te handelen, deputeert daartoe eenigen uit hun midden; Arminius was terstond vaardig. Men vergaderde ten huize van Taffin. Men hoorde den een en den ander. Taffin en Wttenbogaert sloegen middelen voor, die hun bekwaam dachten tot eenigheid. Arminius nam ze aan. De meerderheid van den kerkeraad verwierp ze, zonder zich verder te laten bewegen. Men begon ook van Taffin en Wttenbogaert achter hun rug niet wel te spreken [1]).

---

1) Daaromtrent wordt door C. Brand, *Vita Arminii* (p. 84) het volgende uit de aanteekeningen van Arminius medegedeeld: »Enkele dagen vóór de aankomst van Wttenbogaert had de kerkeraad besloten, Bastingius tot predikant te beroepen, waarop de burgemeesters te kennen gaven, dat zij gaarne ook een beroep op Wttenbogaert zagen uitgebracht. Den 14den Januari kwam de kerkeraad bijeen om daarover te beraadslagen, toen Plancius sprak van geruchten, door hem gehoord, omtrent de aarzeling van Wttenbogaert ten opzichte van enkele geloofsartikelen, vooral de erfzonde, waarop hij Gen. V niet toepasselijk zou hebben

Zij dan, ziende, dat hun arbeid te vergeefs was, verzochten nog eens gehoord te worden in den kerkeraad. Zij verklaarden aldaar de oprechtheid huns gemoeds en het ongelijk, dat men hun deed met het misduiden hunner bemiddeling, begeerende, dat de broeders alles wilden ten goede verstaan. Zij wilden het daarbij laten blijven en Gode bevelen. Toen nu Wttenbogaert stond op zijn vertrek, werd hij met Taffin bij Burgemeesteren op het stadhuis ontboden, die van hen begeerden te weten, wat er gehandeld en hoeverre de zaak gebracht was. Zij zeiden het, en meteen, waar het haperde. Burgemeesteren, na hun vertrek al de predikanten en Arminius voor zich ontboden hebbende, werd de zaak door hunedele autoriteit bijgelegd. De vrede alzoo hersteld, ging Arminius voort in zijne predikatiën over den brief aan de Romeinen."

Vreemd klinkt, na dit verhaal van Wttenbogaert, wat Baudart over de zaak schrijft [1]: „Deze zaak is door de voorzichtigheid zijner medehelpers, de leeraren der kerk binnen Amsterdam, zoo wijselijk en voorzichtig beleid, dat dit vuur in de asch is bedekt geworden."

Van elders [2]) vernemen wij nog, dat Taffin en Wttenbogaert aan den kerkeraad, in een buitengewone vergade-

verklaard. Ook tegenover den Catechismus was hij verdacht en Coornhert achtte hij onweerlegbaar. Daarbij fluisterde men, dat hij dezelfde gevoelens als Arminius over Rom. VII koesterde. Daarom achtte Plancius het niet in het belang der gemeente, hem te beroepen. De meerderheid van den kerkeraad besloot toen, niet op den wensch der burgemeesters in te gaan. Toen Wttenbogaert nu te Amsterdam kwam, zocht hij Plancius op en riep hem ter verantwoording. Plancius werd gedwongen te erkennen, dat hij hoogst onvoorzichtig was geweest met aan dergelijke praatjes te gelooven en trok den 23sten voor den vollen kerkeraad zijn beschuldiging in, waarvan aan de burgemeesters werd kennis gegeven. Toch is van het beroep niets gekomen, daar men Wttenbogaert in den Haag niet wilde loslaten.

1) *Memoriën*, bl. 4.

2) C. Brandt, *Vita Arminii*, p. 32, 33.

ring, een vredesverdrag hadden voorgesteld, waarin Arminius verklaarde, dat hij zich niet bewust was, iets te meenen of te leeren, in strijd met de Confessie en den Catechismus, of iemand aanleiding te hebben gegeven, dat te vermoeden. Toch wil hij, om den vrede der kerk en alle vooroordeelen, die men tegen hem heeft opgevat, weg te nemen, plechtig beloven, dat hij, in het vervolg, geenerlei leer zal verkondigen, verschillende van die der profeten, zooals die staat uitgedrukt in den Catechismus en de Confessie en zooals zij doorgaans in de Hervormde kerk wordt onderwezen. Mocht hij daartegen bedenkingen hebben, dan zal hij zorgen, daarover niet in het openbaar te spreken en daarover gaarne met de broeders handelen; en mocht hij door hen niet van ongelijk overtuigd worden, dan zal hij zichzelf het zwijgen opleggen, totdat een algemeene Synode wordt samengeroepen, aan welker oordeel hij zich zal onderwerpen. Daarentegen zouden de predikanten beloven, alles in hunne preken en gesprekken te vermijden, wat aanleiding kon geven tot het vermoeden, dat er tusschen hen eenig verschil bestond. Maar in de verdediging van het ware geloof zouden zij hunne tegenstanders mogen bestrijden overeenkomstig de regelen der Hervormde kerk.

Dit verdrag, door Arminius onderteekend, werd, zooals wij zagen, niet door den kerkeraad aangenomen. Toen de predikanten den 11[den] Februari, te 3 uren, voor de nieuw verkozen burgemeesters, Reinerus Cantius, Wilhelmus Bardesius, Corn. Flor. Teilingius en Nic. F. Oetgenius à Waveren, met de oud-burgemeesters, Bomius, Hoofdius en Cromhout, verschenen, werden zij door den Voorzitter, Cantius, tot eensgezindheid vermaand. Vooral moesten zij zorgen, dat hunne verschilpunten niet op den kansel en zoo onder het volk kwamen. Mochten zij dezen hunnen plicht ver-

zuimen, dan zouden de burgemeesters genoodzaakt zijn, andere maatregelen te nemen, om te zorgen, dat noch de kerk noch de republiek eenige schade leed. Nadat deze toespraak uit naam der predikanten door Ambrosius was beantwoord, de burgemeesters dankzeggende voor de zorgen, die zij toonden voor de welvaart der Amsterdamsche kerk, en verzekerende, dat zij niets vuriger begeerden dan den vrede te bewaren en hun best zouden doen om daarmee voort te gaan, nam Arminius het woord om zich te verdedigen op dezelfde gronden als hij in de bijeenkomst der predikanten had gedaan. Hij verzocht, dat een dergelijke bijeenkomst mocht gehouden worden in tegenwoordigheid der burgemeesters of van hunne afgevaardigden. Maar hiertegen verzette zich Kuchlinus, meenende, dat zulk een bijeenkomst alleen voor den kerkeraad moest plaats hebben, en ten slotte beval Cantius de zaak verder te laten rusten, den vrede te bewaren en de verschilpunten, zoo noodig, aan een toekomstige Synode ter beslissing over te laten.

Voor het oogenblik was dus de rust hersteld en ging Arminius voort met zijn verklaring van den brief aan de Romeinen. Hij deed het voor een buitengewoon talrijk gehoor, gedeeltelijk uit belangstelling, gedeeltelijk uit nieuwsgierigheid en in de hoop om den prediker op nieuwe bewijzen van onrechtzinnigheid te betrappen. Dit noopte hem tot dubbele voorzichtigheid in zijne uitdrukkingen, zonder evenwel zijn overtuiging te verloochenen. Maar het baatte hem niets. Zijne ambtgenooten en allen, die met hen meegingen, bleven hem van ketterij verdenken. Vooral kwam dit uit, toen hij gekomen was aan het negende hoofdstuk van den brief, dien hij behandelde, in 1593. Op dat hoofdstuk vooral was de leer der Voorbeschikking gebouwd, en ieder was benieuwd, hoe hij zich uit de moeilijkheid zou

redden. Een aantal Doopsgezinden en Lutherschen woonde deze godsdienstoefeningen bij, tot ergernis van de strenge Kalvinisten.

Arminius gleed over de kritieke punten van het hoofdstuk heen en verklaarde het als een voortzetting van hetgeen de Apostel in de vorige hoofdstukken begonnen was, zijn leer van de rechtvaardiging door het geloof te verdedigen tegen verscheidene bedenkingen van de Joden. Deze bedenkingen weerlegde hij in een reeks van preken. Daarmee waren echter zijne ambtgenooten niet voldaan. Zij riepen den kerkeraad een paar malen, zonder Arminius, bijeen, en eindelijk kwamen zij, den 25sten Maart, in een voltallige vergadering tegen hem op. Hallius was nu hun woordvoerder. Hij sprak zijn droefheid uit over de klachten van eenige burgers, die zeer ontsticht waren geworden door zijne laatste preken. Daaruit hadden de vijanden der kerk aanleiding genomen om hare leer te lasteren. In vele vrome zielen was het vermoeden gerezen, dat er verschil bestond over sommige leerstukken tusschen hem en de andere „gewijde banierdragers van het hemelsch woord”. Daarom gevoelden zich de ouderlingen gedrongen hem te verzoeken, dezelfde leer als zijne ambtgenooten te verkondigen en openlijk van den kansel te verklaren, dat hij nooit iets gezegd had tegen de Confessie en den Catechismus en dat zij, die hem daarvan verdachten, al heel slecht naar zijne preken geluisterd hadden.

Arminius antwoordde, dat hij met niet minder droefheid bij geruchte had gehoord van de geheime lasteringen van eenige personen, als ware hij een *ketter*, een *Libertijn* en *Pelagiaan;* dat hij daartoe nooit aanleiding had gegeven; dat hij nooit iets gezegd had in strijd met de Confessie en den Catechismus, maar altoos geleerd wat daarmee

overeenstemde; dat hij bij meer dan ééne gelegenheid daarvan getuigenis had gegeven. Wanneer iemand hem voor deze vergadering openlijk wilde beschuldigen en het mogelijk achtte hem van die misdaad te overtuigen, dat hij dan bereid was, zijne redenen te vernemen en zijn eigen onschuld te verdedigen. Dat het hun plicht was, bij anderen dergelijke onrechtvaardige verdenkingen tegen te gaan en zoo lang hem den naam van een *goed man* te laten behouden, totdat het door ontwijfelbare getuigenissen gebleken was, dat hij dien naam niet verdiende. Dat hij de vermaning der ouderlingen, wat hemzelven betrof, ongegrond achtte, en uit kracht van hetzelfde recht, dat zijne broeders tegenover hem hadden uitgeoefend, en met hetzelfde verlangen om den vrede te bewaren, hij hen zou vermanen, niets te verkondigen, in strijd met de H. Schriften, en geen manier van spreken te gebruiken, die daarvan afweek, waardoor twijfel in de harten der zwakken kon ontstaan en aanleiding tot ergernis gegeven worden. En daar niemand hem openlijk beschuldigde en alleen een gerucht was verspreid, *dat een zyner laatste preken een voorwendsel tot verschil tusschen hem en zijne ambtgenooten had gegeven* — zij evenzeer moesten zorgen met hem in vriendschap te leven als hij met hen, terwijl beide partijen zouden trachten de eendracht te bewaren in die dingen, welker waarheid zij met hunne handteekening hadden gestaafd.

Arminius was warm geworden en na een heftige woordenwisseling tusschen hem en zijn tegenpartij, zeide eindelijk een der ouderlingen, dat er, naar hij merkte, duivelskunsten werden gebruikt om den vrede der kerk te verstoren en dat enkele leden der regeering daartoe hadden meegewerkt. Het was vergeefs, voegde hij er bij, dat

Arminius een beroep had gedaan op de Confessie en den Catechismus, daar hij reeds twee bijbelplaatsen verklaard had, in strijd met deze schriften. Nadat hij hem het zevende hoofdstuk van den brief aan de Romeinen had hooren verklaren, kon hij zich nooit meer door zijne preken laten stichten.

Hierop antwoordde Arminius op bedaarden toon, dat hij met Gods hulp *nooit een oorzaak van verdeeldheden zou worden*. Een nauwkeurig onderzoek moest er worden ingesteld naar de personen en de listen van den gezworen vijand der menschheid, als hij twist en verdeeldheid tracht te zaaien. Hij hoopte betere dingen van de bestuurders der stad dan door den vorigen spreker waren beweerd. Veeleer was hij geneigd te gelooven, dat, voor zoover het hun gezag betrof, zij dat steeds met de meeste gematigdheid zouden gebruiken, om tot orde en gehoorzaamheid te brengen die kerkelijke personen, die, met verzaking van hun plicht, verdeeldheid in de kerk trachtten te brengen. Zijn geweten gaf hem getuigenis, en hij wist het van verscheidene personen, dat zijne preken nuttig waren geweest en met vrucht waren gehoord. Niemand kon hem overtuigen, dat hij de genoemde gedeelten der Schrift had verklaard in strijd met de Confessie. Hij erkende, dat het 18de vers van hoofdstuk VII in een kantteekening eenigszins anders was verklaard. Trouwens, indien ieder predikant van de Hervormde kerk aan de letter van de Confessie gebonden was, en zoo iemand daarvan een haarbreedte afweek, het hem als een halsmisdaad werd aangerekend, dat het dan geen moeite zou kosten, het meerendeel zijner ambtgenooten van dezelfde misdaad te overtuigen, en wel van meer dan eens gepredikt te hebben, niet alleen in strijd met kantteekeningen, maar zelfs in strijd met de ver-

klaringen van de plaatsen in den tekst der Confessie.

Dit laatste kon Kuchlinus niet ontkennen, en, voegde hij er bij: „als men het over de hoofdpunten eens was, die de kern van de Confessie uitmaken, dat men dan om de rest niet bezorgd behoefde te zijn." Nog werden eenige vragen gedaan omtrent de verplichtingen der ouderlingen en de kerkelijke tucht, „waaromtrent Arminius noch zijn collega Halsbergius juiste denkbeelden schenen te hebben." Beiden verdedigden zich uitvoerig en weerlegden de bedenkingen, tegen hen ingebracht. Ten slotte nam Hallius, de voorzitter, het woord en betuigde zijn blijdschap, dat Arminius zich zoo vaardig had betoond tot eenheid met zijne broeders ten opzichte van de leer en de kerkelijke tucht. Hij bad God, dit veelbelovend begin met zijn zegen te bekronen en deze geheele zaak tot een bron van verderen voorspoed voor de kerk te maken. Hierop sloot hij de vergadering.

De ijveraars waren echter met dezen afloop niet tevreden. Zij begonnen weer andere klachten tegen Arminius te doen hooren en wisten het zoo ver te brengen, dat de ouderlingen, in een vergadering van den 22sten April, buiten hem om, het volgend besluit namen: „dat gezegde Arminius zal verzocht worden, duidelijk en klaar zijne gevoelens bloot te leggen omtrent al de geloofsartikelen; en mocht hij daaraan niet willen voldoen, dat dan zekere stellingen en tegenstellingen zullen worden vervaardigd over de onderwerpen, die men met hem zal behandelen." Toen Arminius den 6den Mei het eerst van dit besluit hoorde, haastte hij zich niet om daarop te antwoorden, maar was van plan een langer tijd te vragen om de zaak te overwegen. Eenige weken later, den 20sten Mei, toen enkele ouderlingen hem aan de zaak herinnerden en weer oude

grieven ophaalden, stond hij in het midden der vergadering op en daagde op heftigen toon ieder, die wilde, uit om bijzonderheden mee te deelen, die men in zijne preken berispelijk had gevonden. Toen niemand opstond, zeide iemand, dat men uit het getuigenis der Lutherschen, Doopsgezinden en Libertijnen (die zich beroemden op zijne preken over Rom. IX), kon opmaken, dat hij iets leerde en verdedigde, geheel in strijd met de leeringen zijner ambtgenooten en der Hervormde predikanten in het algemeen. Arminius wilde niet toegeven, dat dit er noodzakelijk uit voortvloeide, en zeide, „dat hij zich verwonderde, hoe menschen van zoo verschillende denkbeelden het eens konden zijn in de toejuiching zijner preken; maar dat geen zijner geloofsgenooten, geen lid dezer vergadering van hem dingen had gehoord, in strijd met de H. Schrift of de erkende geloofsformulieren." Een der ouderlingen stemde dit toe, maar beweerde, dat hij dubbelzinnige uitdrukkingen had gebruikt. Arminius betuigde ook hierin zijn onschuld en vroeg om eenig bewijs. Maar niemand toonde zich in staat om het te geven.

Den 27sten Mei kwam de kerkeraad weer bijeen. Arminius merkte spoedig, dat er nog altijd iets broeide, en riep weer zijne geheime lasteraars ter verantwoording. Toen allen zwegen, vroeg Kuchlinus: „Waar is Plancius nu? Laat hij nu voor den dag komen en zijne beschuldigingen tegen Arminius staven." Plancius kwam voor den dag en werd nu aangemaand om openlijk te zeggen, wat hij achter den rug van Arminius tegen hem had ingebracht. Aarzelend bekende hij, bedenkingen te hebben tegen Arminius' opvatting van de erfzonde, de goede werken en de natuur der engelen. „Hij had bij de verklaring van Rom. IX geleerd, dat niemand verdoemd wordt dan alleen voor zijne eigene

zonden, dus geene kinderen. Dat men de goede werken niet genoeg kon aanbevelen, als er maar geen verdienste aan verbonden werd, en dat de engelen niet onsterfelijk zijn." Elke dezer bedenkingen werd door Arminius weerlegd. „De erfzonde," zeide hij, „ontkende hij niet; dus konden ook kinderen verdoemd worden. De rechtvaardiging leidde hij alleen af uit het geloof en noemde, met Paulus, de goede werken een verplichting, waarmee wij niets verdienen. Mocht hij, hoewel niet in het openbaar, maar in het huis van Plancius, gezegd hebben, dat God alleen onsterfelijk is en de engelen van nature niet, maar alleen door de kracht Gods, evenals ons lichaam, als wij niet gezondigd hadden, door de kracht Gods niet gestorven zou zijn; dit was echter geen nieuwigheid, maar in 1 Tim. VI: 16 te vinden. Ten slotte verklaarde hij nog eens, dat hij zich niet bewust was, iets geleerd te hebben in strijd met de Confessie en den Catechismus, dat hij elk artikel aannam in den zin, waarin het bij nagenoeg alle Hervormde kerken was verklaard; dat hij alleen eenigen twijfel koesterde omtrent het 16de artikel van de Confessie (over de Voorbeschikking), maar dat hij de woorden van dat artikel bereid was aan te nemen [1]).

Als resultaat van de discussiën in deze vergadering staat in de Acten van den kerkeraad vermeld, dat „de vergadering besloot, dat er verder met Arminius niets meer te verhandelen was omtrent dit geschil, totdat, met Gods hulp en de verklaring van een Algemeene Synode, de ware en echte zin van genoemd artikel hem zou zijn kenbaar geworden."

Zoo was de storm tot bedaren gekomen, en gedurende de volgende tien jaren van zijn werkzaamheid te Amsterdam

1) Ook Herberts meende, dat Art. 16 kon verklaard worden, zonder God tot de oorzaak der zonde te maken. Zelfs Trigland dacht er zoo over (K. H. bl. 218).

leefde Arminius in eendracht met zijne ambtgenooten; hij gaf hun geen ergenis meer en werd niet meer door den kerkeraad lastig gevallen. Alleen toen hij in zijne preken over den brief aan de Romeinen tot hoofdstuk XIII was gekomen, meenden sommigen, dat hij wat al te groot gezag aan de overheid toeschreef, een der punten van geschil, die ook later tusschen Remonstranten en Contra-Remonstanten op den voorgrond zijn getreden. Maar thans ondervond Arminius daarover geene moeilijkheden.

Het is hier de plaats om de vraag te beantwoorden, in hoeverre Arminius in zijn prediking aan de Confessie en den Catechismus gebonden was en zijn kerkeraad recht had, hem ter verantwoording te roepen, wanneer hij in hun oog daarvan afweek. Het is een vraag, die ten nauwste samenhangt met de geschiedenis van den oorsprong der Confessie en met de verhouding van de Hervormde kerk tot den Staat.

Vooraf ga de opmerking, dat de meerderheid der predikanten, en ook van den kerkeraad, mij voorkomt, niet zoo ongunstig gestemd of vijandig gezind te zijn geweest tegenover Arminius, als het oppervlakkig kan schijnen en door Gereformeerden van later dagen is voorgesteld. Anders, hoe is het te verklaren, dat men hem tien jaren met rust heeft gelaten, terwijl het toch in al dien tijd hoe langer zoo duidelijker moest worden, dat hij geen man was naar het hart der strenge Kalvinisten? Hoe is het te verklaren, dat men hem niet wilde loslaten, toen hij te Leiden als hoogleeraar begeerd werd, en toen hij heenging, de kerkeraad en de classis hem het loffelijkst getuigenis heeft meegegeven? Terwijl, tijdens zijn bediening, hem allerlei functiën werden opgedragen, waarvoor in den regel een man, dien men acht en vertrouwt, wordt uitgekozen. In 1602,

toen hij in Helmichius nog zijn bondgenoot zag, spreekt hij den wensch uit, dat Wttenbogaert hun mocht worden toegevoegd. „Dan," zegt hij, „zouden wij het kunnen winnen." In een brief van 12 Maart 1603, dus kort vóór zijn benoeming te Leiden en na 15 jaren arbeid in de gemeente, kon hij nog aan Wttenbogaert schrijven: „Ik weet, dat ik bij verschillende predikanten en ouderlingen een zeer goeden naam heb. Enkelen slechts zijn mij minder genegen." Ik meen dus te mogen aannemen, dat de meerderheid zijner ambtgenooten en van den kerkeraad hem gunstig gezind was en het leven en werken hem niet zoo moeilijk zou zijn gemaakt, als niet enkele drijvers, zooals Plancius, anderen tegen hem hadden opgezet.

Als wij nu de geschiedenis van de wording der Hervormde kerk en harer Confessie nagaan, dan verwondert het ons niet, zoo er velen onder waren, die niet met Plancius en de zijnen meegingen. Bij de Unie van Utrecht toch was uitdrukkelijk bepaald, en tot grondwet van den Staat der Vereenigde provinciën aangenomen, „dat een iegelijk bij zijn godsdienst ongemoeid zal mogen blijven, *dat niemand naar zijn geloof onderzocht of daarom gestraft zal worden* [1])." Omtrent de inrichting der kerk waren geene bepalingen gemaakt. De Staten van ieder gewest hadden zich het recht voorbehouden, om de godsdienstige aangelegenheden in hun eigen gebied te regelen. In Holland bleef deze regeling zestien jaren onafgedaan. Van een bindende Confessie was vóór 1561 geen sprake. En dat er in dien tijd vrome en oprechte Christenen zijn geweest, dat kunnen de martelaarsboeken getuigen. Daarenboven was in de Confessie van à Lasco, de Londensche, die tot 1561 in

---

1) Fruin, *Tien jaren*, bl. 165.

gebruik was, de Prædestinatie geenszins als het „hart der kerk" voorgesteld.

Toen er eindelijk een Hollandsche Confessie in het licht verscheen, in 1561, was de bedoeling der opstellers in geenen deele, daaraan een bindend gezag voor alle leden der Hervormde kerk toe te kennen. Het werd door een der opstellers van de Confessie [1]), die op naam van Guy de Bray in de wereld kwam, door Saravia, uitdrukkelijk verklaard [2]). „Geen hunner, die daarin de hand hebben gehad, heeft ooit gedacht, een regel des geloofs te geven, maar alleen zijn eigen geloof uit de Schrift ermede te bevestigen. Indien er zijn, die niet alles goedkeuren, moeten zij, naar ik meen, gehoord worden en uit het woord Gods onderricht, als zij iets naar dat woord berispen. Niet alle artikelen zijn van hetzelfde belang; er kunnen eenige zijn, waarover sommigen anders denken; deze moeten verdragen worden, niet van de kerk vervreemd." Kan het milder, meer in overeenstemming met den geest van het Christendom en het Protestantisme? Zoo dacht er ook de Bray over. Dit blijkt hieruit, dat hij veel moeite heeft gedaan om een vereeniging tot stand te brengen tusschen de Lutherschen en de Hervormden, waarbij zijn eigen Confessie door die der Lutherschen (*de Formula concordiæ* van 1536) zou vervangen worden. Doch hiervan wilden de Kalvinisten niet weten. Dat zijn Confessie alleen een uitdrukking was des geloofs van hare opstellers, leert voorts de brief, die daaraan voorafging, aan Filips II geschreven,

1) In een brief aan Wttenbogaert zegt hij zelf: „Ik betuig, dat ik een van de eerste auteurs der Confessie ben, gelijk ook Hermannus Moded; ik weet niet, dat er nog meer in leven zijn. Zij is allereerst in de Fransche taal beschreven door den dienstknecht van Christus en martelaar Guido de Brès enz. (*Brieven van geleerde mannen*, bl. 56).

2) Sepp, *Het godgel. onderwijs*, I, bl. 265.

om hem te doen zien, dat de Hervormden niet zulke oproerlingen, niet zulke ketters waren, als waarvoor zij werden gehouden.

In de Synode van Armentiers, 26 April 1563, werd de Confessie aangenomen. In welken zin, dat leert ons de Synode van Antwerpen, in 1565, waar de bepaling werd gemaakt, dat „bij het begin van elke Synode, er lezing moest worden gedaan van de Confessie der kerken van dit land, zoowel om getuigenis af te leggen van onze eenheid, als om na te gaan, *of er ook iets te veranderen of te verbeteren* is". Er is dus geen spoor te ontdekken, dat de oorspronkelijke bedoeling der opstellers van de Confessie is geweest, haar te maken tot een bindenden geloofsregel. In 1566 was zij dit nog niet; anders zou prof. Junius er toen niet aan hebben gedacht, er zelf eene te ontwerpen, alleen uit Bijbelwoorden bestaande, en Marnix, de Heer van Toulouse, zou het niet gewaagd hebben te spreken van „hen, die zich aan geen belijdenis willen hechten dan aan de leer van het Evangelie, en die men gewoonlijk Kalvinisten noemt". Zelfs was de naam *Confessionaal* een scheldnaam in die dagen, gelijkstaande met dien van Martinist of Lutheraan [1]) omdat in Duitschland door de strenge Lutheranen het handhaven der Augsburgsche Confessie op de spits werd gedreven.

Doch die schoone dagen waren kort van duur. De milde bepaling der Unie, dat „ieder bij zijn godsdienst ongemoeid zal mogen blijven, dat niemand naar zijn geloof onderzocht of daarom gestraft zal worden", werd uit het oog verloren en vergeten. De Kalvinisten dachten er anders over. Zij verlangden vrijheid, maar voor zich alleen, niet voor de

---

[1]) Sepp, *Het godgel. onderwijs*, I, bl. 268.

Roomschen, niet voor de Lutherschen of Doopsgezinden, niet voor andersdenkenden. Zij gingen uit van de overtuiging, dat de Confessie was „de som der ware en zuivere leer hunner kerk, en met het verstand niet van eenige Synode, maar van de H. Schrift overeenkomstig". Van een herziening der Confessie, zooals men te Antwerpen had gewild, kon dus geen sprake zijn. Daarmee zou men immers erkennen, dat er iets aan ontbrak. Men begon met de onderteekening voor te schrijven, eerst alleen aan de predikanten, maar daarna ook aan de ouderlingen en diakenen, eindelijk ook aan de onderwijzers. En dan eischte men van de overheid, dat deze de straffen, over de schuldigen, de afvalligen, uitgesproken, zou toepassen. „De Christelijke overheid", zoo heette het, „behoort de valsche religiën, als dingen, die Gode op het hoogst mishagen en waardoor zijn rechtvaardige straf over het land gebracht kan worden, te weren". Het is geheel en al hetzelfde stelsel, dat door de kerk van Rome op de ketters was toegepast.

Twee jaren na de uitgave der Confessie, in 1563, zag de Catechismus het licht. Door toedoen van Frederik, keurvorst van de Palts, werd hij door Ursinus en Olevianus, de eerste hoogleeraar, de andere predikant te Heidelberg, opgesteld en reeds in hetzelfde jaar te Emden in het Nederlandsch vertaald en uitgegeven. Daar het een leerboek was voor het volk, was hij veel meer bekend en geliefd dan de Confessie, vooral toen hij met de Psalmen van Datheen en eenige formulieren voor den eerdienst tot één geheel, een kerkboek, werd vereenigd. En nu werd de Catechismus, evenals de Confessie, tot geloofsregel verklaard. Hij was evenals deze, maar minder sterk, van een Kalvinistischen geest doortrokken.

Zoolang echter de Hervormde kerk niet wettelijk was

georganiseerd, leverde de uitvoering dezer bepalingen groot bezwaar op. En die organisatie liet nog altoos op zich wachten. In de synode van Wezel, 1568, werd de eerste kerkorde ontworpen, onder den invloed van Marnix van St. Aldegonde en Willem van Zuylen van Nyevelt, vanwege de Staten, Datheen en Moded, vanwege de kerk. Het was een zeer gematigde kerkorde, waarin van geen formulierdwang, van geen onderteekening van Confessie en Catechìsmus sprake was, waarin Staat en Kerk elkaar de hand zouden reiken. Doch de mannen, die in de Kerk het roer in handen hadden, wilden van zulk een gematigdheid niet weten. In 1571 werd te Emden, onder Caspar van der Heyden, als Voorzitter, een kerkorde ontworpen, geheel op Kalvinistische leest geschoeid, waarin het beginsel van zelfbestuur ten opzichte van de macht der consistoriën en de handhaving der kerkelijke tucht onbewimpeld werd uitgesproken. En deze kerkorde werd in 1574 op de eerste Hollandsche synode te Dordrecht, weer onder het voorzitterschap van van der Heyden, niet overgenomen, maar volledig uitgewerkt, in dien zin, dat de overheid van alle kerkelijke bemoeiïng werd buitengesloten en de onderteekening der „formulieren van eenigheid" voor alle kerkelijke personen, zelfs voor onderwijzers, verplichtend werd gesteld [1]).

Maar ziet! in plaats van aan deze kerkorde hun goedkeuring te schenken, droegen de Staten van Holland, in 1576, aan een commissie van vier hunner leden de taak op om een reglement vast te stellen, waaraan de overheid en de kerkelijke besturen zich zouden hebben te onderwerpen. In deze commissie had weer Willem van Zuylen zitting. En reeds het eerste artikel van dit reglement kende aan de stads-regee-

---

1) Rogge, *Wttenbogaert*, I, bl. 56.

ringen het recht toe om aan de kerk wetten voor te schrijven, predikanten en ouderlingen te benoemen, de geschillen over de leer te beslissen, terwijl verdraagzaamheid tegenover Roomschen en andersdenkenden werd bevolen en van een belijdenis met geen woord werd gesproken.

Welk een storm zou er in de kerk zijn losgebarsten, indien dit ontwerp tot wet ware verheven! Maar de prins was er tegen en het werd door de Staten ter zijde gelegd. De kerkelijken hebben er eerst in 1617 kennis van gekregen. In 1578 en '81 werden te Dordrecht en Middelburg zoogenaamde Nationale Synoden gehouden, die op nieuw met een kerkorde voor den dag kwamen, weinig van die van 1574 verschillende. De eerste werd door twee predikanten aan de Staten aangeboden. Doch de Staten betwistten de bevoegdheid der Synode en dankten voor de aanbieding, maar namen het stuk niet eens aan. Het ontwerp van Middelburg werd nu maar achterwege gehouden.

Intusschen werd in 1580 door de regeering bepaald, dat zij het recht zou hebben, telkens twee uit haar midden af te vaardigen om de vergaderingen van den kerkeraad bij te wonen, maar zonder stemrecht en onder voorbehoud van geheimhouding. Zoo handhaafde de regeering het recht van den Staat boven de Kerk. Een nieuw ontwerp volgde in 1583, weer uitgaande van een commissie, thans uit acht leden van de Staten, den Hoogen en den Provincialen raad bestaande, onder Oldenbarnevelt. Veel gematigder was dit ontwerp dan dat van 1576, maar toch behaagde het aan de kerkelijken, toen zij er van hoorden, niet, en het werd, evenals vroegere ontwerpen, weggeborgen.

Maar Leycester kwam in het land en in hem vonden de Kalvinistische predikanten een beschermer. In 1586 werd op een Haagsche synode, op zijn gezag vergaderd,

een kerkorde ontworpen, waarin de bepalingen van Dordrecht en Middelburg gehandhaafd werden en door den landvoogd bekrachtigd. Doch Leycester ging heen en de besluiten der Haagsche synode werden door de Staten eenvoudig, zonder opgaaf van redenen, voor nietig verklaard. Men was dus weer even ver als in 1568.

Vier jaren bleef de zaak rusten. De toestand der republiek eischte al de aandacht der regeering, zoodat zij zich niet aan de belangen der kerk kon wijden. Toen dus Arminius predikant werd, bestond er geen wettig vastgestelde kerkorde, en hierdoor had men geen recht om van hem een onderteekening der Confessie en van den Catechismus te verlangen. Men heeft het dan ook niet gedaan, en indien hij bezwaar tegen een gedeelte van hun inhoud had, was hij volkomen vrij om voor zijn gevoelen uit te komen. Maar hij had geen bezwaar, zooals hij bij herhaling voor zijne ambtgenooten en voor den kerkeraad heeft verklaard. Zijne vijanden hebben hem dit als een oneerlijkheid aangerekend, hem zelfs van Jezuietische streken beschuldigd. Maar in een brief aan een vertrouwden vriend zal hij toch wel voor zijn gevoelen zijn uitgekomen. En nu lezen wij in een schrijven aan Wttenbogaert in 1600, met zoovele woorden, dat hij er „niets tegen zou hebben, beide geschriften te onderteekenen" [1]). In een lateren brief aan Wttenbogaert (1 Sept. 1606) schrijft hij nog, dat hij er voor zorgen zal, gelijk hij tot nog toe deed, in het openbaar niets te verkondigen, in strijd met Gods woord, den Catechismus en de Confessie. Een der zaken, die hij in zijne tegenstanders afkeurt, is, dat zij hunne bijzondere meeningen tot regel stellen, en beweren, dat die met den Catechismus en de

---

[1]) *Epp. eccl.* 53. Brief van 26 Mei 1600: *Non quod ego subscriptionem detrectam.*

Confessie overeenstemmen, wat niet het geval is. „Want het gevoelen van geen hunner over de Praedestinatie schijnt mij aan de Confessie of den Catechismus te beantwoorden". Ja, in een brief aan Ubbo Emmius — waarop wij later terugkomen — van 18 Mei 1608, het jaar, waarin de breuk met Gomarus volkomen was en deze verklaarde, „dat hij met Arminius' gevoelen niet voor den troon van God zou durven verschijnen", — in dien brief lezen wij, dat hij „nooit noch tegen de Confessie noch tegen den Catechismus is opgekomen, dat hij zijn oordeel opschort, want dat het zijn kan, dat hij dwaalt, en hij een beter onderricht met dankbaarheid zal aannemen. Hij durft beweren, dat zijn verklaring van Art. 16 der Confessie met die der kerk overeenstemt.

Hij was het dus eens met de Confessie, zooals hij haar opvatte; maar niet met de leer der Praedestinatie van Beza en Kalvijn. Dit blijkt uit zijn brief aan Grynaeus in 1591, waarin hij verklaart, dat hij uit de twisten over voorbeschikking, erfzonde en vrijen wil niet wijs kan worden, dat hij God bidt om licht, maar tevens, dat hij zich overtuigd houdt, dat het tot de zaligheid niet afdoet, als men vasthoudt aan het fondament. En in een brief aan prof. Junius van 7 Februari 1597 lezen wij, dat hij „al zeven jaren in twijfel is over de Praedestinatie en de Voorzienigheid en dat hij een zeker weten daaromtrent hooger zou stellen dan de schatten van Croesus en Midas". Zooals ons later zal blijken, had hij zijne twijfelingen omtrent de Praedestinatie aan Junius geopenbaard en was daarover met hem in correspondentie getreden. Den 12den Juli van dat zelfde jaar schrijft hij over die correspondentie aan Wttenbogaert, met aandrang op geheimhouding, „niet omdat het hem verboden is, daarover iets openbaar te maken,

maar wegens den onberaden ijver van sommigen." Hij roept zijn medewerking tot de oplossing van het vraagstuk in, „opdat hij iets zekers, niet naar het oordeel van dezen of genen, maar volgens de H. Schrift, zou kunnen vaststellen". Hij zegt daarin ook, dat hij het *voor een deel* met de broeders, zijne ambtgenooten, eens is en het geheel met hen eens moet worden. Dit *voor een deel* komt overeen met zijn verklaring in de kerkeraadsvergadering van 27 Mei 1593, dat hij „alleen eenigen twijfel koesterde omtrent art. 16 der Confessie, maar dat hij de woorden van dat artikel bereid was aan te nemen".

Hij kon zich daarbij beroepen op de Kalvinisten in Duitschland, die geen bezwaar maakten de Augsburgsche Confessie te onderteekenen, hoewel deze aanmerkelijk van hunne denkbeelden verschilde. Maar buitendien liet hij zijn opvatting van de Praedestinatie door een student met de woorden van de Confessie verdedigen, een duidelijk bewijs, dat hij met die woorden instemde. In den genoemden brief van 1 Sept. 1606 [1]) aan Wttenbogaert zegt hij, dat de ware staat van zaken deze is: „geen van beide partijen houdt zich ten opzichte van de Praedestinatie aan de Confessie en den Catechismus." „Indien ik een plaats der Schrift ontnomen heb aan hen, die haar tot nog toe gebruikt of misbruikt hebben om hun eigen meening te staven, dan heb ik alleen van mijn recht gebruik gemaakt, een voorrecht, dat ook zij dagelijks genieten. Maar ik heb die plaats gebruikt ten bewijze van een leer, die, zooals zij zelven erkennen, de grondslag is van het Christendom, van de verlossing en van onze persoonlijke verzekerdheid onzer zaligheid. En ik heb hun eigen getuigenis, hoewel

---

1) *Epp. eccl. 88.*

van hen afgedwongen, dat de leer, die ik alzoo voorsta, veel belangrijker is dan die zij met dezelfde plaats der Schrift verdedigen."

Niet zonder reden heeft men gezegd, dat de twist over de Voorbeschikking eigenlijk neerkwam op een kwestie van uitlegkunde [1]). Wat ons betreft, is er geen twijfel aan, of Paulus heeft haar in Rom. IX geleerd. Als hij aan God de woorden toeschrijft: „Jakob heb ik liefgehad en Ezau gehaat; ik zal mij ontfermen over wien ik mij ontferm en barmhartig zijn over wien ik barmhartig ben." Als hij verder zegt: „Zoo staat het dan niet aan hem, die wil, noch aan hem, die loopt, maar aan den ontfermenden God. Zoo ontfermt hij zich dan over wien hij wil, en verhardt wien hij wil." Als hij de vraag opwerpt: „Wat verwijt hij dan nog! Wie toch wederstaat zijnen raad?" en daarop het antwoord geeft: „Wie zijt gij, o mensch! dat gij het woord tegen God opneemt? Het maaksel zal toch niet tot zijn maker zeggen: Waarom hebt gij mij zoo gemaakt? Of heeft de pottebakker geen macht over het leem, om uit denzelfden klomp te maken het eene vat ter eere en het andere tot oneer?" Als wij dat alles onbevooroordeeld lezen, dan hebben wij hier duidelijk voor ons de leer der verkiezing en verwerping.

Luther kon die leer, waartegen zijn verstand en gemoed in verzet kwamen, alleen aannemen door aan zijn „onwedergeboren verstand" het zwijgen op te leggen en het licht in deze verborgenheid van een toekomend leven te

---

1) Volgens Gomarus (*Vertooch voor de HH. Staten*) heeft Arminius zijn nieuwe leer den weg allengs bereid, door aan de tegenpartij hare wapenen te ontnemen, en wel, door »de treffelijkste plaatsen der heilige schriftuur, waarop gewichtige punten der ware leer onzer kerk gegrond staan, anders te verklaren, zoodat, de fondamenten ondergraven zijnde, de leer des te lichter zoude vallen."

verwachten. Als hij God in de Schrift hoorde zeggen: „Doe dat en gij zult leven," dezelfde God, die „verhardt wien hij wil," dan kon hij dat alleen als ironie verstaan: „beproef het maar, gij zult spoedig merken, dat het niet gaat." Maar Kalvijn aanvaardde zonder aarzelen alles wat uit die leer voortvloeit. Ja, als er waren, die wel van verkiezing, maar niet van verwerping wilden weten, dan vond hij dat dom en kinderachtig, daar de verkiezing zonder de verwerping geen zin heeft. Hetzelfde oordeel velt hij over hen, die voor de voorbeschikking de voorwetenschap in de plaats stelden of een toelaten voor een bewerken. Want, zegt hij, dan zou God hebben moeten afwachten, wat er gebeuren zou, en zijn raadsbesluit van der menschen willekeur afhankelijk maken. En mocht de mensch zich over den raad Gods beklagen, dan zouden ook de ezels, ossen en honden zich kunnen beklagen, dat God ze geene menschen heeft gemaakt. Hierop komt dan de redeneering van Kalvijn neder: „God heeft den val van den eersten mensch, en daarmee van het gansche menschdom, vooraf *bepaald* [1]). En toch — is de mensch door zijn eigen wil, en daarmee door eigen schuld, gevallen."

---

1) Zoo leerde ook Beza: »Niet omdat God den zondeval voorzag, heeft hij het raadsbesluit der verkiezing genomen; integendeel, de val zelfs was door God *verordend*, voordat hij door Adams schuld plaats greep, en de Voorverordening, zoowel der zaligen als der verdoemden, is boven den val, ja, boven den staat der onschuld, zelfs boven de schepping.»

En wat lezen wij nu in de Confessie, (Uitgave van Dr. A. van der Linde, Nijmegen, 1864.) in het berucht artikel 16? Het volgende:

»Wij gelooven, dat, nademaal de gansche afkomst van Adam in verderf en verdoemenis, door des eersten menschen schuld, alzoo gevallen is, dat God zich alzoo bewezen heeft, als hij is, namelijk barmhartig en rechtvaardig. Barmhartig, dat hij verlost en behoudt van dit verderf degenen, die hij in zijn eeuwigen en onveranderlijken raad door zijne loutere goedheid in Jezus Christus, onzen Heer, uitverzien en verkoren heeft, zonder eenig aanzien van hunne goede werken: en mitsdien dat hij de anderen laat in hun verderf en val, daar zij in gevallen zijn, hiermede bewijst hij zich een medelijdend en barmhartig God aan degenen,

Is het wonder, dat tegen zulk een leer het gezond verstand niet alleen, maar ook het vroom gemoed van velen opkwam? Het eenvoudig middel, om aan die verwarring van denkbeelden te ontkomen, zou zeker zijn geweest, die wijsgeerige bespiegelingen voor rekening van Paulus te laten en liever 1 Kor. XIII op te slaan of te luisteren naar de eenvoudige prediking van Jezus. Maar zoolang de gansche Bijbel beschouwd werd als het Woord van God, werd geen onderscheid gemaakt tusschen den Apostel en den Meester. Men verdiepte zich in allerlei haarkloverijen, die de hoofden verhitten en de harten koud lieten, in plaats van zich te vreden te stellen met de zaligsprekingen en de gelijkenissen en het Onze Vader, in plaats van te bedenken, dat men door het doen van Gods wil een broeder en zuster van Jezus kon worden. Het doet daarom pijnlijk aan, een zoo edel man als Arminius zich te zien vermoeien, om de leer der Voorbeschikking voor zijn verstand en gemoed te rechtvaardigen en om die leer hem te zien blootstaan aan allerlei kwellingen, die hem het leven verbitterden en hem in zijn gezegenden arbeid belemmerden.

Die leer was het struikelblok, waarover in die dagen zoovelen gevallen zijn. Maar de hoofdkwestie, waarop het aankwam, was het gezag der Confessie, en daarmee ten nauwste samenhangende, de kerkorde en het verband tus-

---

die hij zalig maakt, denwelken hij niet schuldig was: gelijk hij zich ook verklaart een rechtvaardig rechter, met bewijzing zijner rechtvaardige strengheid over de anderen. En hiertusschen doet hij hun geen ongelijk; want dat hij sommigen zalig maakt, geschiedt niet, omdat zij beter als de anderen zijn, aangezien dat zij allen in een zeker verderf gevallen zijn, totdat God ze afscheidt en verlost, door zijn eeuwig en onveranderlijk voornemen, dat in Jezus Christus gegrond staat, eer de wereld geschapen was. Naar zulk een verstand dan, zoo kan niemand van zichzelf tot deze heerlijkheid komen, aangezien wij van onszelven niet bekwaam zijn eenig goed te denken, tenzij dat God door zijne genade en loutere goedheid ons voorkomt, zoo is onze natuur verdorven."

Het verschil tusschen dit artikel en de leer van Kalvijn en Beza springt in het oog.

schen kerk en staat. In 1591 werd nog eens door de regeering beproefd, daarin orde te brengen. Er werd een commissie benoemd van zestien mannen, de helft als vertegenwoordigers van den Staat en de andere helft van de Kerk. Tot de eerste behoorde Oldenbarnevelt, en tot de laatste Arminius en Wttenbogaert. Dat Arminius deze zaak zeer ter harte nam, blijkt uit een brief van Taffin, dd. 19 Febr., waarin hij zegt, dat Arminius met hem in overleg is getreden [1]), en uit een schrijven van Arminius aan Wttenbogaert, dd. 10 Febr., waarin hij veel goeds van het werk der commissie verwacht en den wensch uitspreekt, dat Wttenbogaert tot hem mocht overkomen om over de zaak te verhandelen [2]).

Den 25sten Februari kwam de commissie in den Haag bijeen. Nadat de bevoegdheid der Staten om aan de Kerk een verordening te geven, niet zonder tegenwerpingen van sommige predikanten, was aangenomen, werden de ontwerpen van 1576 en 83 geresumeerd. Den 8sten Maart werd het concept aan den Hoogen en den Provincialen raad gezonden en door beiden goedgekeurd. De voornaamste verandering was deze, dat de verkiezing van predikanten en ouderlingen aan een commissie van vier uit de overheid en vier uit den kerkeraad werd opgedragen. Op de kerkelijke vergaderingen mochten niet anders dan kerkelijke zaken, en wel ten overstaan van de overheid, behandeld worden. Geen onderteekening van Confessie en Catechismus werd geëischt en aan de uitoefening der kerkelijke tucht werden grenzen gesteld.

Toen het ontwerp aan de Staten werd voorgelegd,

---

1) Sepp. *Drie Evangeliedienaren*, bl. 64.

2) Rogge. *Brieven en onuitgegeven stukken*, I, bl. 8

weigerden vijf steden er hun goedkeuring aan te schenken. Delft wilde ook de scholen onafhankelijk maken van de Kerk, maar hiertegen kwamen de mannen der kerk met nadruk op, daar in sommige plattelandsgemeenten de predikanten tevens onderwijzers waren en daarvoor traktement genoten. Het eind van de zaak was, dat geen der beide partijen met het ontwerp tevreden was, dat opnieuw de zaak hangende bleef [1]) en het vuur van tweedracht tusschen Staat en Kerk bleef branden. Wat de regeering wilde, vindt men uitgedrukt in de kerkelijke wetten, door den Prins van Oranje, als stadhouder, in vereeniging met de Staten van Holland en Zeeland in 1576 vastgesteld en door Brandt uitvoerig meegedeeld [2]). Overeenkomstig die wetten, verlangden de Staten een algemeene Nederlandsche kerk, met een algemeene Christelijke geloofsbelijdenis, niet al te nauwgezet op ondergeschikte leerstukken, onbepaald genoeg om door de veelsoortige Protestanten, door Kalvinisten, Zwinglianen, Lutheranen, Doopsgezinden enz. te worden aangenomen, die dan, behoudens elks bijzondere meening omtrent twijfelachtige geloofspunten, één gemeente zouden uitmaken. Dit was voortdurend de bedoeling van Oldenbarnevelt, en daarom hield hij, in 1597 en later, het bijeenroepen van elke Nationale Synode tegen, waarop niet de Confessie opnieuw overwogen zou worden en de middelen beraamd om de verschillen der Protestanten te vereffenen [3]). De predikanten wilden van zulk een inmenging der overheid in kerkelijke zaken niets weten, dan alleen waar het er op aankwam

---

1) Zie Rogge, *Wttenbogaert*, I. bl. 62—5.

2) G. Brandt, *Historie der reformatie*, I, bl. 567—72.

3) Zie Fruin, *Tien jaren*, bl. 166.

hunne vonnissen over de ketters ten uitvoer te brengen. Zij beriepen zich daarbij op het voorbeeld der koningen van Juda, die alle valsche godsvereering hadden tegengegaan. „De kerkelijken," zei de Groot, „trachtten tot decisie en definitie, de overheden tot accommodatie; de kerkelijken wilden den ingang der kerk eng maken door bepaling van vele disputabele punten; de overheden haar openzetten, zooveel doenlijk was, voor alle Christenen van een onbesproken leven." De eene partij wilde de belijdenis, „waarvoor zoovelen hun bloed hadden gestort", handhaven. De andere zeide, dat „men de Spaansche inkwisitie niet had afgeschud om zich onder de Kalvinistische te buigen." Het was een strijd, die in onze dagen voortduurt, naar de woorden van onzen De Genestet:

Zet ze uit de kerk, zoo roept men luid.
Zet liever gij uw kerk wat uit.

Zoo stonden de partijen tegenover elkander, en zoo zijn zij blijven staan tot 1618, toen de kerkelijke partij de overwinning behaalde, ten koste der uitwerping van de Remonstranten. Een kerkorde was noodig, dat erkenden beiden. „Anders," zei prins Willem, „zal de Gereformeerde religie, en daarenboven de landen, in geheele ruine komen." De regeering wilde het heft in handen houden; de Kerk wilde zichzelf besturen. Had de Kerk geen gelijk? Ja, zegt Prof. Fruin, „een Kerk, die zichzelf niet regeert, maar aan den leiband der wereldlijke overheid loopen moet, kan zich niet ontwikkelen, niet leven en werken, gelijk het haar plicht is". Wij zeggen het met hem mee, doch onder dit voorbehoud, dat de Kerk aan de wetten van den Staat ondergeschikt blijve, en vooral, dat zij, als *Protestantsche* Kerk, *geen heerschappij voere over het geloof*

en geweten harer leden. Zegt men, zoo als Dr. Vos: „Dan valt de kerk uit elkaar," zoo zijn daar de Doopsgezinden, de Remonstranten en ook de Lutherschen, ten bewijze, hoe er geen Confessie noodig is om de Christenen tot één geheel te vereenigen, terwijl juist de Hervormden, met en door hun Confessie, een treurig beeld van verdeeldheid vertoonen.

En dan, wat de verhouding van de Kerk tot den Staat in het eind der 16de en het begin der 17de eeuw betreft, vereenigen wij ons ook met het oordeel van Prof. Fruin [1]), als hij zegt: „dat de regeering, van hare zijde, zag, hoeveel de invloed der geestelijken op de gemeente haar eigen macht te boven ging. Als zij de Kerk zelfstandig maakte, vreesde zij terecht, dat de Kerk spoedig over den Staat zou heerschen; dat de overheid weldra genoopt zou worden, met haar sterken arm de besluiten der Synode uit te voeren.... Zij verborg hare oogmerken niet. Zij wilde vrij censureeren en afsnijden al wien zij onrechtzinnig oordeelde; en daar alleen hare lidmaten tot staatsbedieningen bevoegd waren, zou het dus aan haar staan te beslissen, of iemand al dan niet een ambt verwerven of het verkregen ambt behouden zou. Zij wilden gevaarlijke boeken weren, het drukken en uitgeven er van verbieden; de regeering zou haar daarin de hand moeten leenen. En bleef het daar nog maar bij; maar de Kerk rekende zich gerechtigd alle ketters, tegen de ware leer van Christus strijdende, te dagvaarden voor hare Synode en na gehouden onderzoek te vonnissen. Dan was de regeering verplicht, de godsdienstoefening der veroordeelden te verbieden en te verhinderen."

Hoe gegrond een dergelijke vrees was, is in de jaren na

1) A.w. bl. 168.

1618 gebleken. En reeds vóór 1600 ging de kerk menigmaal in haren overmoed de palen van hare bevoegdheid te buiten en vond zij soms een gewillige overheid om hare banvonnissen ten uitvoer te brengen. Zoo werd in 1597 te Amsterdam een fluweelmaker, Goosen Vogelsang, aangeklaagd van ketterij en „afgesneden", omdat hij een boekje, *Het licht der waarheid*, had uitgegeven, waarin kettersche denkbeelden voorkwamen. Vergeefs had Arminius met een ouderling gepoogd hem van zijne dwalingen af te brengen. Met kerkerstraf moest hij zijn euveldaad boeten, terwijl zijn zwangere vrouw en zijne vijf kinderen daardoor broodeloos werden. Zoo ging het ook met anderen, en het zou nog veel erger zijn gegaan, indien de verstandige burgemeester C. P. Hooft niet ware tusschen beiden gekomen.

De twee toespraken [1]), door hem in 1597 in de vergadering der burgemeesters en oud-burgemeesters gehouden, zijn een spiegel van den kerkelijken toestand dier dagen. Daarin herinnerde hij, dat het doel van den strijd tegen Spanje was, geweld en dwingelandij te keeren, niet om over het gemoed van anderen in geloofszaken te heerschen. Nooit zouden de ingezetenen voor prins Willem de poorten hebben geopend, zonder de hoop, dat niemand in zijn geweten zou worden bezwaard. „Uit afkeer van wreedheid vervalt gij tot wreedheid en eer gij zelven nauwlijks vrij zijt, wilt gij al heerschen over uwe tegenpartij. Een schild is ons noodiger dan een zwaard." Pas twintig of vijf en twintig jaren was het geleden, dat de meesten, eenvoudige vrome lieden, die bereid waren hun leven voor hun geloof te laten, het pausdom hadden vaarwel gezegd; hoe konden zij in zoo korten tijd de nieuwe leer in zich opnemen? Op

---

1) Zie G. Brandt, I, bl. 817—33.

een andere wijze moest men ze trekken tot de kerk dan door hen vóór het Avondmaal scherp te ondervragen. „Het is te duchten, dat de uitbreiding des Evangeliums door zulke middelen meer wordt verachterd dan bevorderd." „De ervaring leert, dat de alleronvroomsten de minste zwarigheid maken in het aannemen van eenige religie." „Men zal zeggen, dat de Spanjaard te onrecht vervolgde en dat wij het met recht zouden doen. Doch datzelfde wordt ook door de Papisten en Lutherschen, waar zij meester zijn, gezegd. In plaats van uiterlijken dwang behoort men geestelijke en stichtelijke middelen te gebruiken, voortkomende uit den geest der kennis, bescheidenheid en zachtmoedigheid. Zoo bouwt men de kerk. Is ook niet onder ons een algemeen gevoelen bij het volk, dat men niemand hier te lande eenig leed om zijn geloof behoort aan te doen?" Indien het land met oneenigheid kon gediend worden, zou de burgemeester ook van sommige predikanten een boekje kunnen opendoen, die penningen van de aalmoezen durfden eischen, om buiten voorkennis der diakenen tot hun eigen goeddunken te besteden. Bedenkelijk is het, op menschen te bouwen. „Het zou dus veel redelijker zijn, en voor s' lands welstand dienstiger, dat wij, zonder iemand over zaken van religie moeilijk te vallen, elkanders feilen, in geloofszaken, wilden ten goede houden, als zijnde buiten ons en alleen komende ten laste van dengeen, dien zij bezwaren. Opdat, zoodoende, de eendracht in den Staat behouden wordende, wij met gemeene hand mogen volharden in het wederstaan van den vijand." Doch, zoo besluit Hooft, „zouden de lieden, die naar nieuwe vervolging schijnen te haken, zich laten dunken in hunne meening zoo wel gegrond te zijn als ik, en vele duizenden met mij, ons van het tegendeel verzekerd houden, zoo

ducht ik, dat de Staat dezer landen, en dergenen, die zich ooit tegen het Pausdom en Spanje stelden, in het kort tot een onredbaar verval zal worden gebracht. Deze mijne redenen vrees ik, dat eenigen in het eerst niet wel zullen smaken; maar ik bid hen in deze te mogen genieten het gewoonlijk recht der Areopagieten, dat niet op mijn persoon, maar op hetgeen gesproken wordt zal worden gezien, opdat alles in oprechtheid en zonder vooroordeel worde overwogen. Dan zal God, hoop ik, zoo genadige uitkomst verleenen, en men zal de oude spreuk waar bevinden, dat de onderlinge verdediging de allerveiligste is".

Deze mannelijke taal, waarvan wij slechts eenige volzinnen hebben medegedeeld, moet wel op de toehoorders een diepen indruk hebben gemaakt en bij velen instemming en toejuiching hebben gevonden. Onder de regeering van zulke mannen kon Arminius zich veilig achten en rustig met zijn arbeid voortgaan. Dat hij bij haar in achting stond, bleek in 1594, toen aan hem de taak werd opgedragen om een nieuw reglement voor de lagere scholen te ontwerpen. Om dit met kennis van zaken te kunnen doen, ging hij zelf, een- of meermalen, in een school onderwijs geven. Prof. Limborch had nog jaren daarna het handschrift van het door hem vervaardigd reglement in zijn bezit. En ook onder zijne ambtgenooten had hij een goeden naam. Bij herhaling werd hem een taak van vertrouwen opgedragen. In 1590 was hij afgevaardigde naar de particuliere Synode te Hoorn, waar o. a. de zaak van Andree Volkertsz behandeld werd, die op het punt der voorbeschikking afwijkende gevoelens koesterde en ten slotte het hoofd boog. In 1597 vervulde hij dezelfde betrekking in de Synode te Enkhuizen, waar de zaak van Taco Sybrants en, niet voor de eerste maal, die van Wiggerts voorkwam. Arminius was scriba.

In 1598 werd hij door den kerkeraad, met Plancius, afgevaardigd om in dispuut te treden met den Lutherschen predikant Adolphus, die zich onbehoorlijk had uitgelaten over de „oprechte leer" en de belijdenis. Maar Adolphus trok zich terug. In 1600 is hij voorzitter der Synode te Haarlem. Hij wordt door haar, met Fraxinus van de Zuid-Hollandsche synode, naar de Geldersche Synode afgevaardigd, ter behandeling van de zaak van den proponent Berger, die zich als veldprediker had aangeboden en belasterd was. In het volgend jaar brengt hij rapport uit, dat de zaak is geschikt. In hetzelfde jaar wordt hij, met Hillenius, predikant te Alkmaar, naar Hoorn afgevaardigd, om den predikant Clemens Martini te bewegen, openlijk te verklaren, dat een boekje, waarschijnlijk op zijn naam uitgegeven, niet van hem afkomstig is. In die zelfde vergadering wordt besloten een „nieuwen Bijbel der Wederdoopers" door een commissie uit de verschillende classen te laten onderzoeken, zoodat elke classis eenige boeken voor hare rekening neemt. Binnen een half jaar moest het onderzoek gereed zijn.

In de Z.-Hollandsche synode te s' Hage, van 31 Aug. 1599, werd, onder het voorzitterschap van Fraxinus, het besluit genomen, de dwalingen der Wederdoopers (de Doopsgezinden) te weerleggen. Het geschiedde op voorstel van de gedeputeerden uit N.-Holland, uit naam en op last van de N.-Hollandsche Synode, en aan deze werd verzocht, dit werk op te dragen aan „Jacobus Harminius", mits zijn werk bij de gedeputeerden van beide Synoden naarstig zou overzien worden. Dit wordt in de acta der volgende Synode, in 1601 te Amsterdam gehouden, herinnerd en gevraagd, hoe het er mee staat. Arminius verschijnt in de vergadering en deelt aan de broeders mede, dat hij alle boeken der Wederdoopers, die hij heeft kunnen

bekomen, verzameld heeft, en verzoekt hen, indien zij het een of ander hebben, dat hem ontbreekt, het hem ter hand te stellen. Het onderzoek van den nieuwen Bijbel is door Amsterdam en Haarlem geschied, maar Zuid-Holland laat nog op zich wachten. In 1602, in de synode te Hoorn, wordt bericht, dat Arminius wel met zijn werk begonnen, maar nog niet gereed is. In 1603 dezelfde boodschap. Maar nu worden de broeders ongeduldig. Hij zal schriftelijk worden aangezet om voort te gaan en wat hij gereed heeft, al vast uit te geven. Maar hij vertrekt naar Leiden en heeft nu wel wat anders te doen, zoodat hij verzoekt, van die taak ontslagen te worden. Doch men laat hem niet los en, blijft hij in zijn weigering volharden, dan zal men het aan andere professoren opdragen. Tot in 1608 houdt men bij hem aan en besluit eindelijk de zaak tot een Nationale Synode te laten rusten. Intusschen had Arminius reeds te kennen gegeven, waarom het werk niet vorderde. Hij had namelijk gemerkt, dat men hoopte, hem op deze manier te verlokken om met kettersche gevoelens omtrent de Prædestinatie en den vrijen wil voor den dag te komen. Dat zal dan ook wel de reden geweest zijn, waarom men het werk, dat men van zooveel belang scheen te achten, niet aan een ander opdroeg. In een brief aan Wttenbogaert, 26 Jan. 1600, spreekt hij zich reeds in dien zin uit: „Over de mij door de Synode opgedragen zaak heb ik nog geen besluit genomen. Om zekere redenen ben ik geneigd, haar op mij te nemen; maar ik zou wel willen weten, of die zaak mij in oprechtheid is toevertrouwd, waaraan onheilspellende oordeelvellingen van sommigen mij doen twijfelen." Indien men mij dezen last heeft opgedragen met het doel om mij mijne gevoelens over eenige betwistbare artiken te ont-

lokken, zullen zij hun doel niet bereiken [1]). Want het zal niet noodig zijn, dat ik in het weerleggen mijne diepste gedachten blootleg over het leerstuk der Prædestinatie en van den vrijen wil, waarover de Wederdoopers onder anderen in geschil zijn. Maar, ik weet het, gij zult mij helpen, zoowel in het verschaffen van boeken, die over deze zaak handelen, als ook met uw raad en voorlichting." Uit denzelfden hoek kwam ook de vraag, door de Haarlemsche classis opgeworpen, of het niet raadzaam was, dat de onderteekening van de Confessie en den Catechismus telken jare door de predikanten vernieuwd werd, hetgeen Arminius beschouwt als de invoering der Spaansche inkwisitie of een besluit van het Trentsch Concilie. Hij meent, dat „sommigen er op uit zijn om iets aan de Synode voor te stellen. Zij moesten liever het woord van den Apostel ter harte nemen: „Houd aan met voorlezen, met vermanen, met leeren" (1 Tim. IV:13). Sommigen zijn verwonderlijk traag in hunne ambtsplichten." [2])

Hoe ijverig de particuliere Synoden waren in het waken voor de zuiverheid der leer, blijkt, bij het doorbladeren der akten, uit de talrijke voorbeelden van boekencensuur. En dat zelfs de kleeding der predikanten niet uit het oog werd verloren, vernemen wij in de akten der Synode van 1602, waarin wordt geklaagd over „de zware ergernissen door de manieren in de kleeding, lange gestijfde blauwe lubben en anderszins, bij verscheiden dienaren gepleegd en gevolgd, en wordt gevraagd, of het niet raadzaam is,

---

1) Dat het werkelijk zoo was, blijkt uit een brief van Helmichius aan Corneliszₒ, dd. 11 Nov. 1602. Trigland, bl. 30, zegt: „Het was geen wonder, dat hij niet gaarne daaraan wilde, vermits hij daarmede zich zou hebben moeten verklaren over die vuiligheden, waarin hij en zijne leerlingen het met de Wederdoopers eens zijn."

2) Brief van 20 Mei 1600. *Epp. eccl.* 53.

dat bij de kerken in dezen worde voorzien tot verhindering dezer ergernissen." Maar het antwoord is, „dat in den woorde Gods nergens een zekere wijze van kleeding staat voorgeschreven" (hetgeen dan ook voor de predikanten der 17de eeuw en in Holland niet te verwachten was). Toch besluit men, zooveel mogelijk aan de zwakken tegemoet te komen.

In 1592 had Gellius Snecanus, predikant te Leeuwarden, een boekje geschreven over de *Voorwaardelijke Praedestinatie*, waarin hij tegen Kalvijn en Beza was opgekomen, bewerende, dat hunne leer in Friesland een nieuwigheid was. Toen men de uitgave van dit boekje wilde verhinderen, klaagde hij, dat er iets vreemds en met Gods woord strijdende was tusschenbeiden gekomen, iets dat smaakte naar een nieuw pausdom en Spaansche inkwisitie (die een beschuldiging voor een bewijs placht te houden). Hij liet het boekje toen in het geheim drukken, maar met zijn naam voluit er voor, en droeg het op aan de Staten, adel, grietenijen, stenden en steden van Friesland, ook aan den stadhouder, graaf Willem van Nassau. Men liet hem ongemoeid. Maar Beza, die van het boekje kennis had genomen, schreef er over aan eenige predikanten, o.a. aan Wttenbogaert, dat Gellius Snecanus, een man, die veel weet, beter had gedaan, met zijne broederen over die zaak te handelen dan er openlijk mee voor den dag te komen. Hij wil, dat er maatregelen genomen worden om zulke uitgaven te verhinderen. „Moest men tegen Gellius opkomen, dan zou men zoovele boeken moeten schrijven als een geheel huis zouden kunnen vullen." Kan het fraaier? Niet weerleggen; dat is te veel werk; maar met geweld de meening van anderen onderdrukken, terwijl men voor zichzelf aanspraak maakt op de vrijheid om te schrijven wat men wil.

Dat was de groote fout van die dagen, waaruit heel wat ellende is voortgekomen. Men gunde aan anderen de vrijheid niet, die men voor zichzelf begeerde.

Deze zelfde Snecanus gaf in 1596 een *Inleiding op Rom. IX* uit. Arminius las het geschrift en bemerkte tot zijn groote vreugd, dat de schrijver dezelfde verklaring van dat beruchte hoofdstuk gaf als hij vóór drie jaren gegeven had. In een brief sprak hij zijn warmen dank aan Snecanus uit voor deze bevestiging van zijne gevoelens en bekende, dat voor hem dit hoofdstuk in de diepste duisternis was gehuld geweest, totdat hij den weg had ingeslagen, die nu ook door Snecanus bewandeld was, waardoor de duisternis verdwenen was en het licht opgegaan. Hij zond hem daarbij de *Ontleding van Rom. IX*, om hem van hunne overeenstemming te overtuigen.

In het begin van het volgende jaar trad Kuchlinus, regent van het Staten-college [1]) te Leiden, de vroegere ambtgenoot van Arminius, in het huwelijk met een tante van Arminius' vrouw. Hij ging er heen om bruiloft te vieren. In een namiddag ontmoette hij, ten huize van Kuchlinus,

---

[1]) Het Collegium Theologicum of Statencollege was in 1592 door de Staten van Holland gesticht; in datzelfde jaar werd Kuchlinus tot regent benoemd, maar is eerst in 1595 voor goed als zoodanig opgetreden, terwijl in 1593 Petrus Bertius, de vriend van Arminius, tot subregent was aangesteld. Het College was gevestigd in een blok huizen op de Cellebroersgracht, die in 1872 in Kaisersgracht is herdoopt, in de tegenwoordige manége. Bij het toenmalig gebrek aan predikanten werden daarin behoeftige studenten gehuisvest en verpleegd. Tot in 1810 bleef het College bestaan. De taak van den regent bestond in het toezien op het gedrag der studenten, het repeteeren van het bij de professoren genoten onderwijs en het lezen en verklaren der Confessie, driemaal in de week. Door Bertius, die sedert 1600 buitengewoon hoogleeraar in de ethiek was, werd ook college in de logica gegeven en werden met de studenten disputatiën gehouden.
Volgens Dr. A. C. Duker (*Gijsbertus Voetius*, I, bl. XIV der *Bijlagen*) zou ook Arminius in 1593 naar het regentschap gedongen hebben. Op welken grond dat beweren rust, is mij niet gebleken en kan, wegens den aard der betrekking, waarin Arminius stond tot de regeering van Amsterdam, betwijfeld worden. Uit zijne brieven vernemen wij daarvan niets.

Franciscus Junius, hoogleeraar in de theologie. Deze had in 1595 een boekje uitgegeven over de eerste zonde van Adam en de oorzaak daarvan. Arminius had het gelezen en begon daarover een gesprek, waarin ook de menschelijke vrijheid werd aangeroerd. De wijze, waarop de professor de vragen en bedenkingen van den predikant beantwoordde, was van dien aard, dat hij het volste vertrouwen van Arminius won. Junius was een Franschman van oorsprong; hij heette eigenlijk Francois du Jon. In 1545 was hij te Bourges geboren. Op zijn dertiende jaar werd hij daar student in de rechten, maar ging twee jaren later te Lyon in de letteren en in 1562 te Genève in de theologie studeeren. Hier werd hij in de denkbeelden van Kalvijn ingewijd. In het jaar vóór den beeldenstorm kwam hij te Antwerpen en trad daar op als prediker, in voortdurend gevaar van zijn vrijheid en leven. In 1566 moest hij vluchten en zwierf in Gent, Brugge en Luik rond, overal het evangelie verkondigend. Een langer verblijf in de Nederlanden was hoogst gevaarlijk. Daarom ontweek hij naar de Palts, diende als veldprediker in het leger van Prins Willem, hielp te Heidelberg Tremellius in de uitgave eener nieuwe Bijbelvertaling, werd in 1584 hoogleeraar in de theologie te Heidelberg en in 1592 te Leiden [1]). Reeds in dit jaar, 6 Sept. 1592, had Arminius zijn verlangen aan Wttenbogaert te kennen gegeven om Junius te ontmoeten [2]), van wien hij verscheidene geschriften met genoegen gelezen had. Nu had hij op zich genomen, een boekje van Puccius over de *Verlossing* te weerleggen en Arminius verzocht Wtten-

1) Zie Dr. J. Reitsma, *Franciscus Junius, een levensbeeld uit den eersten tijd der Kerkhervorming.* 1864.

2) Rogge, *Brieven en onuitgegeven stukken*, bl. 15—17.

bogaert te bewerken, dat hij dan ook de vraag over de verkiezing en verwerping zou behandelen, vooral deze, of het ter zaligheid noodig is, deze dingen te weten. Hoogst welkom was hem dus de ontmoeting met den Hoogleeraar.

Vanzelf kwam het gesprek ook op de Prædestinatie, en Arminius openbaarde hem, zooals hij reeds vroeger aan Lydius, Taffinus en Kuchlinus gedaan had, „dat hij onzeker was in verscheidene zaken, rakende die leer, vooral over de vraag, hoe de mensch, als het besluit van God tot verkiezing of verwerping vaststond, toch nog verantwoordelijk kon zijn voor zijne daden. Hij hoopte, dat hij door de hulp van Junius uit de onzekerheid zou kunnen gered worden."[1]) — Met de meeste vriendelijkheid en welwillendheid hoorde Junius de bedenkingen van Arminius tegen de leer van Beza en Kalvijn aan en verklaarde zich bereid hun onderhoud schriftelijk voort te zetten. In de voorrede der uitgave van de tusschen hen gewisselde brieven, zegt Bertius dat zij elkander stilzwijgen beloofden. Het tegendeel blijkt echter uit een brief van Arminius aan Wttenbogaert, ter begeleiding van de correspondentie. Daarin verzoekt hij *aan dezen* stilzwijgen, wegens den onberaden ijver van sommigen, maar voegt er bij: „Niet, dat wij iets hebben afgesproken over het niet bekend maken van deze dingen" (Brief van 12 Juli 1597)[2]).

Toen Arminius in Amsterdam was teruggekeerd, zette hij terstond de pen op het papier en zond na vier maanden een brief aan Junius, waarin hij hem de bezwaren meedeelde, die, naar zijn inzien, op het stelsel van Genève

---

1) Ph. van Limborch. *Kort en beknopt verhaal*, bl. 12. Zie ook *Epp. eccl.* 19, van 7 Febr. 1597.

2) *Epp. eccl.* 23. Ook Wttenbogaert vermeldt in zijn *Kerk. Hist.* (315) de afspraak tot geheimhouding tusschen Arminius en Junius. Ten onrechte.

rustten. Hij begint met de vermelding, dat hij tot nog toe niet met volle overtuiging heeft kunnen instemmen met de meeningen van geleerde mannen, zoowel van zijne eigene als van vroeger dagen, omtrent het besluit der Voorbeschikking, en der verwerping. De bewustheid van zijn eigen onervarenheid vergunt hem niet, dit verschil van meening aan de gezondheid van zijn oordeel te wijten; aan onkunde kan hij het ook niet toeschrijven, daar hij meent, hun opvatting goed begrepen te hebben. Daarom heeft hij tot nu toe geaarzeld, de meening van een ander aan te nemen, zoolang hij van de juistheid dier meening niet overtuigd was; terwijl hij vreesde, te blijven bij hetgeen hij voor meer waar hield, zoolang meer geleerden het daarmee nog niet eens waren. Hierom heeft hij het voor zijn eigen vrede der ziel noodig geacht de Doctoren over dit besluit te raadplegen, om te beproeven, of hun geleerdheid zijn twijfel en onkunde zou wegnemen en daarvoor kennis en zekerheid in de plaats stellen. Met eenigen zijner gelijken en met anderen, die hooger staan, heeft hij dit reeds gedaan; maar, om de waarheid te zeggen, alleen met nutteloos en schadelijk gevolg voor hemzelven. Daarom heeft hij het 't best geacht zich tot hem te wenden, wien hij, deels door zijne andere geschriften, deels door de berichten van anderen, kent als een man, van wien hij zonder vrees kan hopen, zeker vrucht te ontvangen. Hierop steekt hij van wal.

Junius' antwoord begint in hoofdzaak aldus: Te lang heeft hij het uitgesteld, maar hij was bezig met Tertullianus. Doch den brief van Arminius had hij op een plankje vlak voor zich gelegd, om hem niet te vergeten. Het is een zeer belangrijke kwestie, waarvan hij de oplossing vraagt; wat daarin waarheid is, weet God. Hij heeft in zijn woord

geopenbaard zooveel als noodig is, en dat woord raadplegen wij beiden als zijn orakel. Wat gij denkt of niet denkt, zegt gij openhartig; wat ik denk, wenscht gij van mij te vernemen, opdat wij door deze onderlinge gedachtenwisseling de waarheid der goddelijke genade aan het licht brengen. Ik zal doen wat ik kan, naar mate de Heer mij gegeven heeft, en wat ik van dit verheven mysterie zie, zal ik meedeelen, hetzij ik het van de waarheid zal hebben onderscheiden of uit den spiegel der meening opgevangen, opdat gij met mij bezitten moogt wat van God is, wat wij niet zien, samen opsporen, als het in het woord te vinden is. Wat alleen mijn eigen meening is, moogt gij, als gij het beter vindt, met liefde en broederlijk aanduiden en mij door een heilzame vermaning op den weg der waarheid terugbrengen. „Wij kennen ten deele en wij profeteeren ten deele", en „de geest der waarheid zal ons allengs in de waarheid leiden." Een deel der waarheid zien wij en een deel geven wij; de rest zal de geest der waarheid op zijn eigen tijd geven aan wie er om vragen. Geve Hij dan aan ons beiden, de waarheid te ontvangen en te verkondigen.

Hierop verdeelt hij den brief van Arminius in 27 rubrieken en beantwoordt elk dier deelen uitvoerig. Daaraan voegt dan Arminius zijne opmerkingen toe, in den vorm van stellingen, door den student Coddaeus in een openbaar dispuut behandeld. De geheele correspondentie vormt een boekdeel. Zij werd in 1603 in het licht gegeven en in naam der kinderen opgedragen aan de regeering van Utrecht, welker gematigdheid en genegenheid voor hun vader hun bekend was.

Tegen den wil van Arminius werd de correspondentie in ruimer kring bekend. Een student, die bij Junius in

huis woonde[1]), en zooals dat de gewoonte was, hem tot secretaris diende, had een afschrift van den brief genomen en daarvan mededeeling aan eenigen zijner medestudenten gedaan. Zoo werd de zaak ruchtbaar en had voor Arminius onaangename gevolgen. Aanvankelijk was zijn plan, het bij den eenen brief te laten; maar toen op zekeren dag de altijd strijdlustige Plancius hem verweet: „Het ant- woord van Junius heeft u den mond gestopt," waaruit bleek, dat hij op de hoogte van de briefwisseling was, kon hij de zaak niet laten rusten. Hij zette opnieuw, en nu nog duidelijker, zijne bezwaren uiteen, die hij meende, dat door Junius niet voldoende waren uit den weg geruimd. Aan het eind van dit schrijven verklaarde hij, „dat hij deze tegenwerpingen gemaakt had, niet om te twisten, maar veeleer om nadere verklaringen uit te lokken, die zijn gemoed tot rust zouden brengen... Dat hij God bad, indien hij iets geschreven had, met de waarheid in strijd, hij het hem vergeven en hem terechtwijzen zou; had hij daarentegen iets naar waarheid betoogd, hij hem daarin versterken zou en hem gelijk zou geven, opdat hij des te meer gezag aan de waarheid mocht bijzetten en haar hoe langer zoo meer zou kunnen verbreiden.

Zes jaren gingen voorbij, tot aan den dood van Junius, en de brief werd niet beantwoord. De vrienden van Arminius beweerden natuurlijk, dat hij verslagen was. De vrienden van Junius meenden, dat hij uit voorzichtigheid gezwegen had, om twist en verdeeldheid te vermijden. Wttenbogaert verzekert, dat hij met Arminius steeds goede vriendschap onderhield, maar „dat hij ook aan Arminius eenige dingen aangaande Gods voorzienigheid, de eerste

---

[1]) Ook Hugo de Groot heeft bij Junius gewoond.

zonde van Adam en het kwaad had toegegeven, vrij wat verre van de meening van Kalvijn en vele geleerden"[1]).

In 1599 schreef Arminius nog, met Taffinus, een zeer vriendelijken brief aan Junius, en in hetzelfde jaar schrijft hij aan Wttenbogaert[2]): „Groet van mij Junius, onzen gemeenschappelijken vriend." Terecht is dan ook van deze correspondentie getuigd, dat „beiden, een van hart, doch verdeeld in gevoelens, aan anderen een voorbeeld gaven, hoe men over de leerstellingen der scholen, zonder kwetsing der liefde, met elkander kon redetwisten"[3]).

Junius was een man des vredes. In het jaar na zijn komst te Leiden gaf hij een geschrift uit, *Le paysible Chrétien*, dat een uitdrukking van zijn karakter was. Toen hem eens in een gezelschap van Fransche godgeleerden werd gevraagd: „Indien al uwe schriften zouden verloren gaan en gij een daarvan zoudt mogen behouden, welk van alle zoudt gij wenschen, dat behouden werd?" gaf hij ten antwoord: *„De vreedzame Christen;* want die andere boeken heb ik geschreven als theologant, maar dit als Christen." Het is een betoog, „dat er reeds meer dan genoeg in de Christenheid gestreden is, dat men, naar Gods wil, den vrede moet zoeken, aankleven en op allerlei wijze bewaren, om de heerlijke vruchten daarvan, die God ons in zijn woord voorhoudt, te verkrijgen". „Men moet beschermen", zeide hij daarin, „wat goed is, en de dwaling wegnemen, zooals Augustinus eens zeide: neem de dwaling weg, maar behoud den mensch". „Men mag niemand stoutweg veroordeelen, alsof hij geheel van God was afgevallen, eenig en alleen omdat hij van ons in gevoelen verschilt. De zooda-

1) Wttenbogaert, *Leven*, bl. 53.
2) *Epp. eccl.* 44.
3) J. Frabricius, *Hist. Biblioth. Fabricii*, III, p. 359.

nigen zijn slechts andere dienaren van den Heer, die zoowel ons en anderen als ook hen gekocht heeft met zijn kostbaar bloed; hetzij ze staan, hetzij ze vallen, zij staan en vallen hun Heer. En daarom moeten wij die voorbarige oordeelvellingen zoo zorgvuldig mogelijk vermijden, waarmede wij, aangespoord door den satan en toegejuicht door de wereld, onderling tegen elkander te velde trekken en elkander kwetsen." „Wie van mij in zake dit geloof verschilt, zal mij niet beleedigen, als hij dwaalt, maar zijn Heer. De Heer echter vergeeft het hem; zou ik het hem dan niet vergeven?... Men moet den dwalende verdragen en den Heer afwachten, die den dwalende onderricht. Wij mogen onze handen niet gebruiken om den dwalende uit te stooten, maar liever om hem den weg te wijzen." „Er zijn, wier tongen overal slechts trompetten zijn, altijd gereed om den krijg uit te bazuinen. Er zijn, wier handen, gewapend met pen en inkt, de gansche Christenheid met bijna doodelijke schichten beschieten." „Laat ons er liever afstand van doen, in ons geheele leven een enkele letter te schrijven, dan één ziel, al was het ook slechts de minste en zwakste, te kwetsen of te schokken." [1])

Dat zijn gulden woorden, die ook heden nog verdienen te worden ter harte genomen. Jammer, dat er in die strijdlustige dagen zoo weinig naar geluisterd werd. Maar, als wij ze lezen, kunnen wij begrijpen, waarom Junius den brief van Arminius, nadat er ruchtbaarheid aan gegeven was, niet beantwoord heeft. En ook begrijpen, hoe het kwam, dat Junius zich voelde aangetrokken tot den man, van wien later getuigd kon worden, dat hij was „een ver-

---

1) Reitsma, ll. bl. 116 vv.

standig vorscher naar waarheid; door anderen veroordeeld, heeft hij niemand veroordeeld."[1])

Dat het hem alleen om waarheid te doen was, dat hij haar met beide handen zou aannemen, door wien zij hem ook getoond zou worden, bleek ten overvloede uit een brief aan Wttenbogaert van 19 Oct. 1597,[2]) waarin hij den brief van Junius, met zijn antwoord, aan het oordeel van dien trouwen en verstandigen vriend onderwerpt. Zijn schrijven komt op het volgende neer: „Reeds lang had ik mijne opmerkingen gereed, maar kon ze vóór de vacantie niet laten overschrijven. Doorlees beide geschriften, geef er eenigen tijd van uwe andere bezigheden aan; oordeel vrij, zonder mij te verschoonen. Gij zult merken, dat ik niet alles heb te berde gebracht, om niet den schijn aan te nemen, dat ik mij bekwamer acht dan de man, aan wien ik schrijf. Ik meende, dat het genoeg was, als ik alleen lette op hetgeen mij geantwoord was. Ik zoek niets dan de waarheid, waarom ik ook uwe hulp inroep, daar ik overtuigd ben, dat niemand (alle vleierij buitengesloten) juister over deze zaken kan oordeelen. Is er iets, waarover gij met mij spreken wilt, voordat gij den brief aan Junius verzendt, roep mij dan tot u of kom hier. Is dat niet noodig, dan kunt gij den brief verzenden, alsof hij van hier kwam, waarom ik er geen datum heb bijgevoegd. Den brief van Junius zendt gij mij dan terug. Mij dunkt, indien onze correspondentie voortduurt, dat er dan eenig licht in deze duistere zaak kan komen. Want zoo is het met de waarheid, dat zij allengs doorschemert, wanneer zij nauwkeurig, zonder hartstocht en zucht tot verschil, wordt onderzocht. Wie haar niet onderzoeken, schijnen

[1]) G. Frank, *Gesch. d. Prot. Theol.* I, 404.

[2]) *Epp. eccl.* 24.

voor hun gevoelen te vreezen en niet te willen erkennen, dat het minder vast staat. Wij mogen niet al te gerust zijn omtrent de waarheid der overgeleverde meening, wegens het verschil van gevoelen onder de Christenen over de meeste hoofdzaken van den godsdienst. Wij moeten moeite doen om bewijzen voor de gekende waarheid te zoeken, degelijke en duidelijke bewijzen, waardoor zij als zoodanig erkend kan worden door hen, die met een eenvoudig en oprecht gemoed er anders over denken, onder wie ik mijzelven reken, indien ik in eenig opzicht van de waarheid afdwaal. Ik kan mij niet genoeg verwonderen over de bovenmatige stoutmoedigheid van sommige menschen, die met hun censuurroede het merk der ketterij op alles drukken wat hun niet smaakt. Want zij willen niet de minste moeite doen om de twistpunten te leeren kennen, en wilden zij dat, dan zouden zij er niet toe in staat zijn, omdat zij de noodige geleerdheid missen. De waarheid, ook de theologische waarheid, ligt in een diepen put, waaruit zij niet dan met groote inspanning kan worden te voorschijn gehaald. Dit is zoo klaarblijkelijk waar ten opzichte van het geloofsartikel, waarover ik met Junius handel, dat ieder, die het ontkent, daarmee toont, dat hij er nooit ernstig over heeft nagedacht. Maar ik bid den God der *waarheid*, haar mij te zijner tijd tot rust mijner ziel te schenken. Dan zal ik mij verheugen als over het vinden van een kostbaren schat en mijn dure verplichting erkennen aan allen, die mij op eenigerlei wijze geholpen hebben om dien schat te ontdekken."

Daartoe riep hij in het volgende jaar opnieuw het oordeel in van zijn Haagschen vriend door de toezending van een *Theologische tabel* van al het voor en tegen omtrent de Praedestinatie, een tabel, die op ons een vreemden indruk

maakt [1]). Daaruit moet, volgens hem, blijken, hoe omzichtig er voor het volk, dat die fijne onderscheidingen niet vatten kan, gesproken moet worden, daar van den eenen kant een wanhopige stemming kan ontstaan, van den anderen een nadeelige gerustheid. Alles wat op die zaak betrekking had, nam hij met de grootste belangstelling ter hand. Zoo had William Perkins hoogleeraar te Cambridge, een Puritein, kort te voren een Latijnsche verhandeling in het licht gegeven, waarvan in 1606 een Engelsche vertaling verscheen, over de *Wijze en orde der Praedestinatie, en de ruimte der goddelijke genade*, een *Christelijke en duidelijke verhandeling*. Aanstonds werd zij door Arminius gekocht en nauwkeurig gelezen. Het bleek, dat deze hoogleeraar met dezelfde bezwaren als hij te worstelen had. Daarom besloot hij hem een uitvoerig antwoord te zenden, en hij zou het zeker hebben gedaan, indien hem niet het treurig bericht ware ter oore gekomen van Perkins overlijden [2]). Nu liet hij den brief alleen bij eenige vertrouwde vrienden rondgaan. Men vindt het uitvoerig geschrift, onder den titel van een *Bescheiden onderzoek*, in zijne theologische werken [3]), met een opdracht aan de regeering van Rotterdam, onderteekend door zijne kinderen, uit erkentenis voor de gastvrijheid, door hun vader in zijn jeugd in die stad genoten, die zich beroemen kon, dat hij van deze was uitgegaan, evenals Erasmus. Als wij dat geschrift doorbladeren, staan wij verbaasd over de werkkracht van dezen man en over den ijver, waarmee hij er op uit is om tot volkomen klaarheid omtrent de netelige kwestie der Prædes-

---

1) *Epp. eccl.* 26.

2) Volgens Mosheim, in zijne Aanteekeningen op C Brandt, (p. 57) stierf Perkins eerst in 1602.

3) Het breekt plotseling af, zoodat het niet voltooid schijnt te zijn.

tinatie te komen. Ook begon hij een *Synopsis* of overzicht van de voornaamste plaatsen in den Bijbel, die op de Godskennis betrekking hebben, met het doel om zijn kennis van de H. Schrift te vermeerderen. Daartoe stelde hij reeds in 1599 een onderzoek in van alle oudere en nieuwere theologen, die in zijn bereik waren, vooral Kalvijn, om daaruit alle onderwerpen, door hen behandeld, in afzonderlijke rubrieken te rangschikken en bij de belangrijkste stil te staan. Dit werk is niet voltooid; maar de jonge Brand zag daarvan een gedeelte. Hij was van plan, het aan zijn vriend Willem Bardes, burgemeester van Amsterdam, op te dragen. Over het een en ander riep hij het oordeel van Wttenbogaert in, „niet vluchtig, maar nauwkeurig, zooals het belang der zaak vereischt".

Sedert 1594 is er in de akten der N.- en Z.-Hollandsche Synoden telkens sprake van een nieuwe Bijbelvertaling, waartoe de Staten-Generaal besloten hadden. Het was echter de vraag, aan wie die taak zou worden opgedragen. Een lastige vraag; want ook hierbij was weer de kwestie der rechtzinnigheid in het spel. Wie aan de Staten behaagde, mishaagde aan de predikanten, en omgekeerd. Door de Staten was de voorbereiding der zaak aan Marnix van St. Aldegonde opgedragen [1]), die zelfs met de vertaling reeds begonnen was, maar alleen het eerste Bijbelboek had voltooid. Toen hij kort daarop stierf (1598), was men nog even ver. In 1599 deed Arminius, wat hij kon, om de aandacht op Johannes Drusius, hoogleeraar in het Hebreeuwsch te Franeker, te vestigen. Hij kende en waardeerde hem als een uitnemend Hebraicus en raadpleegde hem reeds in 1595 in een tweetal brieven

---

[1]) Waarom juist aan hem, leert Fruin. *Verspr. Geschr.* IX, 73—82 en 91, 2.

(9 Maart en 12 April) over een moeilijke plaats bij Maleachi; hij herinnert hem aan een maaltijd bij Ambrosius, waar zij elkaar ontmoetten en ook over die plaats spraken. In 1596 (23 Dec.) beklaagt hij zich aan hem, dat zoo weinigen zich op de studie van het Hebreewsch toeleggen, sommigen uit gebrek aan kennis, maar anderen, omdat zij alleen waarde hechten aan vragen, die door hen onmisbaar ter zaligheid worden geacht, terwijl zij de rechte kennis der Schrift gering achten. 12 Juni 1597 schrijft hij hem over een Commentaar op Psalm 2, door hem uitgegeven. In 1599 (23 Mei) geeft hij hem zijn deelneming te kennen in den dood zijner vrouw. Thans schreef hij aan Wttenbogaert[1]), dat hij Drusius geboren achtte om de Hebreeuwsche letterkunde te bevorderen en de ware verklaring van het Oude Testament uit de bronnen en de Commentaren te geven. Daarom zou hij bij uitnemendheid in staat zijn, het werk voort te zetten of anders te beginnen. Van zichzelven schrijft hij, „dat hij doet, wat hij kan, om de door hem gekende waarheid aan anderen te leeren kennen, de niet gekende te onderzoeken, zelfs de gekende nog nauwkeuriger na te speuren en door degelijke bewijzen te staven. Maar dit in stilte en in hope, intusschen den overdreven ijver en bijna ondragelijke heftigheid van sommigen verdragende, totdat God hem van dezen last ontheffe of hun den geest der bescheidenheid en voorzichtigheid geve, die hun ijver matigt." „Maar ik meen de meest afdoende reden te hebben, hun een ijver zonder verstand toe te schrijven. Want ik zie hen bezig in alles behalve in hetgeen zij, volgens hun ambt, behoorden te doen, waarvan het voornaamste is het onderzoek der

---

[1]) *Epp. eccl.* 51, 8 Sept. 1599.

Waarheid. Maar de reden, waarom zij dezen belangrijken plicht verzuimen, is hun meening of overtuiging, dat *zij de Waarheid in pacht hebben*. Die meening is zoo sterk, dat zij over alle onderwerpen hun gevoelen durven uitspreken, zelfs over de moeilijkste zaken, waaromtrent zij nooit een onderzoek hebben ingesteld. Hun overijling is zonder twijfel schadelijk voor de kerk en moet nadeelig zijn voor de waarheid." Dan geeft hij een voorbeeld van de onwetendheid zijner tegenstanders, wie het hem gemakkelijk valt uit het veld te slaan.

Dat hij den toestand der kerk donker inzag, leert ons een brief, in diezelfde dagen aan Wttenbogaert geschreven [1]). Nadat hij geschertst heeft over het langdurig vertoef van Wttenbogaert in het leger, gaat hij voort: „Maar hoe kan iemand vroolijk zijn, die, bij de algemeene ongodsdienstigheid en onrechtvaardigheid, die hare verwoestingen over de geheele aarde verspreiden, in de kerk van Christus, in het Christendom zelf, zulk een verschil van gevoelen over den godsdienst waarneemt — zulk een lichtzinnigheid bij zekere soort van menschen in het uitspreken van allerlei meeningen, met de waarheid in strijd — en zulk een stoutmoedigheid en hevigheid bij de meesten van hen, die een zeker gezag in hun eigen partij hebben gekregen, door aan de geheele Christelijke kerk al de leerstukken op te dringen, die hunzelven geschikt toeschijnen, als geloofsartikelen, noodig voor de zaligheid, te worden voorgeschreven! Als ik over deze dingen nadenk, wordt mijn geest door zulk een stroom van gedachten gekweld, dat ik, te onwetend om te zeggen, wat in deze beroeringen te doen is, tot mijn God moet uitroepen: „Geef vrede, o Heer, aan uw Israël!

1) Van 1 Aug. 1599. *Epp. eccl.* 50.

Zij er vrede binnen de muren en voorspoed in de paleizen! Heel de wonden van Jozef, opdat de broeders en naburen, vereenigd in het eenig verbond dier waarheid, die noodig is voor den roem en de zaligheid der menschheid, en in de eenheid der liefde, u mogen prijzen in uw huis van geslacht tot geslacht!" Maar waarheen heeft mijn droefheid mij vervoerd? Zulke gedachten als deze behooren niet aan het papier te worden toevertrouwd, dat te dikwijls ontrouw is aan het vertrouwen, dat men erin stelt. Daarom zal ik wachten, totdat ik mijn gemoed kan verlichten, door die gedachten in uw vriendenhart uit te storten."

Onder de verschillende Protestantsche sekten dier dagen behoorden ook de Brownisten of Independenten. Een predikant, Robert Brown, kwam in de laatste helft der 16de eeuw in Engeland tegen de Staatskerk op. Hij wilde van een Kerk niet weten, maar meende, dat elke gemeente souverein was in eigen kring. Door koningin Elisabeth uit het land verbannen, had een aantal zijner volgelingen naar ons land de wijk genomen en vooral te Amsterdam een talrijke gemeente gesticht. Hunne hoofden, Johnson en Ainsworth, trachtten vrije openbare godsdienstoefening voor hunne geloofsgenooten te verkrijgen en zonden daartoe hun Confessie in het licht, met een opdracht aan alle theologische studenten te Leiden, in Schotland, Heidelberg, Genève en de hoogescholen in Holland, Schotland, Duitschland en Frankrijk. Zij zonden deze Confessie met een begeleidenden brief aan prof. Junius, en een voorbericht, waarin zij de redenen hunner afscheiding van de Staatskerk meedeelden. In Januari 1599 antwoordde Junius [1]) met de vermaning,

---

[1]) *Epp. eccl.* 37.

dat zij, als vreemdelingen, die gastvrijheid genoten, zich rustig moesten houden. Maar, in plaats daarvan, zonden zij andermaal een schrijven [1]) aan Junius, waarin door hen een hooge toon werd aangeslagen, allerlei aanmerkingen op de inrichting der Hervormde kerk werden gemaakt en van hem werd geëischt, dat hij hunne leer, als hij kon, zou weerleggen. Men kan nagaan, welk een pijnlijken indruk dit schrijven op den zachtzinnigen Junius, den „paisible Chrétien," maakte. Zij hadden het vooral gemunt op het samenkomen in kerken, waarin Rome vroeger godsdienstoefening hield, op de kerkelijke huwelijksinzegening, de formuliergebeden, het vieren van Christelijke feesten en dergelijke. Junius vond het niet de moeite waard, op hun schrijven te antwoorden. Maar de Hervormde en Waalsche predikanten van Amsterdam trokken zich de zaak aan, en in hun naam zonden nu Arminius en Taffinus een uitvoerig schrijven aan Junius, waarin het leedwezen der broeders werd uitgedrukt over de weigering der *Fratres Angli* om naar den goeden raad van Junius te luisteren. Verder werd daarin aangetoond, dat de kerkeraden gaarne aan de vreemdelingen vrije godsdienstoefening hadden zien toegekend, maar bij hen te vergeefs hadden aangedrongen op de eerbiediging van de zienswijze der overheid, en met nadruk werd geprotesteerd tegen het stelsel van verdachtmaking, dat de Engelschen, in hun schrijven aan Junius, hadden in toepassing gebracht. Door beiden werden de woorden van vrede, welke Junius tot de *Fratres Angli* gericht had, te hooger geschat, dewijl onder hen allerlei liturgische gebruiken en formeele instellingen tot verdeeldheid aanleiding gaven [2]). Toen nu de *Fratres Angli*

---

[1]) *Epp. eccl.* 38.
[2]) Zie Sepp. *Drie Evangeliedienaren*, bl. 66.

uit het stilzwijgen van Junius opmaakten, dat hij hen niet weerleggen kon, nam hij nog eens de pen op [1]), om hun de redenen van zijn stilzwijgen duidelijk te maken en hen nogmaals tot gematigdheid aan te sporen. Ook deze brief werd weer door de *fratres* beantwoord, waarop Junius nogmaals in 1602 een tweetal brieven aan hen schreef, om hun te zeggen, dat hij verder zwijgen zou, al zonden zij hem nog honderd brieven. „De vrede in de kerk is mij meer waard dan het zaad van twist." Doch zij lieten niet af, en Junius volhardde in zijn zwijgen. Kort daarop is hij gestorven.

De bemoeiingen van Arminius in het belang van Drusius voor de nieuwe Bijbelvertaling bleven zonder vrucht. Hij schreef er bij herhaling over aan Wttenbogaert, die grooten invloed had bij Oldenbarnevelt; maar het mocht niet baten [2]). Toen Marnix gestorven was, werd in de vergadering der Z. Hollandsche Synode, van 31 Aug. 1599, de naam van Drusius niet eens genoemd, maar de taak aan Arnoldus Cornelisz, predikant te Delft, en Helmichius, predikant te Amsterdam, opgedragen, terwijl Johannes Roggius, predikant te Hoorn, hun werd toegevoegd, om hen bij te staan, zoowel in hun dienstwerk als bij de overzetting, en Gomarus,

---

1) *Epp. eccl.* 40,10 Maart 1599. Zie ook Reitsma, a.w., bl. 136.

2) Evenals later Arminius, ondervond Drusius den haat van Sibrandus Lubbertus, mede professor te Franeker, die hem te Amsterdam en Leeuwarden in verdenking van onrechtzinnigheid bracht. Drusius schreef daarover aan een vriend: „De onruststokers schijnen er zich op toe te leggen om mij aan de kwaaddoeners over te leveren of van kwelling te doen sterven... Wie heeft ooit groote deugd met eenigen naam en eer beoefend, buiten haat van theologanten? Capnio, Erasmus Arius en Hieronymus hebben het ondervonden. De naarstigheid baart deugd, de deugd eer, de eer nijd, een eigen ziekte van degenen, die zich anders voor deugdelijk uitgeven, daar nogtans geen gebrek meer verschilt van de ware deugd. Want deze pest bedriegt de menschen onder het deksel van heiligheid, als zij de gebreken wel schijnen te haten en te ijveren voor de deugden". (G. Braadt, *Hist. d. ref.* II, bl. 323,4).

toen reeds hoogleeraar te Leiden, met de revisie werd belast. Maar de zaak schoot niet op. In elke vergadering der Synode worden de vertalers aangemaand om voort te maken; van het bijwonen van klassikale vergaderingen en andere bezigheden worden zij ontheven. Het schijnt niet te helpen. En als Cornelisz in 1606 gestorven is, wordt weer de naam van Drusius niet genoemd en ook aan Helmichius geen plaatsvervanger toegevoegd. Deze sterft in 1608, en nu wordt besloten, de zaak maar tot de Nationale Synode te laten rusten, die men hoopt, dat spoedig zal plaats hebben. Zoo werd een man van Europeesche vermaardheid van een nuttig werk buitengesloten, alleen omdat hij in de oogen der Kalvinisten niet rechtzinnig was [1]). „Is het niet jammerlijk," roept Arminius uit, „dat dit alles plaats heeft tusschen Christenen, broeders, hoogleeraren in de theologie? En dat onder den dekmantel van ijver voor de eer van God en de waarheid! Hoe lang nog o God? Gij ziet het en oordeelt." Als een pleister op de wond werd aan Drusius door de Staten-Generaal opgedragen, aanteekeningen te schrijven op de moeilijkste plaatsen van het Oude Testament en daarbij de Chaldeesche, Grieksche en Latijnsche uitleggers te raadplegen. Hij kreeg daarvoor een jaarlijksche bezoldiging van *f* 400.

Den 30sten September 1601 eindigde Arminius zijn verklaring van den brief aan de Romeinen. Behalve dezen brief had hij in den tijd van dertien jaren de profetieën van Maleachi, in 69 preken, bijna het geheele evangelie van Markus, het boek Jona en den brief aan de Galatiërs behandeld. Den 11den Januari 1602 begon hij met een reeks

---

1) In de Z. Hollandsche Synode had men besloten, dat „tot de translatie niet zouden worden toegelaten personen, die niet hadden onderteekend de Nederlandsche Confessie en den Catechismus."

preken over de zeven brieven aan de gemeenten van Klein-Azië, in het tweede en derde hoofdstuk der Openbaring. Het was voor het geheele land, maar vooral voor Amsterdam, een noodlottig jaar. De pest was hier binnengedrongen en richtte van dag tot dag groote verwoestingen aan. Arminius beschouwde die ramp als een openbaring van Gods toorn. Meer dan zevenhonderd menschen waren er in ééne week aan bezweken, zoodat velen de stad ontvluchtten, wat Arminius niet goedkeurt. Zij moesten liever met Micha zeggen: „Den toorn Gods zullen wij verdragen, omdat wij tegen hem gezondigd hebben." „Niet altijd zal Gods toorn duren; niet altijd zal hij zijn barmhartigheid verbergen; de moeder zal hij niet met al hare kinderen uitroeien; een overblijfsel zal hij ons laten, dat zijn naam in het land der levenden zal loven." Een wonder is het, in zijn oog, en een duidelijk bewijs der goddelijke Voorzienigheid, dat geen der overheidspersonen, geen der predikanten, ouderlingen, diakenen, krankenbezoekers, onderwijzers door de ziekte werd aangetast[1]). Hijzelf zond vurige gebeden op voor het welvaren van het land en vermaande allen om hetzelfde te doen en het leven te verbeteren. Hij deed, wat hij kon, in het openbaar en in het verborgen, om de treurenden te troosten. Maar dat niet alleen; zonder eenige vrees voor besmetting, bezocht hij de zieken en stervenden, armen zoowel als rijken. Eens ging hij door een achterbuurt en hoorde uit een dichtbevolkte woning de jammerkreten der lijdenden. Men zeide hem, dat een geheel gezin door de vreeselijke ziekte was aangetast. Maar niemand durfde de besmette woning binnengaan om de dorstenden te

---

1) Toch werd de predikant Hallius door de ziekte aangetast, maar bleef behouden (*Werken der Marnixsvereeniging* serie III, dl. IV. bl. 139) en van Taffin was het onzeker, of hij aan de pest gestorven was (ibid. bl. 131).

laven. Zelfs voor geld was daartoe niemand te bewegen. Toen deed hij het zelf en verkwikte de lijders naar lichaam en ziel [1]).

Geen wonder, dat het dreigend gevaar, waarin hij dagelijks verkeerde, gedachten des doods bij hem deed rijzen. Hij schrijft daarover aan zijn vriend Wttenbogaert [2]). Toen de ziekte begon en dagelijks meer slachtoffers eischte, was hij voor zijne vrouw en kinderen bezorgd geweest, omdat hij bij zijn dood zoo weinig zou nalaten. Maar door Gods genade heeft hij die verzoeking overwonnen en de zijnen aan den Vader der weduwen en weezen opgedragen. De gedachte kwelt hem, dat hij zooveel onbeduidends aan het papier heeft toevertrouwd en daarom zou hij alles wel willen verbranden. Maar blijft hij leven, dan zou het hem nog van dienst kunnen zijn. Daarom draagt hij aan hem en Jacobus Bruno [3]) de zorg voor zijne papieren op, ook indien er iets onder is, waard om na correctie uitgegeven te worden. Daartoe behoort een geschrift over de Voorzienigheid, waaraan nog iets ontbreekt. Hij heeft Ursinus, Zanchius en Gomarus geraadpleegd, en wil alles aan het oordeel van Wttenbogaert onderwerpen. Maar de treurige tijdsomstandigheden verhinderen hem in zijn wetenschappelijken arbeid. Zijne herderlijke plichten gaan voor; vrienden en nabestaanden heeft hij tegen de vrees van den dood te wapenen, zieken op te beuren, die aarzelen hun hoop door Christus op God te stellen. Twee merkwaardige gevallen deden zich in dit opzicht onlangs voor, een van een man en een van een vrouw, beiden

---

1) 17 Aug. 1602. *Epp. eccl.* 55.
2) 1 Oct. 1602. *Epp. eccl.* 56.
3) In een brief aan Narsius (*Epp. eccl.* 82) heet Bruno een bloedverwant (affinis) van Arminius.

onbekend aan elkander; de vrouw, door pestkoorts aangetast, en de man door de ergste pest. Beiden waren leden der kerk, van onbesproken wandel, naar zijn meening, echte Christenen. De vrouw was iemand van een scherp oordeel, boven hare sekse in godsdienstige zaken tehuis. De man was daarmee zoo vertrouwd, dat hij in staat was anderen te troosten. Maar beiden waren bezorgd, omdat zij in hun hart niet de zekerheid der vergeving hunner zonden en het getuigenis van den Heiligen Geest gevoelden. Zij hadden gedaan, wat zij konden, om dat gevoel op te wekken, maar het was hun niet gelukt. De vrouw stortte haar gemoed uit in tranen; de man onderdrukte zijn smart. Zij wanhoopten niet, maar waren alleen bedroefd. Arminius luisterde naar hen met innig medelijden en slaagde er gelukkig in hen gerust te stellen. Zij waren eenstemmig in de meening, dat in de zekerheid der vergeving van zonden en het getuigenis des Heiligen Geestes het geloof bestond, waardoor de mensch gerechtvaardigd wordt, en dat zij dus dit geloof misten. Hij begon hen toen te vragen, of zij niet geloofden, dat Jezus van Nazareth de Christus is, door den Vader in de wereld gezonden, en dat hij de waarachtige en eenige Zaligmaker der wereld is. Of zij zich niet verzekerd hielden, dat God, de Vader, in dezen eenigen Zaligmaker de wereld met zichzelf verzoend heeft, hare zonden haar niet toerekenende; dat dezelfde Jezus van den Vader de macht ontvangen heeft om de zonden te vergeven, hoe zwaar zij ook zijn, en den geest der aanneming tot kinderen te schenken aan wie in hem gelooven; en dat Christus in alle opzichten bereid is, deze macht te gebruiken tot heil der geloovigen, ja, dat hij dit plechtig heeft beloofd. Toen zij dit hadden toegestemd, viel het hem gemakkelijk, door aanhaling van verscheidene

apostolische uitspraken, hun vertrouwen te versterken, zoodat beiden vol hoop en berusting hun ziel aan God opdroegen. Twee dagen later stierf de man in den Heer. — In dezen merkwaardigen brief bezitten wij een geloofsbelijdenis van Arminius, die ons reden geeft tot de vraag, hoe zulk een man voor een ketter kon worden uitgemaakt. Het is waar, wij vernemen daarin niets van de leer der verkiezing en verwerping, en deze was voor de Kalvinisten van die dagen het kenmerk van het ware geloof!

De briefwisseling met Wttenbogaert was voor Arminius een bron van verkwikking en bemoediging in de moeilijke dagen, die hij te Amsterdam doorleefde, van de eene zijde door de ketterjagers, die hem omringden, en van den anderen kant door twijfelingen gekweld omtrent het geloofsartikel, dat door de meerderheid zijner ambtgenooten voor „het hart der kerk" werd gehouden. Daarbij had hij niemand in zijn omgeving, aan wien hij zijn hart eens kon uitstorten[1]). Taffinus, de Waalsche predikant, was met hem bevriend en ook, als hij, een vriend des vredes[2]), eerbiedigende de overtuiging van anderen. Maar wij merken niet, dat hij met hem op een vertrouwelijken voet heeft gestaan; in den laatsten tijd schijnt hun vriendschap zelfs verkoeld te zijn. Slechts met een enkel woord spreekt Arminius van zijn dood[3]). Zoo nam hij dan telkens tot Wttenbogaert zijn toevlucht, en de brieven, die van hem aan dezen vriend bewaard zijn gebleven, vergunnen ons een blik in zijn edel hart, zijn uitnemend karakter.

Hun briefwisseling dagteekent waarschijnlijk van 1587,

---

1) Brief van 10 Juni 1599. *Epp. eccl.* 48.

2) *Vir pacis, pietatisque Christianae (si quisquam) studiosissimus* (C. Brandt, 56.)

3) *Epp. eccl.* 53, van 17 Aug. 1602. Hoe geheel anders Helmichius. (*W. d. M. V.*, s. III, dl. IV, bl. 131.)

toen Arminius van Genève in het vaderland was teruggekeerd. Zeker is, dat Wttenbogaert gedurende zijn verblijf te Utrecht reeds met Arminius in correspondentie trad. Hijzelf spreekt er van in zijn *Leven*[1]). Niet meer dan 46 brieven van Arminius aan Wttenbogaert zijn bewaard gebleven. Tusschen 1592 en '97 bezitten wij geen enkelen brief. De brieven van Wttenbogaert aan Arminius zijn alle verloren gegaan of misschien nog hier of daar verscholen.

De toon der brieven getuigt van het volste vertrouwen op den vriend, op zijn hulpvaardigheid, zijn oordeel, zijn meerdere levenswijsheid. Hoe innig beiden verbonden waren, blijkt uit de namen, die hij zijn vriend geeft. Reeds in den brief van 10 Febr. 1591 zegt hij, dat hun vriendschap van dien aard is, dat zij alle eervolle titels of vleiende uitdrukkingen moeten achterwege laten. Hij noemt Wttenbogaert ***amicissimum pectus*** (vriend van mijn hart), ***mi anime*** (mijn ziel), ***amicissime hominum*** (onder alle menschen de beste vriend), ***hominum desideratissime, amicorum intime*** (de begeerlijkste der menschen, de innigste der vrienden). „Eer zou ik de liefde tot mijzelven laten varen of verminderen dan de uwe," heet het; ***meum corculum*** (mijn hartje), ***animae dimidium*** (de helft mijner ziel). Door hem groeten de vrouwen elkander. Hij heeft Wttenbogaert eigenlijk niets te zeggen, maar er gaat iemand van Amsterdam naar den Haag, en nu kan hij niet nalaten hem een briefje mee te geven. Zijn vriend schrijft hem te weinig, maar zeker niet uit onhartelijkheid of vergeetachtigheid. Zoodra de dagen wat langer worden, schrijft hij in Februari, zal hij met Thysius eens overkomen. Twee brieven van

---

1) Wttenbogaert, *Leven*, bl. 15.

Wttenbogaert heeft hij liggen; maar hij wist niet, of zijn vriend te Utrecht was of in den Haag; daarom heeft hij ze nog niet beantwoord. Niets wil hij voor hem verbergen. „Uw gezelschap," zegt hij elders, „zou mij meer waard zijn dan het liefste, dat mij in het leven te beurt kon vallen, waar ter wereld het ook wezen mocht." Hij erkent, veel uit de gesprekken met Wttenbogaert geleerd te hebben en door hem te zijn aangespoord, met zijne studiën voort te gaan.

De inhoud der brieven is meest van wetenschappelijken, theologischen aard. Veel schrijft hij over de Praedestinatie en, daarmee in verband, over den val van Adam, de Voorzienigheid, den vrijen wil, de noodzakelijkheid van het Christelijk geloof, ook over de gedaanteverandering van Nebucadnezar, over het afbeelden van Gods wezen, het aanwezig zijn van Christus in de lenden van Adam, en dergelijke hachelijke onderwerpen meer. Op verzoek van Wttenbogaert ontwikkelt hij zijn gevoelen over de zonde tegen den H. Geest. In een vluchtig geschreven briefje gewaagt hij van de rechtvaardiging door het geloof, waarvan op een Synode te Alkmaar gehandeld is. Ook beklaagt hij zich wel eens over den tragen voortgang zijner studiën, en zendt hem het eerste deel zijner *Loci communes theologici.* Baselius, ambtgenoot van Wttenbogaert, heeft zijn oordeel uitgesproken over de *Synopsis* van Arminius. Nu vraagt hij om het oordeel van zijn vriend; ronduit moet hij het zeggen, al is het afkeurend. Telkens keert de verzekering weer, dat het hem alleen om waarheid te doen is. Hen kan hij niet dulden, die de waarheid meenen te bezitten en bij anderen alleen naar ketterijen zoeken. Wttenbogaert moet hem opmerkzaam maken, als hij niet zoozeer in exegese als in dogmatiek van de gewone opvatting afwijkt.

Hij zal zijn meening niet aan de klok hangen. De vrede der kerk gaat hem boven alles. Toch houdt hij niet op, de waarheid te onderzoeken. Geen dag, geen uur gaat er voorbij, (ik zeg dit niet om te pralen, gij kent mij) zonder dat hij er over denkt. Hij acht den tijd verloren, waarin hij het niet doet. Als hij het maar niet te veel doet; want zijne plichten in de gemeente mogen er geen schade door lijden. Ook niet zijn oefening in vroomheid, beheersching der hartstochten, vertrouwen op God.

Maar ook anderen dan wetenschappelijke onderwerpen vinden wij in de brieven van Arminius behandeld. Bij herhaling worden personen door hem aanbevolen in een brief, dien zij brengen. Huiselijke zaken deelt hij mede. Dat hij op twee brieven van Wttenbogaert niet geantwoord heeft, komt van het weer; de wateren zijn bevroren, zoodat de schepen niet varen kunnen, en de wegen zijn zoo modderig, dat geen voertuig ze berijden kan. Daarenboven heeft hij het druk gehad in huis; twee zoontjes en een dochtertje lagen aan de pokken; Herman had koorts, waardoor hij misschien voor die ziekte is bewaard gebleven, hoewel, naar men verzekert, ieder eens in zijn leven die ziekte krijgen moet. Tot overmaat van ramp is ook de dienstbode ziek geworden, eerst aan pleuris, toen ook aan pokken, eindelijk aan dissenterie, waaraan zij bezweek. Daardoor is hij in zijne studiën belemmerd; maar hij zal spoedig weer beginnen[1]). Den 26sten Mei[2]) dankt hij voor een geneesmiddel ten behoeve van de tepels zijner vrouw. „Jammer," zegt hij, „dat uw vrouw dat geneesmiddel voor zich behoudt;

---

[1]) Brief van 26 Jan. 1600. *Epp. eccl.* 52.
[2]) *Epp. eccl.* 53.

zij zou er velen mee kunnen helpen; anders gaat het licht bij haar dood verloren. Wil zij het niet bij haar leven bekend maken, laat zij het dan ten minste schriftelijk achterlaten." Hij zendt aan de vrouw van Wttenbogaert een boekje, dat aan Donteclock, predikant te Brielle, behoort, en troost haar over de afwezigheid van haar man in het leger[1]). Van 1599 tot 1604 was Wttenbogaert er bij Maurits. Met het oog op zijn verblijf aldaar schertst hij: „Gij, die u tot hiertoe alleen hebt beziggehouden met de dingen des vredes, gij zult een heele krijgsman worden. Pas op, dat gij den oorlogsgod niet al te ijverig vereert; dat het vuur, dat hij zonder ophouden uitbraakt, u niet vertere. Zie toe, dat gij, na in den dienst van Mars uwe sporen verdiend te hebben, niet met een hooge borst tot de uwen terugkeert en laag neerziet op hen, die in vredestijd uwe vrienden waren, zooals vele zonen van Mars plegen te doen. Misschien zult gij zeggen, het schijnt u goed te gaan, dat gij zoo kunt lachen en schertsen. Maar weet gij niet, dat zij, die treuren, dikwijls een lach om den mond nemen, om voor een oogenblik hun droefheid te vergeten, het kleed van Democritus aandoende, om het terstond weer met dat van Heraclitus te verwisselen? Zoo is het met mij." En dan klaagt hij verder over den treurigen toestand der kerk. Wij zeggen Dr. Rogge na[2]): „Indien zijne felste tegenstanders Arminius gekend hadden, zooals hij in zijne vertrouwelijke mededeelingen zichzelven teekent, zij zouden zijn leven minder verbitterd hebben." En wij voegen er de woorden van Bertius bij: „Er is in Holland een man geweest, wien zij, die hem kenden,

---

[1]) 18 Jan. 1601. Het is een der weinige Hollandsche brieven, die wij van Arminius bezitten. De vrienden schreven elkaar steeds in het Latijn.

[2]) Rogge, *Wttenbogaert*, I, bl. 200.

niet genoeg konden waardeeren, en zij die hem niet waardeerden, nooit recht hebben gekend."

Vooral in de pijnlijke dagen van 1602, toen de pest te Amsterdam woedde, stortte hij zijn geheele hart voor zijn vriend uit[1]): „Bij het lezen uwer brieven ben ik niet alleen door onuitsprekelijke vreugd aangedaan, maar doordrongen, daar ik er uwe hevige liefde jegens mij in zie, die geringe teekenen van welwillendheid zoo hoog verheft; maar ook, omdat daaruit uw bezorgdheid voor mij en mijn gezin blijkt, welke gij in uwe gebeden gedenkt, waarop ik steeds zoo hoogen prijs stel." Hij is overtuigd, dat hij door de gebeden van zijn vriend en die der gemeente tot nog toe voor de ziekte is bewaard gebleven. Reeds lang heeft hij zichzelven en zijn leven aan God opgedragen, dagelijks verwachtende, dat hij het van hem zou opeischen, om het door een beter leven met winst te vervangen; en dat heeft hij gedaan met een kalm gemoed (hij zegt het hem, in het vertrouwen, dat hij er zich over zal verheugen), onverschrokken, en bidt, dat hij die stemming behouden moge. Natuurlijk heeft hij zijne studiën moeten staken. Maar, zegt hij, „indien God wil, dat ik behouden blijf, zal ik er aanstonds toe terugkeeren." Van die studiën moet hij er toch iets bijvoegen. Het is de Voorzienigheid Gods, die hem in den laatsten tijd veel heeft beziggehouden; de tijdsomstandigheden drongen hem er toe. Tot een volledig resultaat is hij nog niet gekomen, al heeft hij tal van godgeleerden van vroeger en later tijd geraadpleegd. Hij roemt zijn ambtgenoot Helmichius[2]), als een uitstekend dienaar, in

---

1) *Epp. eccl.* 53, 17 Aug. 1602.

2) Zie over hem Dr. J. Hania Pzn., Dienaar des Woords bij de geref, kerk te Oosterbierum, *Wernerus Helmichius*, 1895. Ook de brieven van Helmichius aan Cornelisz., pred. te Delft in *Werken der Marnix-vereeniging*. Serie III. Deel IV.

het openbaar en in het verborgen. Hij kan niet beter wenschen, „een goed, eerlijk en oprecht man, naar ik meen. Hij is vriendelijk voor iedereen, schijnt zich boven niemand te verheffen, hoewel hij door God met uitnemende gaven is toegerust. Ik wensch onze gemeente van harte geluk, dat zij hem heeft gekregen; als wij daarbij u nog mochten hebben, zouden wij het zeker kunnen winnen. Maar dat is een ijdele wensch, daar gij te nuttig zijt onder de hoofden van onze republiek." Bij den brief voegt hij een vertaling in Latijnsche verzen van den 91sten Psalm. Zijn wensch, dat Wttenbogaert in Amsterdam mocht komen, is niet vervuld. De burgemeesters hadden hem gaarne beroepen gezien, maar Maurits wilde hem niet loslaten. En Helmichius is later van bondgenoot een tegenstander van Arminius geworden; hoewel hij niet onder de hevigsten behoorde en erkende, dat hij dikwijls ten onrechte beschuldigd werd [1]. „Hij was," zegt Dr. Hania, „geen forsche en machtige, maar een minzame en toch ook trouwe Kalvinist." [2])

Zonderlinge loop der dingen! Zonder de pest ware Arminius misschien predikant te Amsterdam gebleven en had daar een betrekkelijk rustig leven kunnen leiden. Nu werd hij door de omstandigheden op den voorgrond gedrongen en een der hoofden in den strijd, die toen ons land op kerkelijk gebied verdeelde.

---

1) *W.d.M.V.* s. III, dl. IV, bl. 254. Zie ook bl. 272.
2) Hania, a.w. bl. 319.

HOOFDSTUK V.

HET BEROEP TE LEIDEN.

Ook te Leiden woedde de pest, en twee hoogleeraren werden daarvan het slachtoffer, Trelcatius en Junius. De eerste overleed den 28sten Augustus, de ander den 26sten October 1602. Trelcatius was predikant bij de Waalsche gemeente te Leiden, toen hij in 1587 tot hoogleeraar in de godgeleerdheid werd beroepen, maar tevens als predikant werkzaam bleef. Hij was een man van grondige geleerdheid, zooals hij in een aantal geschriften heeft getoond, een volgeling van Beza, wiens leer over de Praedestinatie hij geheel tot de zijne maakte, maar meenende, dat zij „met mate, met eerbied en voorzichtig" moest gepredikt worden. Junius kennen wij van zijn briefwisseling met Arminius. In een welsprekende lijkrede had hij aan zijn ambtgenoot hulde gebracht, weinig vermoedende, dat hij hem twee maanden later in den dood zou volgen. Zoo zag zich de theologische faculteit binnen korten tijd van twee harer verdienstelijkste hoogleeraren beroofd, en alleen Gomarus bleef over.

In 1563 te Brugge geboren, had Gomarus in 1578 te Straatsburg onder Johannes Sturm, daarna te Neustadt, waar de uit Heidelberg verdreven theologen onderwijs gaven, later te Oxford en Cambridge onder Whitaker gestudeerd, en in 1584 te Heidelberg, dat toen weer voor de

Hervormden openstond. Van 1587 tot 1593 was hij predikant te Frankfort. Vandaar werd hij in het volgend jaar te Leiden beroepen. Hij was een man van groote bekwaamheid. Door Hugo de Groot en Vossius wordt zijn geleerdheid geroemd. Zijn ijver als hoogleeraar was boven allen lof verheven. Maar over zijn karakter werd niet zonder reden geklaagd. De Rotterdamsche predikant Stolker [1]) noemt het korzelig en oploopend, spreekt van zijn te groote eerzucht en zijn zwakheid om te licht het oor te leenen aan de inblazingen van anderen. Maar hij roemt hem tevens als een rond en oprecht man, die veel achting verdiende. „Niet alleen Arminius", zegt hij, „verklaarde meermalen, dat hij met hem, zoo hij slechts niet naar anderen geluisterd had, in vrede zou kunnen leven, maar ook van hemzelven wordt getuigd, dat hij te eeniger tijd, met uitdrukking van droefheid, een zelfde verklaring deed en klaagde, dat al de twist aan het onrustig onbescheid der kerken of harer afgevaardigden was te wijten" [2]).

Zijn kwaad humeur, zijn wispelturigheid, zijn gebrek aan moed om zichzelf te zijn, wordt door Sepp [3]) in deze woorden geteekend: „Nu eens verzet hij zich tegen de benoeming van Arminius, dan weer ziet hij diens komst met verlangen tegemoet. Luide beklaagt hij zich over de leerbegrippen van zijn ambtgenoot en, geroepen tot het afleggen eener vormelijke verklaring over hun beider uiteenloopende zienswijze, getuigt hij openlijk bij geschrift, dat

---

1) *Gedachtenis van J. Arminius*, 1809, bl. 28.

2) In een brief aan Cornelisz klaagt Helmichius, dat Gomarus niet voortvarend genoeg is: „Het ware te wenschen, dat D. Gom. wat naarstiger ware in hetgeen hij voorheeft; het valt wat lang en daartusschen de nieuwigheden kruipen voort en winnen veld meer en meer." (*Werken der Marnix-Vereeniging*, s. III, dl. IV, bl. 254).

3) *Het godgeleerd onderwijs*, bl. 106.

bij hen, voor zooveel hij weet, in de grondwaarheden der Christelijke leer geen verschil gevonden wordt. Later herhaalt hij, wijzigt hij, ja verwerpt hij door daden deze verklaring. Eerst verschillen zij niet, daarna een weinig, eindelijk zooveel, dat hij zegt, met de gevoelens van Arminius niet voor Gods rechterstoel te durven staan."

In hetzelfde licht vertoont zich het beeld van Gomarus in een verantwoording van de *„Kerkedienaren der Remonstranten over den oorsprong en voortgang der Nederlandsche verschillen"*, in 1623 gedaan [1]). Daarin verklaren zij, „dat Gomarus zelf de allereerste noch de voorbarigste was om zich tegen Arminius te kanten, hoewel hij van nature een hevig man was. Hij weet, wat brieven hij dagelijks ontving van verscheiden kerkelijken, om op Arminius' lessen, disputen, woorden, werken te letten en zich minnelijk tegen hem te verzetten. Hij heeft zelf wel verklaard, dat hij wel had willen vrede houden, maar dat de kerken (met dezen naam bedekten eenige kerkmeesteren hun bedrijf) hem niet met vrede lieten." Deze onpartijdige oordeelvellingen houde men in gedachte, wanneer wij thans den gang van het beroep van Arminius tot hoogleeraar te Leiden gaan verhalen.

De vervulling van twee vacaturen in de theologische faculteit had vele bezwaren in, bij de schaarschte van werkelijk geleerde mannen. In Frankrijk had men moeite om in het eigen land de leerstoelen te bezetten. In Duitschland was het al even treurig gesteld. Daarenboven kozen de Curatoren liever geen vreemdeling. Dus moest men omzien in het eigen land. De keus was uiterst moeilijk, vooral bij het verschil der heerschende meeningen. Gomarus

---

[1]) Zie Regenboog, *Historie der Remonstranten*, II. bl. 385.

ijverde voor een buitenlander; maar zijn oordeel woog bij de Curatoren niet zwaar. Uit een brief van Johannes Becius, predikant te Dordrecht, aan zijn ambtgenoot Faukelius [1]), blijkt de vrees, dat iemand van de denkwijze van Arminius gekozen zou worden.

Reeds bij den dood van Trelcatius was echter reeds van Arminius zelven sprake geweest. Junius wenschte hem tot ambtgenoot en had, door middel van Wttenbogaert, daartoe een poging bij Oldenbarnevelt gedaan. Doch de Curatoren begrepen, dat een zoon van den overledene daarvoor in de eerste plaats verdiende in aanmerking te komen. Deze was dertig jaren oud en een gezien predikant bij de Hervormden en de Walen te Leiden. Hoewel niet door buitengewone geleerdheid uitmuntende [2]) stond hij als kanselredenaar en leeraar in de homiletiek hoog aangeschreven. Aanvankelijk werd hij tot buitengewoon, maar reeds in 1605 tot gewoon hoogleeraar benoemd. Niet lang heeft hij echter deze betrekking mogen waarnemen, daar hij reeds in 1607 overleed [3]). Toen nu echter ook Junius aan de pest gestorven was, kwam de canditatuur van Arminius weer sterk op den voorgrond.

Men heeft het de mannen, die tot zijn benoeming hebben samengewerkt, als een fout [4]), zelfs een groote fout, aangerekend, dat zij zulk een keus deden, waaruit de hevigste onlusten zijn voortgevloeid. Mij komt het daarentegen

---

1) *Ned. Archief van Kerk. gesch.* IV, bl. 345 v.

2) *Epp. eccl.* 88, 1 Sept. 1606. *Trelcatius publico scripto edidit monstrosissima et scripturis totique antiquitati et multis nostris doctoribus contraria.*

3) Zie over Trelcatius Jr. Sepp. *Godgel. onderwijs*, I, bl. 99—101.

4) Sepp, a.w. I, bl. 113, en Langeraad in *Theol. Studiën*, 22ste jaargang, bl. 306, 310 vv., in een beoordeeling van het *Gedenkboek* van Dr. Vos, waarin de eer van Arminius en Oldenbarnevelt, tegenover de ongunstige voorstelling van den schrijver, door L. op waardige wijze gehandhaafd wordt.

voor, dat zij met opzet een man van ruime opvatting in het godsdienstige en kerkelijke aan de zijde van den Kalvinist Gomarus hebben geplaatst, evenals later, om des vredes wil en uit een oogpunt van billijkheid te Amsterdam steeds een Coccejaan nevens een Voetiaan werd beroepen. De Curatoren, Wttenbogaert, Oldenbarnevelt waren geene Kalvinisten en konden het daarom niet wenschelijk achten, de heerschappij van die richting in de kerk te bevorderen. Had niet in 1592, bij de opening van het Staten-college, de Secretaris van Leiden, Van Hout, gezegd, dat een der bedoelingen van die stichting was: „de overdragende heftigheid van sommigen wat te kunnen weerstaan?" In dien geest schreef ook Huig de Groot in 1615 aan Vossius, die toen tot regent van het college benoemd was: „Naast God hebt gij het in uwe hand, hoedanig na tien of twintig jaren de toestand der kerk hier te lande wezen zal." De uitkomst heeft getoond, dat De Groot zich vergiste; maar zijne woorden zijn een bevestiging der uitspraak van Van Hout. De regeering wilde, ook door middel van hare hoogeschool, aan de heerschappij van het Kalvinisme paal en perk stellen. Zij ging voort in die richting na den dood van Arminius door eerst Wttenbogaert, daarna Vorstius en Episcopius tot zijne opvolgers te benoemen [1]). Om diezelfde reden heeft zij in 1603 naast den Kalvinist Gomarus een man gesteld, wiens bekwaamheid door niemand betwijfeld werd, wiens vredelievende gezindheid was gebleken en die een meer gema-

1) Zonderling is het beweren van Sepp, die het beroep van Arminius als een groote fout der regeering had gebrandmerkt, wanneer hij bij het beroep van Episcopius zegt, dat de reden van dat afkeurend oordeel in 1611 vervallen was, „omdat toen het Arminianisme de overtuiging van velen in den lande was geworden en van staatswege als afwijkend gevoelen erkend. A. w. bl. 220.

tigde opvatting was toegedaan. Zij kon hopen en vertrouwen, hierdoor den opkomenden storm nog te bezweren. Daarbij werd hij door de studenten zeer begeerd.

Hoogst onbillijk is het daarom, wanneer in die dagen werd beweerd, dat dit beroep een komplot was, om de kerk in rep en roer te brengen; dat men, „na vooraf vele magistraten hiertoe gedisponeerd te hebben, Arminius, die reeds verpest was, aan de universiteit heeft gebracht, alles in het werk stellende wat tot vergrooting van zijn crediet en aanzien kon dienen, ten einde hij, hooggeplaatst en geëerd zijnde, de harten der jonge studenten te krachtiger tot zich trekken en hun zijne nieuwe denkbeelden inplanten zou, om alzoo hen ter zijde te staan, die de verandering der kerk en in het theologisch colllege te Leiden tot stand zouden brengen" [1]). Vooral Wttenbogaert werd beschuldigd, de aanstoker van dit boosaardig opzet te zijn geweest, en met Arminius „een diep voornemen" te hebben gehad, „van zonderlinge dingen aan te richten, waarop nooit gedacht was." Zelfs werd aan Arminius en de zijnen verweten, „dat zij het land in een zoodanige combustie hebben gebracht, dat de Spanjaard, gemakkelijker dan met zijne legerscharen en het goud van Peru, deze landen weder onder zijn heerschappij scheen te zullen brengen."

Niet minder onbillijk is de voorstelling, dat Arminius van den beginne af op het professoraat is belust geweest, zoodat hij, „zoodra hij de professorale toga in het gezicht kreeg, zich niet tegen de algemeene gevoelens der gemeente verzette, en dat hij haar zoo innig begeerde, dat hij zelfs aanbood, zijne studiekosten aan de stad terug te geven" [2]).

1) Rogge, *Wttenbogaert*, bl. 203.
2) Vos, *Gedenkboek*, bl. 35.

Dat deze bewering van allen grond ontbloot is, ligt voor de hand. Vooreerst kan moeilijk van de algemeene gevoelens der Amsterdamsche gemeente gesproken worden. Wij hebben gezien, dat hij daar een grooten aanhang had; uit een brief van 1 Oct. 1602[1]) blijkt, dat hij zich „in de groote liefde en achting der gemeente" mocht verheugen, waardoor hij bezwaar maakte het professoraat te aanvaarden. Ook later is gebleken, dat het Remonstrantisme in de hoofdstad door velen werd voorgestaan, zoodat daar spoedig een talrijke gemeente gesticht kon worden. Nooit heeft Arminius zich *verzet* tegen het gevoelen der andersdenkenden. Hij is daar nooit als een bestrijder van het Kalvinisme opgetreden, maar *zweeg* over de betwistbare geloofsartikelen. Verder hebben wij gezien, dat men hem tien jaren lang met rust heeft gelaten, omdat hij geen aanstoot gaf. Hij zou dus reeds vóór tien jaren het professoraat in het oog hebben gehad, dat eerst door de pest van 1602 vakant kwam! Dat hij aangeboden heeft zijne studiekosten aan de stad terug te geven, strekt hem tot eer; het getuigt voor zijn gevoel van billijkheid, omdat hij zich eenmaal verbonden had de stad te dienen. Toen hij, na lang aarzelen, het besluit genomen had om het professoraat te aanvaarden, wilde hij alle bezwaren, die er konden bestaan, uit den weg ruimen. Hoe hij over het professoraat dacht, kan ons ten overvloede uit zijne brieven aan Wttenbogaert in dien tijd blijken. Hij schrijft, na den dood van Trelcatius en vóór den dood van Junius, 1 Oct. 1602[2]):

„Thans kom ik tot het voornaamste onderwerp in het laatste gedeelte van uw brief — het professoraat in de

1) *Epp. eccl.* 56.
2) *Epp. eccl.* 56.

theologie aan de Leidsche hoogeschool, dat door den dood van dien beroemden en uitstekenden man, Trelcatius, vakant is geworden. Gij en een ander geleerde [1]) zijt van meening, dat ik voor die betrekking geschikt zou zijn, als ik haar zou willen aanvaarden. Ik zal niet beginnen met te zeggen, dat gij grootelijks dwaalt, om in uwe oogen niet te schijnen verontschuldigingen aan te brengen, als ik mij er aan tracht te onttrekken. Wat ik echter in het midden breng, zijn werkelijke verontschuldigingen. Gaarne geef ik u toe, dat ik niet geheel ongeschikt zou zijn om de theologische studiën te bevorderen, als ik vlijtig ben en mij met al mijn macht aan de zaak wijd. Daartegenover staat echter veel, dat mij noopt, de betrekking, die ik nu bekleed, niet te verlaten en met een andere te verwisselen. Vooreerst, *de groote liefde en achting van de gemeente jegens mij*, en inderdaad acht ik het billijk, haar die door een wederkeerige liefde te vergelden; en, als ik zoo spreken mag, ik tracht dit met al mijn vermogen te doen. Daarom zal het groot bezwaar inhebben, dat deze gemeente en ik van elkaar kunnen scheiden. Gij kent ook het groot verschil, dat er bestaat tusschen de hartelijke liefde der schapen jegens den herder, die steeds bij hen is, en de tijdelijke liefde, welke de beste studenten betoonen jegens een man, die slechts enkele jaren hun onderwijzer is. — Een andere overweging is *de opbouwing van mijn eigen geweten*, waaraan ik (zonder blozen kan ik het voor u verklaren) niet zooveel zorg zou hebben besteed, indien God mij niet tot deze heilige bediening had geroepen. Ik heb overvloedige ervaring gehad om te beweren, dat de persoonlijke heiliging van een mensch ten zeerste bevorderd wordt door de vervulling

[1]) Wie die geleerde is, zegt hij niet. Ondanks de meening van Gomarus, die het tegendeel beweert, is er alle reden om te denken, dat het Junius was.

zijner verheven plichten in den dienst der gemeente. Alleen huichelaars, en ook deze van de geringste soort, kunnen de plichten van een zoo heilig ambt volbrengen, zonder dat het vrucht draagt voor hun eigen heiliging. Ik weet wel, dat de persoonlijke heiliging aan de aanvaarding van zulk een ambt behoort vooraf te gaan, en ik geef toe, dat zij, die in dit opzicht den Heer kunnen prijzen, driewerf gezegend zijn. Maar ik troost mij met de gedachte, dat ook zij gezegend zijn, die door de openbare vervulling hunner heilige plichten gedwongen worden, ernstig over hun eigen heiliging na te denken. Wat ook de aanleiding of de oorzaak van het aanvaarden van een godgeleerd professoraat moge zijn, geen van beide kan in dit opzicht zulke vruchten dragen. Ik verzeker u, dat mijn al te dringende begeerte om verscheidene onderwerpen te onderzoeken mij veel van den tijd ontroofd heeft, dien ik beter en zeker met meer vrucht aan de opbouwing en heiliging van mijn eigen ziel kon besteed hebben. Wat zal er dan van mij worden, als ik mij aan die betrekking zal hebben gewijd, die veel grooter eischen stelt voor de overdenking en bestudeering van moeilijke vraagstukken? — Ik leef ook onder een regeering, *waaraan ik, met het grootste gemak en zonder eenig gewetensbezwaar of moeilijkheid, volkomen voldoening kan geven.* Oordeel zelf, of ik mijn toestand onder zulk een bestuur voor dien onder een ander moet prijsgeven. Ik sta er op, altoos een oprechten en onbevangen geest te bewaren en ten behoeve van niemand aan mijn geweten eenigen dwang op te leggen; en toch, de regeering niet te kunnen behagen zonder Christus te mishagen, is een droevig ding. Dit vast besluit is een bron van groote inwendige blijdschap."

„Aan deze overwegingen, die mij nopen, te Amsterdam

te blijven, kan worden toegevoegd: *het belang van mijn gezin*, waarvoor de beste menschen moeten zorg dragen, ten minste in zooverre, dat zij de vooruitzichten van wie hun dierbaar zijn ter harte nemen, niet om grooten rijkdom te vergaderen. Het laatste, gij en allen, die mij kennen, kunt het getuigen, heb ik nooit beoogd. Toch is het noodig, dat deze zorg mij niet kwelt, wanneer ik mij heb bezig te houden met zaken van het hoogste belang. Wanneer ik in Amsterdam blijf, ben ik zeker, van deze zorgen verschoond te blijven; want ik geniet een goed traktement, waarvan ik gereedelijk op verhooging zou kunnen rekenen, als de omstandigheden het noodig maakten. Want de stad kan het doen, en als ik mij niet erg bedrieg, heeft de regeering zulke hooge gedachten van mij, dat ik, met het noodige tevreden, niet naar meer verlang. En daar ik geen moeite doe, mijne kinderen wat achter te laten, en het ook niet zou kunnen, al wilde ik, toch geeft mij de hoop, die ik koester, een groote gerustheid, dat de gemeente zich mijne kinderen zal aantrekken ter wille van hun vader, hoe gering zijn arbeid ook moge geweest zijn."

„Deze overwegingen hebben tengevolge (ja, hebben het reeds lang gehad), dat alle verlangen naar een verandering verre van mij is; werkelijk heb ik omtrent zoo iets nooit een bepaalde gedachte gehad. Nu en dan heb ik wel gewenscht, wat meer tijd voor mijne studiën te hebben; maar allengs heb ik geleerd, dit voorrecht minder te schatten en de opbouwing van mijn gemoedsleven daarboven te stellen. Vurig heb ik begeerd, dichter bij u en Thysius [1]) te zijn.

---

[1]) Thysius was in 1600 uit Frankrijk teruggekeerd en werd toen door Arminius aan Wttenbogaert aanbevolen voor een professoraat in het Hebreeuwsch te Leiden (Brief van 26 Mei). In 1602 werd hij beroepen tot professor in de theologie te Harderwijk en was daar, toen Arminius naar Leiden ging. Thans schijnt hij in

Nog koester ik dienzelfden wensch, welks vervulling voor mij kostbaarder zou zijn dan de schatten der Arabieren en Lydiërs."

Zoo dringt hem alles om een mogelijk beroep af te wijzen, zijn liefde tot de gemeente en van haar tot hem, de zorg voor zijn gezin en het heil zijner ziel. Maar, ondanks dat alles, is er toch iets in hem, dat hem trekt naar Leiden, en geen wonder. Een man van zijn begaafdheid, zijn liefde tot studie, moest zich wel bekoord gevoelen door de gedachte, aan haar, te midden van wetenschappelijke mannen, het leven te kunnen wijden en jonge menschen op te voeden tot dienaren der kerk. Hooren wij verder, hoe hij schrijft:

„Toch hebben de beweegredenen, die ik opnoemde, niet zoo'n machtigen invloed op mij, dat ik het oordeel van vrome en geleerde mannen, en vooral van de kerken van Christus, zou willen verachten, indien zij zouden meenen, dat mijn werkzaamheid in die betrekking nuttiger zou zijn dan te Amsterdam. Maar dan is er nog een bedenking, die mijn opvatting van de zaak zou kunnen versterken, namelijk het feit, dat *de stad een volkomen recht op mij heeft;* want zij onderhield mij tijdens mijne studiën en heeft mij tot nu toe onderhouden en in staat gesteld haar eenigen dienst te bewijzen. De voornaamste personen der regeering zouden er waarschijnlijk moeilijk toe te brengen zijn, mij aan Leiden af te staan of, zooals die zeer geleerde persoon het uitdrukt, „aan Batavia zelve." Deze mijn meening vloeit niet voort uit een gevoel van mijn onmis-

---

den Haag of te Leiden te hebben gewoond. Arminius had hem liever dan den jongen Trelcatius te Leiden beroepen gezien. (Zie over hem Sepp., *Godg. Onderwijs*, bl. 173 vv.) Eigenaardig, dat deze vriend van Arminius ook een boezemvriend was van Gomarus.

baarheid; want ik weet, dat zulk een voorname gemeente als deze betere en geleerder predikanten verdient te bezitten dan ik ben; maar ik weet ook, dat hooggeplaatste personen een overmatige gehechtheid plegen te toonen aan hen, aan wie zij weldaden hebben bewezen, en een wederkeerige gehechtheid van hen verwachten. Komt de zaak aan op de gemeente, dan zal er geen minder bezwaar ontstaan. En wie ben ik, dat zulk eene beroering om mij zou worden in het leven geroepen?"

„Deze dingen wilde ik u mededeelen, niet omdat het noodig was, maar omdat ik niets kan weigeren wat gij van mij verlangt. Want ik begrijp, dat de persoon, dien gij in uw brief beschrijft [1]), binnen enkele dagen, als proef, de vakante plaats zal innemen. Ik wensch hem een goeden uitslag van zijn onderneming, hoewel ik om vele redenen aan het beroep van Thysius de voorkeur zou hebben gegeven, tot wien men, dunkt mij, zich rechtstreeks moet wenden, indien de poging, waarvan ik hoorde [2]), niet slaagt."

De brief eindigt met een betuiging van dankbaarheid, dat hij (Arminius) nog in het land der levenden en gezond is te midden van het groot aantal dooden; want de pest houdt niet alleen niet op, maar gaat dagelijks voort hare verwoestingen aan te richten. Hij beveelt zich aan in de voorbede van zijn vriend.

Wttenbogaert was te Grave, in het leger bij prins Maurits. Hij ontving nog twee brieven over de zaak, een van Huig de Groot en een van prof. Thysius, met verzoek om Arminius, „bij wien hij veel vermocht," indien hij

---

1) Trelcatius Jr. wordt bedoeld.

2) Wat Arminius hiermee bedoelt, valt uit deze woorden niet op te maken. Maar het schijnt wel, dat Thysius toen nog niet te Harderwijk was beroepen, of althans dat beroep nog niet had aangenomen.

beroepen werd, „tot het aannemen te disponeeren," vermits men, naar hun oordeel, „niemand daartoe bekwamer zou vinden in deze landen, mogelijk ook niet daarbuiten." Thysius noemde Arminius: „een licht van Nederland en tot de school geboren."

Den 29sten October 1602 schrijft Arminius opnieuw [1]). Junius is gestorven, en de brief begint dan ook met een jammerklacht: „Wanneer, Jehova, zult gij ophouden te toornen?" „Een zware wond was reeds aan de hoogeschool en de kerk toegebracht door den dood van Trelcatius. Een nog zwaarder slag is de dood van den allervoortreffelijksten en geleerdsten man, Franciscus Junius." Hij ziet geen geneesmidddel. Als men de oogen naar Frankrijk wendt, is daar geen hoop; de kerk van dat land kan zichzelf haast niet helpen. In Duitschland zijn er nauwelijks een paar, die de plaats van den overledene zouden kunnen innemen. Pezelius, te Bremen, is te oud; Grynaeus is al boven de zestig; Paraeus, te Heidelberg, is misschien aan de Palts gebonden. Als de leeftijd van Piscator, te Herborn [2]), geen bezwaar is, dan zou deze de eenige geschikte zijn. Verder draagt Arminius de belangen van eenige personen aan Wttenbogaert op. Misschien zou hij dezer dagen wel vanwege de classis moeten overkomen, maar hij stelt het uit wegens de ziekte, hoewel deze afneemt [3]). En daarmee is de brief uit. Geen woord over de mogelijkheid, dat hijzelf in aanmerking komt. Hij zou er spoedig genoeg van hooren.

In diezelfde dagen, het laatst van October, was er ten

---

1) *Epp. eccl.* 57.

2) Opmerkelijk is, dat Arminius aan Piscator denkt, die als een streng Kalvinist bekend stond.

3) Toch waren er in het eind van December te Amsterdam nog 60 à 70 dooden in ééne week (*W.d.M. V.* s. III, dl. IV, bl. 150).

huize van een der raadsheeren van het hof een maaltijd, waarbij ook Wttenbogaert tegenwoordig was, die eenige dagen te voren met Maurits uit het leger te Grave was teruggekeerd. Bij deze gelegenheid kwam ook, zooals natuurlijk was, de vakature te Leiden ter sprake [1]). Alle aanwezigen, ook een Curator der hoogeschool, Cornelis van Nieuwstadt, waren het er over eens, dat Arminius de aangewezen man was. Wttenbogaert, om zijn oordeel gevraagd, stemde daarmee in. „Dit was de eerste maal", zegt hij, „dat ik mijn mond daarover open deed, ook alleen discourswijze". Een paar dagen later spreekt Nieuwstadt meer bepaald over de zaak met Wttenbogaert, wetende, dat hij Arminius van nabij kent. De secretaris van Curatoren, Van Zeyst, had hem geschreven, dat de studenten eenstemmig Arminius begeerden. Zijne vrijzinnige denkbeelden waren hun juist een aanbeveling. Zij dachten erover, een rekwest ten zijnen gunste bij Curatoren in te dienen. Maar Van Zeyst had ook een gedeputeerde van de Synode gesproken, die minder gunstig over Arminius dacht en zooveel mogelijk op zijn lof poogde af te dingen. „Ik heb nooit", had hij gezegd, „iets bijzonders in hem ontdekt, behalve dat hij vaardig in het disputeeren is; maar ik weet niet, dat hij zulk een uitnemend godgeleerde is, dat het geraden zou zijn hem een akademischen zetel te doen innemen". Natuurlijk verdedigde Wttenbogaert zijn vriend. De Curatoren wilden geen buitenlander benoemen; dus was er niemand zoo goed als hij. Hij verzuimde echter niet op de bezwaren te wijzen, op het voorgevallene te Amsterdam naar aanleiding van eenige preken van Arminius, over veler

1) Zie het uitvoerig en nauwkeurig verhaal van den loop der zaak, door Rogge gegeven, in zijn *Wttenbogaert*, I, bl 204 vv.; ook de *aanteekeningen* van Nichols, I, 184 vv., en de *Levensbeschrijving van Arminius* door C. Brandt.

twijfel aan zijn rechtzinnigheid. Voor den Curator was dit echter geen bezwaar. Het was meermalen voorgekomen, dat er verschil van denkwijze tusschen de theologische professoren bestond. Ieder wist, dat Holmannus, die tot 1586 hoogleeraar te Leiden was en wiens vader tot de vriënden van Melanchthon behoorde, eens, aan zijn collega Donellus, een ijverig Kalvinist, had toegevoegd: „Gij maakt God tot een tiran en een beul". Al beschouwden de kerkelijken het leerstuk der Praedestinatie als het „hart der kerk", de politieken dachten er anders over. Wttenbogaert vond het toch raadzaam, de synodale gedeputeerden in de zaak te kennen, om latere onaangenaamheden te voorkomen. Maar Nieuwstadt wilde daarvan niet weten.

Een hevig verzet ondervond de benoeming bij Kuchlinus, oom van Arminius en regent van het Staten-college. Hij liet zich tegenover Wttenbogaert uit, dat Arminius met de ketterij van Coornhert besmet was, en verzekerde, dat zijn schoonvader Reael ook die ketterij was toegedaan. Kort daarop beschuldigde hij hem voor de Curatoren van zucht tot nieuwigheden, van twistziekte, en riep eindelijk uit: „Wat kan ik doen, een oud man? Kan ik mijne studenten de lessen laten bijwonen, om iederen dag nieuwe leeringen te hooren en thuis te brengen? Ik zal het niet gedoogen, ik zal het niet dulden. Liever zou ik mijn college sluiten." Gelukkig kwam de secretaris van Hout binnen, die Kuchlinus tot bedaren bracht, zoodat hij ook later een gematigder houding aannam.

Denzelfden dag, den 9den November, terwijl de Curatoren op het stadhuis te Leiden vergaderd zijn en het beroep bespreken, wordt Gomarus aangediend. De Curatoren, die hem niet best mogen lijden, zien er vreemd van op. Maar hij wordt binnengelaten en overhandigt aan de Curatoren

een exemplaar van zijn lijkrede op Junius, waarbij hij mededeelt, dat deze hem in de laatste dagen van zijn leven de zorg voor de hoogeschool en bepaald voor de theologische faculteit op het hart heeft gedrukt. Van dezen plicht wil hij zich nu kwijten en brengt, zonder hem te noemen, zijne bezwaren tegen Arminius in het midden, waarna hij, indien men geen buitenlander wil, Helmichius, Cornelisz en Coddaeus aanbeveelt. In de daarop volgende discussie kwam Gomarus er voor uit, dat hij Arminius op het oog had, en haalde, als een bewijs zijner onrechtzinnigheid, op, wat vóór tien jaren over zijn verklaring van Rom. VII was voorgevallen. Hij noemde ook de briefwisseling met Junius en zijn van dezen afwijkend gevoelen over de Praedestinatie. Junius zelf, beweerde hij, was niet bijzonder met hem ingenomen. „Als hij te Amsterdam blijft, kan hij maar ééne kerk bederven, in Leiden vele. Te Amsterdam heeft hij een tal van menschen om hem tegen te spreken, te Leiden maar enkelen. Aan een hoogeschool is meer gelegenheid tot disputen; daaruit kunnen erge oneenigheden ontstaan. Om zich den weg tot het professoraat te effenen, zal hij wel beterschap beloven; maar men moet niet op zijne woorden vertrouwen."

De toon, waarop deze verdachtmaking van hun candidaat werd uitgesproken, wekte het wantrouwen der Curatoren op. Zij vroegen Gomarus, wie deze beschuldigingen dan op touw hadden gezet, waarop Gomarus eindelijk, na veel aarzelen, Plancius noemde. Van Zeyst notuleerde dan ook, dat „de propositie van Gomarus niet uit zoo goed een hart voortkwam, als wel in een theoloog vereischt werd." Tegen zijne bedenkingen woog het oordeel van een Hoogerbeets, pensionaris van Haarlem, Cromhout, voorzitter van het hooggerechtshof, den geleerden Van der

Does (Dousa), burgemeester van Leiden, en andere achtenswaardige mannen ruimschoots op. Zij besloten dan ook, als de Amsterdamsche regeering — van den kerkeraad was geen sprake — niets op zijn leer en leven te zeggen had, dat Arminius zou worden beroepen. Nieuwstadt en van Zeyst werden naar Amsterdam afgevaardigd, om met de regeering over de zaak te onderhandelen. Intusschen had Arminius nog niet te kennen gegeven, dat hij geneigd was een mogelijk beroep te aanvaarden. Hij „gaf geen teeken," zegt Wttenbogaert, „van genegenheid tot die professie, toonde eer, dat hij daarvan afkeerig was."

Voordat de deputatie naar Amsterdam ging, vroegen de Curatoren, bij monde van Nieuwstadt, nog het oordeel van Oldenbarnevelt, die antwoordde, dat de belangen der hoogeschool in goede handen waren, en verwees hem ten overvloede naar Wttenbogaert. Deze begon met zich te beklagen over het onrecht, aan Arminius door Gomarus en Kuchlinus aangedaan. Toen verhaalde hij, wat er jaren geleden was voorgevallen naar aanleiding van Rom. VII, zeggende, dat Arminius recht had, evenals de andere predikanten, dat hoofdstuk naar zijn meening uit te leggen. Daarna las hij, in tegenwoordigheid van Hoogerbeets, het begin en het einde voor van de briefwisseling met Junius, die, volgens Gomarus, van hevig verschil zou hebben getuigd en nu bleek, van zeer vriendschappelijken aard te zijn geweest, terwijl Junius daarna met lof van Arminius had gesproken, al deed het hem leed, dat hij het niet geheel met hem eens was. Ja, uit zijn antwoord aan Arminius bleek, dat diens bedenkingen hem op enkele punten zijne Kalvinistische stellingen hadden doen wijzigen. Toch meende Wttenbogaert, daar Gomarus met zulk een heftigheid over

de zaak had gesproken, en dat zonder twijfel op aanstoken van anderen, die groot gezag in kerkelijke zaken hadden, dat het beroep op een ander dan Arminius moest worden uitgebracht; dat het zeer te betwijfelen viel, of Arminius het professoraat begeerde, en nog meer, of Amsterdam hem zou ontslaan, al ware hij geneigd te komen. Hij beschouwde het als een uiterst hachelijke zaak, vooral wegens het vooroordeel van Gomarus, die, zooals hij gehoord had, tegen Arminius was opgezet, zoodat, hoe ook deze zich verdedigen mocht, ten slotte zijn goede naam toch zou schade lijden. Hij nam een zoo moeilijke zaak niet voor zijn rekening en wilde niet, dat men alleen op zijn oordeel afging. Hoewel hij volgens zijn geweten Arminius had aanbevolen en zich verzekerd hield, dat deze niets zou doen, hemzelven of der hoogeschool onwaardig, toch wilde hij liever de geheele zaak aan de Curatoren overlaten. Mochten deze echter bij hun besluit blijven, dan achtte hij het behoorlijk, dat Arminius op de hoogte werd gebracht van alles wat tegen hem gezegd of gedaan was, zoodat, na het hooren van zijn antwoord, zij des te beter zouden in staat zijn met de ware belangen der hoogeschool te rade te gaan.

Dienzelfden dag verklaarde Wttenbogaert aan Oldenbarnevelt, „dat Arminius — ja, dat honderd Arminiussen in zijne oogen niet zooveel waard waren, dat voor zijn benoeming de Kerk en de hoogeschool in beroering werden gebracht."

Kort daarop kreeg Arminius een brief, waarin hij naar Haarlem werd ontboden. Het was de wensch der Curatoren, dat hij daar aan Wttenbogaert en eenige afgevaardigden van den Senaat zonder eenige terughouding alles zou mededeelen, wat er te Amsterdam was voorgevallen, en zijn

meening zou uitspreken, wat er in deze zaak in het belang der Kerk geschieden moest. Aanstonds voldeed hij aan de oproeping, reisde naar Haarlem, verhaalde aan Wttenbogaert wat er te Amsterdam tegen hem was ingebracht en hoe hij daarop had geantwoord. Daarna kwam het professoraat ter sprake en de goede gezindheid der Curatoren jegens hem. Op de vraag, hoe hij erover dacht, gaf hij ten antwoord, dat „er vele redenen schenen te zijn, waarom hij liever te Amsterdam wilde blijven." Hij erkende, dat hij wel de gave bezat om iets nuttigs te schrijven, maar dat hij betwijfelde, of hij wel de noodige bekwaamheid had tot zulk een taak. Hij was zijn eigen meester niet en zou nooit een beslissing nemen, voordat de gemeente en de overheid hem daartoe volle vrijheid hadden gegeven. Dan zou hij nagaan, wat het meest in het belang der hoogeschool en van hemzelven was. In ieder geval zou hij nooit zijne diensten aan de Curatoren aanbieden, voordat hij in een samenkomst met Gomarus de bezwaren, die er bij dezen tegen hem bestonden, had uit den weg geruimd. Hij wist, van hoe groot belang de vrede in de hoogeschool was, hoe wenschelijk het was, de betreurenswaardige oneenigheden in de Kerk zoo spoedig mogelijk te doen ophouden, in plaats van nieuwe stof tot vermeerdering van de tweedracht te leveren. Hij zou nooit, ten behoeve van de leer zelf de minste aanleiding willen geven tot verstoring van de rust in de Kerk; en alles wat Gomarus, op aanstoken van anderen, tegen hem gedaan had, zou hij geduldig dragen, zonder het zich aan te trekken.

Wttenbogaert bracht dit antwoord over aan de Curatoren, waarop deze, na rijp beraad, besloten, het beroep op Arminius uit te brengen. Nu gingen Nieuwstadt en Van

Zeijst naar Amsterdam. Zij droegen de zaak aan de burgemeesters voor, maar ontvingen, den 29sten November, een afwijzend antwoord, met de verklaring, dat zij Arminius niet konden missen. Zelfs gaven zij aan de beide afgevaardigden geen verlof om er met den kerkeraad over te spreken. De afgevaardigden der kerken deden nu wat zij konden om het beroep van Arminius tegen te werken[1]). Zij vergaderden in den Haag, ontboden Wttenbogaert en gaven hem in bedenking, of het niet raadzaam was, Oldenbarnevelt en de Curatoren te waarschuwen voor de gevaren, die de Kerk door het beroep van Arminius bedreigden, en hun te raden, naar een ander om te zien. Maar Wttenbogaert toonde zich daartoe niet bereid. Hij waarschuwde voor het gevaar, waaraan men zich blootstelde, wanneer men de beschuldigingen tegen Arminius niet bewijzen kon, en verhaalde, wat hij van de zaak wist, meenende, dat men meer op vermoedens afging dan op degelijke gronden. Nu werden de oude grieven weer opgehaald, over de oneenigheid met Junius, over Rom. VII, en eindelijk verklaarde de Voorzitter, Arnold Cornelisz, dat „Arminius geen godgeleerde was, dat hij nog zoo jong was, zonder ervaring en twistgierig, belust op disputeeren."

Hierop kon Wttenbogaert het zwijgen niet bewaren. Hij verzekerde, dat Arminius algemeen bekend was als een zeer bekwaam theoloog, hetgeen Cornelisz wel wist, daar hij zich niet lang geleden aan een vriendschappelijke samenspreking met hem over godsdienstige onderwerpen onttrokken had. Wat zijn jeugd betrof, hetzelfde kon men van Gomarus zeggen, die drie jaren jonger was dan hij maar nog meer van Trelcatius, over wien gezwegen werd.

---

1) Hoe daarover onder hen gehandeld werd, leeren ons de brieven van Helmichius aan Cornelisz. *W. d. M. V.* S. III, dl. IV, bl. 151—167.

Deze was 30, en Arminius 42. Al kwam het in de hoogeschool meer op de theorie aan dan op de praktijk, Arminius was volstrekt niet ontbloot van ervaring, daar hij vijftien jaren lang de beroemdste gemeente van Holland had gediend. Was er tusschenbeiden verschil van gevoelen omtrent godgeleerde onderwerpen ontstaan, het was een bewijs van zijn zelfstandig oordeel, een teeken, dat hij voor de hoogeschool meer dan voor de Kerk geboren was.

Zoo ging het voort. Iemand zeide, al verschilde Arminius niet in hoofdzaken, dan toch in bijzaken; dit kon in de Kerk geen kwaad, maar in de hoogeschool niet toegelaten worden. Wttenbogaert: „De vrijheid om twistvragen op te werpen over onderwerpen, die den grondslag des geloofs niet raken, moet volstrekt niet van de hoogescholen verbannen worden. Deze zetels der wetenschap, zoowel als de Kerken, zijn nooit zoo volmaakt, dat alle verschil van gevoelen, zelfs over belangrijke onderwerpen, zou zijn buitengesloten; en toch blijft de eendracht der Kerk bewaard. Zelfs Junius was het niet in alle opzichten eens met zijn collega Sohnius te Heidelberg; en toen hij naar Leiden kwam, was de overeenstemming met zijn collega Gomarus ook niet bijzonder groot. Hetzelfde is van toepassing op deze zaak. Arminius is een man des vredes, en van hem zal geen tweedracht te vreezen zijn, hoewel zijne denkbeelden op sommige punten verschillen van die van anderen".

Nauwelijks had Wttenbogaert dit gezegd, of een ander der predikanten voegde hem toe: „Wij behooren voor alles bevreesd te zijn, zelfs voor hetgeen veilig is." Waarop Wttenbogaert driftig antwoordde: „dat zulk een uitdrukking in strijd was met de Christelijke liefde, en dat het veel beter was voor alle dienaren der Kerk, zich dikwijls het woord van Paulus te herinneren: „De liefde denkt geen

kwaad." Hij voegde er nog een ernstige vermaning aan toe, dat de broeders deze zaak met omzichtigheid moesten behandelen en niets doen, waarover zij later berouw konden hebben.

De mannen, die met Wttenbogaert waren samen geweest, namen deze vermaning weinig ter harte. Want zij vervoegden zich kort daarop tot Oldenbarnevelt en tot de Curatoren, om ook aan hen hunne bezwaren mee te deelen en hun nederig te verzoeken, de verstoring van den vrede in de hoogeschool te voorkomen. Het eenig antwoord, dat zij ontvingen, was, „dat de Curatoren voor de zaak zouden zorgen."

Niet zonder reden vermoedden deze, dat er zekere personen achter de zaak zaten, die door persoonlijken nijd gedreven werden, en dat, indien aan Arminius het professoraat onder voorwendsel van onrechtzinnigheid onthouden werd, zijne verdere diensten in de gemeente van Amsterdam vruchteloos zouden zijn. Daarom besloten zij het beroep te handhaven.

Den 21sten Januari was Arminius in den Haag met een opdracht van de Amsterdamsche classis aan gecommitteerden van den raad van Holland voor kerkelijke zaken. Hiervan maakten de Curatoren Dousa en Nieuwstadt met Van Zeyst gebruik om hem te polsen. Zij wilden van hem weten, of hij een beroep zou aannemen, en beloofden alles te doen, wat in hun vermogen was, om de regeering en de gemeente van Amsterdam te bewegen, hare toestemming te geven. Maar Arminius weigerde zulk een belofte te doen, en herhaalde het antwoord, dat hij vroeger aan Wttenbogaert en de andere afgevaardigden van den Senaat der hoogeschool had gegeven. Een dag of zes daarna, toen hij te Amsterdam was teruggekeerd en de Delftsche predi-

kant Cornelisz zich daar een paar dagen ophield, had Arminius gelegenheid, zonder te laten merken, dat hij op de hoogte was gebracht, hem zijn onvriendelijke uitlating in de vergadering, waarvan hij voorzitter was geweest, onder het oog te brengen. Het gedrag van sommigen, zei hij, was verre van Christelijk, en het was wenschelijk, dat een andere weg werd ingeslagen, die meer overeenkomstig de waarheid en de Christelijke oprechtheid was. Cornelisz bracht zijne bedenkingen tegen een professoraat van Arminius in, waarop deze hem nader inlichtte en beiden vriendschappelijk scheiden. In den brief, waarin Arminius dit aan Wttenbogaert verhaalt[1]), voegt hij er bij: „dat hij de vrees van sommigen meent te kunnen verklaren uit boosaardige praatjes[2]), die hij gemakkelijk kan weerleggen, als hem de gelegenheid en de plaats werd gegeven om zich te verdedigen. Wttenbogaert zal wel weten, wat daarin te doen."

Tegen het eind van Februari ging er een nieuwe deputatie naar den Haag, om aan Oldenbarnevelt een rekwest te brengen ter verhindering van het beroep. Behalve de bekende beschuldigingen werd nu door Helmichius een nieuwe aanklacht tegen Arminius ingebracht, en wel deze, dat hij zijn collega onlangs in een preek over Openb. II had hooren zeggen, dat „God aan de Roomsche kerk nog geen scheidbrief had gegeven." Dat riekte blijkbaar naar

---

1) Brief van 28 Jan. 1603. *Epp. eccl.* I van het Supplement. Een brief van 21 Jan., door C. Brandt vermeld, komt in dat Supplement niet voor.

2) Reeds in 1602 waarschuwden de predikanten elkaar voor studenten, die met Arminius bevriend waren. (Brief van Helmichius in *W. d. M. V.* S. III, dl. IV, bl. 171. Zie ook bl. 176, waar verhaald wordt van een student, die „in een goed gezelschap getuigd heeft, dat hij van Arminius' propoosten over tafel meer zou hebben geleerd dan uit de lessen der professoren te Leiden." „Hij klaagt, dat hem te Leiden groot onrecht is aangedaan, en is de zaak, zooals hij mij verhaald heeft, dan heeft hij, mijns bedunkens, oorzaak om te klagen"),

papisterij. Oldenbarnevelt wist niet, wat daarvan te denken, en vond het eenvoudig ongerijmd. Hij ontbood Wttenbogaert en vroeg hem om inlichting. Deze haalde een verhandeling van Junius *over de Kerk*[1]), waarin deze iets dergelijks had gezegd, erbijvoegende, dat uitnemende mannen onder de Hervormde predikanten er evenzoo over gedacht hadden, dat er nog altoos iets van het Christendom in de Roomsche kerk was overgebleven. Het gedrag van Helmichius vond bij Arminius' vrienden algemeene afkeuring, vooral ook, omdat hij aan Oldenbarnevelt had verzocht, daarvan aan Arminius niets te zeggen. Men wist daarenboven, dat Helmichius op dringende aanbeveling van Arminius te Amsterdam was gekomen.

In een samenkomst met Helmichius verweet hem Wttenbogaert zijn onwaardig gedrag. „Ik zeide hem," zoo verhaalt hijzelf, „en hij was daardoor niet weinig ontsteld, dat ik Arminius ontboden had, èn wegens deze nieuwe beschuldiging, èn omdat mij ter oore was gekomen, dat hij gezegd had: als men het beroep doordrijft, zullen er dingen omtrent Arminius aan het licht komen, die beter bedekt bleven. Er was mij veel aan gelegen, dat Arminius zich van elken blaam zuiverde of dat hij schuld bekende. Helmichius, hierop nog meer ontstellende, zeide o.a., hoewel het er volstrekt niet bij te pas kwam, dat hij nu geloofde wat hij dikwijls had hooren zeggen, dat mijn aanzien bij Oldenbarnevelt zoo groot was, dat ik door dezen alles, wat de Kerk deed, wist omver te stooten, als het mij tegen de borst was. Het bewijs kon hij niet leveren en moest erkennen, dat de Kerk veel dienst van Wttenbogaert had gehad. Deze merkte op, dat hij zich niet verzette tegen de Kerk,

---

[1]) *Tractatus singularis de eclesia.*

maar tegen enkele personen, die volstrekt geen lastgeving van de Kerk hadden. Wat de zaak van Arminius betrof, meende hij, dat hem altijd vrijstond, een vroom predikant, een geleerd man te verdedigen tegen hen, die meenden, dat zij achter zijn rug allerlei kwaad mochten vertellen zonder grond. Helmichius verontschuldigde zich, verzekerende, dat hij niets tegen Arminius had, maar dat hij slechts had willen waarschuwen voor anderen, om den vrede te bevorderen. „Ik neem die verontschuldiging gaarne aan," zei Wttenbogaert, „voor zooveel uw persoon aangaat, maar Arminius behoort dit te weten, om zich te zuiveren. Kan hij dat niet, dan moet hem het masker worden afgerukt."

Wttenbogaert sprak ook zijn verwondering uit, dat de afgevaardigden der Kerken hun verzet tegen Arminius op zulke zwakke gronden bouwden. De ander beweerde daarentegen, dat de Kerken de zwaarwichtigste redenen hadden om zich tegen zijn beroep te verzetten. Hij gaf aan Wttenbogaert toe, dat er vele valsche beschuldigingen tegen Arminius waren ingebracht, maar dat hij duidelijk genoeg had getoond, de gevoelens van den grooten Kalvijn over de praedestinatie niet te deelen; daarin lag gevaar voor de hoogeschool. Wttenbogaert erkende, dat dit gevoelen aan vele bezwaren onderhevig was en dat hijzelf zich niet in staat achtte, die bezwaren uit den weg te ruimen. Toch zou hieruit geen gevaar van verdeeldheid ontstaan, wanneer Arminius, rustig zijn zachtere opvatting erkennende, in een verdraagzamen geest de gematigde handhaving van Gomarus en anderen tegemoet trad. Helmichius beweerde, dat de leer der verwerping door de Hervormde kerk was aangenomen en dat zij, die er anders over dachten, geduld konden worden, mits zij zich stil hielden. Wttenbogaert

zeide, dat hij behoorde tot hen, die het er niet mee eens waren, en dat hij de rollen zou willen omkeeren, namelijk, dat zij die dit *ontzettend besluit* (*decretum horribile*), (zooals Kalvijn het zelf noemde), aannamen, door hen, die het verwierpen, geduld konden worden; dat er in de Hervormde kerk een nieuwe soort van tirannie was ingevoerd, die hij in geen enkel opzicht zou dulden; dat sommigen van de Kerk spraken, alsof zij niet dwalen kon en geen hervorming meer behoefde; daarom kon iemand, die maar het minste van haar afweek, niet geduld worden, maar werd onmiddellijk met den naam van ketter gebrandmerkt; hierdoor was elke vriendschappelijke discussie onmogelijk geworden en bestond er groote vrees, dat daaruit nog grooter moeilijkheden zouden ontstaan.

Ook Gomarus had een samenkomst met Wttenbogaert en verweet hem op heftigen toon, dat hij Arminius had aanbevolen, een man „van onzuivere leer", dat hij (Wttenbogaert) zich ongeroepen met de zaken van de hoogeschool bemoeid had. Wttenbogaert verdedigde zich en trachtte ook zijn vriend van de tegen hem ingebrachte beschuldigingen te zuiveren. Waarop de ander den brief voor den dag haalde, waarin Arminius op dien van Junius geantwoord had en die hem eenige dagen te voren door den zoon van Junius was ter hand gesteld. Gomarus meende uit dien brief te kunnen bewijzen, dat Arminius niet alleen onzuivere, maar zelfs goddelooze leeringen koesterde. Hij haalde uit dien brief een volzin aan, waarin Arminius geschreven had, dat „de menschelijke wil in geen enkel opzicht door een goddelijk besluit bepaald was", en riep toen uit: „Dat is een goddeloos gevoelen!" Wttenbogaert ontkende dit, zeggende: dat het volstrekt niet goddeloos was te meenen, dat God niet bepaalt, wat hij niet wil be-

palen, en dat trouwens Arminius wel goede gronden voor zijn gevoelen zou bijbrengen. Bijna hetzelfde had Junius gezegd in zijn geschrift *Over de eerste zonde van Adam.* Nu kwam Gomarus op Rom. VII. Wttenbogaert wilde het artikel van de Confessie weten, waarmee de verklaring van Arminius in strijd was. Maar Gomarus beweerde, dat de overeenstemming der predikanten hier alles afdeed. Wttenbogaert meende, dat deze uitdrukking naar het pausdom riekte, en dat hij geen andere overeenstemming der Kerken kende, dan die vervat was in de Confessie. Hij vermaande Gomarus zijn heftigheid wat te matigen. „Ik ben geen hoveling, zooals gij", was het bitse antwoord. „Zijn toorn te bedwingen is niet hoofsch, maar theologisch", zei Wttenbogaert. Nu kwam men op de Praedestinatie, en hier gaf Gomarus toe, dat men dit besluit bedaard kon beredeneeren en Arminius verdragen, mits hij zelf zich met gematigdheid gedroeg. Deze bekentenis greep Wttenbogaert aan, om ernstig en hoffelijk den hoogleeraar te raden, niet aan zijne driften toe te geven en zich niet te laten meeslepen door de ongunstige meeningen omtrent Arminius van anderen. Hij voegde er bij, dat deze het beroep niet zou aannemen, zonder dat hij een vriendschappelijke samenspraak met hem (Gomarus) over dit en andere moeilijke onderwerpen gehouden had, en dat hij geen vuriger wensch koesterde, dan met hem in broederlijke vriendschap te leven; dat hij liever van het beroep zou afzien dan de minste aanleiding te geven tot oneenigheid, waarvan reeds te veel in de kerken voorhanden was. Indien hij den vrede wilde, zou Arminius hem overvloedige voldoening geven. Gomarus antwoordde op vriendelijken toon, dat dit ook zijn bedoeling was, dat Arminius hem als ambtgenoot zeer welkom zou zijn, en dat hij al het mogelijke

verdragen zou om den vrede met een zuiver geweten te bewaren. Hiermee eindigde het gesprek. Wttenbogaert bracht Gomarus naar den wagen en beiden drukten elkaar de hand.

Hiermee eindigde ook het verzet tegen Arminius' beroep. De predikanten hadden gedaan wat zij konden om het te verhinderen; maar het was hun niet gelukt. Zullen wij hen veroordeelen? In zoover zij werkelijk meenden, dat de vrede der Kerk door dat beroep in gevaar zou komen en het godsdienstig leven daardoor schade lijden zou, hadden zij gelijk, zich daartegen met alle macht te verzetten. Maar of de middelen, die zij daartoe aanwendden, de proef konden doorstaan, dat is een andere vraag. Verdachtmaking van Arminius' karakter, lasterlijke praatjes achter zijn rug, waren geen geschikt en geen edel middel om hun doel te bereiken. Toen een man als Oldenbarnevelt daarvan de lucht kreeg, was het voor hem juist een prikkel om het beroep door te zetten. Hij was toch al niet met de Kalvinisten ingenomen, en zulk een handelwijze stuitte hem tegen de borst. De Curatoren en Wttenbogaert dachten erover als hij. Dat zoovele predikanten heil verwachtten voor de kerk van het handhaven van een Confessie, van de belijdenis van een leerstuk als de Praedestinatie, het was een overblijfsel van den Roomschen zuurdesem, die niet zoo gemakkelijk wordt uitgeroeid.

Intusschen zon Arminius op middelen om de beschuldigingen, tegen hem ingebracht, te ontzenuwen. Vooral was het hem veel waard, dat zijn goede naam bij Oldenbarnevelt zou gehandhaafd blijven. Daartoe was hij van plan naar den Haag te gaan, doch vooraf Helmichius en anderen, die hem hadden zwart gemaakt, daarvan kennis te geven. Door een ongesteldheid, een gevatte koude, werd

hij hierin verhinderd. Hij schrijft daarover aan Wttenbogaert den 3den Maart [1]). In de eerste plaats dankt hij hem voor de ontvangen berichten. Wat zijne vijanden tegen hem in het schild voeren betreurt hij, niet zoozeer om zijnszelfs als wel om hunnentwil, daar zij zoozeer tegen de wet van Christus zondigen. Hij kan het niet aan zuiveren ijver toeschrijven; zij zouden minder in de weer zijn, indien er niet iets menschelijks onder school. Gaarne zou hij tot Wttenbogaert komen, maar hij lijdt aan een erge katarrh en vreest, dat het denzelfden weg opgaat als vóór vijf jaren. Hij wil niet het minste vermoeden aan zijne Amsterdammers geven, dat hij het beroep begeert. Hij zou liefst met het geheele college van gedeputeerden spreken over hetgeen men tegen hem heeft. En dan in tegenwoordigheid van Oldenbarnevelt. Dat verlangt hij veel meer, dan zij meenen, dat hij het beroep begeert. Maar hij is overtuigd, dat zij bij die vroede mannen geen geloof zullen vinden, vooral niet, omdat hij aanbiedt zich te verdedigen, en „tegen een presbyter niemand een beschuldiging mag inbrengen zonder twee of drie getuigen". Wttenbogaert zal hem raden, wat te doen. Wil deze, dat hij zijn verdediging op schrift stelle, hij is er toe bereid. Niets wil hij doen, wat het beroep zou kunnen bevorderen of verhinderen. Gods wil geschiede, opdat hij zijn geweten zuiver beware, hoe de zaak ook afloope. Hij wekt zijn vriend op, goeden moed te houden. God zal die uitkomst geven, die voor zijne eer en de opbouwing der Kerk het heilzaamst is. Hij zal in deze moeilijkheden overwinnen, vooral omdat hij zulk een trouwen medestander heeft, die hem met zijn raad en gebeden zal blijven steunen. Wat zal hij hem voor zijn liefde ver-

[1]) *Epp. eccl.* 58.

gelden? Waarmee heeft hij haar verdiend? Hij belooft hem dankbaarheid en moeite te doen om dagelijks geleerder en beter te worden, opdat hij in het oog van zijn vriend in waarde rijze.

Den volgenden dag schrijft hij weer [1]). De wijze, waarop hij zich verdedigen zal, laat hem niet met rust. Hij acht zich daartoe tegenover de Kerk en het vaderland verplicht en wenscht zijn plan aan het oordeel van zijn vriend te onderwerpen. Hij meent, in de eerste plaats naar den Haag te moeten komen om met Oldenbarnevelt te spreken, voordat men te Amsterdam eenige stappen ten zijnen behoeve doe. Vooraf zou daarvan moeten kennis gegeven worden aan de burgemeesters, ook aan Helmichius en Bernardus Cornelisz, die zijn naam bezoedeld hebben. Zijn zij ter goeder trouw, dan kunnen zij daar komen en zijn verdediging hooren; en hebben zij iets tegen hem in te brengen, dan kunnen zij het daar doen. Keurt Wttenbogaert dat minder goed, dan zou hij alleen aan de burgemeesters de hem aangedane moeilijkheden kunnen blootleggen, opdat zij hem verdedigen, wat zij zeker zullen doen en hem in zijn eer herstellen. De beschuldiging van ketterij kan hij niet op zich laten rusten; die geduldig te verdragen, zou geen deugd zijn, maar een ondragelijke zorgeloosheid, ja, goddeloosheid. Hij zou zijn heele leven niet met Helmichius hetzelfde ambt kunnen bekleeden en steeds bij hem onder verdenking liggen. Daaruit zou de hevigste oneenigheid tusschen hen beiden moeten ontstaan. Weet Wttenbogaert een andere manier, waarop hij zich zal kunnen rechtvaardigen, dan deele hij het mee. Hij ziet er niet tegen op, in tegenwoordigheid van Arnoldus, Helmichius, Gomarus,

---

1) *Epp. eccl.* 59.

en wie het ook zij, het woord te voeren, daar hij zich bewust is van de waarheid van zijn gevoelen en hun tegenspraak in het minst niet vreest. Hij zegt dit alleen, om op zulk een samenkomst aan te dringen. Eens is hij wel omtrent eenige artikelen in twijfel geweest, maar toch niet zooveel, dat hij niet zou hebben aangenomen, wat uit de Schrift, als noodig om te gelooven, kan worden bewezen; doch door langdurige overdenkingen is hij zoover gekomen, dat hij niet vreest, van al die artikelen reden te geven. „Och!" roept hij uit, „mocht die dag reeds vroeger aangebroken zijn of eens aanbreken, waarop men in een samenkomst van vrome en geleerde mannen zijn gevoelen over alle leerstukken vrijuit kon meedeelen en verdedigen! Maar als ik u schrijf, komt er geen einde aan. Daarom, vaarwel!" enz.

Den 12^den Maart zet Arminius al weer de pen op het papier [1]). Op Zondag te drie uren heeft hij een brief van Wttenbogaert ontvangen, kort voordat hij voor de tweede maal moest preeken. Hij was daarna zoo vermoeid, dat hij niet eten en haast niet gaan of zitten kon. Daarom kon hij dien dag den brief niet lezen. 's Maandags bleek die vermoeidheid niet enkel een gevolg van het preken te zijn, maar de oude kwaal, de katarrh, die nu niet alleen zijne hersens, maar zijn geheele lichaam aantastte. Hij heeft dokter Sebastianus te hulp geroepen en thans, Woensdag, gevoelt hij zich wat beter. Maar hij is nog te zwak om de weerlegging van hetgeen men tegen hem heeft ingebracht te ondernemen. Het is oude, opgewarmde kool. Hij had zich vergist, toen hij het geschrevene van Helmichius afkomstig achtte; deze had het aan een der gedeputeerden

---

[1]) *Epp. eccl.* II van het Supplement.

gezegd, die het aan Wttenbogaert schreef. Hij kon wel nagaan, van wien dat kwam. Het waren de woorden: „Zij hebben eenige gewichtige zaken van Arminius te openbaren, daar groote onrust uit zou gedijen." Hij meent, dat die woorden niet doelen op zijn leer, maar op zijn vroeger leven. Laten zij dat maar onderzoeken. Hij żal wel zorgen, dat er om hem geen moeilijkheid ontstaat; liever zou hij zijn ambt neerleggen dan den vrede der Kerk en zijn eigen rust verstoren. Hij verheugt zich, dat aan Wttenbogaert door Maurits de taak is opgedragen om de bezwaren tegen zijn benoeming uit den weg te ruimen. Niemand kan dat beter doen dan hij. Bij de burgemeesters is hij gezien. Bij den kerkeraad is dat niet noodig, hoewel hij weet, dat hij bij verscheidene predikanten en ouderlingen een zeer goeden naam heeft. Enkelen slechts zijn hem minder genegen. Maar dat doet er niet toe. Misschien zal er een weg gevonden worden om de zaak tot een goed eind te brengen, waarover mondeling meer. Dan zal hij vrijuit met hem kunnen overleggen, zooals hij het met niemand anders kan doen. Misschien is het zoo de wil van God, dat, gelijk de zaak door Wttenbogaert begonnen is, zij ook door hem tot een gewenscht einde worde gebracht. „Een *gewenscht* einde", zegt hij, „niet slechts voor u en de Curatoren, maar ook voor mij; want ik neig hoe langer zoo meer naar die betrekking, en om verschillende redenen, die ik u mondeling zal meedeelen; maar toch niet zoo sterk, dat ik dit verlangen niet gemakkelijk zou onderdrukken, indien het Gode anders behaagde. Doch genoeg, behandel gij de zaak zoo, als het den prins behaagt."

Zoo scheen Arminius zijne bezwaren tegen het beroep overwonnen te hebben, en nu verlangt hij naar het eind van al dat gehaspel. Wij kunnen het begrijpen. Hoe langer

de vacature duurde, des te meer werden de geruchten omtrent de verdenking, die op hem rustte, in het land verbreid. Indien thans de Curatoren hem loslieten, zou hij, met het brandmerk der ketterij, te Amsterdam onmogelijk zijn geworden, zou zijn goede invloed door de zegevierende Kalvinisten benadeeld, zoo niet vernietigd zijn. Er was hem dus alles aan gelegen, dat nu het beroep doorging. Thans moest alleen nog maar de tegenstand der Amsterdamsche heeren overwonnen worden. De Curatoren hadden prins Maurits in den arm genomen, met verzoek, iemand naar Amsterdam te zenden, die uit zijn naam op het ontslag van Arminius zou aandringen. De prins had deze taak aan Wttenbogaert opgedragen. Voordat deze echter naar Amsterdam vertrok, ontving hij een uitvoerig schrijven van Arminius [1]).

Daarin spreekt hij nog eens zijn blijdschap uit, dat aan zijn vriend de taak van bemiddelaar tusschen hem en de regeering van Amsterdam is opgedragen. Met een kalm gemoed verwacht hij den uitslag. Helmichius was bij hem geweest om te vragen, wanneer hij hem eens spreken kon. Hij was juist bezig met een school-examen. Op den bepaalden tijd traden zij in gesprek en Arminius zorgde er voor, hem het een en ander te zeggen, dat hij mee naar huis kon nemen. Het gesprek duurde wel een paar uren; Arminius zal zorgen, dat de lasterpraatjes van Helmichius op zijn eigen hoofd neerkomen. Van eenige verdenking van sommigen omtrent het karakter van zijn vriend Bertius wil Arminius niets weten. Verder spreekt hij over eenige opmerkingen, door Wttenbogaert gemaakt op zijn repliek aan Junius, over het berouw der Ninivieten, over het be-

---

[1]) *Epp. eccl.* 60, 27 Mrt. 1603.

rouw van God, naar aanleiding van een uitgekomen boekje. Met vreugd ziet hij de komst van zijn vriend te gemoet. Hij verheugt zich vooral over een ingesloten briefje, waaruit blijkt, dat de meeste theologische studenten hem genegen zijn en het oor niet leenen aan de slechte geruchten, omtrent hem verspreid. Het doet hem goed, dat zij Wttenbogaert voor zijne bemoeiïngen dankbaar zijn.

Den 28sten Maart schrijft Arminius een brief[1]) aan prof. Drusius te Franeker, die hem reeds met zijn beroep had geluk gewenscht. Hij draagt de uitkomst van de bemoeiingen der Curatoren op aan God, met het woord van den Psalmdichter: „Wentel uwen weg op den Heer en hoop op hem; hij zal het maken. Hij zal uwe rechtvaardigheid als het licht te voorschijn brengen." Hij deelt hem mede, wat hij gedaan heeft om hem voor de benoeming aan te bevelen, en zal er nog eens met Wttenbogaert over spreken, als hij komt. Ook Drusius blijkt zijne vijanden te hebben, die hem tegenwerken; maar daardoor moet hij zich niet laten ontmoedigen. Juist door de tegenspraak geven de vijanden hun aanleiding om hun gevoelen nog duidelijker in het licht te stellen. De palm der geleerdheid is voor allen opgehangen; haar te verwerven, zij het streven der uitnemendste geesten. Dikwijls heeft Arminius gewenscht, dat zij, die iets tegen hem hebben, met een enkel woord wilden aantoonen, wat zij verlangen; maar nauwelijks met een enkelen is hem dat gelukt. Zij schijnen te vreezen, als zij de ketterij aantasten, zelven in ketterij te vervallen.

Den 1sten April vertrok Wttenbogaert met Van Zeyst en Dousa naar Amsterdam, welhaast gevolgd door Nieuwstadt en Cromhout, wien de Curatoren hadden verzocht mee te

---

1) *Epp. eccl.* 61, 4 Kal. Apr. 1603.

gaan, omdat hij veel invloed had bij de burgemeesters. Cromhout had met Arminius te Genève gestudeerd, was met hem bevriend en een der vurigste ijveraars voor zijn benoeming. Thans was hij voorzitter van het hooggerechtshof. Om hun doel des te beter te bereiken, meenden zij eerst een afzonderlijk onderhoud te moeten vragen aan eenigen der burgemeesters en predikanten. Den 5den kwamen zij met de burgemeesters samen. Cromhout voerde het woord uit naam van de Staten van Holland, Wttenbogaert uit naam van den prins. De eerste stelde in het licht, van hoeveel belang het was voor het vaderland, de hoogeschool en de Kerk, dat Arminius ontslagen werd. Wttenbogaert voegde er bij, dat de prins, wiens vader de hoogeschool had gesticht, er op gesteld was, dat de fakulteit der godgeleerdheid, als de voornaamste, goed bezet zou zijn. De prins was bereid, bij de regeering van Bergen op Zoom er op aan te dringen, dat Baselius, die vroeger een beroep naar Amsterdam had afgeslagen, aan de hoofdstad werd afgestaan. De burgemeesters daarentegen roemden de verdiensten van Arminius en verklaarden, dat zij hem niet konden missen, dat zijne diensten zeer noodig waren ter weerlegging der meeningen van verschillende partijen. De Curatoren bedienden zich handig van hetzelfde argument in het belang hunner hoogeschool. Ten slotte verklaarden de burgemeesters, dat zij de zaak in nadere overweging zouden nemen, en gaven de heeren verlof met den kerkeraad in overleg te treden.

Den 8sten April had dit overleg plaats. De afgevaardigden overhandigden hunne geloofsbrieven en deelden hetzelfde mede, wat zij aan de burgemeesters hadden gezegd. Daarbij drukten zij de hoop uit, dat het hun gelukken zou, Baselius, van Bergen op Zoom, voor Arminius in de plaats te stellen.

Zij werden verzocht buiten te staan en, na overleg, werd besloten, in de eerste plaats Arminius te hooren. Deze verklaarde zich, hoewel hij er vroeger anders over had gedacht, tot hunne verwondering, rondweg bereid, de benoeming aan te nemen, meenende, daar hij tot driemalen daartoe was aangezocht, dat het alzoo van den Heer was beschikt, verzoekende aan de broederen, dat zij hem vrijheid zouden geven, naar Leiden te reizen en met de Heeren Curatoren te handelen. Tevens verklaarde hij, indien de burgemeesters bezwaar mochten maken hem te ontslaan, daar zij hem in zijne studiën hadden onderhouden, dat hij bereid was de kosten terug te geven, die zij voor zijn persoon gehad hadden, liever, dan dat het beroep zou uitblijven. Nadat de commissie weer was binnen gelaten, werd haar geantwoord, dat men de zaak in overweging zou nemen. Daarop werden de predikanten Hallius en Plancius, met Jan Thomasz[1]), afgevaardigd, om aan de burgemeesters mede te deelen, dat zij geneigd waren Arminius te behouden, daar hij wegens zijn onderhoud in de studiën aan de gemeente gebonden was.

Bij hun terugkomst deelden de afgevaardigden van den kerkeraad mede, dat de burgemeesters de zaak van de beslissing aan den kerkeraad overlieten. Daarna zouden zij met de oud-burgemeesters een besluit nemen. Nu werd aan dezelfde afgevaardigden opgedragen met Arminius te spreken en hem te bewegen van het beroep af te zien. Maar deze toonde zich daartoe niet bereid en verklaarde zelfs, zoo men hem niet wilde ontslaan, dat hij dan de gemeente niet meer zou kunnen dienen en ook niet meer zou kunnen preken. (Zijn goede naam stond nu op het

1) **Deze is waarschijnlijk een ouderling. Eenige regels verder voegt Trigland er Helmichius bij.**

spel). Hij was bereid, een mondgesprek met Gomarus te houden, in tegenwoordigheid van gedeputeerden der Synode en de Amsterdamsche gemeente, mits daarbij van zijn partij waren. Trigland voegt er bij, van Hallius te hebben gehoord, dat Arminius zou hebben gezegd: „ik zou het besterven, als men mij niet ontsloeg." Wij laten dit voor rekening van Trigland en Hallius. De burgemeesters zaten er mee in. Zij vreesden, dat Arminius ziek zou worden, als hij niet ontslagen werd, en dan noch Amsterdam noch Leiden zou kunnen dienen. Mocht hij volharden bij zijn besluit om niet meer te preken, dan zou daaruit ook groote opspraak ontstaan, niet alleen in Amsterdam, maar ook elders. Zij verzochten dus, dat de kerkeraad nogmaals zou willen vergaderen en zijn besluit aan de burgemeesters meedeelen.

De voltallige kerkeraad besloot nu, om alle misverstand te voorkomen, eerst eenige punten vast te stellen, waaraan Arminius zich zou hebben te houden. Daarvan zou dan aan de burgemeesters, door Helmichius, met Jan Thomasz en Hans van der Markt mededeeling worden gedaan. Het scheen, of de zaak op de lange baan werd geschoven. Er lekten geruchten uit, dat men het in den kerkeraad niet eens was, dat er waren, die Arminius van onzuiverheid in de leer beschuldigden, terwijl anderen daartegen opkwamen. Trigland weet te verhalen, dat Arminius bij de predikanten is rondgegaan om hun stem voor zijn ontslag te vragen en hun bezorgdheid omtrent zijn onzuiverheid in de leer en de gevolgen daarvan bij zijn onderwijs uit den weg te ruimen, en dat hij hen onder eede zou hebben beloofd, zijne afwijkende meeningen voor zich te zullen houden tot op een nationale Synode. Zulk een onmanlijke en onvoorzichtige handeling is geheel in

strijd met het karakter van Arminius, zooals zijne brieven het ons openbaren. Er werd toen, en er is later zooveel van hem verteld, met de waarheid in strijd, dat wij ook dit niet kunnen gelooven. [1])

Intusschen werden Wttenbogaert en de andere afgevaardigden ongeduldig. Zij meldden zich op Zondag, 13 April, na de avondgodsdienstoefening, bij den kerkeraad aan om hun verwondering te kennen te geven over het uitblijven van een besluit. Zij wisten, wat er in den kerkeraad was omgegaan, en zeiden daarom, indien men Arminius van ketterij verdacht, dat men het dan ronduit moest zeggen; dan zouden de Curatoren dadelijk hun verlangen opgeven. Zulk een professor begeerden zij niet. Aarzelde men, omdat door sommigen bedenkingen waren geopperd omtrent zijn zuiverheid in de leer, dan kon men zich verzekerd houden, dat hij zijn ambt niet zou mogen aanvaarden, zonder dat hij Gomarus, zijn toekomstigen ambtgenoot, in alles voldaan had.

Den volgenden dag kwam de kerkeraad weer bijeen en stelde eindelijk de volgende punten vast: 1°. dat Arminius Amsterdam niet zou verlaten, voordat de gemeente of de stad eenig uitzicht had op een geschikten opvolger, zoo mogelijk Baselius; 2°. Dat, na de voorgestelde samenspreking met Gomarus over zekere punten der Christelijke leer, in tegenwoordigheid der afgevaardigden van de gemeenten, Arminius, door een openhartige uiteenzetting zijner gevoelens, zich van alle vermoeden van onrechtzinnigheid zou

[1]) De onbetrouwbaarheid van Trigland was in 1650 reeds zoo bekend, dat de Staten van Holland en West-Friesland, toen de professor bij hen zijn opwachting maakte en zijn *Kerkgeschiedenis* aan hen wilde opdragen, niet door hen ontvangen werd, terwijl de regeering van Amsterdam de boekhandelaren op zware straf verbood, het boek te verkoopen (Zie Regenboog, I. bl. 72). Het bovenstaande verhaal is ook weer ontleend aan het protokol, waarvan wij den oorsprong hebben meegedeeld. Dr. Vos, in zijn *Gedenkboek*, vertelt het Trigland na.

zuiveren; 3°. dat, indien er daarna omstandigheden voorkwamen, waardoor Arminius genoopt zou worden het hoogleeraarsambt neer te leggen, of indien Amsterdam zijne diensten weer noodig had, hij volle vrijheid zou hebben zijn vroeger ambt weer op te vatten.

Vreemd mag het heeten, dat men van de eene zijde van Arminius' onrechtzinnigheid zooveel gevaar duchtte voor de kerk, en van de andere zijde zooveel bezwaar maakte om hem los te laten, en toen men er eindelijk toe besloot, hem, in geval van nood, terug verlangde. Dit is hieruit alleen te verklaren, dat hij, ondanks den tegenstand van enkelen, een tal van warme vrienden en vereerders had, zoowel in den kerkeraad als in de gemeente.

De genoemde bepalingen werden den 15den April aan de burgemeesters medegedeeld. In overleg met de oud-burgemeesters gaven deze nu hun toestemming aan het ontslag van Arminius. Ook deze vereenigde zich met de gestelde voorwaarden. Hiermee was eindelijk de zaak in orde en werd daarvan mededeeling aan Wttenbogaert en de Curatoren gedaan.

De laatsten verheugden zich, dat de zaak tot een goed einde was gebracht. Maar met het denkbeeld van een voorafgaande conferentie tusschen Arminius en Gomarus hadden zij geen vrede, vooral niet met de bepaling, dat daarbij afgevaardigden van de Synode zouden tegenwoordig zijn. Zij beschouwden dit als een inmenging in de zaken der hoogeschool, waarmee de Synode niets te maken had. Het onderwijs moest vrij zijn; de hoogeschool was niet gesticht om het een of ander gevoelen voor te staan. Gaven zij hierin toe, dan zou de grond zijn gelegd tot verdere inmenging en zou de Kerk hun de wet gaan stellen. Dat de predikanten werkelijk dien weg op wilden, bleek in dat-

zelfde jaar op een Synode te Brielle, waar besloten werd, een verzoek tot de Staten te richten tot wijziging van de statuten der hoogeschool in dien zin, dat voortaan geen professor in de theologie zou worden beroepen zonder overleg met de afgevaardigden der Synode.

De burgemeesters, die, evenals Arminius, het gehaspel over zijn ontslag moede waren, beduidden de Curatoren, dat zij zich maar bij het gevallen besluit moesten neerleggen, om niet het geheele beroep weer in gevaar te brengen. Den 16den April keerde de Commissie naar den Haag terug.

In welke stemming Arminius in de volgende dagen verkeerde, kunnen wij opmaken uit de brieven, door hem in April geschreven. In dien van 26 April [1]) handelt hij over de aanstaande conferentie met Gomarus. Waar die zal plaats hebben, in den Haag of te Leiden, is hem onverschillig. Hij zal niet dulden, dat daar eenige vlek op zijn naam worde geworpen. Met een kalm gemoed gaat hij de samenkomst tegemoet. Den laster kan hij niet bedwingen; alleen zijn onschuld daar tegenover stellen. Het zijn pijlen van den Satan, die door het schild van het geloof in Christus moeten afgeweerd worden. Hij hoopt, dat Wttenbogaert bij de conferentie tegenwoordig zal zijn. Ook zal de tegenwoordigheid der Curatoren hem aangenaam wezen. Opnieuw heeft hij Rom. VII overwogen en is in zijn opvatting versterkt. Gisteren heeft hij een preek van Plancius bijgewoond, die veel over het pausdom handelde, blijkbaar om hem, Arminius te weerleggen. Het was niet veel zaaks, verward en onkundig. Zoo strijden velen tegen windmolens. Eén ding bekommert Arminius: hoe hij aan de groote verwachtingen, die men van hem

---

1) *Epp. eccl.* 62.

koestert, zal kunnen beantwoorden, hoe zich waardig betoonen al wat men heeft gedaan om zijn benoeming te bevorderen. Hiermee troost hij zich, dat hij het ambt niet heeft begeerd, dat de Curatoren wisten, welke bezwaren zij zouden te overwinnen hebben, toen zij besloten hem te benoemen. Hij wanhoopt niet, maar gaat met goeden moed zijn nieuwen werkkring tegen. Het begin is het moeilijkst. Zijn vriend zal eenigen gunstig stemmen. De ervaring, die achter hem ligt, doet hem het beste hopen. Gevoelt hij zich zwak, dan zal een samenspraak met Wttenbogaert hem versterken. Reeds zijn tegenwoordigheid, twee- of driemaal, als toehoorder bij de lessen en disputatiën, zal helpen.

Twee dagen later schrijft hij weer[1]). Hij begint met een dankzegging aan zijn vriend, wiens trouwe liefde de zijne overtreft, zoodat hij nooit zijn schuld zal kunnen afdoen. Uit zijn schrijven heeft hij vernomen, dat de gedeputeerden der Synode met de conferentie in de maag zitten. Helmichius heeft hem gisteren hetzelfde gezegd. Hij verheugt er zich hartelijk over. Zoo zal zijn onschuld aan het licht komen, tenzij door hen en de Amsterdammers mocht besloten worden, dat hij met Gomarus alleen zal confereeren. In dat geval zou hij wenschen, dat toch Wttenbogaert er bij was. Hij zou dan vrijer met Gomarus kunnen spreken. Maar alleen over de Confessie en den Catechismus. Ook om andere redenen zou hij wenschen, met Gomarus alleen te zijn. Komen er meer, dan hoopt hij, dat Plancius er niet bij zal zijn. In ieder geval zal hij geen woord mogen inbrengen. Mochten er zijn, die met allerlei Aristotelische distinctiën aankomen, hij zal zich

---

1) *Epp. eccl.* 63. De datum is niet 26, maar 28 April.

toeleggen op eenvoudigheid. Behalve de groeten aan de vrouw van Wttenbogaert, doet hij ook die aan zijne vrienden, Hoogerbeets, Cromhout, Junius enz.

Den 30sten April zendt hij nog een brief[1]), in antwoord op een brief van den vorigen dag. Hij kwam juist uit de kerk, te half elf, waar hij gepreekt had, en moest te één ure nog eens optreden, zoodat hij weinig tijd had om te antwoorden. Vluchtig heeft hij het dus gedaan en den brief per schuit, om twaalf uren, naar Leiden verzonden, aan Van Zeyst, die hem doorzenden zou. Nu voegt hij er nog bij, als Gomarus bij hem zou willen komen, al deed hij het op bevel der Curatoren, dat dit niet alleen nutteloos, maar ook schadelijk zou zijn. Men zou niet slechts denken, dat dit op verzoek van Arminius geschiedde, maar ook, dat Gomarus, door vrees bevangen, niet vrij met hem zou durven spreken. Dan zouden ook de Curatoren kunnen hopen, een aanleiding te hebben om de conferentie niet te laten doorgaan en hem, Arminius, uit den strijd terug te houden. Dat is dus ongeraden. Hoe Gomarus ook moge denken over een private of een uitgebreide conferentie, hem is het om het even. De Curatoren moeten het maar beslissen. Hij meent, dat de Gedeputeerden liever niet komen. Worden de voorwaarden, hem door den kerkeraad gesteld, niet vervuld, „aan welke verdenkingen," zegt hij, „zal ik dan blootstaan? Ik zal niet alleen van ketterij worden verdacht, maar ook, dat ik mijn zaak zoo wantrouw, dat ik niet in tegenwoordigheid der gedelegeerden durf confereeren. Liever wil ik met de geheele Synode en met twee Synoden confereeren, dan de minste aanleiding geven, dat men minder van mij denkt dan dat ik met

---

[1]) *Epp. eccl.* IV van het Supplement.

een goed geweten in alles de langste conferentie niet vrees, zelfs niet het strengste onderzoek. Daarbij komt, dat mijn ontslag te veel moeite heeft ingehad, dan dat de Curatoren zouden dulden, dat dit verijdeld werd door een schijn van vermindering van hun gezag, wanneer zij door een protest dit kunnen verhinderen. Wat dan te doen? Mij dunkt, òf de voorwaarden vervullen, òf Gomarus de onzen van hun voorstel laten afbrengen, en dit, niet vanwege de Curatoren, maar door Gomarus uit eigen beweging. Maar doet gijlieden, wat u goed dunkt. Ik zal op elke manier confereeren; want ik vrees de tegenwoordigheid van niemand, hoewel ik meen, dat Plancius er niet bij moet zijn. Met Gomarus, in tegenwoordigheid van Helmichius, ook Hallius, te confereeren, daarmee zal ik vrede hebben, hoewel ik aan een plechtige conferentie de voorkeur geef."

De conferentie was bepaald op Dinsdag, den 6den Mei, en wel in den Haag, ten huize van Dousa, in tegenwoordigheid van Helmichius en Cornelisz, als afgevaardigden van de N.- en Z.-Hollandsche Synoden, en van Kromhout, Hoogerbeets, Wttenbogaert en de Curatoren [1]). De Amsterdamsche kerkeraad had zich niet laten vertegenwoordigen, waarover Gomarus zijn leedwezen uitsprak. Hij noemde het zelfs onbehoorlijk, daar hij juist om hen naar den Haag was gekomen. Hij zelf wist weinig van de preken en leeringen van Arminius, omtrent wien de meeste bezwaren uit den boezem van dien kerkeraad waren voortgekomen, die hem dus had moeten onderrichten. Toen de Curatoren hem echter het hoofddoel der conferentie hadden

---

1) »Ziet, wat formaliteiten, ziet, wat rook," zegt Helmichius in een brief aan Cornelisz (*W. d. M. V.* S. III, dl. IV, bl. 189); »Zij (de burgemeesters van Amsterdam) willen, dat de conferentie bij hun autoriteit geschiede; anders zou hun autoriteit te kort geschieden. Num risum contines ad hanc superceliosam stultitiam?"

duidelijk gemaakt, verklaarde hij, dat „hoewel hij zich liever die taak niet had zien opgelegd, hij toch, daar het de zaak der waarheid gold, op verzoek der broederen, bereid was de taak van een verdediger der waarheid op zich te nemen.

Arminius, van zijn kant, betuigde zijn groot genoegen, de lang gewenschte gelegenheid te hebben om zijn onschuld en goeden naam te handhaven. Nadat de onderwerpen en de wijze van behandeling waren vastgesteld, wenschte hij in de eerste plaats te zien uitgemaakt, dat niet ieder verschil in godsdienstige zaken den grondslag van het geloof raakt, en dat zij, die in sommige punten verschillen, als zij den grondslag onaangeroerd laten, verdragen moeten worden. Tot staving van dit gevoelen haalde hij aanstonds een merkwaardige uitspraak van Augustinus aan. Toen hij echter meerdere oude en nieuwe schrijvers wilde aanhalen, viel Gomarus hem in de rede, die dat onnoodig achtte, daar het eenige onderwerp van bespreking moest zijn, of die betwistbare punten tot de hoofdzaak behoorden of niet. Hij hield ze voor de hoofdzaak, Arminius niet.

Om aan dit verschil van meening een eind te maken, begon Gomarus de gevoelens van Arminius over Rom. VII aan te tasten. Hij beweerde, dat zij in strijd waren met den Catechismus [1]), en haalde daartoe niet alleen enkele gedeelten van dat leerboek aan, maar ook van de kantteekeningen. Arminius weerlegde de beweringen van zijn tegenpartij en verdedigde zijn eigen opvatting. Hij verklaarde voorts, dat hij de meeningen der Pelagianen over

---

[1]) De 8ste vraag zal hier bedoeld zijn: „Zijn wij alzoo bedorven, dat wij ganschelijk onbekwaam zijn tot eenig goed en geneigd tot alle kwaad?" Waarop geantwoord wordt: »Ja wij, tenzij dan dat wij door den Geest Gods wedergeboren worden."

dit onderwerp niet alleen verwierp, maar verfoeide en het geheel eens was met Augustinus en de andere kerkvaders, die Pelagius en zijne volgelingen hadden bestreden; dat hij volkomen instemde met den Catechismus; dat tusschen hem en Socinus het grootst mogelijk verschil van opvatting omtrent Rom. VII bestond, en dat hij nooit eenige gegronde reden had gegeven tot de geschillen, die daarover te Amsterdam waren ontstaan.

Na het hooren van deze verdediging, waaruit bleek, dat Arminius geheel andere gevoelens over deze betwistbare artikelen was toegedaan dan men hem had verhaald, verklaarde Gomarus rondborstig, dat hij tot nu toe altoos had gedacht, dat Arminius de gevoelens van Socinus deelde, maar nu merkte, dat er een groot verschil bestond. Daarom verzocht hij Arminius, zich daaromtrent nog een weinig nader te verklaren. Maar Nieuwstadt, een der Curatoren, vond dit een vreemd verzoek; zij, die aan Gomarus deze taak hadden opgedragen, meende hij, hadden hem beter omtrent de gevoelens van Arminius moeten inlichten. Deze stond hier als een beschuldigde en behoefde zich alleen te verdedigen, maar geen aanleiding tot nieuwe beschuldiging te geven. Arminius stemde daarmee in en voegde er bij, dat hij niets zou zeggen, voordat Gomarus en de andere gedeputeerden van de Kerken hem hadden vrijgesproken van de lasteringen, tegen hem ingebracht. De Curatoren keurden dit goed, waarop Gomarus verklaarde, dat hij, na de loochening van het Pelagianisme door Arminius, voldaan was en vrede had met zijn verklaring van Rom. VII.

De gedeputeerden legden dezelfde verklaring af, waarop Arminius een N. Testament, dat hij altijd bij zich droeg, uit den zak haalde, het geheele zevende hoofdstuk van

den brief aan de Romeinen voorlas en het zoo gelukkig verklaarde, dat niemand, zelfs Gomarus niet, er iets tegen had in te brengen. Alleen Cornelisz maakte een enkele bedenking; maar zoodra hij de oplossing had gehoord, zag hij van het woord af. Nu nam Nieuwstadt het woord, zeggende: „Is dit nu die wonderbare twistvraag, waarop men telkens is teruggekomen en die, jaren geleden, zoo'n groot rumoer heeft gemaakt? Wij hebben in enkele uren den twist bijgelegd, waarvoor de Amsterdammers jaren te kort achtten."

Verder werd nog gehandeld over de Roomsche kerk en de bepaling van den menschelijken wil door het besluit van God en andere dergelijke onderwerpen, waarvan gefluisterd was, dat Arminius afwijkende meeningen koesterde. Maar de antwoorden, die hij gaf, waren zoo degelijk en hij staafde zijne gevoelens zoo afdoende, dat Gomarus en de anderen het niet noodig achtten daarmee voort te gaan. Doch om alle bedenkingen, die er nog bij hen konden bestaan, uit den weg te ruimen, legde Arminius een afschrift van zijn verhandeling over Rom. VII, die hij kort te voren had opgeschreven, op de tafel, opdat Gomarus of een der gedeputeerden het zou onderzoeken. Maar niemand strekte er de hand naar uit, waarop hij het weer in den zak stak. En toen er op zijn vraag, of de broeders nog iets van hem verlangden, geen antwoord volgde, werd de conferentie tot algemeene voldoening voor geëindigd verklaard en gaven allen hem de broederhand. Met een maaltijd in de kastelynie van het hof, door de Curatoren aangeboden, werd de samenkomst „in alle eerbaarheid en vroolijkheid" besloten.

„De Haagsche conferentie," schrijft Arminius later[1])

[1]) Rogge, *Brieven en onuitgegeven stukken*, no. 46, 25 Juni 1603.

„heeft veel uitgewerkt. Zij heeft mij buiten het vermoeden van ketterij gesteld, althans buiten den laster. Dat zal mij voortaan in alle omstandigheden een gevoel van gerustheid geven. Reeds nu beweeg ik mij veel vrijer in huis en daarbuiten, een groote weldaad, die mij allen arbeid lichter doet vallen."

Het was dus een pak van zijn hart. En zijn vreugde werd bekroond, toen hij, na een examen, den 19den Juni door Gomarus afgenomen, tot Doctor werd bevorderd. Het was het eerste doctoraat, dat door de Leidsche hoogeschool verleend werd. Hoort, wat Arminius van zijn examen schrijft [1]: „Dinsdag ben ik door Gomarus geëxamineerd, in tegenwoordigheid van de professoren De Groot [2]) en Merula, hoogleeraar in de geschiedenis. Hij heeft zijn taak met ijver en loffelijk verricht. Ik antwoordde op het gevraagde, zooals ik het uit het hoofd kon. Hij en de twee aanwezigen waren voldaan. Er werd gehandeld over vragen, behoorende tot den hoofdinhoud der theologie. En hij gedroeg zich zoo, als hij moest en ik kon wenschen." Drie weken daarna, den 10den Juli, had zijn openbare promotie plaats, na verdediging van stellingen *over de natuur van God.* Zijn vriend Petrus Bertius, Festus Hommius, predikant te Leiden, Crucius, predikant te Delft en Nicolaas Grevinkhoven, predikant te Rotterdam, opponeerden. Verscheidene uren in den voor- en namiddag duurde het dispuut, dat bij het einde luide werd toegejuicht. Denzelfden dag werd hem de bul uitgereikt, in de loffelijkste bewoordingen, door B. Vulcanius onderteekend. [3]

---

1) In een brief van 21 Juni, die ergens verdwaald is geraakt, maar waaraan C. Brandt de aangehaalde woorden ontleende.

2) Cornelis de Groot, oom van Huig.

3) Zie C. Brandt, *Vita Arminii*, p. 191. Ook door Nichols (I, 248) wordt de bul in extenso, als een curiositeit, de eerste bul, meegedeeld.

Den volgenden dag hield Arminius een openbare redevoering over *Het priesterschap van Christus* [1]). Daarna werd hem de Doctorale waardigheid door Gomarus verleend, waarop Arminius, volgens toenmalig gebruik, een dankgebed uitsprak en ten slotte het woord richtte tot Gomarus, om hem voor de eer van het Doctoraat te danken, met de belofte, dat hij trachten zou het waardig te zijn, zoodat Gomarus nooit berouw zou gevoelen, het hem te hebben verleend [2]). De rector en de senaat der hoogeschool werden ook gedankt voor de goede verwachtingen, die zij van hem koesterden, welke hij trachten zou nooit te beschamen; eindelijk de talrijke vergadering voor hare tegenwoordigheid. Ten slotte werden de studenten toegesproken, met het aanbod, dat hij hun steeds zou ten dienste staan. Arminius keerde naar Amsterdam terug, om daar zijne zaken in orde te brengen. Het duurde evenwel tot September, eer hij de stad kon verlaten. Bergen op Zoom was niet zoo dadelijk bereid, haar predikant Baselius los te laten. Wttenbogaert moest er nog heen om namens den prins op zijn ontslag aan te dringen. De Curatoren droegen de kosten van zijn reis en vereerden hem daarenboven een zilveren kop ter waarde van *f* 100. De Staten van Holland maakten de zaak gemakkelijk door de kosten van zijn verhuizing op zich te nemen.

---

1) De inhoud dezer redevoering komt neer op het bekende vers van een der Evangelische gezangen:

Rechtvaardigheid drong aan op straf.
Genade dong om vrijgeleide.
Toen kwam Gods wijsheid tusschenbeide,
Die ze allebei voldoening gaf.

Van praedestinatie, verkiezing en verwerping, geen woord.

2) Na den dood van Arminius heeft Gomarus verklaard, wel degelijk berouw te hebben. Had hij het schrijven aan Perkins gekend, dan zou hij het nooit hebben gedaan.

Zoo waren, na vele beslommeringen, door de vereenigde machten van Maurits, de Staten en de Curatoren, eindelijk alle hinderpalen voor de overkomst van Arminius naar Leiden uit den weg geruimd. Wttenbogaert kreeg, tot belooning van zijne bemoeiïngen in het beroep, van de Curatoren een zilveren schaal, met de wapens van de hoogeschool, ter waarde van *f* 100. Zij werd hem door Nieuwstadt en Van Zeyst plechtig ter hand gesteld. Van der Does verheerlijkte hem en Kromhout in een Latijnsch gedicht. Hij zelf verklaarde later: „God is mijn getuige, dat ik het oprecht met zijn Kerk heb gemeend. Ik weet niet, hierin iets gedaan te hebben, dat ik niet schuldig was en voor wel gedaan houd."

Ook Arminius kon tevreden zijn. Hem werd een traktement van *f* 1200 toegekend, voor dien tijd een aanzienlijke som. Tot tegemoetkoming in de kosten van zijn promotie en den doctoralen maaltijd werd hem *f* 200 geschonken. Daarenboven ontving hij in 1604 voor huishuur *f* 150, in 1605 *f* 200 en in 1606 *f* 250, wat hem, bij zijn steeds aangroeiend gezin, zeker goed is te pas gekomen. Maar wat hem meer dan die geldelijke voordeelen zal hebben verheugd, waren de loffelijke getuigschriften, die hem van Amsterdam door den kerkeraad en de classis werden meegegeven, als de schoonste bekroning van zijn vijftienjarigen arbeid in de gemeente en het meest afdoende antwoord op den laster, waaraan hij ter prooi was geweest.

De kerkeraad verklaarde: „dat wij als nu door langdurigen omgang de hoogste oprechtheid des onstraffelijken levens, der gezonde leer en van gelijken der manieren en zeden van den voornoemden zeer treffelijken persoon en haren allereerwaardigsten dienaar in Christus, zulks hebben

doorzien en doorzocht, dat ons geen ding wenschelijker is dan dat wij altijd zijnen raad, hulp, gemeenzamen omgang en gezelschap mochten genieten, daartoe ook de vriendschap, die zoo langen tijd onder ons gepleegd is, onderhouden. Maar nademaal de genadige en groote God wat anders over hem en ons schijnt besloten te hebben, zoo is het, dat wij denzelven Heer onzen God grootelijks hebben te danken voor zijn allerhoogste, tot dien tijd toe jegens ons en deze geheele gemeente bewezen goedertierenheid, waardoor het is geschied, dat wij uit de naarstigheid en arbeid des voornoemden onzen allerliefsten medearbeider in den wijngaard van Christus alhier, onder de onzen onvermoeid en wakker gezamenlijk met ons aangewend, geene kleine vruchten hebben mogen zien en vriendelijk genieten. En bekennen voorts al te zamen met zeer gewilligen harte, dat wij in denzelven onzen allerliefsten broeder in den Heer, van wege zijne samengevoegde krachten in den Heer, van wege zijn vlijt en wakkerheid, nevens ons in het betrachten van eenerlei en gelijke deelen zijner bediening bewezen, van wege den zeer bereiden raad ons allenthalve medegedeeld, in der waarheid, zeer gehouden, en hem alles schuldig zijn. Derhalve, om kortelijk met een woord alles te zeggen, namelijk zijn godzaligheid en hoogste vroomheid, mitsgaders ook de zonderlinge geleerdheid, zulks met zeer goed recht als hetgeen haar eigen toekomt, zoo te zeggen, vereischen, zoo is het, dat zij dezen voortreffelijken persoon en zeer eerwaardigen broeder in Christus allen godzaligen, vromen en geleerden lieden alzoo recommandeeren, dat wij hem met geen meerder gunst en met meerder toegenegenheid des harten niet recommandeeren kunnen. Datum in onze kerkelijke vergadering te Amsterdam."

Dit stuk was geteekend, in den naam van allen, des goddelijken woords bedienaren, door Johannes Ursinus, voorzitter, Johannes Hallius [1]) en Johannes Halsbergius, 8 Sept. 1603. Arminius kon niet meer verlangen.

Het getuigschrift der classis van Amsterdam, bevatte o.a. deze woorden: „Zoo is het, dat wij, dienstknechten van Jezus Christus, gezamenlijk met de ouderlingen van de Amsterdamsche classis, getuigen, dat de gedachte D. Doctor Arminius, nu 15 jaren een lidmaat van onze classis geweest is, gedurende welken tijd hij de gezonde leer zuiverlijk met groote vrucht geleerd, de sacramenten volgens des Heeren instelling bediend, de ware Christelijke religie met grooten ijver heeft verbreid en met zijn vlijtige tegenwoordigheid de classikale vergaderingen doorgaans versierd, ook door zijn voorzichtigen raad zware zaken en van groot gewicht met anderen verricht en alle lasten, hem opgelegd, strekkende tot opbouwing der gemeenten, altijd bereidelijk gedragen en zijn heilige roeping met eerlijkheid en vroomheid des levens, tot deze dagen toe versierd. Kortelijk, hij heeft zichzelven zoo in zijn heilig ambt, als in den omgang zijns levens jegens allen zulks gedragen, als een waar dienaar van Jezus Christus betaamt."

Geteekend door Halsbergius en Hallius, 1 Sept. 1603.

---

[1]) Deze twee, Ursinus en Hallius, onderteekenden ook het protokol van 1617, waarin allerlei leelijke dingen van Arminius werden verteld.

HOOFDSTUK VI.

ARMINIUS TE LEIDEN.

De stemming, waarin Arminius zijn gewichtige en moeilijke taak aanvaardde, vinden wij uitgedrukt in een brief aan Wttenbogaert [1]), die met prins Maurits naar het beleg van s'Hertogenbosch was vertrokken. Na de gewone dankzeggingen voor zijn voortdurende vriendschap en waardeering, van welker oprechtheid hij sinds lang overtuigd is, spreekt hij zijn vreugde uit, dat Wttenbogaert hoogschat wat anderen in hem verachten en afkeuren, en den wensch, dat hij even vrij tegenover anderen in het openbaar die dingen zal durven zeggen, die hij eens voor hem heeft uitgesproken. „Maar ik zal durven," zegt hij. „Hoe zou ik niet, als God beveelt te spreken en te profeteeren, als de hoogeschool het verlangt, als beiden hun goedkeuring daarvan beloven. Dus zal ik met den goeden God mijn ambt aanvaarden en van zijn milden zegen den goeden uitslag verwachten. Hij weet met welke gezindheid, welke hoop, welke voornemens. Hij weet het en keurt het goed." Niet de eer der wereld zoekt hij, de wierook, de bul; niet de zucht naar rijkdom (die trouwens ijdel zou zijn, indien hij dien begeerde), maar de eenige wensch bezielt hem om een dienaar van allen te zijn in het Evangelie van Christus, en dit zoo duidelijk en krachtig mogelijk

1) *Epp. eccl.* 63., 22 Sept. 1603.

hun voor te stellen, die het later weer aan anderen zullen verkondigen. Zulk een heilig voornemen zal God, zonder twijfel, bekrachtigen, vooral wanneer het gesteund wordt door de gebeden van zijn vriend en andere vromen, die hij dringend inroept. Hij verheugt zich over het gedicht van Dousa, dat hij nog maar gedeeltelijk kent. De lof van Wttenbogaert komt ook hem toe, want al het zijne behoort hem, en hoe hooger hij staat, des te meer waarde heeft het, wanneer hij hem (Arminius) prijst. Maar niet daarom heeft Wttenbogaert die dichtregels in zijn brief gevoegd, opdat hij zien zou, hoe hoog hij bij Dousa staat aangeschreven, maar opdat hij (Arminius) weten zou, hoe hoog Dousa hem schat, daar de Akademie aan hem te danken heeft, dat hij aan haar gegeven is. Des te meer zal hij er zich op toeleggen om aan zulk een aanbeveling te beantwoorden. Maar de vrees bekruipt hem, of hij het wel zal kunnen. Hij zal zijn best doen, en alle vrees van zich werpen. Dezer dagen heeft hij zijne beide collega's gehoord en dit heeft hem moed gegeven. Niet, dat hij meent hen te kunnen evenaren, maar dat hij niet wanhoopt, hunne voetstappen te kunnen volgen en, al zij het van verre, met hen te kunnen samengaan.

In denzelfden geest opende hij zijne lessen, in het laatst van het jaar, met een redevoering over *Het voorwerp der theologie*, waarop hij nog twee over hetzelfde onderwerp liet volgen. Wanneer wij die redevoeringen lezen, treft ons de zuiverheid zijner taal, het logische zijner redeneering, zijn uitgebreide Bijbelkennis en zijn ruime opvatting der theologie. Aanstonds merken wij, dat hier geen Kalvinist aan het woord is. In al wat hij zegt is geen spoor van de leer der Drieëenheid te vinden. Christus is de middelaar tusschen God en menschen. Een enkele maal komt het

woord *prædestinatie* voor, maar in den algemeenen zin van Efez. I : 5. Geen toespeling zelfs op de verkiezing en verwerping. Niemand bestrijdt hij, dan alleen de atheïsten. En behalve zijn Bijbelkennis, toont hij ook thuis te zijn in de klassieke literatuur.

Hij begint met te spreken over zijn benoeming. Het is God, die hem tot dit ambt geroepen heeft. Hij was zich maar al te wel van zijn onbekwaamheid bewust. Daarom had hij er aanvankelijk geene ooren naar. Maar toen anderen, in wie hij vertrouwen stelde, erop aandrongen, begreep hij, dat het niet geraden is, al te sterk op het eigen oordeel af te gaan, en liet zich overhalen om dit moeilijk en lastig ambt te aanvaarden, dat God hem in staat moge stellen, onder zijn goedkeuring en met zijn hulp te bekleeden. De wijze, waarop hij er toe gekomen is, geeft hem de overtuiging, dat het zoo de wil is van God, en daarom durft hij ook in het vervolg op hem vertrouwen. Daarbij roept hij de voorlichting en den steun van al zijne hoorders in. Vooral ten behoeve der studenten heeft hij dit onderwerp gekozen, opdat zij daardoor worden opgewekt, zich met ijver op hunne studiën toe te leggen. Als hij dat doel bereikt, zal hij met Socrates van oordeel zijn, dat hij reeds aanstonds met vrucht is werkzaam geweest. Want deze wijste der heidenen placht te zeggen, dat hij zijn plicht als leeraar had volbracht, wanneer hij aan den geest zijner hoorders een stoot had gegeven en hen bezield had van een vurige begeerte om te leeren. Hij zeide dit niet zonder reden. Voor hem, die wil, is niets moeilijk, vooral niet, wanneer God de duidelijkste openbaring zijner verborgenheden heeft beloofd aan hen, die zijn wet overdenken dag en nacht (Ps. 1 : 2). In die mate wordt deze belofte van God vervuld, dat wij omtrent die zaken, die de

bevatting van den menschelijken geest ver overtreffen, het woord van Isocrates tot het onze mogen maken: „Als gij begeerig zijt naar onderricht, zult gij vele dingen leeren".

In dit begin staat niet alleen de smaakvolle redenaar, die zijne hoorders weet te boeien, maar ook de onbekrompen geleerde voor ons, die zich zoowel van een aanhaling uit heidensche schrijvers als van een Psalmwoord bedient. Hij verontschuldigt zich niet over het onderwerp zijner redevoering bij de professoren in de rechten, de geneeskunde, de wijsbegeerte en de letterkunde. Met alle achting voor deze verschillende wetenschappen, komt toch de „voorzittersstoel" toe aan die wetenschap, die door hem wordt behandeld. Toen kon hij dat met volle recht zeggen, omdat de Leidsche hoogeschool vooral met het oog op de theologie was gesticht.

Verder deelt hij mee, dat hij die eenvoudige soort van redeneerkunde zal gebruiken, die, volgens Euripides, vooral aan de waarheid eigen is. De theologie behoeft geen opsiering; zij is tevreden met onderwezen te worden. Maar wat verstaat hij onder theologie? Niet eenvoudig kennis van God, maar een redeneeren over God, volgens Titus I: 1, „de waarheid, die naar de godsvrucht is," of ook, naar 1 Tim. II: 10, „de godsvrucht belijden." Toch meenen wij, de bedoeling van den spreker het best uit te drukken, wanneer wij haar aldus omschrijven: de *wetenschap omtrent God* [1]). Hij verdeelt zijn onderwerp in vier deelen: het

---

[1]) Later, in zijne private disputatiën, noemde hij de theologie: de leer of de wetenschap der waarheid in verband met de vroomheid, door God aan den mensch geopenbaard, opdat hij God en het goddelijke zou kennen, in hem gelooven en uit geloof hem liefde, vrees, eer, vereering en gehoorzaamheid zou wijden, en wederkeerig, door gemeenschap met hem, van hem het geluk zou verwachten en verkrijgen tot zijn verheerlijking (Opp. p. 269).

voorwerp, de oorsprong, het doel en de zekerheid der theologie. Het tweede en derde deel worden in de tweede redevoering behandeld. Het valt aanstonds in het oog, dat het voorwerp en de oorsprong (auctor) der theologie een zelfde persoon is, namelijk God. Het spreekt echter van zelf, dat de redenaar daarmee een verschillende bedoeling heeft. In de eerste redevoering handelt hij alleen over Gods wezen en eigenschappen; in de tweede over de wijze, waarop hij zich heeft geopenbaard, waarin op een heldere wijze het wettisch standpunt van Israëls Godskennis tegenover de openbaring in Christus wordt in het licht gesteld. Alles wordt toegelicht en gestaafd met ontelbare uitspraken uit O. en N. Testament, waarin wij den leerling van Ramus herkennen.

Het doel der theologie is ook weer God, maar nu de gemeenschap met hem, waarvan het einddoel is: God alles in allen. De laatste redevoering, over de zekerheid der theologie, is even rijk van stof als de voorgaande. Wij moeten deze redevoeringen natuurlijk beoordeelen naar den tijd, waarin zij werden uitgesproken, en naar de hoogte der toenmalige theologische wetenschap [1]). Dan zal niemand ontkennen, dat wij hier een uitnemend theoloog voor ons zien, een man, doorkneed in de wetenschap, welke hij geroepen was te onderwijzen. En wat nog meer is, een

---

[1]) Zonderlinge redeneeringen treffen wij hier soms aan, vooral van een man, die in zijn studententijd ook aan sterrenkunde had gedaan. Bij voorbeeld deze: Gods wil openbaart zich in de natuur; maar er is een hoogere wil, die den eerste te niet doet. De beweging der zon is noodig uit den aard van dat hemellicht. Maar het is noodiger, dat de Israelieten hunne vijanden overwinnen. Daarom staat de zon op bevel van Jozua stil. Het is noodig, dat de zon zich beweegt van het Oosten naar het Westen. Maar het is noodiger, dat Hiskia de verzekering ontvangt der verlenging van zijn leven. Daarom gaat de zon tien graden achteruit!

vroom man zien wij hier voor ons, een Christen in den echten zin van het woord, en wij verbazen ons, dat deze man door zoovelen in vroeger en later tijd, door mannen van naam, voor een der ergste ketters is uitgekreten.

In denzelfden geest als deze redevoeringen gaf Arminius zijn onderwijs aan de studenten. Spoedig merkte hij, dat zij zich verdiepten in allerlei spitsvondigheden ten koste van hun kennis der H. Schrift. In overleg met zijne ambtgenooten [1]) trachtte hij daarin verbetering te brengen. „Het was zijn streven," zegt Bertius, „dat zij in de eerste plaats den Bijbel zouden raadplegen, om den godsdienst te leeren kennen, en wel dien godsdienst, die niet in ijdele bespiegelingen en haarkloverijen bestaat, maar dien, waarvan de vrucht liefde is, die de waarheid naar de godsvrucht zoekt, waardoor jonge menschen leeren, de lusten des vleesches te vlieden en de besmettingen der wereld te vermijden, in één woord, al datgene te doen en te dulden, waardoor een Christen zich onderscheidt van een heiden. Telkens prentte hij hun de woorden van den Zaligmaker in: „Indien uwe gerechtigheid niet overvloediger is dan die der Schriftgeleerden en Farizeërs, gij zult in het koninkrijk der hemelen niet ingaan." [2])

Het was in dien tijd de gewoonte, dat door de hoogleeraren en studenten stellingen werden verdedigd, die

---

1) »In overleg met zijne ambtgenooten." Men houde dit in gedachte, omdat hij later beschuldigd werd van aanmatiging, alsof hij het onderwijs van Gomarus veroordeeld had.

2) Bandart weet te verhalen, dat hij gewoon was met weinig eerbied te spreken van de schriften van Kalvijn, Zanchius, Beza en andere doctoren, die in groote achting zijn bij de leeraren der Gereformeerde kerken, en daarentegen de argumenten of uitvluchten te prijzen, die de Jezuieten, Socinianen en andere vijanden der kerk Gods gebruiken. Dat hij ook aan zijne studenten de boeken van Castalio, den Jezuiet Suarez, Dirk Coornhert en andere dergelijke heeft aangeprezen. (Memoriën, bl. 5). Hetzelfde werd ook door Gomarus beweerd. Wat er van aan is, leeren ons zijne brieven.

door anderen bestreden werden. Sommige van die disputatiën hadden plaats in het openbaar, andere in besloten kring. De geschiedenis van Voetius te Utrecht is er vol van. Wel werden daardoor de jongelieden in het disputeeren geoefend en werd hun vernuft er door gescherpt, maar het gaf ook aanleiding tot die onzalige twisten, waarvan onverdraagzaamheid en verdeeldheid de onvermijdelijke gevolgen waren. Reeds in ditzelfde jaar werd Arminius geroepen om als Voorzitter op te treden in een openbaar dispuut van twee studenten, Corranus en Jacchaeus. Corranus zou handelen over de rechtvaardiging en Jacchaeus over de erfzonde. Hoewel in die stellingen eenige denkbeelden waren vervat, waarmee Arminius niet geheel instemde, toch zag hij er geen bezwaar in, daar hij wist, dat dit meermalen, ook onder Gomarus, was voorgekomen. Den 28sten October had het dispuut plaats, tot genoegen van beide partijen.

Al had hij het in den beginne druk [1]) met zijne nieuwe bezigheden, toch bleef er nog tijd voor briefwisseling over, en wel van diepzinnigen aard. In November schrijft hij aan Wttenbogaert [2]), in antwoord op zijn verzoek, over het afbeelden van Gods wezen, en in December [3]) over de kwestie, of Christus in de lenden van Adam door zonde besmet was, een treurig voorbeeld, met welke ijdele vraagstukken geleerde mannen zich in die dagen het hoofd plachten te breken. Aan het slot van den brief vraagt hij weer om een geneesmiddel voor de borsten zijner vrouw,

---

1) In den eersten tijd, schijnt hij ook nog, evenals Gomarus en Kuchlinus, den predikdienst te hebben waargenomen. Zie P. J. Wijminga, *Festus Hommius*. Akad. proefschrift, bl. 26, noot 4.

2) *Epp. eccl.* 65, 22 Nov. 1603.

3) *Epp. eccl.* 66, 21 Dec. 1603.

daar het vroegere, haar door de vrouw van Wttenbogaert verstrekt, niet meer baat.

De eerste maanden van zijn professoraat gingen rustig voorbij. Hij won langzamerhand het vertrouwen der studenten. Zij zullen het hebben gemerkt, dat hij hun een ander voedsel gaf dan zij tot nog toe gewoon waren te ontvangen; dat de kennis van den Bijbel, waartoe Arminius hen inleidde, meer vrucht droeg voor hun hoofd en hart dan de fijne onderscheidingen der Aristotelische filosofie. Maar de roep, die van hem uitging, de ijver, waarmee zijne lessen werden bezocht, wekte de jaloerschheid zijner ambtgenooten. Ook waren sommige predikanten, die hem vroeger van onrechtzinnigheid hadden beschuldigd, er ook thans op uit om hem aan de hoogeschool in verdenking te brengen. In het volgend jaar kwamen de gevolgen dier verdachtmaking reeds aan het licht.

Aanvankelijk had Arminius zich bepaald tot de verklaring van eenige plaatsen in het O. Testament. Maar in 1604 ging hij ertoe over om in het openbaar ook gedeelten van het N. Testament te behandelen. Gomarus, reeds minder gunstig jegens hem gestemd, kon dit niet onopgemerkt laten voorbijgaan. Hij had den titel van *Professor primarius* kort vóór Arminius' komst ontvangen en beweerde, dat daaraan het uitsluitend recht verbonden was om het N. Testament te onderwijzen. Toen hij nu kort daarop Arminius ontmoette, voegde hij hem op knorrigen toon toe: „Gij maakt inbreuk op mijn professoraat," of, zooals Limborch het eigenaardig uitdrukt: „Gij hebt uwe zeis in mijn koren geslagen." „Ik denk er niet aan," gaf Arminius ten antwoord, „mij iets, zelfs het minste niet, toe te eigenen, wat mij niet toekomt; maar de Curatoren hebben mij volle vrijheid gegeven om zoowel uit het N. als uit het O. Testament

te kiezen, wat ik voor mijne lessen noodig acht, als ik maar zorg niet hetzelfde te behandelen als gij." Hiermee liep het af. Maar de goede en gewenschte verstandhouding tusschen beide hoogleeraren was bedorven. Het zou nog wel erger worden.

In de openbare disputen kwam de geheele dogmatiek achtereenvolgens aan de orde. En zoo gebeurde het, dat, volgens den rooster, door Gomarus met Arminius vastgesteld, den 7den Februari 1604 aan dezen de taak verviel om in een openbaar dispuut het leerstuk der *Voorbeschikking* te behandelen, waarbij de student Bastingius respondent was. Hij aarzelde niet om bij die ongezochte gelegenheid voor zijn gevoelen uit te komen, vooral daar hij tevoren aan de Curatoren had meegedeeld, dat hij daarover anders dacht dan Kalvijn en Beza. Hij maakte alzoo deze stelling openbaar:[1])

„De Praedestinatie is een decreet des welbehagens van God in Christus, waardoor God bij zichzelven van eeuwigheid besloten heeft, die geloovigen, die hij voorgenomen heeft met het geloof te begiftigen, te rechtvaardigen, aan te nemen tot kinderen en met het eeuwige leven te beschenken tot prijs zijner goddelijke genade. Item: De verwerping of reprobatie is een besluit des toorns of van den strengen wil Gods, waardoor God van eeuwigheid voorgenomen heeft, de ongeloovigen, die door hun schuld en het rechtvaardig oordeel Gods niet gelooven zullen, als gesteld buiten de gemeenschap van Christus, te verwijzen tot den eeuwigen dood, om zijn toorn en mogendheid te verhoogen."[2])

---

[1]) Wttenbogaert, *Kerkhistorie*, bl. 323.

[2]) Helmichius schrijft er over aan Cornelisz (*W. d. M. V.* S. III, dl. IV, bl. 200): »Mij mishaagt de nieuwigheid; ik vrees, dat onze vrees niet ijdel zal bevonden

Arminius herinnerde, dat deze zijn opvatting ook door prof. Sohnius te Heidelberg en andere leeraren der Hervormde kerk was verkondigd en dat zij niet in strijd was met de Confessie. Hij wachtte zich zorgvuldig, Kalvijn en Beza met name te noemen of te bestrijden, hopende daardoor zoo min mogelijk aanstoot te geven. Ook zeide hij geen woord ten nadeele van hen, die er anders over dachten, om alzoo elke aanleiding tot verdeeldheid te vermijden [1]). Er waren dan ook velen onder zijne hoorders, die zijn verdediging roemden, vooral zijn nederigheid en zijn vermijden van al wat eenigszins naar hatelijkheid tegenover andersdenkenden zweemde. In denzelfden verdraagzamen geest behandelde hij ook eenige maanden later, den 29sten Mei, eenige stellingen over de kerk en de zonde der eerste menschen [2]). Gomarus en Trelcatius waren hierbij tegenwoordig. En al mochten deze er anders over denken, zoo verzuimde Arminius niet de noodzakelijkheid der eerste zonde te bestrijden. Hij verdedigde o.a. deze stelling, dat „er buiten God, geen volstrekte noodzakelijkheid in de dingen is, zelfs niet dat het vuur brandt, maar alle noodzakelijkheid in de dingen of gebeurtenissen niets anders is dan het verband tusschen oorzaak en gevolg." Daarbij verzocht hij zijne hoorders, ernstig over de gronden, door hem voor zijn opvatting aangevoerd, na te denken, terwijl hij bereid was (hetgeen hij aan elke publieke en private disputatie toevoegde) zijn overtuiging voor een betere te te verwisselen.

Zulk een uitspraak, in ons oog het kenmerk van den

---

worden. Doet hij in andere punten ook zoo, dan zal hij zijne beloften, aan ons in Colloquio gedaan, niet nakomen, namelijk, van niet singuliers te drijven publice, maar met zijne collega's te confereeren."

1) Deze verhandeling is in zijne uitgegeven werken opgenomen.

2) Door Bertius na Arminius' dood uitgegeven.

echten wetenschappelijken man, moest aan de Kalvinisten, die muurvast stonden in hun overtuiging, wel als de treurigste onzekerheid en wankelmoedigheid in de ooren klinken en aanleiding geven tot de klacht van Helmichius: „Wij zijn bekommerd in de zaak en vreezen beginselen van contentie." [1])

Den 29sten April had het toelatingsexamen plaats van een student, die later veel van zich zou doen spreken, niemand minder dan den 15 jarigen Gijsbertus Voetius. Als tijdelijk plaatsvervanger van prof. Murdesonius, nam ook Arminius aan dat examen deel. Hij ondervroeg hem over de beginselen der logica en dialectica, en gaf hem gelegenheid te doen blijken, dat hij bekend was met de twaalf artikelen des geloofs, de tien geboden, het Onze Vader en eenige gedeelten van den Heidelbergschen Catechismus. Zonder eenig bezwaar werd de jonge Voet, „wel klein van statuur, maar in het examen kloek bevonden", in het Statencollege opgenomen [2]).

Den 15den Juli 1604 schrijft hij aan Wttenbogaert een langen brief [3]), die dikwijls is afgebroken. Zijn zoontje is ziek; hij had een arm gebroken, maar begint gelukkig te herstellen. Hijzelf gevoelt zich ook niet wel, drukking op de hersenen beneemt hem de noodige opgewektheid. Als hij zijn vriend mocht wederzien, zou het wel beter worden. Maar hij is nog altijd bij den prins in het leger. Lubbertus, hoogleeraar te Franeker, heeft aan Gomarus geschreven, dat hij bezig is de rechtvaardigmaking tegenover de Roomschen en de rechtvaardigheid Gods tegenover Socinus te

---

1) *W. d. M. V.* S. III, dl. IV, bl 227.
2) Dr. A. C. Duker, *Gijsbertus Voetius*, I, bl. 40.
3) *Epp. eccl.* 69.

verdedigen, en hij heeft Gomarus en Trelcatius verzocht, daarover het gevoelen van Arminius te vragen. Maar deze heeft aan Gomarus gezegd, dat hij dit onderwerp nog niet genoeg overdacht had om er een oordeel over te vellen. Ondanks het aanhouden van Lubbertus is hij daarbij gebleven. (Lubbertus kennende, [1]) zal Arminius begrepen hebben, dat het een slimme poging van dezen ketterjager was, om hem te verlokken, met zijn afwijkende opvatting voor den dag te komen. Te Amsterdam heeft hij een gesprek met Plancius en Helmichius gehad, waarover hij in een vorigen brief [2]) heeft geschreven. Helmichius was evenmin (als Plancius) te voldoen, „daar beiden van een geheel ander standpunt uitgaan." Wat te Amsterdam over de praedestinatie geleerd wordt, ergert velen, wordt door weinigen begrepen, door de meesten verworpen; geen wonder, daar de geleerden zelven, wat zij zeggen, nauwelijks begrijpen en vreezen, dat men het gelooven zal, daar het naar hun eigen zeggen, zoozeer in strijd is met het gezond verstand en het woord Gods. „Dit laatste weet ik," zegt Arminius, „en houd niet op, het bij gelegenheid hoe langer zoo meer aan te toonen." Dan handelt hij over de Apostolische geloofsbelijdenis en over de vraag, of iemand zijn leven kan verkorten, als de dag van zijn dood bepaald is, over den vrijen wil en wat daarmee samenhangt.

Een nog veel langeren brief zendt hij den 30sten Juli aan zijn vriend [3]). Zijn zoontje is nog niet beter, en intusschen heeft de dienstbode de pest gekregen; maar gelukkig is zij tijdig uit huis verwijderd, om de besmetting

---

1) Zie over Lubbertus Dr. J. Reitsma, *Honderd jaren uit de geschiedenis der Hervormde Kerk in Friesland* (1870), bl. 222 vv.

2) Deze brief is ons niet bewaard.

3) *Epp. eccl.* 70, 3 Kal. Aug. 1604.

der kinderen te voorkomen. Verder handelt hij over een brief van de synode aan Piscator, hoogleeraar te Herborn, en over diens antwoord aangaande het toerekenen der gerechtigheid van Christus aan den geloovige. Over hetzelfde onderwerp handelt een briefwisseling tusschen Johannes à Munster en Alexius, en een verhandeling van den Heidelbergschen hoogleeraar Paraeus. Van meer belang is voor ons, wat hij ten slotte schrijft: „Wij hebben dezer dagen ook gedisputeerd over de zonde onzer eerste ouders. Ik heb zelf de theses gesteld, zooals gij gemakkelijk uit den stijl en de orde zult merken. Hierbij heb ik vrijheid gebruikt, maar nog meer bij de disputatie zelve; want in de tegenwoordigheid van Gomarus en Trelcatius heb ik openlijk de noodzakelijkheid der zonde bestreden en de mogelijkheid verdedigd [1]). Ik wilde, dat gij er bij waart geweest. Toch is er niets tusschen mij en Gomarus voorgevallen. Verlangt hij echter een onderhoud, dan zal ik de gematigdheid in acht nemen. Hij is thans bezig met de verklaring van Rom. IX. Hij belooft, alle gevoelens over de praedestinatie te zullen verzamelen, ze een voor een te onderzoeken en te beoordeelen, en het zijne er bij te voegen en te bewijzen. Ik wacht, wat er van komen zal, en zal het pogen te zien en te lezen. Ook mompelen eenige studenten van iets, dat hij daarover uitgeven wil, maar ik kan niet denken, dat het onwederlegbaar zal zijn. Mocht het echter zoo zijn, dan zal ik mij gaarne bij zijn

---

[1]) Den 6den Augustus schrijft Helmichius aan Cornelisz: »Ons komt een gerucht voor, dat Arminius zich zoo verre bloot geeft, dat hij in materia Praedestinatie openlijk tegen Gomarus leert, zijne argumenten ex professo refuteerende. Hoeveel daarvan aan is, weet ik niet; altijd eenige studenten, die van daar komen, geven dit voor. Indien zulks waarheid is, het zou een kwade consequentie wekken, en daar dient op gelet; want wij weten wel, hoe schadelijke zaak het wezen zou, indien daar in de Universiteit begon een scheuring te komen; de kerken moesten dan opwaken."

gevoelen neerleggen en het mijne terugnemen. Ik zend u een exemplaar van de theses. Verschoon het slechte schrift; het is onder allerlei bezigheden geschreven. De dienstmaagd wordt beter, reeds twaalf dagen is zij ziek. Ons spaart God intusschen" enz.

In Augustus hebben wij weer twee brieven [1]). Wttenbogaert had hem gevraagd, wat hij dacht over de noodzakelijkheid van het Christelijk geloof, terwijl zulk een groot gedeelte van het menschdom Christus niet kent. Een zeer moeilijk vraagstuk; toch wil hij trachten het te beantwoorden; wat minder juist gezegd is, verschoone hij. Dan wijst hij op de wet der natuur, die aan alle menschen bekend is; op het geweten, als den wil van God. „Maar toch blijkt uit de Schrift, dat het Christelijk geloof noodig is om zalig te worden. Er zijn wel, die meenen, dat God bij machte is, ook buiten de historische kennis van Christus de zaligheid te vergunnen. Christus, zeggen zij, is de kracht Gods en de wijsheid Gods; wie dus de kracht Gods en de wijsheid Gods kent, kent ook Christus. Zij, die ware wijsheid, goedheid en macht liefhebben, buiten historische kennis, zouden zij rampzaliger zijn, dan zij, die de historische kennis hebben en de liefde Gods onmogelijk achten en geneigd zijn God en hun naaste te haten?" Arminius wil niet beslissen, maar het volgende opmerken. „Het zou onbillijk zijn, geloof in Christus te eischen van hen, die nooit van hem hebben gehoord. Maar indien menschen zonder geloof de zaligheid verwerven konden, zou het even ongerijmd zijn, het een groote weldaad te noemen, dat Christus ons gepredikt wordt, als de ongeloovigen met een zware straf te bedreigen. Na verschillende pogingen

---

1) *Epp. eccl.* 71 en 72, 17 en 29 Aug. 1604.

om de moeilijkheid op te lossen, komt hij tot het volgende besluit. Alle menschen, die tot de jaren van onderscheid zijn gekomen, moeten en kunnen de bewustheid van hunne zonden hebben. Zij kunnen de noodzakelijkheid inzien van Gods barmhartigheid tot het verkrijgen der zaligheid. Zij kunnen hunne zonden betreuren en Gods barmhartigheid inroepen. God wil hun te hulp komen. Maar het geloof in een middelaar is daartoe noodig. God is bereid, hun het woord des geloofs te doen toekomen. Wie hunne zonden niet betreuren, worden in hun toestand gelaten. De wet is de opvoeder tot Christus. De H. geest werkt met de wet mede, om den mensch tot Christus te brengen.

Of Wttenbogaert met dit antwoord tevreden is geweest, kunnen wij niet beoordeelen. Naar ons inzien is de moeilijkheid niet opgelost. Maar uit dit schrijven blijkt opnieuw, hoe de briefwisseling der beide vrienden strekte om hun nadenken over de moeilijkste theologische vraagstukken te scherpen.

Nog voegt Arminius erbij, dat Helmichius dezer dagen bij hem kwam [1]) en met hem handelde over de noodzakelijkheid en mogelijkheid (van het zondigen der eerste menschen), waarover Arminius in een dispuut had gehandeld en het laatste had verdedigd. Helmichius hield vol, dat vele dingen in verschillend opzicht mogelijk en noodzakelijk zijn. Dit laatste werd door Arminius ontkend. Helmichius beriep zich op de woorden: „dat het woord Gods vaststaat, dat het niet ijdel gemaakt kan worden, dat de raad Gods vervuld wordt" enz., waaruit zou volgen, dat wat God besloten heeft, noodzakelijk moet geschieden. Deze gevolgtrekking werd door Arminius ontkend, daar het besluit

[1]) Zijn gedurig overkomen naar Leiden maakt den indruk, dat hij zoowat voor dwarskijker speelde.

van God kon gezegd worden vast te staan, indien gebeurde wat hij besloten had, hoewel het niet noodzakelijk gebeurde. Helmichius gaf nu toe, dat het gevoelen, door Arminius voorgestaan, het fondament des geloofs niet omverwierp en niet kettersch genoemd kon worden. Het is er zoo ver van daan, zeide Arminius, dat deze meening dien zwarten naam zou verdienen, dat niets den roem van God zoozeer verhoogt. Hij was er zoo van overtuigd, alsof alle Christenen verzekerden, „dat er niets noodzakelijk is buiten God, en dat hij niet alleen de mogelijke dingen vooruit weet, maar ook zijne besluiten door mogelijke uitkomsten en vrije oorzaken volbrengt." Na nog lang over en weer gesproken te hebben, nam Helmichius vriendschappelijk afscheid. Verder lezen wij nog in genoemden brief, dat Trelcatius, de collega van Arminius, zijn *Theologie*[1]) heeft uitgegeven, waarover hij nader zal schrijven. „Ik weet," zegt Arminius, „dat deze overijlde uitgave niet behaagd heeft aan wie hij het boek heeft opgedragen (de Curatoren). Maar houd dit voor u. Het is, voorwaar, een zaak van te veel belang om zoo kort en vluchtig behandeld te worden. Mijn dienstmaagd wordt beter. De arm van mijn zoontje komt, hopen wij, terecht. Donderdag vernamen wij, dat hij weer in het lid is gezet. God geve, dat het zoo voortga. Wij intusschen zijn welvarend, te midden van vele sterfgevallen" enz.

Den 29sten Augustus schrijft hij aan Wttenbogaert over zijn verhouding tot de collegas. Van een ongunstige gezindheid heeft hij tot nog toe niets gemerkt of gehoord. Doch het gebeurt meestal, dat wij van de dingen, die ons aangaan, zelven het minst vernemen. Maar hij is er niet

---

[1]) De titel luidde: »*Scholastica et methodica locorum communium S. Theologiae institutio.*

bezorgd voor, als hijzelf maar niets onbillijks en onwaardigs doet. Zij zullen, meent hij, wel zorgen, dat zij niets doen, wat den vrede zou kunnen verstoren. En mochten zij het doen, dan zal hij zich verdedigen. Hij legt er zich op toe, hetgeen waar is met verstand en bescheidenheid voor te dragen, altoos bereid voor hetgeen meer waar is te wijken. „En dat zeg ik in het openbaar en in besloten kring. Maar velen schijnen niet te willen weten wat zij niet wisten, niet te willen veranderen wat zij eenmaal hebben verkondigd, of het vast te houden tegen beter weten in. Wat ik met Helmichius beredeneerde over de noodzakelijkheid en mogelijkheid, kon hij uit de oudere en nieuwere scholastieken weten, indien zij althans van zooveel belang waren, dat de onzen ze wilden lezen."

Dan schrijft hij, op Wttenbogaerts verzoek, over het onderscheid tusschen noodzakelijkheid en onfeilbaarheid, waarbij hij Helmichius en de zijnen van een hoofdketterij beschuldigt, omdat zij de zonde aan God toeschrijven en den mensch de vrijheid ontnemen; maar hij is het met Wiggerts eens, die gezegd had, als God de zonde heeft besloten en noodzakelijk gemaakt, dat er dan geen toekomend oordeel is. Want dat oordeel moet rechtvaardig zijn, en kan het in dit geval niet zijn. Doch niet alleen Wiggerts, alle kerkvaders en scholastieken denken er zoo over. Daarom bestrijden zij dat gevoelen van Helmichius als het toppunt van ketterij. Arminius heeft aan Helmichius een conferentie voorgesteld over alle artikelen van den Christelijken godsdienst en de geheele Christelijke theologie. Maar laten zij oppassen, als zij wijs zijn.

Tegenover dit zelfvertrouwen staat weer een uitspraak als deze: zekere Faelix, waarschijnlijk een uitgever, had gemeend, dat hij iets in het licht zou zenden, zeker meer

een vrome wensch dan wetenschap. Arminius denkt er wel eens over; maar hij weet van vele dingen zoo weinig, dat hij ze niet publiek durft maken; niet uit vrees voor de kritiek, die thans heel vrij en gansch niet malsch is, maar uit vrees, dat de zaak, waarover hij zou moeten handelen, hem niet helder genoeg is. Een leerboek uitgeven, kan hij niet; want dat is het moeilijkst van alle. Trelcatius heeft het gedurfd, maar zal er misschien berouw van hebben, als hij inziet, hoevele dingen minder goed en minder juist door hem gezegd zijn, wat hij zonder twijfel zal inzien, als hij de Schrift nauwkeuriger leest en overdenkt.

Een eigenaardig briefje aan prof. Drusius te Franeker [1]) voegen wij nog hierbij. Eenige studenten van Arminius wilden een bezoek aan Franeker brengen om de lessen van Drusius bij te wonen. Het zijn brave jongens, en Arminius is er niet tegen; daarom beveelt hij ze aan. Hij hoort, dat er bij hem erg gedisputeerd wordt over de namen Jehova en Elohim, zoodat er Jehovisten en Elohisten zijn. Het kan Drusius niet aangenaam zijn; daarom moet hij tusschen beiden komen; er is toch al genoeg verdeeldheid in de kerk. Laten wij moeite doen om ze te verminderen. Over zijn familie loopen minder blijde geruchten; maar wat het is, weet hij niet. Het schijnt zoo iets van verdeeldheid te zijn. Arminius wil er meer van weten, tenzij het niet voor mededeeling vatbaar is, om te helpen en te troosten [2]).

Wij keeren naar Leiden terug. Daar was inmiddels een

---

1) *Epp. eccl.* 73, 11 Sept. 1604.

2) Het was, helaas! niet voor mededeeling vatbaar. In het huis van Drusius schijnt het niet altijd eerbaar te zijn toegegaan. Scaliger schreef over hem, toen hij nog te Leiden was: *Drusius est de mauvaise renommée, car il paillarde et sa fille aussi; son logis est un bordel.*" (Sepp. *Godgel. Ond.* I. bl. 134).

hevige storm aan het opkomen. Gomarus kon het niet verkroppen, dat Arminius met zoo gunstig gevolg over de Praedestinatie gedisputeerd had, en besloot, „hetzij uit eigen beweging, hetzij op aanstoken van anderen" [1]), buiten de orde en buiten zijn beurt, datzelfde onderwerp in het openbaar te behandelen. Tegelijk gingen er in Leiden geruchten rond, dat hij met Arminius in het strijdperk zou treden. Den 31sten October had het dispuut plaats. Er zal wel een talrijk publiek zijn opgekomen om dit gevecht tusschen twee professsoren bij te wonen. Gomarus begon in een scherpe inleiding en met een geanimeerd gelaat, de reden te vertellen, die hem genoopt had, dit dispuut buiten de orde te houden. Hij bracht daarbij velerlei in het midden, dat blijkbaar diende om Arminius de les te lezen. Deze liet het over zich heen gaan. De stelling door hem verdedigd, kwam op het volgende neer [2]): „Dat het voorwerp der Praedestinatie schepselen zijn (die Gomarus noemde: rationabiles, servabiles, damnabiles, creabiles, reparabiles). Dat God uit deze schepselen naar zijn vrijen wil en welbehagen eenigen had voorbeschikt tot het eeuwig leven en tot de wegen of middelen om hen tot de zaligheid te brengen. Daarentegen, dat God anderen had voorbeschikt tot den eeuwigen dood, mitsgaders tot de wegen of middelen, die derwaarts leiden, namelijk de schepping in een rechten staat, de toelating van 'smenschen val in de zonde, het verliezen van de oorspronkelijke gerechtigheid en het laten van den mensch in zulk een ellendigen toestand, om daardoor zijn vrijmacht, zijn toorn, zijn macht over de zondaren en zijn genade jegens de uitverkorenen

1) Wttenbogaert, *Kerkhistorie*, bl. 323.
2) Wttenbogaert, *Kerkhistorie*, bl. 323,4.

te openbaren." In zijn verklaring van deze stelling zeide hij o.a.: „dat het Evangelie niet eenvoudig een openbaring van de Praedestinatie genoemd kon worden," „dat Castellio, Koornhert en de Lutherschen zonder nadenken en ten onrechte de Hervormde kerken hadden verweten (maar vooral aan Kalvijn en Beza, die zich zoo verdienstelijk hadden gemaakt jegens de Kerk en de waarheid tegenover de Pelagianen), dat deze leer God tot de oorzaak der zonde maakte." Arminius hoorde dit alles stilzwijgend aan. Maar dat hem deze openlijke aanval van zijn collega diep gegriefd had en zelfs zijn teer gestel had aangegrepen, blijkt uit den brief, dien hij den volgenden dag aan Wttenbogaert schreef.

Hij was ziek, had den dokter laten komen en zou de gansche week thuis blijven. Gomarus zou hij daarom verzoeken bij hem te komen, hoewel hij eigenlijk tot hem moest gaan. „Intusschen ben ik goedsmoeds, ja bijzonder, zoowel op uw aandringen, als op bevel van Hem, die boven ons is. Ik weet, en mijn geweten is getuige, dat ik niets gezegd noch gedaan heb, dat Gomarus reden kan geven zich beleedigd te gevoelen. Ik zal ook gemakkelijk met hem verzoend kunnen worden, hoewel zijn gedrag zeer ergerlijk was; ja, ik zal ook zelfs met hem van Amsterdam (Plancius of Helmichius) verzoend worden, mits hij zich voortaan doodstil houdt. Ik mag niemand haten of toornig op hem blijven, hoe billijk het ook zij. Ik heb dat geleerd door het woord, den geest en het voorbeeld van dien God, die ons in de Schrift beschreven staat. Ik wenschte, van hem te leeren, niet door iets gegriefd te worden, dan om hetgeen mij als een werkelijke fout kan worden aangerekend. Het is geen deel van mijn plicht, verantwoordelijk te zijn voor hetgeen een ander zegt of doet; en ik zou

al heel dwaas zijn, indien ik iemand zulk een macht op mij liet uitoefenen, dat hij mij naar welgevallen kon verontrusten. Laat dit mij als een koperen muur omgeven: mij van geen schuld bewust te zijn. Ik zal ook voortgaan met het ijverig onderzoek der waarheid, waarmee ik begonnen ben, en bij die studie zal ik, met Gods hulp, sterven, al ware ik veroordeeld, daarvoor den haat der gansche wereld te ondervinden. De dienstknecht is niet meer dan zijn heer. Het is niets nieuws — dat de waarheid verworpen wordt, zelfs door hen, wien dat het minst betaamt en die wenschen, dat dit niet wordt opgemerkt. Maar dat zij welvaren; en gij ook, mijn ziel, vaarwel, en wees mijner steeds gedachtig, vooral in uwe gebeden bij den Heer."

Dat hij, bij het schrijven van dezen brief, in een bijzondere plechtige stemming verkeerde, toont het opschrift: „Gratia Jesu Christi," dat wij bij andere brieven niet vinden. Een gelukkige, benijdbare stemming in zijne omstandigheden[1]). Zij zou hem sterken tegen de aanvallen, die hij nog te verduren had.

Toch zat hij niet lijdelijk bij de pakken neer, al was hij bereid te verdragen en te vergeven. Of Gomarus bij hem gekomen is, vernemen wij niet. Om te toonen, dat hij zich door zijn aanval niet verslagen achtte, stelde hij kort daarna voor zijne studenten een „Onderzoek" op van de stellingen

---

[1]) Hoe bekommerd de tegenpartij werd, vernemen wij uit een brief van Helmichius (*W. d. M. V. S.* III, dl. IV, bl. 232). Hij heeft gehoord, dat Gomarus een publieke disputatie heeft gehouden, waarin hij tegen Arminius is opgekomen, »idque acerbius quam plerique optassent, in Arminium praesentem, non nominatim, sed ita ut non obscure." »Wat zal hier eindelijk uit worden, indien 't „zoo gaan zal," roept hij uit. Hij raadt Cornelisz, te onderzoeken, of de Delftsche alumni »niet mede besmet worden, indien zij trouwens zoo verre zijn." »Vigilemus, oremus; dabit Deus remedium aliquando et consilium e re nata" (bl. 246).

van Gomarus aangaande de Praedestinatie [1]). Hij zond er Gomarus een afschrift van, met een opdracht, die aldus luidt: „Zij is zeer nuttig en noodig, die vermaning van den Apostel, waarin hij een ernstig onderzoek voorschrijft van de leerstukken der Kerk, voordat zij werden goedgekeurd en voor waar aangenomen. Want daar ook, uitgenomen de profeten, de voortreffelijkste leeraren der Kerk aan dwaling blootstaan, gebeurt het, dat zij soms verkondigen, wat zij niet door God uit zijn woord hebben geleerd, maar òf zelf met hun menschelijken geest bedacht, òf van anderen, aan wie zij te veel gezag toekennen, hebben overgenomen. Ja, ook dan kan zulks gebeuren, wanneer zij zelven de leerstukken, die zij verkondigen, regelrecht aan de Schrift meenen ontleend te hebben. Als dit nu zoo is, zult gij het niet kwalijk nemen, hooggeleerde Gomarus, als ik die stellingen, die gij onlangs over de Praedestinatie hebt opgesteld en openlijk ter disputatie hebt afgekondigd, aan de Schrift toets en, wat ik daarin mis, eerlijk en bescheiden aantoon. Plechtig en voor den Heer verklaar ik, dat ik niet uit zucht tot twisten, maar om de waarheid te onderzoeken en op te sporen, die taak onderneem, opdat de waarheid meer en meer gekend worde en in de kerk van Christus verbreid. Welk doel ik ten volle geloof, dat ook door u werd nagestreefd, toen gij die disputatie ondernaamt. Wij beoogen dus hetzelfde doel, maar verschillen misschien in de uitspraak; in welk verschil ik God, in de Schrift sprekende, zooals het behoort, laat beslissen, en met diep ontzag voor zijn majesteit, hem vergiffenis vragende, aanvaard ik mijn betoog."

1) Dit „Onderzoek" komt niet voor in de uitgave der Theologische werken van Arminius, maar werd in 1645 door Curcellaeus, den opvolger van Episcopius, in het licht gezonden, met een verhandeling van Curcellaeus, *De jure Dei in creaturas*, ter bestrijding van Mozes Amyraud.

Na deze inleiding geeft hij zijne opmerkingen over de stellingen van Gomarus en klaagt over sommigen, die de Hervormde kerk en hare eerste leeraren van godslastering verdenken. „Want," zegt hij, „iets anders is het, God opzettelijk voor een oorzaak der zonde te verklaren, dan uit onkunde iets te leeren, waaruit men terecht kan afleiden, dat God door die leer tot oorzaak der zonde wordt gemaakt. Het eerste kan aan geen enkelen leeraar der gezuiverde kerk worden te laste gelegd, en wat Castellio, Koornhert en anderen hun misschien ietwat boosaardig hebben verweten, dat komt alleen hiervandaan, dat zij uit hun leer deze hatelijke gevolgtrekking meenden te kunnen afleiden. Maar ten onrechte heeft Gomarus de Hervormde kerken met Kalvijn en Beza verbonden. Want niet altijd kan aan de Kerken verweten worden, wat enkele leeraren verkondigen, tenzij het duidelijk blijkt, dat deze leer door de Kerken goedgekeurd en in hare geloofsbelijdenissen opgenomen is. Het aanzien en de slechte bedoeling van hen, die zulk een leer bestrijden, daargelaten, moeten hunne gronden worden onderzocht. Een beroemde naam waarborgt niemand voor dwaling; de eerste Hervormers hebben zich zonder twijfel omtrent de Kerk zeer verdienstelijk gemaakt, hoewel zij al hare gebreken misschien niet genoeg hebben doorzien. Verkeerd is het, hen, die het gevoelen over de Praedestinatie, door Gomarus verdedigd, bestrijden, van Pelagianisme te beschuldigen, daar het uit de eerste kerkelijke Synoden zoo klaar als de dag blijkt, dat de leer van Pelagius ook door hen kan verworpen worden, die het volstrekt niet eens zijn met de stellingen van Gomarus."

C. Brandt voegt hierbij [1]), dat Gomarus, ten gevolge van

---

[1]) *Vita Arminii*, p. 109.

dit geschrift van Arminius, in de stellingen over het besluit Gods en de Praedestinatie, die hij later in het licht gaf, het een en ander verbeterd heeft, bijv. de zonderlinge meening, dat „de besluiten van God, God zelf zijn," en dat hij de „voorwaardelijke kennis" van God toegaf. Ook trachtte hij de ongerijmdheid van zich te weren, dat God de oorzaak der zonde van den eersten mensch, en dus van de zonde der gansche menschheid, zou zijn. Daarbij gaven zelfs de voorstanders zijner leer toe, dat hij daarmee de grenzen der Confessie een weinig te buiten ging. Dit nam niet weg, dat Arminius van alle kanten werd aangevallen en zijne tegenstanders niets verzuimden om zijn klimmenden roem te verkleinen. „Een klein sneeuwballetje," zegt Wttenbogaert ergens, „van lichte vlokjes saamgewrongen, wordt, door de sneeuw gerold, allengs een groote massa. Het gerucht vergroot, al vliegende. De persoon wordt verdacht en veroordeeld, eer hij 't weet. Verdedigt hij zich, men neemt het hem kwalijk. Rijst hieruit oneenigheid, men verwijt het hem."

Zoo was het ook hier. Er ging een gerucht rond door de straten van Leiden, dat zich verbreidde al verder en verder, en eindelijk doordrong in het gansche land, dat er groote oneenigheid was ontstaan tusschen de theologische professoren. Ieder had er den mond vol van; ieder praatte er over mee, zooals Brandt zegt, de wolkammers, de bootwerkers, de wevers en dergelijken (meest Vlamingen, waarvan Leiden vol was), en menigeen, die de klok had hooren luiden, maar niet wist, waar de klepel hing, schreef het gevoelen van Gomarus op rekening van Arminius, en omgekeerd.

„Deze disputatiën," zegt Wttenbogaert, „zijn de recht openbaar blijkende grondoorzaak geweest van alle volgende

oneenigheden, zoowel in de Kerk als daarna in den Staat." Niet zonder reden had ook Helmichius, zooals wij zagen, zich over den strijd tusschen Arminius en Gomarus bezorgd gemaakt.

Het volgend jaar, 1605, werd Arminius, volgens zijn beurt, *rector magnificus*. Maar, hoewel hij van vele kanten, èn om die waardigheid èn om zijne verdiensten en karakter, met achting werd bejegend, het vuur van den laster, eenmaal aan het branden, smeulde voort, en hij ondervond, dat velen zich van hem afkeerden. Zijne beste woorden en daden werden verdraaid en in den slechtsten zin uitgelegd. Als hij, tot staving van zijn meening omtrent het een of ander betwistbaar punt, zich beriep op bewijzen, door Roomsche, Luthersche of andere schrijvers, buiten de Kalvinisten, in het midden gebracht, dan riepen domme menschen dadelijk uit, dat hij naar het kamp van den vijand was overgeloopen. Zoo werd hem ook ten kwade geduid, dat hij opkwam tegen het gebruik van zekere „vijgeblaren-argumenten", zooals hij ze noemt, tot staving of ter verdediging van kerkelijke leerstukken. Maar hierin had hij eenvoudig het voorbeeld gevolgd van Kalvijn zelven, die een nieuwe verklaring gaf van verschillende plaatsen in het O. Testament welke dikwijls zonder nadenken door de kerkvaders waren aangehaald, om de eeuwige godheid van Christus te bewijzen. Ook werd door velen aan Arminius verweten, dat hij zijne leerlingen enkele van zijne schriftelijke verhandelingen, die zijne meeningen over verscheiden twistvragen bevatten, had laten overschrijven. Men vergat, dat prof. Junius en anderen vroeger hetzelfde hadden gedaan.

Zoo werd aan Arminius op allerlei wijzen het leven moeilijk gemaakt. Het weerklonk in kerkeraadsvergaderingen en op de kansels van beschuldigingen tegen hem.

Men klaagde over nieuwe leeringen, door hem ingevoerd, over verandering van de leer der Hervormde kerk, over oude ketterijen, die aan een nieuwen kapstok waren opgehangen. Het werd dringend noodig geacht te zorgen, dat de Kerk geen schade leed. Onder de ijveraars voor de handhaving der ware leer behoorde de vroegere ambtgenoot van Arminius Halsbergen, die, evenals Helmichius, opzettelijk uit Amsterdam overkwam om de disputatiën van Arminius bij te wonen en daarvan dan verslag aan zijne geestverwanten te doen. Maar vooral de Leidsche predikant Festus Hommius [1]). Deze strooide allerlei ongunstige geruchten omtrent Arminius uit, die hij tegenover hem niet durfde volhouden. Zij waren ook Arminius ter oore gekomen en deze riep hem, in tegenwoordigheid van Wttenbogaert en van den Borre, ter verantwoording. Hij was met de zaak verlegen en wist zich niet anders uit de moeilijkheid te redden dan door te zeggen: „dat hij de zaak onderzoeken zou." Eenigen tijd daarna bracht hij haar in den Leidschen kerkeraad op het tapijt, drong een en andermaal op een geloofsonderzoek aan, maar de wethouders legden hem het zwijgen op [2]).

Ook Helmichius was in Januari weer naar Leiden gekomen, nu om een college van Arminius bij te wonen en daarna met hem over het gehoorde te disputeeren [3]). Hij

---

1) Behalve Hommius waien te Leiden, tijdens het professoraat van Arminius, predikanten: Adriaan van den Borre, geestverwant en vriend van Arminius, Adolf Sprankhuyzen, die in 1610 krankzinnig werd en dus niet, zooals wij elders lazen, in 1610 de zijde der Contra-Remonstranten koos; sedert 1604 Egbertus Aemylius, geestverwant van Gomarus, die in 1610 overleed, en sedert 1606 Johannes Arnoldi (Corvinus), leerling van Arminius, als proponent beroepen, wakker verdediger der eer van zijn leermeester tegenover Gomarus en Donteclock.

2) Rogge, *Wttenbogaert*, I, bl. 255.

3) Zie ook *W.d.M. V.* S. III, dl. IV, bl. 237-40.

vermaande hem bij die gelegenheid om met geene nieuwigheden voor den dag te komen en over betwiste punten zijne ambtgenooten te raadplegen. Maar die vermaningen maakten op Arminius weinig indruk, zoodat Helmichius onvoldaan naar Amsterdam terugkeerde, echter niet zonder Gomarus, Trelcatius en Kuchlinus op te wekken, een oog op hun ketterschen collega te houden. Aan hem lag het niet, wanneer de Kerk niet zuiver bleef in de leer.

In Maart is hij alweer met Arminius aan het disputeeren, nu terwijl deze in Amsterdam vertoeft. Het is hem blijkbaar te doen om den professor zijne ketterijen te ontlokken. Daartoe dringt hij er ook bij hem op aan, zijn *Synopsis* uit te geven; dan zou het blijken, of hij in alles zuiver was. Maar Arminius liet zich niet verschalken; hij wist wel, dat door zulk een uitgave het vuur der verdeeldheid in laaie vlammen zou uitbarsten. Andere middelen moesten er dus beproefd worden om de ketterijen van Arminius en de zijnen aan het licht te brengen. Men dacht over een bijeenkomst van een aantal predikanten, ten einde gezamenlijk den ketter te „wederstaan". Helmichius vond echter bedenkelijk in grooten getale te vergaderen. Hij was een man van overleg en wilde beginnen met een bijeenkomst van enkelen. Dit is dan ook na veertien dagen geschied te Delft [1]), waar Helmichius zelf, tot zijn spijt, echter niet tegenwoordig kon zijn. Ook nu bleek weer de

---

[1]) »Mij is gezegd," schrijft Helmichius, 20 April 1605, aan Cornelisz (*W. d. M. V.* S. III, dl. IV, bl, 274), »dat Adr. B. (v. d. Borre) al over twee maanden aan Fest. H.(ommius) geklaagd heeft, dat er konventikelen gehouden worden om te dilebereeren, hoe men Arminius wederstaan zal. Waaruit hij dat neemt, kan ik niet weten. Dan F. zou geantwoord hebben, dat hij daarvan niet wist, maar dat men wel konventikelen noemen mocht, als hij en Arm. en Wttenbog. samenkomen en beraadslagen, hoe zij hunne nieuwigheden invoeren zullen. Daarover Adr. heel kwaad werd."

groote moeilijkheid, „ontwijfelbare zekerheid" te verkrijgen[1]). Daar dit met Arminius zelven niet gelukte, wilde men daartoe „zekere goede getrouwe studenten" gebruiken. Deze moesten ook de preken van Van den Borre bijwonen en de privaat-colleges van Arminius, maar tevens hem uithooren, „daar hij gaarne bereid was te antwoorden,", om zoo achter zijne ware gevoelens te komen[2]). Of zulk een spionnendienst tot de zedelijke vorming der toekomstige predikanten meewerkte, daarom scheen men zich niet te bekommeren.

Arminius merkte wel, dat er onweer aan de lucht was, en werd door een schrijven van Wttenbogaert[3]) in zijn vermoeden bevestigd. Maar hij werd er niet door ontmoedigd. „God zou zijn waarheid handhaven. Tot een conferentie is hij bereid. Als zijne tegenstanders maar met hunne verdenkingen voor den dag durven komen, zal hij hun te woord staan en den laster den kop indrukken. Eigenlijk weten zij niet, waarover het verschil loopt, en als hun daarnaar gevraagd wordt, zwijgen zij. Daarmee bederven zij hun eigen zaak. Wie de hulp van Helmichius inriep, heeft een verkeerden weg ingeslagen." Ook vrouwen, twee zusters, schijnen er in het spel te zijn, en de vrouw van Helmichius matigt zich een oordeel over de leer aan. De oom van Arminius, Kuchlinus, wilde de studenten, die een beurs hadden, van de lessen van Arminius terughouden, door op hetzelfde uur, waarop Arminius college gaf, de Confessie te verklaren en alle studenten te bevelen, daarbij tegenwoordig te zijn. Maar op Arminius' verzoek, kwamen de

---

1) Het verslag van het verhandelde vindt men in de minute van een brief van Cornelisz aan Helmichius, 16 April (*W. d. M. V.* S. III, dl. IV, bl. 269-72).

2) Helmichius aan Cornelisz, *W. d. M. V.* S. III, dl. IV, bl. 270-72.

3) *Epp. eccl.* 76, 2 Mei 1605.

burgemeesters tusschenbeiden, die het hem verboden. Hij moest er mee wachten, zeiden zij, tot de vergadering der Curatoren, in Mei.

Gomarus heeft, zoo lezen wij verder, bij gelegenheid van een disputatie over de voorzienigheid Gods, zich, in antwoord op de bescheiden tegenwerpingen van Vliet, een der studenten, zeer hartstochtelijk uitgelaten, en, naar hij meende, Arminius bestreden; maar het mislukte hem, doordat hij verkeerd over de meening van Arminius was ingelicht. Deze was er bij en bewaarde zijn kalmte, zooals hij hoopt te blijven doen, om al zijn kracht te bewaren voor den tijd, wanneer het noodig zal zijn. Wttenbogaert weet niet, hoe weinig zijne tegenstanders in staat zijn om andere meeningen te bestrijden en de hunne te verdedigen. Zij beroepen zich alleen op „alle leeraren der Kerk", op „het algemeen gevoelen der Hervormde kerk." Nergens hoort hij: zoo spreekt de Heer. Binnen eenige dagen zal hij stellingen ter verdediging aankondigen over de rechtvaardigheid en de goddelijke voorzienigheid met betrekking tot het kwaad. Geheel kan hij zich daarin niet voldoen, maar zal het beproeven en vrijuit zeggen, wat hij denkt; want dat kan hij, zonder tegen de Confessie en den Catechismus op te komen. Hoe gaarne zou hij over zijn vertoog vooraf het oordeel van Wttenbogaert en van den Borre vernemen.

„Maar", zegt Arminius, „genoeg hiervan. Gaan wij over tot vroolijker onderwerpen. Heden morgen, te half zes, heeft mijn vrouw mij den negenden zoon geschonken, zeven achter elkaar. Die moet Dokter worden, indien Antonius Ansaldus gelijk heeft: „De ervaring", zegt deze, „heeft geleerd, dat de zevende zoon van een onafgebroken reeks, alleen door het aanraken met zijn hand, kliergezwellen genezen

kan. Deze gave is, door de bijzondere genade van God, ook aan de koningen van Frankrijk verleend." Maar is daartoe een onwankelbaar geloof van den vader noodig, dan vrees ik, dat die profetie aan mijn jongen niet vervuld zal worden [1]). Moeder en kind zijn wel, waarvoor ik God dank, met de bede, dat hij beiden voor mij sparen moge, waarmee gij de uwe zult vereenigen" enz. Zoo had de man, in zijne moeilijke omstandigheden, nog lust om te schertsen.

In dezen brief wordt de naam genoemd van Vliet, een leerling van Arminius, die den wrok van Gomarus ondervond. Men was namelijk begonnen ook de studenten van ketterij te verdenken en lastig te vallen. „Wij vernemen hier," schrijft Helmichius, 24 Aug. 1604, aan Cornelisz., „allengs meer, dat Arminius verscheiden dingen vast zaait in zijne lessen, die de jonge lieden vast innemen." En dan noemt hij een en ander op, over den vrijen wil, het Godsbestuur, het verband tusschen lichaam en ziel, enz. „De studenten," gaat hij voort, „verklaren zulks uit zijne lessen ordinarie te hooren. Of zij het nu al ter dege verhalen en nazeggen, weten wij niet; maar wij zijn bekommerd in de zaak en vreezen beginselen van contentie." In een brief van 9 September komt hij erop terug: „Wij hebben een student en alumnus, die verscheiden absurdas sententias ingedronken heeft, eenige ex lectionibus Arminii, eenige van elders; wij zijn er mede bekommerd, vreezende of meer studenten alzoo gecorrumpeerd worden, en wij hebben den Regent verzocht, dezen (in 't College nog zijnde) in deze stukken te onderrichten. Indien hij bekende, dezelve te hebben altemaal van Arminius, wij zouden wat meer tot der zake doen; maar hij bekent zulks niet dan van

---

1) Werkelijk is die zoon, Daniël, dokter geworden.

eenige punten. Gij zoudt ook wel doen (onder correctie) en onderzoeken ulieder alumnos ook eens, als zij thuis komen; mogelijk wat ulieden daarin vinden zoude." Dan noemt hij de stellingen op, die hem verdacht voorkwamen. „Zie eens," besluit hij, „of daarin niet de zaden van grootere dwalingen zijn; wij maken er ons zeer bekommerd over." Elders klaagt hij, „dat de jeugd zoo gretig de nieuwigheden in zich opneemt." [1])

Reeds in het begin van dit jaar had de student Janus Narsius uit Dordrecht de gevolgen van deze bezorgdheid der vijanden van Arminius ondervonden. Men begon te vreezen, dat deze jonge mannen, als zij de hoogeschool verlieten, òf om een andere hoogeschool te bezoeken, òf om in een gemeente op te treden, het zaad der ketterij naar elders zouden verspreiden. Daarom werden zij door de vrienden van Gomarus nagegaan, vooral wanneer zij bij Arminius aan huis kwamen en zijne privaatlessen bezochten. Zij werden uitgehoord [2]) en dikwijls op een ondoordacht woord beschuldigd en veroordeeld. Men begreep, nauwkeuriger bij hun examen te moeten toezien. Men wilde zelfs, dat de proponenten, behalve de onderteekening van de Confessie en den Catechismus, ook nog hun naam zouden zetten onder een verklaring, dat zij zich van den dienst ontslagen zouden achten en daarvan afstand zouden doen, als zij iets in het openbaar of in het bijzonder disputeerden of leerden tegen de leer. Vooreerst kwam het

---

[1]) Zie over een en ander *W. d. M. V.* S. III, dl. IV, bl. 226, 228, 229, 265,

[2]) Met het oog op de taktiek, om door het uithooren zijner studenten achter de meeningen van Arminius te komen, kon deze met reden verklaren, dat zij, „of ze hem toegedaan waren of tegen, nauwelijks bekwaam waren om over zulke gewichtige zaken te oordeelen, tot welker overlegging tijd, naarstigheid, een heerlijke kennis der heilige schriften en een goede conscientie vereischt werden."

echter niet tot zulk een maatregel. Maar wel werden de studenten bij hun proponentsexamen degelijk op den tand gevoeld [1]).

Zoo gebeurde het nu met genoemden Narsius, een uitnemend student, die op kosten van Amsterdam studeerde en later een niet onverdienstelijk predikant te Grave is geworden. Hij had het vorig jaar voor de predikanten van Amsterdam een zeer voldoend examen afgelegd. Maar nu begrepen deze, dat zij hem nog eens op de proef moesten stellen, en den 13den Januari 1605 legden zij hem een aantal vragen ter schriftelijke beantwoording voor, over den vrijen wil, de voorzienigheid, het besluit van God, de volharding der geloovigen, de erfzonde, de kerkelijke tucht [2]). Men kan uit deze vragen opmaken, waarop het, in de oogen der toenmalige kettermeesters, voor den aanstaanden evangeliedienaar aankwam. Hoewel nu Narsius in zijne antwoorden niets had gezegd, wat zijn leermeester ten kwade geduid kon worden, moest hij toch, om zijn vriendschap [3]) met Arminius, de ongenade zijner examinatoren ondervinden. Maar hij is, ook na den dood van Arminius, aan hem getrouw gebleven en heeft later openlijk de partij der Remonstranten gekozen [4]).

---

1) Verg. Helmichius aan Cornelisz, 20 April 1605. *W. d. M. V.* S. III, Dl. IV, bl. 273. Den 30sten April schrijft hij: „Narsius, zijnde van Kuchlinus bekeven wat hardelijk, heeft gedreigd zich te willen beklagen apud Magnific., bl. 282.

2) Door C. Brandt (p. 113—115) worden de vragen en de daarop gegeven antwoorden van den student woordelijk meegedeeld.

3) Hoe gevaarlijk de vriendschap met Arminius werd geacht, blijkt o.a. uit een brief van Helmichius, 5 April 1605. *W. d. M. V.* S. III, dl. IV, bl. 268), waarin hij verhaalt, hoe Van den Borre, op de kamer van Vliet, met dezen en Narsius op de gezondheid van Arminius heeft gedronken. „Vide levitatem istorum: quo tandem ista evadent?"

4) In de *Epp. eccl.* vindt men 4 brieven van Arminius en 3 van Wttenbogaert aan Narsius, en één van Narsius aan Fred. Sandius, waaruit men zijn werkzaamheid en lotgevallen kan leeren kennen.

Een dergelijke minder aangename bejegening ondervond nu de student Abraham Christiaan Vliet[1]), uit Voorburg, die nevens Kuchlinus ook Arminius tot leermeester had. Den 30sten April had er onder Gomarus een openbaar dispuut over de Voorzienigheid plaats, en genoemde student opponeerde, zooals dat gebruikelijk was, op een bescheiden toon. Maar hij had buiten Gomarus gerekend; want deze gaf hem niet alleen een bits antwoord, maar toonde ook in de hartstochtelijke uitdrukking van zijn gelaat, dat hij Arminius eigenlijk voor den zegsman hield. Deze liet dit, zooals hij in zijn brief zegt, over zich heen gaan. Maar toen hij merkte, dat de student daarover werd lastig gevallen, alsof hij oproer had willen stichten, gevoelde hij zich gedrongen, de eer van zijn leerling te handhaven, en gaf hem het volgende getuigschrift: „Dat Abraham Vliet in de disputatie over de Voorzienigheid, den 30[sten] April 1605 gehouden, volgens zijn beurt in het dispuutcollege, moest opponeeren, en in die oppositie de grenzen der bescheidenheid heeft in acht genomen en niets, het

1) Over hem lezen wij in de brieven van Helmichius aan Cornelisz (*W. d. M. V. S.* III, dl. IV, bl. 273): „Deze dient om u indachtig te maken, dat bij ul. scherp acht genomen moge worden op het examen des alumni Vliet. Ik heb nog versch verstaan, dat hij veel aangehaald is geweest. En zij gewennen zich nu te zeggen, als zij geperst worden (ik meen de studenten, want wij hebben 't nog deze week bevonden bij experientie aan eenigen alhier), dat zij òf zich gelaten, alsof zij weken, òf excuseeren, zij zullen zulks nog nader onderzoeken, noch tegensprekende noch toestaande. Hetwelk nu nog te dulden is in studenten, die nog studeeren in Academia, maar zou zulks gezegd worden door een, die gereed is gepromoveerd te worden, men kan wel denken, of zulks oorbaar geacht zou zijn te wagen in den dienst. Indien de persoon in examine in die Arminiaansche punten bevonden wierd besmet, of onzeker of sceptieus, en dat ul. classis goedvond hem daarover nog wat op te houden, het zou een groot exempel gestatueerd zijn voor de rest, die zou leeren wat beter voor zich zien, merkende, dat zij moeite hebben zouden om in den dienst te geraken, gelijk onze Narsius ook geproefd heeft; maar indien men het lichtelijk passeert, zoo zullen zij te meer gestijfd worden." (Zoo kweekt men huichelaars). Zie over Vliet ook bl. 268.

gehoor of zijn persoon onwaardigs heeft gezegd en dus geen billijke reden tot klagen heeft gegeven, getuig ik volgaarne. Jacobus Arminius, rector Academiae p. t., zelf oog- en oorgetuige."

Zulke voorvallen, waarbij Arminius ook van zich afsprak, konden de stemming tusschen de hoogleeraren niet verbeteren. Trouwens, het was niet enkel een kwestie tusschen Arminius en Gomarus. In diezelfde dagen waren de vrienden van den laatste druk in de weer met het beramen van middelen om Arminius voor een Provinciale of Nationale Synode te dagen. Met de uiterste omzichtigheid moest daarbij te werk worden gegaan, ten einde de handen niet te branden. Vooral was het moeilijk degelijke bewijzen te vinden, waarop een aanklacht gebouwd kon worden. Verschillende voorstellen werden daartoe overwogen. Gelukkig voor Arminius is het zoover niet gekomen. Zijn vroegtijdige dood heeft aan die beraadslagingen een eind gemaakt[1]).

Den 4den Mei hield Arminius zijn, in den brief van 2 Mei, aangekondigde disputatie over de Voorzienigheid en toonde daarin aan, hoe de goddelijke Voorzienigheid niet alleen op het begin, maar ook op den voortgang en het eind der zonde betrekking heeft. In een brief aan Hippolytus a Collibus[2]), gezant van den keurvorst van de Palts bij de Staten Generaal, schreef hij daarover later: „Ik wacht mij zorgvuldig voor twee dingen, die beide aanleiding tot misverstand en ergernis zouden kunnen geven: vooreerst, dat God niet wordt voorgesteld als de oorzaak der zonde, en ten andere, dat des menschen wil niet van zijn vrijheid

1) Een duidelijk tafereel van die beraadslagingen levert een brief van Helmichius aan Cornelisz. dd. 25 April 16:5. (*W. d. M. V.* S. III, d. IV, bl. 275—8). Zie ook den brief van Helmichius, dd. 7 Mei 1605, bl. 283.

2) *Epp. eccl.* 114, 5 April 1608.

beroofd wordt. Als iemand weet, deze twee struikelblokken te vermijden, zal hij geenerlei daad kunnen bedenken, die ik niet zeer gaarne aan Gods Voorzienigheid zou toeschrijven, mits hij de goddelijke majesteit daarbij behoorlijk in aanmerking neemt."

Aan Wttenbogaert schreef hij in die dagen twee brieven [1]). Deze is nog altijd te Bergen op Zoom, en heeft een twist met dien Amsterdammer (waarschijnlijk Helmichius) gehad over het gevaar, dat van wege de Roomsche kerk dreigt, ook over het gevaar van verandering in de leer der Hervormde kerk. „Een ijdele vrees," zegt Arminius. „Geen woordje kan hij aanvoeren, door ons tegen de Confessie en den Catechismus in het midden gebracht. Toch moet men voorzichtig zijn, hoewel rustig en krachtig in de goede zaak. Van den Borre heeft mijn vermaning niet noodig; hij zal wel binnen de palen blijven." In de volgende week zal hij met hem spreken. Wttenbogaert zal Arminius verzocht hebben, den Leidschen predikant tot kalmte en voorzichtigheid te vermanen [2]). Verder troost hij Wttenbogaert over het verlies zijner vrouw, met wie hij twintig jaren gehuwd is geweest. Het verwondert hem niet, dat hij zijn droefheid niet zoo licht kan te boven komen. Vooral wanneer hij afwezig was, kon hij alles aan haar toevertrouwen. „Al zijn wij sterk van ziel, al verliezen wij onze tegenwoordigheid van geest geen oogenblik, al zijn wij

1) *Epp. ecc.* 77, 20 Mei en 7 Juni 1605.

2) „Het schijnt," schrijft Helmichius aan Cornelisz (*W. d. M.* V. S. III, dl, IV, bl. 242, „dat zij (Arminius en Van den Borre) voorhebben, de een in de Acad., de ander in de kerk, hun mes te wetten; God, de Heer, hoop ik, zal ze beschamen. Die Ad. v. d. B. kennen, zeggen, dat hij niet inhouden kan; als blijkt, en des te beter; hij zal mogelijk den pot zelf ontdekken," (zelf het deksel van den pot nemen).

met al de hulpmiddelen toegerust, die men pleegt aan te wenden om de droefheid te lenigen, alleen de tijd is in staat, ons leed te verzachten en den rouw te doen slijten. Het is goed, dat wij de roede gevoelen, die ons kastijdt. Doch hij, die de wond slaat, weet ook te genezen." Hij zendt hem een afschrift van zijne stellingen over de Voorzienigheid, met verzoek om zijn oordeel. Sedert Kerstmis 1604 is hij niet verzocht te preken, hetgeen men ook al weer ten kwade heeft geduid, alsof hij reeds door de Kerk veroordeeld was. Met Festus Hommius en Egbertus Aemilius (sedert 1604 predikant te Leiden) heeft hij nog een appeltje te schillen. Hij zal het bedaard, maar flink doen, daar zij hem achter zijn rug belasteren en in zijn tegenwoordigheid hem haast niet durven aanzien, als waren zij van hun schuld bewust.

Na het gesprek met Festus Hommius, in tegenwoordigheid van Wttenbogaert en van den Borre, had Hommius hem vermeden en aan anderen verteld, dat hij tehuis God om licht had gebeden en dit zoo helder verkregen had, dat hij bij zijn vroegere meening volhardde. „En dat zijn nu de mannen, die de waarheid moeten opsporen!" roept Arminius uit; „alsof God zijn H. geest op een enkel gebed zoo rijkelijk verleent, dat men over zoo belangrijke zaken zonder dwalen kan oordeelen. Hij schenkt zijn geest wel, maar aan zijne uitverkorenen, als zij dag en nacht zijn majesteit daarom aanroepen. Maar als ik zulke dingen hoor, dan vertel ik, wat tusschen ons en hem is voorgevallen, en zeg, dat ik bereid ben, hem uit het woord Gods te bewijzen, dat zijn gevoelen daarmee niet te rijmen is. Ook vertel ik aan iedereen, als het te pas komt, dat ik Helmichius een mondgesprek over alle hoofdstukken van den Christelijken godsdienst heb aangeboden, en ik bied

het allen aan, die er mij over aanspreken. Ik kan het veilig doen; want ik zal hen dwingen te erkennen, dat zij de grenzen van de Confessie en den Catechismus overschrijden. Terwijl ik voor mijzelven meen, dat ik alles, wat ik ooit gezegd heb, niet alleen met de Confessie en den Catechismus overeen brengen kan, maar ook verdedigen. Zulk een verdediging heb ik echter niet gereed; want hoe zou ik het kunnen? daar ik niet weet, wat zij, als door mij gezegd, afkeuren; dat zou een eindeloos werk zijn. Overigens heb ik overdenkingen over de Confessie, die ik nog eens ter hand zal nemen en dergelijke over den Catechismus opstellen, om gereed te zijn, als het noodig is."

Met de vrouw van Arminius gaat het goed, behalve de oude kwaal aan de borst; ook het kind is wel. „God spare ons en geve mij, die lasteringen, die mij drukken, te boven te komen, wat mij misschien gelukken zal, als ik hun met open vizier tegemoet treed en beveel, voor hen, wier gezag zij moeten eerbiedigen, met hunne lasteringen voor den dag te komen. Maar ik zal afwachten, wat in den kerkeraad aan den gang is. Niets zal ik overhaast doen; aan allen moet het blijken, dat ik gelijk heb; maar ook in het handelen worde gematigdheid getoond. God geve mij wijsheid en voorzichtigheid en onverwinlijke kracht van geest tegenover de listen der ijveraars uit onkunde, om hen zoo zacht mogelijk te ontmaskeren."

„Halsbergen is verleden Zaterdag weer over geweest om een disputatie aan te hooren; maar hij heeft slib gevangen, daar de student de stellingen niet tijdig gedrukt had kunnen krijgen. Hij las ze en keurde ze goed; die zullen wel weer te Amsterdam worden vertoond, waar het noodig is. Tot nog toe hoorde ik niet, dat iemand er iets onzuivers in vond. Wat er morgen tegen ingebracht

zal worden, weten wij niet, wij zullen trachten bedaard en open te antwoorden."

Deze brief, van 20 Mei, werd tegelijk met den volgenden van 7 Juni, verzonden. Wttenbogaert had over zijn stil, zwijgen geklaagd; maar even sterk als hij naar zijne brieven, verlangt Arminius om met hem te praten; doch de gelegenheden tot veilige verzending zijn zeldzaam. De disputatie is goed afgeloopen; een excerpt er van is in de handen van Wttenbogaert. Arminius heeft op Pinksteren, namiddag, in de Pieterskerk gepreekt. Toen hij bij van den Borre was, werd hij door den kerkeraad, met toestemming der regeering, uitgenoodigd voor een voormiddagbeurt; maar hij heeft zich, om redenen, verontschuldigd. (Zijne vijanden hadden dus te vroeg getriomfeerd, toen zij beweerden, dat hij door de Kerk veroordeeld was). Helmichius en anderen hebben hem weer van nieuwigheden beschuldigd. „Kort is de weg om de waarheid te bestrijden, als de waarheid voor nieuwigheid wordt uitgemaakt." Maar hij verwondert zich, dat zij dien weg inslaan, waarop de antichrist en de zijnen hun zijn voorgegaan. „Ik meen", zegt hij, „als er niet al te veel aan vermoedens werd toegegeven, dat er eenheid en eendracht tusschen ons zou kunnen zijn. Volharden wij in het onderzoek der waarheid, en verzuimen wij niet den vrede na te jagen." Arnoldus Cornelisz, de Delftsche predikant, aan wien de brieven van Helmichius zijn gericht, is gestorven (5 Juni) „een verlies voor de Kerk en voor geheel Holland. Hij was gematigd en kon, wegens zijn leeftijd, geleerdheid en vroomheid, de ijveraars bedwingen." Met Gomarus heeft Arminius vrede en hij meent, dat het zoo blijven zal, „tenzij hij het oor leent aan hem, (Festus Hommius), die niet anders schijnt te doen dan te zorgen, dat hij geen ijdele profeet blijkt te

zijn. Ik zal zorgen, dat mijn bescheidenheid en gelatenheid aan allen openbaar zij, en gij zult mij helpen met uw gebed en raad. Gomarus gaat naar Sluis; misschien ontmoet gij hem; gij weet, hoe er met hem vriendschappelijk en broederlijk moet worden omgegaan, opdat hij begrijpe, dat de vrees, door sommigen voor ons verspreid, ijdel is."

Doch hoe voorzichtig en gematigd Arminius zich ook gedroeg, hoe hij zich bereid toonde met Helmichius, en wie maar wilde, een mondgesprek over alle geloofsartikelen te houden, het baatte hem niet. Het vuur van haat en tweedracht was eenmaal aan het branden en het werd, vooral door de Amsterdamsche predikanten, maar ook van elders, ijverig gevoed. Zoo gaf Reinier Donteclock, de vroegere predikant van Delft, maar nu buiten dienst, de man, die eenige jaren tevoren het gevoelen van Beza en Kalvijn bestreden had[1]), een pamflet uit in den vorm van een *samenspraak*, waarin Arminius als een onrechtzinnige werd gebrandmerkt en Gomarus als een trouwe zoon der kerk verheerlijkt. Dit pampflet lokte een tegenschrift uit van Corvinus, predikant te Leiden, *Een ernstige en Christelijke vermaning tot vrede*, die Arminius verdedigde. Er werden ook geschriften op naam van Arminius verspreid, waaraan hij geen part noch deel had. Het werkte alles mee om de gemoederen tegen elkaar op te zetten. De Roomschen lachten er om, zeggende, dat zij, die altoos tegen hen hadden geroepen: Schriftuur, Schriftuur! thans niet anders riepen dan, gelijk zij: Kerk, Kerk! Als Gomarus eenige Roomsche of Luthersche, zelfs Jezuietische schrijvers aanhaalde, werd hij geprezen, dat zijn betoog zoo duide-

1) Zie bl. 60.

lijk was, dat zelfs de vijanden er mee instemden. Als Arminius zich op een Roomschen schrijver beriep, heette hij een papist, al poogde hij uit 2 Thess. II te bewijzen, dat de paus de antichrist was. Bij sommigen kon hij het nooit goed maken, en bij het minste, wat er aanleiding toe gaf, waren zij met den scheldnaam van Pelagiaan of Sociniaan bij de hand. Maar hij had ook zijne vrienden en voorstanders. Vooral bij de studenten was hij zeer gezien; zij waren vol bewondering van zijn geleerdheid, wat dan weer de jaloerschheid van Gomarus gaande maakte, die hem eens toevoegde: „Ze zeggen, dat gij geleerder zijt dan Junius" [1]). Zoo was er onrust in de hoogeschool en daarbuiten.

Eindelijk meenden de wachters op Sions muren maatregelen te moeten nemen om aan dien ongezonden toestand een eind te maken. In Juni waren de gedeputeerden van Noord- en Zuid-Holland te Delft bijeen, en daar kwamen de oneenigheden te Leiden ter sprake. Terstond werd het besluit genomen om den volgenden dag naar Leiden te gaan. Arminius zelf verhaalt ons, wat er gebeurde: [2])

„Den 30sten Juni 1605 kwamen tot mij drie gedeputeerden van de Synode van Z.-Holland, Frans Lansbergen, Libertus Fraxinus en Daniël Dolegius, predikanten te Rotterdam, den Haag en Delft; twee leden van de Synode van N.-Holland waren er bij, Johannes Bogardus, predikant te Haarlem, en Jacobus Rolandus, predikant te Amsterdam [3]). Zij zeiden mij, te hebben gehoord, dat in de gewone ver-

1) „Schijnt het niet", zegt Dr. Vos (*Gedenkboek*, bl. 125) smalend, „alsof Descartes, Spinoza, Epicurus, alle mogelijke dwaalgeesten (?) hunne katheders in het brein van den eenigen Arminius hadden?"

2) Zie *Arminii opera theologica*, Francf. 1635 p. 74 ss. waar Arminius verslag van de conferentie geeft aan de Staten van Holland en West-Friesland.

3) In 1603 werd hij daar beroepen.

gaderingen van zekere hunner klassen, waarbij candidaten in de theologie hun proponents-examen moeten doen, eenige studenten van de Leidsche hoogeschool antwoorden op de hun gestelde vragen hadden gegeven, die naar nieuwigheid riekten en in strijd waren met de gewone en erkende kerkleer. „Deze nieuwigheden," zeide men, „waren hun, zooals door de jongelieden verzekerd werd, onder mijn invloed ingegeven." In zulk een stand van zaken verlangden zij, dat ik met hen een vriendschappelijk gesprek zou houden, waardoor zij in staat zouden zijn te ontdekken, of er eenige waarheid in die beschuldiging was, en des te beter in staat om met de belangen der Kerk te rade te gaan. Ik antwoordde, dat ik in geen enkel opzicht kon meegaan met de wijze van handelen, die zij voorstelden. Want daardoor zou ik onvermijdelijk blootgesteld worden aan onophoudelijke verzoeken tot vriendschappelijke conferentiën, wanneer de een of ander het noodig vond, mij op die manier te kwellen, zoo vaak een student een nieuw of ongewoon antwoord gaf en tot verontschuldiging beweerde, het van mij geleerd te hebben." Arminius stelde daarom het volgende voor: „Zoo menigmaal een student bij een examen een antwoord gaf, dat hij, naar zijn zeggen, van mij had geleerd, en de broeders zulk een antwoord in strijd achtten met de Confessie en den Catechismus, dat zij dan onmiddellijk dien student met mij zouden confronteeren; en dat ik, om zulk een zaak te onderzoeken, bereid was, voor mijne eigen kosten naar elke stad te reizen, hoe afgelegen ook, welke de broeders voor dat doel zouden aanwijzen. Het onvermijdelijk gevolg van deze handelwijze zou zijn, dat, na eenige malen in toepassing gebracht te zijn, het duidelijk zou blijken, of de verzekering van den student waarheid of laster was."

„Maar toen Frans Lansbergen, in naam der anderen, bleef aandringen op een conferentie, noemde ik als een andere reden, waarom ik het niet geraden achtte met hen in een gesprek te treden, dat zij voor mij stonden als gedeputeerden, die later aan de Synode verslag moesten doen van hun wedervaren, en dat ik daarom geen vrijheid had aan hunne wenschen te voldoen, dan alleen, niet slechts met voorkennis en goedkeuring, maar op uitdrukkelijk bevel van anderen, die boven mij stonden, en aan wie ik, evenals zij, gehouden was te gehoorzamen. Daarenboven zou er niet weinig gevaar voor mij aan verbonden zijn, wanneer in het verslag, dat zij later van onze conferentie aan de Synode gaven, ik dat verslag geheel aan hen moest overlaten. Ook hadden zij geen reden om zoo iets van mij te verlangen, daar ik mij niet bewust was, een enkele leer, te Leiden of te Amsterdam, in strijd met Gods woord of met de Confessie en den Catechismus te hebben verkondigd. Want niemand had mij daarvan nog ooit beschuldigd, en ik vertrouwde, dat niemand dit wagen zou, indien hij zulk een aanklacht althans met bewijzen zou moeten staven of erkennen, dat hij zich aan een liefdelooze bejegening had schuldig gemaakt."

„Daarop zeide ik tot die vijf heeren, dat ik, ondanks dat alles, bereid was, op staanden voet met hen in discussie te treden, indien zij den titel van gedeputeerden wilden laten varen en ieder voor zich zou spreken. Onder deze voorwaarden: zij zouden hun gevoelen over ieder artikel uiteen zetten, en dan ik het mijne; zij zouden eindelijk een weerlegging van mijne gevoelens beproeven en dan ik van de hunne. Wanneer op deze manier elke der beide partijen de andere kon tevreden stellen, dan zou de uitslag bevredigend zijn. Zoo niet, dan zou de zaak

naar een nationale Synode verwezen en er niet verder over gesproken worden."

„Toen zij," gaat Arminius voort, „dit voorstel zonder bedenken verworpen hadden, zouden wij, zonder meer, van elkaar zijn gegaan, indien ik niet had verzocht, dat zij op dezelfde wijze een conferentie aan Gomarus zouden aanbieden, zoowel als aan Trelcatius, daar ik hun geen reden meende gegeven te hebben om zulk een eisch aan mij te stellen en niet aan mijne beide ambtgenooten. Zij antwoordden, dat zij aan mijn verzoek zouden voldoen, en voordat zij Leiden verlieten, kwamen zij weer en verzekerden mij, dat zij het hadden gedaan."

„Dit," voegt Arminius er bij, „is het eerste der vele aanzoeken, die mij gedaan zijn. Er werd toen druk over gesproken. Sommigen gaven er een onnauwkeurig verslag van, geheel bezijden de waarheid; anderen verzwegen vele gewichtige bijzonderheden en met opzet de tegenvoorstellen, die ik aan de gedeputeerden gedaan had, en de redenen, die ik daarvoor had aangevoerd." Dat hij niet bereid was in een conferentie met de gedeputeerden der Synoden te treden, is hem erg kwalijk genomen. Maar aan de gedragslijn, bij deze gelegenheid gevolgd, is hij ook bij volgende deputatiën getrouw gebleven. De redenen heeft hij uitvoerig meegedeeld en zullen wij ter gelegener plaatse leeren kennen.

Den 23sten Juli kondigde Arminius een publieke disputatie aan over den Vrijen wil en zijn vermogen. In een brief aan Van den Borre, van 25 Juli [1]), schrijft hij daarover: „Ik zend u de stellingen over den Vrijen wil en zijn vermogen, die ik zoo heb ingericht, dat zij den vrede

[1]) *Epp. eccl.* 78.

bevorderen kunnen. Niets heb ik daarin gesteld, wat bezijden de waarheid is; maar enkele waarheden, die ik kon zeggen, heb ik verzwegen, wetende, dat het iets anders is, de waarheid te verzwijgen, iets anders, onwaarheid te zeggen. Het laatste is nooit geoorloofd, het eerste soms en dikwijls nuttig."

Het is weer de voorzichtige, misschien wel wat al te voorzichtige [1]) man, die alles poogt te vermijden, wat het vuur van verdeeldheid zou kunnen aanwakkeren, maar die tevens, als dienaar der waarheid, der wetenschap, niet schroomt voor zijn overtuiging uit te komen. Hoe hij dacht over den tegenstand, dien hij dagelijks ondervond, toont de aanhef van den genoemden brief aan Van den Borre: „Ik zou u reeds eer geantwoord hebben, indien ik prettiger dingen te schrijven had. Het is zoo verdrietig, wat hier dagelijks gebeurt onder woorden te brengen. Ik meende zelfs maar te wachten, totdat gij weerkwaamt. Maar om niet onbeleefd te zijn, ziehier dan het antwoord op uwe beide laatste. Mijne vijanden zie ik allerlei moeite doen om onrust te stoken en mij dan voor te stellen als de oorzaak daarvan, wat mij weldra er toe brengen zou, voor den dag te komen en mij geheel bloot te geven. Zoo schijnen zij zich een volkomen zegepraal te beloven. Het is een oud spreekwoord: „Een ketter en een ketterij aan het licht brengen staat gelijk met ze te weerleggen." Maar zij roepen victorie, voordat zij de overwinning hebben behaald. Ik begrijp, dat mijne vijanden zich beklagen, dat ik hun mijne gevoelens en de gronden, waarop zij rusten, niet blootleg; en zij voegen bij hunne klachten deze

---

1) „De looze vos" noemt hem Dr. A. Kuyper in *De Leidsche professoren*, bl. 35, 36. Ook Wttenbogaert wordt door Helmichius, in een brief van 24 Jan. 1598 (*W. d. M. V.* S. III, dl. IV, bl. 93) als *lepidus ille vir* gekenschetst.

bewering: dat het mijn plan is in de Nationale synode op te staan en hen dan te overvallen met onbekende meeningen, waarover zij niet hebben kunnen nadenken. Zij meenen, dat de werkzaamheid van die Synode op dezelfde wijze als vroeger zal geschieden, en weten niet, dat ik vertrouw op de zuiverheid van mijn geweten en van mijn zaak en geen discussie of onderzoek schroom. Maar des te meer zal ik mij bedwingen en niet anders zeggen dan wat de waarheid en den vrede dienen kan, hoewel ik weet, dat zij zich teleurgesteld zouden zien, al sprak ik mij ten volle uit." „Laten wij", zoo besluit hij, „intusschen doen wat uit de waarheid en den vrede is der, helaas! al te droevige Christelijke kerk. Bidden wij voor den vrede van Jeruzalem; bevorderen wij dien, zooveel in ons is, en des te vuriger, hoe meer wij anderen, zelfs onbewust, tweedracht en onheil zien zaaien."

Helaas! de beste pogingen van Arminius en zijne vrienden om den vrede te bewaren baatten niets. Den 28sten Juli vaardigde de Leidsche kerkeraad twee zijner leden, Phædo Broekhoven, burgemeester, en Paulus Merula, hoogleeraar in de geschiedenis, naar hem af, met het verzoek, dat hij in tegenwoordigheid van den kerkeraad met zijne ambtgenooten de punten in geschil wilde behandelen, opdat men mocht weten, waarin hij het niet met hen en de overige predikanten eens was. Maar hij gaf hun hetzelfde antwoord als aan de vorige deputatie: zonder verlof van de Curatoren mocht hij het niet doen; daarenboven zag hij er geen heil in. De beide heeren waren het met hem eens. Doch de ijveraars zaten niet stil. Welhaast zou de jaarlijksche vergadering worden gehouden der vereenigde N.- en Z.-Hollandsche Synoden. Onder de bezwaarpunten (*gravamina*), in die vergadering te behandelen, werd door

de classis van Dordrecht het volgende voorstel ingediend: „Nademaal er geruchten in de hoogeschool en de kerk van Leiden loopen, dat er geschillen over de leer der Hervormde kerken zijn gerezen, is het noodig, dat de Synode beraadslage over de middelen, hoe die geschillen zoo spoedig en gemakkelijk mogelijk te onderdrukken, opdat alle scheuringen en nadeelen, die daaruit kunnen voortkomen, in tijds worden verhinderd en de eenheid der Hervormde kerken tegenover de lasteringen harer vijanden bewaard blijve."

Uit dit voorstel blijkt, waarom het de synodale heeren te doen was. Zij meenden, alle verschil van meening te moeten *onderdrukken*. Daarmee stonden zij het beginsel van *gezag* voor, dat in de Roomsche kerk zooveel onheil had gesticht. Van de vrijheid van geloof en geweten, waarvan het Protestantisme was uitgegaan, hadden zij geen begrip.

In het Voorbericht van de acten der Dordsche Synode staat vermeld, dat Arminius, toen hij hiervan hoorde, hevig ontsteld was en hemel en aarde bewoog om te zorgen, dat dit voorstel teruggenomen werd. Van elders is mij daarvan echter niets gebleken. De boven aangehaalde brief aan Van den Borre doet juist het tegendeel vermoeden. En in een brief aan Wttenbogaert van 27 October [1]) zegt hij, dat het voorstel dier Synode hem zoo weinig getroffen heeft, dat hij het niet noodig achtte er hem over te schrijven. Van een anderen kant werd tegen dat voorstel opgekomen. De Curatoren en de burgemeesters van Leiden, niet zonder reden vermoedende, dat het alleen was gedaan om Arminius en de zijnen in verdenking van onrechtzinnigheid te bren-

[1]) *Epp. eccl.* 80.

gen, deden wat zij konden, om dit opzet in de geboorte te stuiten. Zij riepen de theologische professoren tot zich, lazen hun het genoemde bezwaarpunt voor en vroegen, of zij van dergelijke geschillen iets afwisten. Nadat deze eenigen tijd van beraad hadden verzocht om gezamenlijk te overleggen, antwoordden Gomarus, Arminius en Trelcatius uit éénen mond en bevestigden daarna dit antwoord schriftelijk met hunne onderteekening:

„Dat zij wenschten, dat de Dordsche classis in deze zaak beter en regelmatiger gehandeld had; zij meenden wel, dat er onder de studenten veel gedisputeerd werd, meer dan hun lief was; maar dat onder hen, de theologische professoren, geen verschil bestond, wat de hoofdzaken der leer betrof. Zij zouden trachten de disputen onder de studenten te doen verminderen."

10 Aug. 1605. JACOBUS ARMINIUS,
tijdelijk rector der hoogeschool.
FRANCISCUS GOMARUS.
LUCAS TRELCATIUS.

Toen deze verklaring op denzelfden dag aan Kuchlinus, den regent van het Staten-college, werd voorgelegd, schreef hij daaronder: „dat hij volkomen met deze verklaring instemde." JOHANNES KUCHLINUS, regent.

Niet zonder reden wekte het een en ander de verwondering van sommigen, die zich herinnerden, hoe Gomarus, enkele jaren geleden, tegen het beroep van Arminius tot hoogleeraar, en later, in een publieke disputatie, vrij heftig tegen zijne gevoelens was opgekomen. Anderen maakten eruit op, dat Gomarus met Arminius vrede had gesloten en dat hij zijn vriend zou zijn gebleven, indien anderen hem niet hadden opgezet. Dat ook Arminius er zoo over dacht, is ons gebleken uit zijn brief aan Wtten-

bogaert van 7 Juni [1]), waarin hij schreef: „Ik leef met Gomarus in vollen vrede, en ik denk, dat het zoo zal blijven, tenzij hij luistert naar hem (Festus Hommius), die er alleen naar streeft te zorgen, dat hij geen valsche profeet bevonden worde." Men verhaalde ook, dat Gomarus, niet zonder leedwezen aan zijne vertrouwde vrienden placht te zeggen, „dat hij gemakkelijk met Arminius op een vriendschappelijken voet zou kunnen leven, zoo hij niet onophoudelijk door de kerken en hare afgevaardigden werd lastig gevallen, waardoor de vervulling van dien weldadigen wensch verhinderd werd."

Toen de Z.-Hollandsche Synode den 30sten Augustus te Rotterdam vergaderde en vernam, wat er van het besluit, te Dordt genomen, geworden was, zon zij op nieuwe middelen om er achter te komen, over welke geloofspunten verschil van gevoelen tusschen de theologische professoren te Leiden bestond. Arminius had er van gehoord en schreef daarover, in den genoemden brief van 27 October [2]), aan Wttenbogaert:

„Nog altoos wordt er moeite gedaan om een onderzoek in te stellen; maar bij wie? Bij de professoren kan het niet; deze hebben daarover hun gevoelen aan de Curatoren kenbaar gemaakt. Dan bij de studenten? Maar deze zullen niet durven antwoorden en, als het hun bevolen wordt, niet kunnen. In allen geval zou daardoor de rust der hoogeschool worden verstoord, waartegen men zal opzien. Hij zal zich inhouden en bedaard de gebeurtenissen afwachten, steunende op het getuigenis van zijn geweten en zijn onschuld. Van den Borre heeft hem verhaald, dat een

---

[1]) *Epp. eccl.* 77.

[2]) *Epp. eccl.* 80.

zijner collega's, Festus Hommius, dezer dagen in den kerkeraad geruchten heeft ter sprake gebracht over oneenigheid tusschen de predikanten, meenende, dat de kerkeraad daaraan wat moest doen. Hij wil, dat alle predikanten van hetzelfde gevoelen over de geloofsartikelen zijn. Daartoe heeft hij eenige vragen opgesteld. Beantwoorden allen die eenstemmig, dan is de zaak in orde; zoo niet, dan moeten zij in een conferentie tot eenstemmigheid gebracht worden. Het is de taak der ouderlingen zulk een onderzoek in te stellen. Van den Borre heeft de vragen voor Arminius opgeschreven; het zijn bijna dezelfde, die zij hem hadden willen voorleggen, als hij op een conferentie met de Synodalen ware ingegaan."

„Hij heeft dezer dagen een disputatie gehouden over een vergelijklng tusschen de wet en het Evangelie. Zelf heeft hij de theses gesteld en ze zijn met gejuich ontvangen; velen hebben hem gedankt, dat hij ze door een verklaring had toegelicht. Binnen kort moet hij weer een disputatie houden over het lijden van Christus. Daarbij zal Barchlonius antwoorden, aan Wttenbogaert bekend. Deze jonge man heeft bezwaar in het gevoelen van Beza en Kalvijn omtrent de hellestraffen, door Christus geleden, waaraan zijn hospes streng vasthoudt. Arminius zal zien, hoe hij er zich uitredt, om het geweten niet te kwetsen en geen aanleiding tot twist te geven. Het zal moeilijk gaan. Als Wttenbogaert er bij was, zou hij hem kunnen helpen. Misschien zal hij er zich in algemeene termen afmaken. Wat is het moeilijk, in dezen ongelukkigen tijd van heftige gemoedsbewegingen tegelijk de waarheid en den vrede te dienen! Zoo niet de zuiverheid van zijn geweten, het oordeel van eenige brave menschen en de duidelijke vruchten, die hij van zijn arbeid ziet, den moed in hem levend

hielden, zou hij het moeilijk kunnen uithouden. Maar Gode zij dank, die hem kracht en standvastigheid geeft en hem bijna rustig de uitkomst doet afwachten. Hij vermaant zijne leerlingen om niet alleen een onderscheid tusschen waarheid en dwaling, volgens de Schrift, te leeren maken, maar ook, volgens diezelfde Schrift, tusschen het meerder of minder belang der geloofsartikelen."

„Bij gelegenheid van de disputatie over de wet en het Evangelie was, aan het eind, de bedenking opgeworpen, dat de mensch de wet wel *moest* overtreden, daar hij geen weerstand kon bieden aan het besluit van God, waarbij bepaald was, dat hij haar overtreden zou [1]). Arminius oordeelde, dat zoo iets niet zonder protest mocht gezegd worden, dat hij tegen Godslastering moest opkomen. Daarna was er, zooveel noodig, op die tegenwerping geantwoord. Zulk een stoutmoedig beweren mishaagde aan enkele professoren, die tegenwoordig waren, en een hunner, een man van gezag en bescheidenheid, zeide hem onder vier oogen, dat hij zulke tegenwerpingen met zijn gezag moest onderdrukken. Arminius verontschuldigde den jongen man, die dat van eenige leeraars gehoord had. Hij kon moeilijk met zijn gezag tusschen beiden komen wegens de heftigheid van sommigen, die anders denken, zooals de ander wel wist. Deze zeide, dat hij terecht tegen Godslastering was opgekomen."

„Juist vertelt hem Van den Borre, dat gedeputeerden van de Haagsche Synode vergaderd zijn, naar hij meent, vooral om dezelfde zaak als in den Leidschen kerkeraad besproken werd. Hij heeft hem moed ingesproken. De tegen-

---

1) **De student had gelijk, meer dan Arminius. Zijn beweren was de eenvoudige consekwentie van de Praedestinatieleer.**

woordigheid van Wttenbogaert zou in deze zaken hoogst nuttig zijn. Uit vertrouwde bron heeft hij gehoord, dat Plancius [1]) aan het woeden is tegen de volgers van Koornhert, de nieuwe Pelagianen, die hij veel erger dan dien monnik noemde; maar hij heeft het zoo erg gemaakt, dat verstandige menschen daarover het hoofd schudden, ook enkelen van de regeering. Anderen hebben zijn voorbeeld gevolgd en onder het volk in het Hollandsch de twistpunten verspreid, waarover in de hoogeschool in het Latijn gedisputeerd werd; en dit deden zij in een geest, die weinig met de waarheid en den vrede strookte. Zij vertelden, dat de belijdenis, die door het bloed der martelaren bevestigd was, in twijfel werd gesteld en dat de Libertijnen een nieuw soort van godsdienst wilden invoeren. Arminius zelf legt er zich op toe, geen aanleiding tot twist te geven en zijne toehoorders, zooveel hij kan, den waren zin der Schrift te ontsluiten en hen daardoor tot zijne lessen te lokken, die nooit zoo druk bezocht waren als nu. Daarom echter doet hij dat niet; maar het is hem opgelegd; zijn geweten drijft hem er toe. Heeft dit die uitkomst, dan is er geen reden om af te wijken van zijn plicht. Dat oordeelt hij de beste wraak, door goed te doen hen, die de aangeboden vriendschap en broederschap weigeren, boos te maken. En niet alleen de toehoorders zijn vele, maar ook ondervindt hij veel goedkeuring, soms openlijk, soms in het verborgen, uit vrees voor de machthebbenden, zooals hem wordt meegedeeld door wie met hen omgaan. Want zoo machtig is de waarheid, ook bij hen, die, zooveel hun jeugd het toelaat, reeds waren bezield met opvattingen,

---

1) »Een man met een stalen voorhoofd en een onbesneden tong," zegt Wttenbogaert.

in strijd met het gezond verstand. Ook zijn privaat-college bloeit, en er zou een tweede noodig zijn, indien sommigen niet vreesden, dat al te groote familiariteit met hem hun schadelijk wezen zou. Maar hij houdt zich binnen de perken van Confessie en Catechismus, om niets te zeggen, dat daarmee strijdt, ja, dat daarmee niet duidelijk overeenstemt; hetgeen noodig is wegens het verschillend en jeugdig oordeel der toehoorders."

Wij hebben gezien, hoe gevaarlijk het voor aanstaande predikanten was, als vrienden en aanhangers van Arminius bekend te staan. Uit het bovenstaande blijkt, hoe de vrees velen van zijne privaat-colleges terughield, maar ook, hoe Arminius de grootste voorzichtigheid in acht nam, om zijne toehoorders niet aan het gevaar bloot te stellen.

In de bovengenoemde Synode van 30 Augustus, te Rotterdam gehouden [1]), was opnieuw de aandacht gevestigd op een besluit der Synode van 1581, betreffende de handhaving der eenheid en gezondheid in de leer. Daarbij werd bepaald, wanneer het minste vermoeden omtrent een predikant rees, dat hij niet rechtzinnig was, dat de classis dan met hem in hare vergadering over de betwiste punten zou spreken. „Wie in de leer rein is, zal geen bezwaar maken; wie bezwaar maakt, kan door dit middel uit zijn onverstand [2]) geholpen worden." Volgens deze bepaling werd nu aan gedeputeerden der Synode van Z. en N.-Holland opgedragen, onderzoek te doen naar alle punten, waarover in de Leidsche hoogeschool of eenige Kerken zwarigheid bestond, en dan aan Curatoren der hoogeschool of de Staten

---

[1]) Zie Reitsma en van Veen, *Acta der provinciale en particuliere synoden*, III, bl. 234, b.

[2]) De Kalvinisten waren zoo zeker van de waarheid hunner leer, dat zij elke afwijkende meening aan *onverstand* toeschreven.

te verzoeken, dat de theologische professoren, tot verdediging van hun eer en den vrede der Kerken, zich daarover rond en open zouden uitspreken. Die uitspraak zou dan door gedeputeerden aan alle classen worden toegezonden om alle vermoedens te weren en de Kerken gerust te stellen. Mochten de professoren of iemand onder hen dit weigeren, dan zou, nevens de gedeputeerden der Synode, uit alle classen één lid worden gecommitteerd, om met gemeen overleg in de zaak te doen, wat de nood en stichting zou vereischen, dewijl door de onzekerheid der te verwachten Nationale Synode de zaak niet diende opgehouden te worden, uit vrees van meerdere zwarigheden.

Van deze Synode was Fraxinus voorzitter en Festus Hommius secretaris.

Ten gevolge van dit besluit vervoegden zich, den 9[den] November, de afgevaardigden der Z. Hollandsche Synode, Lansbergen, Festus Hommius en de hunnen bij de Curatoren der hoogeschool en boden hun negen vragen aan, met het verzoek, „dat zij de theologische professoren zouden gelasten, hun daarop te antwoorden." Maar de Curatoren gaven hun ten antwoord, dat zij op geenerlei wijze door hun toestemming hun zegel konden hechten aan het voorleggen van vragen aan de professoren, en indien iemand dacht, dat er op de hoogeschool iets geleerd werd, in strijd met waarheid en recht, dan had hij het in zijn macht, de zaak voor een Nationale Synode te brengen, die, zooals te hopen was, zoo spoedig mogelijk zou worden saamgeroepen, waar dan de zaak geregeld behandeld kon worden." Toen vroegen de afgevaardigden, „als een gunst, deze negen vragen aan de professoren te mogen voorleggen en buiten hen om het antwoord van elk der drie professoren te mogen vernemen." Maar ook hiervoor waren de Cura-

toren niet te vinden en de afgevaardigden gingen ongetroost weer heen.

Deze geheele zaak werd in het geheim behandeld, zonder dat Arminius er iets van wist. Hij vernam het eerst, toen zij de stad verlaten hadden. Den 26sten November schrijft hij aan Wttenbogaert [1]), die van een zware ziekte genezen is en wien hij daarmee gelukwenscht. Er was zelfs een gerucht verspreid van zijn dood. Van den Borre, die te Utrecht was, heeft hem gerust gesteld. Dan verhaalt hij van een oproer onder de studenten, waarbij zelfs bloed was gevloeid [2]). Maar over de deputatie bij de Curatoren geen woord. Ten gevolge van genoemd oproer, dat het geheele jaar voortduurde, moesten de colleges al dien tijd worden gestaakt. Eindelijk kwamen de Staten tusschenbeiden en maakten aan den strijd een einde.

Den laatsten December [3]) bericht Arminius aan Wttenbogaert, dat hij van plan is met Van den Borre tot hem te komen. Hij had het in deze week willen doen, maar werd door zijn oude kwaal, katarrh, verhinderd. Zij willen met hem confereeren over een aan hem (maar niet aan ons) bekende zaak. Verder beantwoordt hij een brief, waarin hem eenige inlichtingen waren gevraagd omtrent zijn gevoelen over de Praedestinatie. Daar hij hierin antwoord geeft op negen vragen over dat onderwerp, is het vermoe-

---

1) Rogge, *Brieven en onuitgegeven stukken*, bl. 77. Bij uitzondering een Hollandsche brief.

2) In 1594 had er een dergelijk oproer onder de studenten plaats, waarbij zelfs een der pedellen gedood werd. De aanleiding was toen een harde straf, door Bertius, die subregent van het Statencollege was en bij een voordracht over de Ethica van Aristoteles was uitgefloten, op een student toegepast, welke straf door de Curatoren en de burgemeesters was goedgekeurd. (Zie Schotel, *Een studentenoproer in 1594*). Welke de aanleiding tot bovengenoemd oproer was, is mij niet gebleken.

3) *Epp. eccl.* 81. Pridie Kal. Jan. 1605. Eigenjijk zou dit 1606 moeten heeten.

den niet ongegrond, dat dit dezelfde vragen zijn, welke de gedeputeerden der Z.-Hollandsche Synode aan de professoren hadden willen voorleggen. Hij eindigt met den wensch, dat Wttenbogaert het nieuwe jaar „gelukkig moge ingaan, voortzetten en besluiten."

Wij zijn nu in 1606. Na het eindigen zijner colleges over het boek Jona, begon Arminius het nieuwe jaar met een verklaring van den profeet Maleachi. Den 8sten Februari draagt hij het rectoraat over aan zijn collega Pavius. Hij houdt daarbij een redevoering over de geschillen in den godsdienst [1]), de oorzaken, den aard en de gevolgen, maar ook de middelen tot genezing, „Ik deed het," zegt hij, „met die vrijmoedigheid, welke de zaak en de toestand der Kerk eischten. De meesten keuren het goed, enkelen keuren het af en betreuren het. Als gij hier komt, zult gij de redevoering zien en toestemmen, dat zij niet van een vreesachtigen redenaar afkomstig is. Want ik gevoel, dat hunne vermoedens en lasteringen mijn moed doen klimmen, die ook bevestigd wordt door de ophanden Synode, waarop ik aandring, als iemand tegen mij of het mijne iets zegt. Tot het beroep van Johannes Arnoldi (Corvinus) is door den kerkeraad besloten; het zal aan de burgemeesters worden aangeboden, die gij weet, dat jegens hem gunstig gezind zijn. Ik twijfel niet, of het zal slagen, tenzij er bij het examen iets verkeerds gebeurt, wat ik haast niet denk wegens het gezag onzer burgemeesters in kerkelijke zaken. De Utrechtenaren zijn in den Haag, aandringende op het beroep van Wttenbogaert. Maar ik denk, dat zij niets zullen uitrichten, hoewel er veel is, dat hem zou kunnen bewegen, het aan te nemen. In de kerk en de hoo-

---

1) Zie zijn brief aan Narsius, *Epp. eccl.* 82. 12 Febr. 1606.

geschool is vrede. Onlangs had er een onderhoud plaats tusschen Van den Borre en zijne collega's, waardoor voor een deel de gespannen verhouding, wegens vermoeden van verschil ontstaan, is opgehouden. Mijne collega's doen niets en ik heb rust. De ijver der studenten, dien ik zooveel mogelijk aanspoor, laat niets te wenschen over. God steune mijn werk, waarvan hij weet, met welk doel ik het ondernam, Wien ik ook bid, dat hij uwen arbeid zegene."

Een gelukkige brief, die ons het beste voor Arminius doet hopen. De stormen zijn voor een poos tot bedaren gekomen. Hoe spoedig, helaas! zouden ze weer opsteken. Wat het beroep van Wttenbogaert naar Utrecht betreft [1]), ondanks zijn verlangen om het aan te nemen, werd hij in den Haag niet losgelaten. De kerkeraad, de prins, Oldenbarnevelt en de Staten waren onvermurwbaar, en „er bleef voor hem niet anders over dan zich in het onvermijdelijke te schikken."

Den 4den. Maart zendt Arminius aan Wttenbogaert een antwoord [2]) op zijn verzoek om inlichtingen omtrent de beteekenis van Matth. XVIII: 2 vv., waarbij hij verklaart den zin der uitdrukking *Zoon des menschen* niet te vatten. Verscheidene verklaringen poogt hij er aan te geven, maar vraagt ten slotte aan Wttenbogaert licht.

Aan Johannes Matthisius, predikant te Haarlem, schrijft hij den 24sten Maart [3]) over de Praedestinatie. Matthisius is een geestverwant van hem. Het is zijn plicht, zulk een vriendelijken en welwillenden man zoo spoedig mogelijk te antwoorden. Van een onderscheiding tusschen een uitwendig en inwendig verbond wil hij niet weten en betoogt uit-

---

1) Zie over den loop der onderhandelingen Rogge, *Wttenbogaert*, I, bl. 248 vv.
2) *Epp. eccl.* 83.
3) *Epp. eccl.* 84.

voerig, waarom. Valt die onderscheiding weg, dan hangt de verkiezing wel degelijk af van het voorziene geloof en de volharding. „Het is de wil des Vaders, dat wie in den Zoon gelooft, het leven hebbe; wie niet gelooft, worde veroordeeld. Hij heeft hem de macht gegeven, dat zij, die in zijn naam gelooven, kinderen Gods zouden worden.” Daarmee gaat de verkiezing gepaard, namelijk van de geloovigen; de anderen worden verhard (Rom. XI). Wat daartegen te zeggen is, kan gemakkelijk weerlegd worden. God heeft vrijwillig besloten, de zaligheid aan het geloof te verbinden. „Wie hij voorbestemd heeft, heeft hij geroepen,” namelijk tot het geloof. Aan Petrus heeft hij de zaligheid willen geven, maar aan den geloovigen Petrus. „Aan u is het gegeven, de verborgenheden van het koninkrijk der hemelen te verstaan; maar tot de anderen spreek ik in gelijkenissen.” Nadat hij dezen regel op den dood van Christus heeft toegepast, besluit hij met de woorden: „Deze dingen heb ik u, misschien uitvoeriger dan noodig is, maar om u ter wille te zijn, meegedeeld. Waar gij meent te dwalen, zeg het mij vrijmoedig, zonder verontschuldiging; ik ben bereid te onderwijzen, daar God mij dit ambt heeft opgelegd; maar ook onderricht te worden, daar wij deze taak met elkaar gemeen hebben. Over tegenwerpingen verheug ik mij, omdat mij daardoor de gelegenheid wordt gegeven, ze te weerleggen en zoo de waarheid, die ik ken, te bewijzen, of de waarheid, die mij nog onbekend was, te leeren kennen, bijaldien ik de tegenwerpingen niet weerleggen kan. Mij schijnt namelijk de waarheid van dien aard te zijn, dat zij geene tegenwerpingen vreest, en haar kan niets zoo waarschijnlijk worden tegengeworpen, dat niet weerlegd kan worden. Zijn wij met de weerlegging verlegen, dan is een van beiden uitgemaakt,

òf dat onze opvatting niet deugt, òf dat wij de waarheid niet goed genoeg kennen. Zoo denk ik er over, en naar dat oordeel richt ik mij. Ook is alles, wat ik gezegd heb, niet alleen, naar ik meen, overeenkomstig de H. Schrift, waaraan wij ons alleen hebben te houden, maar ook niet in strijd met de Confessie en den Catechismus, waarom ik dat des te vrijer uitspreek, hoewel ik bij u vrij kan spreken. Vergeef mijn slecht schrift; ik heb in haast geschreven; want ik heb het druk. Maandag tegen den avond moet ik te Amsterdam zijn bij den oom mijner vrouw, Johannes Petrus Reael. Daar is mijn adres tot den volgenden Maandag, „als God het wil."

Dat de kwestie over de Praedestinatie in die dagen aller hoofden en harten bezighield en dat Arminius daarin de vraagbaak was voor velen, toont ook een brief aan een ongenoemde van 8 Juli, waarvan een gedeelte is bewaard gebleven [1]). Maar ook over andere in dien tijd netelige kwestiën werd hij geraadpleegd. Zoo vroeg zijn jeugdige vriend Narsius [2]), predikant te Grave, hem, hoe hij denken moest over de verandering van Nebukadnezar in een dier des velds. Arminius meende, dat dit niet letterlijk moest worden opgevat, maar dat de koning krankzinnig was geworden. Uit dienzelfden brief vernemen wij, dat Arminius ernstig ziek is geweest en nog niet geheel hersteld is. Vijf geheele weken heeft hij allen arbeid moeten staken. Door koorts en langdurige verstopping was hij gekweld; maar het wordt al wat beter. Hij begint zijne vorige krachten terug te krijgen, hoewel die lastige obstructies nog voortduren. Uit die telkens terugkeerende ziekten blijkt, hoe

---

1) *Epp. eccl.* 85.
2) *Epp. eccl.* 86, 20 Juli 1606.

zwak het gestel van Arminius was. Daarbij kwamen zijne voortdurende onaangenaamheden, de telkens vernieuwde aanvallen zijner vijanden, de laster, die hem overal omringde. Het een en ander zou, vóór den tijd, zijne krachten slopen en hem, al te vroeg, ten grave doen dalen.

Intusschen duurden de twisten over de Praedestinatie in verschillende steden, vooral te Hoorn, Medemblik en Gouda, rusteloos voort. Maar ook, in verband daarmee, over het gezag van de Confessie en den Catechismus. De Staten van Holland begrepen, dat er een Nationale Synode moest gehouden worden, vooral met het doel, „dat de Confessie werd herzien en dat men zou overwegen, op welke wijze de leer en de eendracht der Hollandsche Hervormde kerk het geschiktst naar het woord van God, zouden kunnen verzekerd, bewaard en vermeerderd worden en de ontstane geschillen bedwongen." Reeds lang voordat de naam van Arminius in de Leidsche hoogeschool begon bekend te worden, in den tijd van Leicester, hadden de Staten van Holland tot zulk een Synode hun toestemming gegeven. Maar de provinciale Staten, vooral die van Utrecht, hadden zich daartegen steeds verzet. Toen nu echter de Hollandsche professoren en predikanten bevestiging van hun gevoelen over de praedestinatie in de Confessie en den Catechismus zochten, en deze kwestie niet duidelijk in deze geschriften werd uitgesproken, begonnen de Utrechtetenaren — en Wttenbogaert deed er aan mee — ook naar een Synode te verlangen [1]). Na veel gehaspel, vooral over de herziening van de Confessie en den Catechismus, werd

---

[1]) Het verloop der onderhandelingen over de Nationale Synode zie men bij Rogge, *Wttenbogaert*, I, bl. 269 vv.

den 15den Maart door de Staten van Holland en West-Friesland de acte van toestemming vastgesteld, maar tevens besloten, dat er vooraf in den Haag een conferentie van een of twee predikanten uit elke provincie zou gehouden worden, om de bezwaarpunten over te brengen, en daartoe moesten de bekwaamste en vredelievendste predikanten worden uitgekozen.

Met de bepaling, dat op die Synode een revisie van de Confessie en den Catechismus zou plaats hebben, waren natuurlijk de Kalvinisten niet tevreden, daar zij meenden, dat aan die geschriften niets ontbrak. In de Synode van Z.-Holland, den 8sten Augustus 1606 te Gorkum gehouden, werd dan ook besloten, aan de Staten-Generaal te verzoeken, „de woorden *revisie der Confessie ende Catechismi* te verzoeten en andere bekwame en minst kwetselijke woorden" in den oproepingsbrief daarvoor in de plaats te stellen, „om den wedersprekeren geen voedsel noch oorzaak van novatie (alsof men aan de leer zelfs twijfelde), noch ook den zwakken eenig nadenken of ergernis dienaangaande te geven."

Tegelijk werd aan alle predikanten en aan de professoren van Z.-Holland opgedragen, de Confessie en den Catechismus aan een onderzoek te onderwerpen en hunne aanmerkingen aan de particuliere Synode en hare gedeputeerden in te zenden of tot de Nationale Synode te bewaren. Ondanks de bedenkingen, door Wttenbogaert tegen zulk een voorbarigen maatregel bij den voorzitter Becius ingebracht, werd toch dit besluit door de Synode bekrachtigd en aan Wttenbogaert, Coddaens, Marlandus en Aemilius opgedragen, dit besluit aan de professoren en de rectoren van het Staten-college bekend te maken. In de maand December kwamen deze afgevaardigden te Leiden en vervoegden

zich het eerst bij Gomarus, die de wijsheid en zorg der Synode voor de rust der Kerk en de zuiverheid der leer hoogelijk roemde, maar bezwaar maakte om iets te beloven, voordat hij met zijne collega's zou hebben geraadpleegd. Daartoe zou hij Arminius, den dekaan, verzoeken, een vergadering te beleggen. Hetzelfde werd door Trelcatius geantwoord, hoewel de commissie meende, dat zulk een vergadering niet noodig was. Arminius daarentegen gaf, toen na eenigen tijd de commissie zich ook tot hem vervoegde, ten antwoord: Hoewel hij Gode dankbaar was voor zulk een heilzaam besluit, dat hij zich tot nog toe met ijver op het onderzoek van Confessie en Catechismus had toegelegd en dat ook verder zou doen, zooals zijn plicht hem gebood, maar dat hij over het inleveren zijner aanmerkingen zou nadenken en doen, wat de omstandigheden zouden meebrengen.

Toen nu de commissie meedeelde, dat Gomarus eerst een vergadering wilde belegd zien, vroeg Arminius, of de Synode verlangde, dat zij de beide geschriften tegelijk in die vergadering zouden onderzoeken en wat zij er over dachten *uit naam der faculteit* aan de Synode zouden meedeelen, dan wel, dat elk der professoren zijne aanmerkingen afzonderlijk zou inleveren. Na het antwoord, dat de Synode het laatste verlangde, meende Arminius, dat het geen voeg had, de geheele faculteit over deze zaak bijeen te roepen, daar de Synode aan elk der professoren afzonderlijk de zaak had opgedragen. Hierop antwoordden Gomarus en Trelcatius, dat zij aan het verlangen der Synode zouden voldoen, niet omdat zij eenige aanmerking op de Confessie en den Catechismus hadden, maar om de Synode te believen; Bertius, regent van het Staten-college, dat hij naar zijn vermogen aan het synodaal besluit zou

gehoorzamen; Colonius, dat hij het besluit der Waalsche Synode zou afwachten [1]).

Inmiddels was het gerucht der toenemende twisten naar buiten doorgedrongen en lokte uit Frankrijk, Engeland en van elders wenschen uit voor den vrede der Hollandsche kerk. Vooral Philippe du Plessis de Mornay te Saumur uitte dien wensch in een brief aan Telenus, waarin hij van Arminius zegt, dat hij zijn lof door mannen van naam heeft hooren verkondigen, met den wensch, dat ieder zich binnen de perken der Schrift mocht houden, om alzoo met vereende krachten de Roomsche afgoderij, bijgeloof en dwingelandij te bestrijden. Dan wekt hij op om elkander te verdragen in de diepzinnige verborgenheden, waarin altijd wat te leeren en zeker ook te berispen valt, hoe men ook in het verklaren met de meeste omzichtigheid te werk ga. „Ik beweer dus, „zegt hij," dat dergelijke leerstukken met mate en kalm moeten onderzocht worden, en die ze belijden, als zij de grenzen van den godsdienst in hun onderzoek overschrijden, voorzichtig en zachtmoedig te behandelen zijn." Helaas! dat in die dagen naar deze en dergelijke vredestichters niet geluisterd is!

In antwoord op een brief van 28 Augustus, schrijft Arminius den 1sten September [2]) aan Wttenbogaert, in de eerste plaats om hem moed in te spreken bij het ongeluk-

---

1) Kuchlinus, de regent van het Statencollege, was in 1606 gestorven en werd den 5den Febr. 1607 door Bertius opgevolgd, met Bulaeus als subregent, bij welke gelegenheid door Arminius, uit naam der Curatoren, burgemeesters en professoren, een deftige toespraak tot de kweekelingen werd gehouden, die daarop werden in staat gesteld tot een vroolijken avond. Over de benoeming van Bertius, en wat daaraan voorafging, wordt uitvoerig gehandeld door Dr. A. C. Duker, *Gijsbertus Voetius*, I, bl. 65 vv.

Daniël Colonius was regent van een Seminarium van de Waalsche studenten, dat in 1604 gesticht werd en tot 1703 bleef bestaan.

2) *Epp. eccl.* 88.

kig verloop van den oorlog. Dan betuigt hij zijn vreugd over de verkregen toestemming tot het houden van een Nationale Synode, waardoor hunne wenschen niet alleen vervuld, maar overtroffen zijn, vooral omdat in de acte der regeering ook van de herziening der Confessie en van den Catechismus sprake is. Ook is hij verheugd, dat voor die zaak ook de professoren zullen worden opgeroepen. Verder antwoordt hij zijn vriend op diens vermaning, om zich toch van nieuwigheden te onthouden, dat zijne vijanden juist nieuwigheden verkondigen, en als hij de oude waarheid leert, dat zij dit nieuwigheden noemen. Hij zal er voor blijven zorgen, dat hij niets verkondigt, met Gods woord, de Confessie en den Catechismus in strijd. Maar zij nemen hun bijzondere opvatting tot maatstaf en dan meenen zij, dat die met de Confessie en den Catechismus overeenkomt. Wat zij over de Praedestinatie denken, komt, naar zijn inzien, volstrekt niet daarmee overeen. In zijn college over Maleachi heeft hij dezen profeet met Paulus vergeleken, maar ook weer — niets gezegd, in strijd met de Confessie en den Catechismus. Voor hem is de hoofdzaak: de leer der zaligheid en de zekerheid daarvan. Dat prent hij zijne studenten in, en ook, welke Praedestinatie dien wijdschen naam verdient en dat de andere niet waard is om er zoo voor of tegen te vechten. Gomarus heeft weer, buiten alle noodzakelijkheid, zijn gevoelen over de Praedestinatie, „in afwijking van de meesten onzer geleerden," verklaard. Trelcatius heeft een leerboek uitgegeven, waarin velerlei, waarvan de Kerk tot nu toe niets wist. Hij vertelt monsterachtige dingen en tracht die op zijn college te verdedigen. Dan wordt hij nog daarenboven geprezen, terwijl Arminius, al verdedigt hij een algemeen aangenomen gevoelen, berispt wordt. Trouwens, Gomarus

is al tegen Trelcatius opgekomen en hij (Arminius) zal het ook doen [1]). Veel drukte was er in die dagen over een disputatie, waarvan Arminius moderator was, en waarbij de Drieëenheid en de godheid van den Zoon van God in het spel waren. Ook daarover schrijft Arminius. Men ziet er uit, over wat fijne onderscheidingen men zich in die dagen warm maakte.

Ook ten opzichte van dit leerstuk kon Arminius het de kettermeesters niet naar den zin maken. Zij noemden hem een Ariaan, een Sociniaan en met andere liefelijke namen. Toch was hij ook in de behandeling van dit leerstuk uiterst voorzichtig. „De meesten, die mij kennen," zegt hij ergens [2]), „weten, met hoeveel beschroomdheid en gewetensangst ik de verheven leer der Drieëenheid behandel. Mijn geheele methode van onderwijs toont, dat ik, bij het verklaren van dit punt, er geen behagen in schep, nieuwe uitdrukkingen te bedenken, onbekend aan de Schrift en aan de rechtzinnige kerkvaders, of nieuwe uitdrukkingen te gebruiken, door anderen bedacht. Mijne toehoorders kunnen getuigen, hoe bereid ik ben tot verdraagzaamheid jegens hen, die andere spreekwijzen over dit onderwerp bezigen, mits hun bedoeling goed zij." In den aangehaalden brief van 1 September schrijft hij: „Zoover ben ik verwijderd van de mogelijkheid, aan deze misdaad schuldig bevonden te worden, dat ik, integendeel, vertrouw, stellige bewijzen te kunnen leveren, indien de Synode er naar luisteren wil, om de Socinianen nog degelijker te weerleggen, of althans hunne argumenten en tegenwerpingen op een geschikter manier te beantwoorden."

---

1) Of hij het gedaan heeft, is niet blijkbaar. In ieder geval heeft de dood van Trelcatius in 1607 aan dezen twist een eind gemaakt.

2) In zijn *Apologie* of Verdediging omtrent 31 Artikelen, waarin hij en Van den Borre als onrechtzinnig werden voorgesteld. *Opp. Theol.* p. 107 ss.

In een brief aan Narsius[1]) komt hij terug op de kwestie omtrent Nebukadnezar, en wel op diens haren, die als arendsveeren groeiden, waarin zijn jeugdige vriend nog eenig bezwaar had gevonden, alsook over de uitwerping van den koning uit de samenleving. Het is een proeve, hoe in dien tijd van Bijbelgeloof een geleerd man met oude overleveringen wist om te springen. Hij besluit zijn brief aldus: „Met onze zaken staat het evenals vroeger. Derhalve zet ik het begonnene voort. Anderen trachten zich te verzetten, niet rechtstreeks, maar op verschillende gezochte omwegen, waarover gij u misschien eens verwonderen zult, als ze u bekend zullen worden. Wat mij betreft, hoewel ik daarvoor niet onaandoenlijk ben en geen driedubbel pantser om de borst draag, toch verlies ik den moed niet, maar krijg, Gode zij dank, nieuwe krachten en tracht met meer vertrouwen de zaak der waarheid te verdedigen. Want ik weet, dat er in vele dingen van de waarheid wordt afgedwaald, wat ik bij gelegenheid zal pogen aan te toonen; ik ben bereid, dit in een samenkomst van alle broeders in het licht te stellen, hetgeen een teeken is van een goed geweten en van mijn vertrouwen. En terwijl eenigen moeite doen om de Confessie en den Catechismus niet te laten beoordeelen, erkennen zij daardoor juist zeker wantrouwen niet onduidelijk. Help gij ook voor uw deel en leg ieder leerstuk onzer Kerk of der leeraren nogmaals op het aanbeeld en beproef het edelgesteente der H. Schrift, opdat gij met een goed geweten en volle overtuiging het u toevertrouwde volk kunt onderwijzen."

Ondertusschen was het gezin van Arminius alweer toegenomen en had zijn vrouw hem den achtsten zoon ge-

---

[1]) *Epp. eccl.* 87, 27 Dec. 1606.

schonken. Ongelukkig zijn de meeste dier kinderen vroeg gestorven. Dit neemt echter niet weg, dat zijne huiselijke zorgen in dezen tijd groot zullen zijn geweest. Den 3den Februari 1607 schrijft hij aan Wttenbogaert een uitvoerigen brief[1]) over de vraag van Christus, Matth. XVI, en het antwoord van Petrus. Hij had het druk met vergaderingen, na zijn college, van tien tot half twee en van vier tot half acht uren, ter beraadslaging over middelen om de onrust onder de studenten te doen bedaren. Hij raadt Wttenbogaert, het beroep naar Utrecht niet aan te nemen. Mannen van gezag, die hij meende zijne vrienden te zijn, beginnen hem te belasteren. Hij zal zich wapenen met meer geduld en verdraagzaamheid. Den 9den Februari schrijft hij weer[2]). De oude kwaal, katharr, heeft hem opnieuw aangegrepen en wil maar niet wijken. Zijn vrouw dringt er op aan, dat hij purgeerende middelen zal aanwenden. Maar het komt hem, bij zijne drukke bezigheden, zeer ongelegen. Hij geeft aan Wttenbogaert, op zijn verzoek, een verklaring van Matth. XXIV : 32 vv., de voorspellingen omtrent de verwoesting van Jeruzalem en de komst van Christus. Hij kan, wegens zijn ziekte, nog niet overkomen, maar zal aan Ledenberg duidelijk maken, waarom Wttenbogaert in den Haag moet blijven. Ook Narsius had zijn voorlichting weer ingeroepen, nu omtrent Gen. XLIX : 10, Joh. XII : 39. Daarop antwoordt hij den 29sten Maart[3]).

In een brief aan Sebastiaan Egberti, burgemeester van Amsterdam, dd. 3 Mei[4]), vermeldt hij den dood van zijn vroegeren collega Johannes Halsbergen. Had hij van het

---

1) *Epp. eccl.* 98.
2) *Epp. eccl.* 99.
3) *Epp. eccl.* 100.
4) *Epp. eccl.* 101.

toenemen zijner ziekte geweten, dan zou hij den vriend zeker den laatsten bijstand hebben verleend. Ook bij Arminius komen doodsgedachten op, ten gevolge van zijne telkens terugkeerende ongesteldheden, waardoor ook zijn gehoor wordt aangetast. Hij voorziet, dat hij na weinige jaren Halsbergen volgen zal. Hij bidt God, hem te leeren zijne dagen te tellen, opdat hij een wijs harte bekome. Niet zonder reden maakt Egberti zich bezorgd over den toestand van het vaderland. Hij zelf heeft met de ergste furie, den eerstgeborene der booze geesten, te worstelen; met geduld tracht hij hem te bestrijden, door Gods geest gesteund. Niets verzuimen de ijveraars, in het vaderland zoowel als daarbuiten, in Duitschland en Frankrijk, om van den katheder zijn naam te bekladden en te trachten hem tot zwijgen te brengen. Maar tot nog toe vergeefs. Vooral van Amsterdam gaan de lasteringen uit, waar rondweg dingen van hem worden verteld, die niemand in Leiden, waar hij dagelijks in het openbaar en in besloten kring onderwijst, zou durven mompelen, ìndien men wist, dat ze hem zouden worden overgebracht. Zij beschuldigen hem van nieuwigheden, terwijl hij niets nieuws verkondigt, maar wel de nieuwigheden ontkent, die zij in de Kerk hebben ingevoerd, waarover hij in de Nationale Synode, die hij hoopt, dat in dit of het volgende jaar gehouden zal worden, indien hij dan nog leeft, het zijne zal zeggen. Hij begrijpt niet, hoe het komt, dat eenigen, die voor de zijnen doorgaan, zijn zaak in een hatelijk daglicht stellen, daar hij niemand den zijne noemt; want hij maakt geene leerlingen, maar alleen leerlingen van Christus, en bij verstandige menschen verdienen zij geen geloof, òf wegens hun onbekwaamheid òf wegens hun genegenheid; vooral daar het hier bekend is, hoeveel leugenachtigs van hem verteld wordt. Wie te goeder

trouw is, kan van hem vernemen, hoe hij denkt, of erkennen, dat hij in zijn oordeel gedwaald heeft. Maar hij wil zich niet bloot geven, zegt men. Helmichius zal toestemmen, dat hij hem twee- of driemaal een onderhoud heeft aangeboden over alle geloofsartikelen. Maar dat hij eenige synodale gedeputeerden niet heeft willen antwoorden, daarvoor heeft hij gegronde redenen, die door verstandige menschen gebillijkt worden en die niet gewraakt zouden kunnen worden door hen, die tot hem gekomen zijn. In een brief kan dat alles niet worden verhaald. Maar, zegt men, hij legt den grondslag voor zijne nieuwigheden, die hij dan later wegwerpt of ontwijkt. Een zonderling verhaal, dat alleen geloof vindt bij domme menschen. Hij geeft onderwijs in het openbaar, voor een talrijk gehoor; dikwijls disputeert hij in tegenwoordigheid van zijne collega's; nooit, durft hij zeggen, weigert hij tegenwerpingen; hij houdt een privaat-college voor dertig en meer studenten; is het geen wonder, dat tot nog toe niemand een enkel woord heeft doen hooren, dat hij tegen de Schrift, de Confessie of den Catechismus heeft in het midden gebracht? Zelfs zijne collega's, door meer dan één gevraagd, ja aangespoord, zwijgen, wat zij zeker uit ijver voor de zuiverheid der leer niet zouden doen, zoo zij niet wisten, dat het ijdel en zonder reden is, iets tegen hem in te brengen. Wat men uitstrooit, dat hij zijne leerlingen raadt, boeken van Jezuieten en van Koornhert te lezen, is een leugen. Integendeel, na de Schrift, wekt hij zijne leerlingen op, de commentaren van Kalvijn te lezen, die hij hooger prijst dan zelfs Helmichius, zooals deze bekend heeft, ooit deed. De geheele akademie, ook het geweten zijner collega's, kan het getuigen. Hij zegt hun namelijk, dat Kalvijn in de uitlegging der Schrift zelfs boven de kerkvaders staat, dat hij boven de

meesten met een profetischen geest is toegerust. Zijne *Institutiones* raadt hij, na den Catechismus, bij wijze van verklaring, te lezen. Hiervoor zou hij een tal van getuigen kunnen bijbrengen; maar zijne vijanden geen enkelen voor het aanraden der lektuur van Koornhert of Loyola. Als Egberti wist, wat tegen hem, Arminius, wordt in beweging gebracht, zou hij zich verwonderen over der menschen onbeschaamde verdorvenheid. Als tegengif stelt hij daartegenover zijn zuiverheid van bedoelingen en geduld, terwijl de hoop op een goede uitkomst hem staande houdt, welke hem gegeven zal worden door Hem, die weet, wat hij wil en doet. Aan hem, weet hij, zijn zijne studiën welgevallig, daar zij alleen dienstbaar zijn aan het bevestigen der waarheid, des vredes en der vroomheid onder de Christenen. Niet weinig verkwikt hem het oordeel der voortreffelijkste mannen in het vaderland. Hij weet, dat er een onderscheid moet worden gemaakt tusschen de waarheid en de waarheid in den godsdienst; want niet alles is even noodzakelijk. Indien de Amsterdammers en de anderen elders dit begrepen, zou hij niet verdacht en gelasterd worden. Tegen Pinksteren hoopt hij te Amsterdam te komen en dan te beproeven, of zijn tegenwoordigheid aan de lasteringen een eind kan maken.

De verwachting van Arminius, in dezen brief uitgesproken, dat de Nationale Synode nog in dit of het volgende jaar zou plaats hebben, is niet vervuld geworden. Nog meer dan tien jaren zou het duren, eer zij bijeenkwam, en dan was Arminius reeds lang niet meer onder de levenden. Eerst in dit jaar zou de voorbereidende vergadering, na veel heen en weer reizen der gedeputeerden, gehouden worden. Den 8sten Mei werd de oproeping van wege de Staten van Holland gedaan. Behalve de twee

theologische professoren, Gomarus en Arminius, verscheen uit N.-Holland Helmichius en Herman Gerards van Enkhuizen, uit Z.-Holland Wttenbogaert en Becius van Dordrecht, uit Friesland prof. Lubbertus van Franeker en Bogerman van Leeuwarden, uit Groningen Acronius [1]) en Nicasius van Middelstum, uit Utrecht Everard Boot en Hendrik Johannis. Ook waren er nog afgevaardigden uit Gelderland, Zeeland en Overijssel, tezamen drie hoogleeraren en dertien predikanten.

Voordat Arminius naar den Haag vertrok, waren hem vijf artikelen [2]) in handen gekomen, die men zeide, dat naar eenige provinciën, vooral Zeeland en Utrecht, waren gezonden, door zekere predikanten en kerkelijke vergaderingen onderzocht en door hen beschouwd als bewijsstukken van zijne gevoelens over verscheiden geloofspunten, en wel over de praedestinatie, den zondeval, den vrijen wil, de erfzonde en de eeuwige zaligheid der pasgeboren kinderen. Arminius meende, na het lezen van dit geschrift, duidelijk uit den stijl te merken, door wien het vervaardigd was. Daar die persoon tot de opgeroepenen voor de conventie behoorde, sprak hij er hem in tegenwoordigheid van twee anderen in den Haag over aan. Hij deed geen moeite om de onderstelling af te wijzen, maar

1) Dat deze drie, Acronius, Lubbertus en Bogerman, Arminius niet gunstig gezind waren, laat zich reeds vooraf vermoeden. Johannes Acronius, predikant te Groningen, wordt »een der onverdragelijkste en hatelijkste menschen genoemd, die er ooit geleefd hebben" (v. d. Tuuk, *Bogerman*, bl. 75) »Een zeer heftig man," zegt Wttenbogaert. Lubbertus was de leelijkste man, dien men zich denken kan, en »met dit uiterlijk was zijn karakter in volkomen overeenstemming. Zoolang hij te Franeker was, heeft de hoogeschool geen rust gekend. Hij leefde steeds in de bitterste oneenigheid met zijne ambtgenooten. Zijn rechtzinnigheid was bepaald van een gevaarlijken aard, enz. (v. d. Tuuk a.w. bl. 16). En het eerste werk, door Bogerman, in 1601, in het licht gegeven, was de vertaling van een boekje van Beza over het ketterdooden, dat daarin wordt aangeprezen.

2) Deze vijf artikelen werden later met nog twee vermeerderd en eindelijk tot 31 uitgebreid.

antwoordde, dat dit geschrift niet verspreid was als van Arminius afkomstig, maar als de artikelen behelzende, waarover de studenten te Leiden gedisputeerd hadden. Waarop Arminius hem toevoegde, dat hij wel moest weten, dat hij, door het verspreiden van zulk een geschrift, onvermijdelijk een blaam wierp op zijn naam en dat die artikelen al heel spoedig voor de zijne zouden doorgaan, terwijl zij werkelijk noch van hem waren uitgegaan, noch met zijne gevoelens overeenkwamen, en voor zoover hij er over kon oordeelen, hem toeschenen te strijden met Gods woord.

Vóór het uiteengaan der conventie, deelde Arminius aan alle aanwezigen het bovenstaande mee, en verzekerde tot twee malen, dat hij voor God verklaarde, dat die artikelen zijne gevoelens niet uitdrukten, waarop een der leden antwoordde, dat hij dan maar moest zeggen, waarin hij het met die artikelen niet eens was. Een ander drong daarop mede aan. Maar Arminius zeide, dat daartoe de conventie niet was samengekomen en dat daarenboven hunne Hoogmogenden, de Staten-Generaal, wachtten op hun besluit. Later werd aan Arminius verzekerd, dat het een deel uitmaakte van de instructiën, aan de afgevaardigden gegeven, niet in dispuut te treden over de leer, en indien daaromtrent een discussie was ontstaan, aanstonds de zaal te verlaten.

Thans vernemen wij, wat er in de conventie zelve is voorgevallen. Den 26sten Mei werd de eerste vergadering gehouden [1]). De Staten hadden de heeren gaarne in hun midden ontvangen, om hun eenige vragen voor te leggen; maar zij hadden het veel te druk met de zaken der regeering.

---

[1]) Wttenbogaert, *Kerk. historie*, bl. 349, vv. Rogge, *Wttenbogaert*, I, bl. 292, vv.

Inderdaad namen de onderhandelingen, die zouden leiden tot het twaalfjarig bestand, al den tijd der regeering in beslag. De afgevaardigden werden daarom verzocht, een achttal vragen, hun door de regeering gedaan, schriftelijk te beantwoorden. Daarover vingen nu, den 28sten, de beraadslagingen aan. Zooals te verwachten was, leverde de kwestie der revisie van de Confessie en den Catechismus het voornaamste punt van verschil op. Daarin stonden Arminius, Wttenbogaert en de twee afgevaardigden van Utrecht en Amersfoort, Everard Boot en Hendrik Johannis, tegenover de anderen [1]), die niet van een revisie wilden weten om de bekende reden, dat daarmee zou worden erkend, dat er iets aan die belijdenisschriften ontbrak. Terwijl Arminius en de zijnen beweerden, dat Gods woord de toetssteen moest wezen, en Gomarus toegaf, dat wel in de eerste plaats Gods woord als regel des geloofs moest gelden, maar dan toch de belijdenisschriften in de tweede plaats, ging Bogerman nog verder, die wilde, dat men Gods woord uit de belijdenisschriften verklaren zou [2]). Er waren ook,

[1]) Terecht is opgemerkt, dat wij hier het begin van een partij-formatie voor ons zien, die in 1610 tot stand zou komen.

[2]) In een brief aan Lubbertus, dien hij kort na de vergadering schreef, vinden wij een opheldering, hoe hij dat bedoelde. »Het woord Gods« zegt hij daarin, »is de regel van het oordeel, namelijk niet letterlijk, maar naar den zuiveren zin, dien men gelooft, dat in de Confessie en den Catechismus is uitgelegd. Iemand kan deze of soortgelijke meening uiten: dat hij het woord Gods voor regel des oordeele erkent, maar zuiverlijk begrepen naar, of volgens de overeenkomst met het geloof uitgelegd, hetwelk men gelooft, dat in den Catechismus voorgesteld wordt, zoover de fundamenteele zaken aangaat; dat hij daarom dien zin slechts voor waar en goddelijk houdt, niet omdat hij die boeken voor den regel van Gods woord aanneemt (o! verfoeilijke blasphemie!), maar omdat hij gelooft, dat de rechte zin van Gods woord in deze uit Gods woord uitgelegd is. Die zegt: »Ik begrijp of verklaar deze of gene plaats naar Kalvijn, Beza, den Catechismus enz.« wil daarom niet zeggen, dat Kalvijn of Beza enz. de regel van de heilige Schrift zijn, maar dat hij gelooft, dat door hen de zuivere zin van Gods woord uitgelegd is. Gods woord in ketterschen zin is Gods woord niet.« (v. d. Tuuk a. w. bl. 80). Eigenlijk komt dit dus hierop neer: Mijn verklaring is de eenige ware, een andere is kettersch.

die van Arminius verlangden, dat hij zijne bedenkingen tegen de Confessie en den Catechismus zou uitspreken; maar, evenmin als vroeger, was hij daartoe thans bereid, daar deze vergadering niet tot dat doel was samengekomen.

Nog een andere kwestie gaf aanleiding tot verschil. De Synode zou beslissen in alle zaken, die op de leer en de kerkorde betrekking hadden; maar wat had men onder „Synode" te verstaan? De meerderheid beweerde: de *afgevaardigden*. Arminius en Wttenbogaert wilden, dat vóór de beslissing omtrent de bezwaarpunten eerst nog de *afvaardigende* predikanten werden gehoord. Verder verlangde de minderheid, dat vóór elk besluit de particuliere Synoden geraadpleegd zouden worden; maar ook daarvan wilde de meerderheid niet weten; of liever, zij wilde de beslissing aan de Synode overlaten. De meerderheid wilde in den beschrijvingsbrief van geen revisie gewag gemaakt zien. De minderheid, hoewel het daarmede niet eens, legde er zich bij neer, om ergernis te voorkomen, indien de revisie maar plaats had. Ten slotte werd bepaald, dat de Synode het volgend jaar te Utrecht gehouden zou worden. Den 31sten Mei werd het antwoord aan de Staten opgemaakt en door allen onderteekend, met dien verstande, dat elke partij bereid was, ten allen tijde aan de Staten rekenschap van haar gevoelen te geven. Het werd den 1sten Juni door de vier afgevaardigden, die de minderheid uitmaakten, aan de Staten ter hand gesteld [1]).

Had de regeering bedoeld, door het toestaan eener Synode de onrust op kerkelijk gebied tot bedaren te brengen, reeds deze voorloopige bijeenkomst werkte het tegendeel uit. Het blijkt echter niet uit de officieele acten der eerstvolgende

1) Men vindt het bij Wttenbogaert, *Kerk. hist.*, bl. 350-52.

Synoden van N.- en Z.-Holland [1]). De eerste had den 12den Juni, te Amsterdam, plaats onder Plancius als Voorzitter. Daarin werd door de afgevaardigden naar den Haag, Helmichius en Gerards van Enkhuizen, verslag gegeven, waarop de heeren, zonder meer, voor hunne moeite werden bedankt. Ook in de vergadering der Z.-Hollandsche Synode, 14 Augustus te Delft, werd, volgens de acten, alleen rapport van het verhandelde in den Haag uitgebracht, met besluit om daarop later terug te komen.

Wttenbogaert, in zijne *Kerkelijke historie* (bl. 257-9), weet er meer van te vertellen. In de vergadering der Z.-Hollandsche Synode, waarvan hij lid was, werd hij van ter zijde aangevallen over zijne en Arminius' adviezen in de conferentie, alsof zij de Utrechtsche predikanten op het sleeptouw hadden genomen. Met waardigheid verdedigde hij zich en wekte daardoor den toorn van den Voorzitter, Acronius van Schiedam, in die mate op, dat hij in de hevigste taal *uitbarstte* en daarop het vertrek verliet. Bij het uiteengaan werd Wttenbogaert nog aangesproken door Arnoldi, predikant te Delft, die zich beklaagde over de lauwheid der regeering en, op de vraag van Wttenbogaert, wat hij dan wilde, ten antwoord gaf, dat men doen moest als in Zwitserland en alle ketters en sectarissen het land uitjagen. „Dan zouden gij en ik," hernam Wttenbogaert, „ook onze koffers wel mogen pakken, en het woord van Tacitus zou dan bevestigd worden: „Zij maken het land tot een woestijn en dat noemen zij vrede."

Was in de vergadering der Z.-Hollandsche Synode van 8 Aug. 1606 een commissie benoemd, om de Leidsche professoren en de regenten van het Statencollege te ver-

---

[1]) Reitsma en Van Veen, I, bl. 396 vv. Zie daarentegen Rogge, *Wttenbogaert*. I, bl. 298.

zoeken, hunne aanmerkingen op de Confessie en den Catechismus mee te deelen, in deze vergadering geeft die Commissie van hare bevinding, bij monde van Wttenbogaert, verslag.

In de N.-Hollandsche Synode was het ook zoo erg toegegaan, dat de aanwezige Commissarissen der Staten, Hogerbeets en Cromhout, er schande van spraken. Toen Wttenbogaert daarvan kennis had gekregen, stelde hij, in Juli, met Arminius een protest op, dat aan alle klassen werd toegezonden. Er verliepen echter maanden, eer de verslaggevers in de Z.-Hollandsche Synode, Helmichius en Gerards, er op antwoordden. En dat antwoord was zoo onbeduidend, dat Wttenbogaert het ter zijde legde [1]).

Hoe Bogerman over de conferentie en over Arminius en de zijnen dacht, vernemen wij uit een brief van hem aan zijn geestverwant Helmichius: „Hierop leggen zij het klaarblijkelijk toe, dat zij, als alles op losse schroeven gezet is, in troebel water visschen en aan hunne partij zoovelen mogelijk verbinden, opdat zij tegelijk partij en rechter zijn, en eindelijk òf het hunne verwerpen òf het zoover brengen, dat althans aan het onze ongestraft getwijfeld wordt in den boezem der kerk. En deze schandalen worden door een dokter en hoogleeraar bedreven, die een zuil moest zijn! Goede God! hoe bezorgd ben ik voor de Nederlandsche kerk, indien die lieden niet bij tijds onderdrukt worden. Nu reeds spreekt men, handelt men, disputeert men in het openbaar over de Samosateensche blasphemiën [2]), die tot nu toe voor veler ooren ongehoord waren; dit heeft

---

[1]) Rogge, *Wttenbogaert*, I, bl. 298.

[2]) Paulus van Samosata, sedert 260 bisschop van Antiochië, leerde, dat Jezus door den H. geest als mensch verwekt was, met wien zich de goddelijke Logos verbonden had.

reeds nadeel genoeg. Nu reeds zijn de teedere geesten der jongelingen met het venijn besmet, waarvan zij niet gemakkelijk genezen zullen worden. Mocht God hen uit den weg ruimen of hunne bedoelingen openbaren en verhinderen! Zij roepen, dat zij tot nu toe niets tegen den vrede der kerk gedaan hebben; maar, helaas! wij worden dagelijks hun invloed op de jongelingen en hunne allerverderfelijkste pogingen gewaar." „Hunne overeenstemming nemen wij hen over het algemeen niet kwalijk; maar, dat zij bij zoodanige stemmen overeenstemmende waren, dat mishaagt ons terecht." „Och! of Wttenbogaert in het vervolg wijzer werd." „Wat beteekent het, de studenten aan te sporen, dat zij niet met hand en tand de aangenomen leer vasthouden, maar alles van beide kanten altijd overwegen en betwijfelen? Ik zwijg er van, dat ik dezer dagen een student sprak, bevriend met Arminius en overigens knap, die mij beleed te oordeelen, op gezag van Arminius en Socinus, dat er groote redenen zijn om te twijfelen aan de leer der Drieëenheid." (v. d. Tuuk, a.w. bl. 87).

Ook buiten de Synoden werd er zeer ongunstig over de adviezen van Arminius en de zijnen in de Haagsche conferentie gesproken. Vooral de Franeker hoogleeraar Lubbertus was er op uit om de gemoederen tegen het viertal op te zetten. Hierdoor zagen Arminius en Wttenbogaert, met de twee Stichtsche predikanten, zich genoopt, een uitvoerige memorie op te stellen ter rechtvaardiging van hun houding en haar aan de Staten van Holland, 6 September, toe te zenden. Kort daarna werd door de andere partij een vergadering te Delft gehouden, waar Gomarus, Becius, de Synodale deputaten van N.- en Z.-Holland en Helmichius tegenwoordig waren. De vrucht dezer vergadering was een „Verklaring", uit naam van de dertien, der redenen en

adviezen, in de vergadering van Mei 1607 uitgebracht. Maar de overhandiging van dit stuk aan de Staten is achterwege gebleven [1]).

Na een poos van rust was alzoo de storm met nieuwe kracht losgebroken. En thans was het niet alleen Arminius, maar met hem Wttenbogaert, op wie de pijlen der Kalvinisten gericht waren. Een schijnbaar geringe omstandigheid werkte mee om het vuur der verdeeldheid aan te blazen. Zooals men zich herinneren zal, was door de overheid van Gouda nooit geduld, dat in hare stad de Heidelbergsche Catechismus van den kansel onderwezen werd, omdat zij het onstichtelijk vond en niet overeenkomstig een ware hervorming, een menschelijken tekst den volke van den preekstoel voor te lezen en te verklaren. Ook voor de scholen achtte men het leerboek onbruikbaar, omdat er, naar het oordeel der predikanten, betwistbare stoffen in behandeld werden, ongeschikt voor volwassenen en des te meer voor kinderen en eerstbeginnenden in het geloof. Maar het gevolg hiervan was geweest, dat het godsdienstonderwijs verwaarloosd werd. Om hierin tegemoet te komen, stelden nu de predikanten van Gouda een eenvoudig boekje op, dat, met toestemming der overheid, in de scholen gebruikt werd. Aanvankelijk bestond het alleen in schrift, maar in dit jaar werd het uitgegeven. In dit leerboekje, als *De Goudsche Catechismus* bekend, heerschte een gansch andere geest dan in den Heidelberger. Het begon met het alfabet en was geheel ingericht voor kleine kinderen. Alle dogmatiek was er zooveel mogelijk uit verbannen. Arminius werd voor den schrijver van het boekje gehouden, maar ten onrechte; hij is er alleen door de Goudsche

---

[1]) Hania. *Helmichius*, bl. 264-5. Zie ook A. Kuyper. *De Leidsche professoren* bl. 113.

predikanten over geraadpleegd en heeft de uitgave goedgekeurd. Dat hij er mee ingenomen was, daaraan is geen twijfel. Wie de schrijvers waren, is gebleken uit de *Acten der Provinciale en particuliere synoden.* Daarin lezen wij [1]), dat Theodorus Hermanni (Herberts), gevraagd, wat van de zaak was, ronduit bekend heeft, dat zijn vader, (ook predikant te Gouda) hij en Arnoldus (Hermanni, pred. te Vlaardingen) dien Catechismus hadden opgesteld en dat Arminius hem had gezien en overgelezen. Tot onze teleurstelling voegt hij er bij, dat het hem leed was, dat hij ooit was uitgekomen en dat hij zijn best deed om hem in te houden, waarom hij alle exemplaren had tot zich genomen en opgesloten, zoodat er hoop was, dat de Heidelberger weer ingevoerd zou worden, waartoe de meerderheid van den kerkeraad genegen was. Deze gedweeheid heeft Herberts echter niets gebaat; in 1618 is hij afgezet.

De Catechismus wekte natuurlijk den toorn der Kalvinisten in hooge mate. Lubbertus noemde het boekje van top tot teen Sociniaansch en beweerde, als Servet nog leefde, dat hij er gaarne zijn naam onder gezet zou hebben. Reinier Donteclock trok er in een geschrift heftig tegen te velde en zag er een bepaalden toeleg in „om den Heidelbergschen Catechismus uit de kerken te monsteren." Het was, in zijn oog, reeds daarom verdacht, omdat het uit Gouda kwam. Toch moest hij toegeven, dat er niets in voorkwam, strijdig met Gods woord. En wat door hem als een beschuldiging werd geuit, dat het er op was aangelegd om de eenheid onder de verdeelde Christenen te bevorderen, is in onze oogen een welverdiende lofspraak. Dit eenvoudige boekje zou onopgemerkt zijn gebleven,

[1]) Reitsma en Van Veen, *Acta*, III, bl. 301.

indien het niet door de ijveraars voor het rechtzinnig geloof ware aangegrepen als een welkom wapen tegen Arminius en de zijnen. Nu werd dat kleine geschrift opgeblazen tot een dreigend gevaar voor de Kerk en meende zelfs een Synode daartegen te moeten waarschuwen [1]).

Van meer belang waren de pogingen om in het buitenland de gemoederen tegen Arminius en de zijnen in het harnas te jagen. Terwijl Bogerman door middel van graaf Dohna prins Maurits tegen Wttenbogaert trachtte op te zetten, schreef Lubbertus brieven aan de Kerk van Parijs, om Arminius en Wttenbogaert in een kwaad daglicht te stellen. Hetzelfde geschiedde door hem en Trelcatius aan Duplessis Mornay te Saumur, terwijl in Friesland, ook door Bogerman, allerlei ongunstige berichten omtrent beide mannen werden uitgestrooid. Gelukkig had Arminius in Wttenbogaert een trouwen bondgenoot, die den gezant van Frankrijk, Aerssens, van de ware toedracht der zaak op de hoogte bracht, zoodat deze aan de lasteraars het zwijgen oplegde en hun toeleg, om Fransche jongelieden te verbieden naar Leiden te gaan, verijdelde. Maar niet alleen dat Lubbertus Arminius en Wttenbogaert voor scheurmakers uitmaakte en de dogmatiek van den Leidschen hoogleeraar met de afzichtelijkste kleuren afschilderde, zelfs durfde de Groningsche predikant Acronius vertellen, dat deze beide mannen brieven van den paus hadden ontvangen, waarin deze hen op de hoffelijkste wijze had toegesproken en hun een aanzienlijk inkomen had beloofd, wanneer zij de Roomsche kerk wilden steunen.

Dat er niet de minste aanleiding tot zulk een beweren bestond, behoeft niet te worden aangetoond. Maar zoo ver

---

1) Reitsma en Van Veen, *Acta*, III, bl. 282,3.

ging de ketterhaat, dat ieder middel werd aangegrepen om het karakter der beide mannen te bezwalken. Vooral van Lubbertus had men iets beters mogen verwachten. Vóór drie jaren had deze aan Wttenbogaert een vriendelijken brief geschreven, om zijn voorspraak in te roepen tot het verkrijgen van een subsidie van de regeering, teneinde de noodige boeken te kunnen koopen tot weerlegging van Bellarminus en de Jezuieten; en dien brief had Wttenbogaert in de vleiendste woorden beantwoord. Thans deed hij wat hij kon om den Haagschen predikant en diens vriend in het land en daarbuiten zwart te maken. Doch in één opzicht liep hij er deerlijk in. Met hetzelfde doel als naar Parijs en Saumur schreef hij ook aan Paraeus te Heidelberg en Melvin te St. Andrews. Maar Melvin, de Puritein, zat op dat oogenblik, op last van koning Jacobus, in den Tower gevangen. De brief van Lubbertus kwam nu uit Schotland in handen van den cipier. Deze overhandigde hem aan graaf Salisbury, zonder wiens toestemming men den gevangene niets mocht geven. De graaf merkte, dat de brief over kerkelijke zaken handelde, en zond hem aan den aartsbisschop van Canterbury, en toen deze zag, dat hij de Nederlandsche kerk betrof, gaf hij hem aan Caron, den gezant der republiek, en zoo kwam hij in handen van Oldenbarnevelt en door dezen in handen van Wttenbogaert. Thans staat hij afgedrukt in diens *Kerkelijke historie*[1]), met deze kantteekening: „Dit geheele verhaal vloeit over van vuile leugens en lasteringen"[2]). Arminius en Wttenbogaert zonden een uitvoerig schrijven aan Paraeus en Melvin[3]), om zich tegen de beschuldigingen

---

1) Ook in *Epp. eccl.* 103.
2) Wttenbogaert, *Kerk. hist*„ bl. 411, 12.
3) *Epp. eccl.* 104.

van Lubbertus te verdedigen; maar werden met geen antwoord verwaardigd.

Kort vóór de Synode te Delft, 14 Augustus, werden Bernardus, predikant aldaar, Festus Hommius, van Leiden, en Dibbets van Dordt, naar Arminius afgevaardigd, om van hem te vernemen, hoever hij gevorderd was met de weerlegging der Doopsgezinden[1]). Toen zij op het punt waren te vertrekken, kwamen zij met het eigenlijk doel hunner zending voor den dag en verzochten hem, hun zijne denkbeelden over den godsdienst mee te deelen, opdat zij aan de Synode verslag zouden kunnen geven. Maar Arminius weigerde aan hun verzoek te voldoen, daar dit hiervoor de plaats niet was en het beter in de Nationale Synode zou kunnen geschieden, die waarschijnlijk spoedig zou samenkomen. Wanneer hij het nu deed, kon hij er niet op rekenen, dat zijne denkbeelden juist zouden worden overgebracht. Daarop gingen zij heen.

In dezen tijd maakte Arminius kennis met Conrad Vorstius, professor in de theologie te Steinfurt, den man, die later, met zulke treurige gevolgen, tot zijn opvolger werd benoemd. Vorstius had een weerlegging geschreven van een Jezuietisch pamflet, *Credo Calvinisequarum* getiteld, waarin de Protestanten met veel scherpzinnigheid werden aangevallen. Hij had zijn geschrift, *Apologia pro Ecclesiis orthodoxis contra Jesuitas*, aan Arminius ten geschenke gezonden en dezen om zijn oordeel gevraagd. Arminius antwoordt hem in een brief van den 25sten Augustus[2]), waarin hij uitvoerig handelt over Gods voorwetenschap en aan het slot meedeelt, wat er in de Haagsche conferentie is voorgevallen; ook spreekt hij over het verschil van gevoelen omtrent de

1) Zie bl. 96, 97.
2) *Epp. eccl.* 105.

revisie der Confessie. Hij is het met Vorstius eens, dat er met de hunnen een samenkomst plaats hebben moet om te overleggen, wat er te doen is ter bevordering van de waarheid, de vroomheid en den vrede in de Christelijke wereld. Ook gewaagt hij van de geruchten en lasteringen, die er omtrent hem verspreid worden, waartegen hij te zijner tijd zal opkomen. Ondertusschen zal hij zijn ziel in lijdzaamheid bezitten, terwijl hij verwacht, dat de Heer zijn onschuld aan het licht zal brengen, wien hij bidt om ontferming over zijn ongelukkige en treurende Kerk.

Hadden Arminius en Wttenbogaert, met de twee Utrechtsche predikanten, een rechtvaardiging van hunne houding in de Haagsche conferentie aan de Staten gezonden, hetzelfde deden de dertien afgevaardigden der meerderheid in October. Maar Oldenbarnevelt meende, dat de toestand van het land niet gedoogde, de Staten met de kerkelijke zaken lastig te vallen. Zoo bleven beide stukken in portefeuille, het eene in die van Oldenbarnevelt, het andere in die van de dertien. En van een Nationale Synode hoorde men in langen tijd niets. De schuld werd aan Arminius en Wttenbogaert gegeven [1]).

Onder de kwaadaardige geruchten, omtrent Arminius verspreid, behoorde ook, dat hij een brief aan den gezant van den keurvorst Van de Palts, Hippolytus à Collibus, had geschreven, waarin hij zijne gevoelens over eenige geloofsartikelen, „zijne giftige leerstukken", zooals het heette, had uitgesproken. Dat hij een brief aan dien gezant geschreven had, was waar; maar de beschuldiging van „gif-

[1]) De oorzaken van het uitstel vindt men uiteengezet door Rogge, *Wttenbogaert*. I, bl. 310 vv. Onder de vijanden van Arminius was het gerucht verspreid, dat de Staten nog niet zoo spoedig hun toestemming tot een Synode zouden geven, omdat er nog te vele predikanten tegen Arminius waren (zie *W. d. M. V.* S. III, dl. IV, bl. 282).

tige leerstukken" was weer een van die onwaarheden, zooals er ook na zijn dood in menigte werden verspreid. Om daaraan een eind te maken, besloten zijne vrienden in 1613 den brief te Delft in het licht te geven, zoodat hij thans voor ons ligt [1]). Hij is gedagteekend van 5 April 1608, en bevat een wederlegging van de geruchten omtrent de ketterijen van Arminius, ten gevolge van het schrijven van Lubbertus aan prof. Paraeus, te Heidelberg, verspreid. De gezant, die daarvan gehoord had, meende aan die geruchten niet aanstonds geloof te moeten slaan en in ieder geval ook den beschuldigde te moeten hooren. Hij noodigde daarom Arminius uit tot een bezoek in den Haag, ontving hem allervriendelijkst en deelde hem mede, waarvan Lubbertus hem bij Paraeus had beschuldigd, waarop Arminius hem zijn gevoelen over het een en ander uiteenzette. Hij was daarover zoo voldaan en zoozeer met den persoon van Arminius ingenomen, dat hij meer van hem wilde weten en hem uitnoodigde, om schriftelijk zijn opvatting van eenige geloofspunten aan hem mee te deelen. Aan dat verzoek voldeed Arminins in den genoemden brief, met de overtuiging, dat daardoor alle ongunstige vermoedens omtrent hem tot zwijgen zouden worden gebracht. „Ieder," zegt hij, „is de beste uitlegger van zijne eigen gevoelens, en het volste vertrouwen moet worden gesteld in hem, die plechtig en in Gods tegenwoordigheid getuigenis aflegt van zijn bedoeling." Daarna zet hij zijne gevoelens uiteen over: de godheid van Gods zoon, waarbij hij een aantal kerkvaders aanhaalt, Basilius, Gregorius Nazianzenus, Ambrosius, Augustinus, Hilarius; over Gods Voorzienigheid, de Praedestinatie, de genade, den vrijen wil en de

---

[1]) Hij is opgenomen in de *Epp. eccl.* 114.

rechtvaardiging. Over de Praedestinatie zegt hij het volgende:

„Het is een eeuwig en genadig besluit van God in Christus, waarbij hij bepaalt, geloovigen te rechtvaardigen, tot kinderen aan te nemen en hun het eeuwig leven te schenken, maar ongeloovigen en personen zonder berouw te veroordeelen." „Zoo had hij het indertijd ook in eenige stellingen uitgedrukt. Sommigen hadden daartegen ingebracht, dat deze stellingen niet alles behelsden, wat tot dat besluit behoort, ja, dat de Praedestinatie, waarover thans het grootste verschil van gevoelen bestond, in die stellingen niet het punt van onderzoek uitmaakte. Dat geeft Arminius toe; want hij beschouwde het als de beste manier, *dat* besluit van Praedestinatie te behandelen, dat de grondslag is van het Christendom, van onze zaligheid en de zekerheid daarvan, waarvan de Apostel in Rom. IX en in Ef. I gewaagt. Maar zulk een besluit, als door hem beschreven, is niet dat, waarbij God besluit, *enkele* personen zalig te maken en hen daartoe het geloof te schenken, terwijl Hij *anderen* veroordeelt, zonder hun het geloof te schenken. Hij geeft toe, dat er een zeker besluit van God is, volgens hetwelk hij de middelen beschikt, noodig tot geloof en zaligheid, en dat doet hij op zulk een wijze, als hij weet het meest geschikt te zijn voor rechtvaardiging, dat is, voor zijn barmhartigheid en zijn gestrengheid. Maar van dit besluit behoeven wij niets meer te weten, dan dat het geloof de loutere gave is van Gods genadige barmhartigheid, en dat het ongeloof voor een deel moet worden toegeschreven aan de schuld en de slechtheid van den mensch, voor een deel aan de wrekende gerechtigheid van God, die de zondaars verlaat, verblindt en verhardt."

Nog zegt hij, in denzelfden brief, „dat hij alleen in dat

opzicht van zijne tegenstanders verschilt, dat hij hunne gevoelens, die trouwens zeer uiteenloopen, niet met een gerust geweten durft bevestigen. Van dit gewetensbezwaar is hij bereid rekenschap te geven, wanneer hij daartoe door de noodzakelijkheid gedwongen wordt en wanneer het op een geschikte wijze kan geschieden." Het blijkt uit deze woorden op nieuw, dat het verschil tusschen hem en de Kalvinisten niet zoo groot was als men oppervlakkig zou vermoeden en uit den fellen haat van enkelen zijner vijanden zou opmaken. Ook laat zich hooren, dat hij zich vrij wel met de woorden der Confessie vereenigen kon. Het was zijn nauwgezetheid van geweten, die hem verhinderde, op de gevoelens zijner tegenstanders ja en amen te zeggen.

Het slot van den brief is te schoon en pleit te zeer voor het edel karakter van den schrijver, om er niet iets van mee te deelen: „Deze ééne gunst vraag ik van mijne broeders, die met mij door de belijdenis van denzelfden godsdienst verbonden zijn, dat zij ten minste gelooven, dat ik eenige nauwgezetheid van geweten heb tegenover God. En deze gunst behoort mij gemakkelijk door hen bewezen te worden, door de liefde van Christus, als zij over zijn gezindheid en natuur willen nadenken. Wat kan mij een verschil van gevoelen baten, dat alleen een gevolg zou zijn van een luim, of een scheuring in de Kerk van Christus, waarvan ik mij door de genade van God en Christus een lid belijd? Indien mijne broeders onderstellen, dat ik tot zulk een onderneming gekomen ben door eerzucht of hebzucht, verklaar ik oprecht voor God, dat zij mij niet kennen. Van de laatstgenoemde dezer ondeugden gevoel ik mij zoo vrij, dat ik nooit in hare strikken gevangen ben, hoewel ik mij daaromtrent onder het een of ander

voorwendsel zou kunnen verontschuldigen. Wat de eerzucht betreft, ik bezit geen andere dan die mij drijft tot den dienst van God — met allen ernst in de Heilige Schrift naar goddelijke waarheid te zoeken en haar bescheiden en oprecht te verkondigen, als ik haar gevonden heb, zonder haar aan iemand op te dringen of van anderen toestemming af te dwingen, veel minder te verlangen heerschappij te voeren over het geloof van anderen, maar veeleer met het doel, eenige zielen voor Christus te winnen, opdat ik een liefelijke reuk zij voor hem en een goeden naam in de kerk der heiligen verwerf. Dezen goeden naam zal ik door de genade van Christus verkrijgen, na een langen tijd van geduld; hoewel ik thans een voorwerp van smaad voor mijne broeders ben, voor hen, die met mij één God en Vader aanbidden en éénen Christus als Heer, in één geest en met hetzelfde geloof; en die met mij de hoop deelen van de hemelsche erfenis te erlangen door de genade van onzen Heer Jezus Christus. Ik hoop, dat de Heer mij geven zal, dat zij en ik in zijn grooten naam met zachtmoedigheid samenkomen en een Christelijke samenspraak houden over de dingen van den godsdienst. Moge het licht van dien heiligen en zaligen dag spoedig voor mij opgaan! In die bijeenkomst verbind ik mij, door de genade van God, zulk een gematigdheid en zulk een liefde voor waarheid en vrede te toonen, als met reden van een dienaar van Jezus Christus kan verlangd en verwacht worden."

„Dat inmiddels mijne broeders zich stil houden en mij met rust laten, opdat ik vrede moge hebben en hen niet lastig valle of hun moeilijkheid aandoe. Indien zij anders van mij denken, laten zij mij aanklagen; ik zal het gezag van een bevoegd rechter niet vreezen, noch weigeren voor de

rechtbank te verschijnen — al ware zij samengesteld uit al de predikanten in onze Vereenigde Nederlanden of van Holland en West-Friesland, waartoe onze Leidsche hoogeschool behoort, onder voorwaarde, dat de geheele zaak behandeld worde onder het toezicht van onze wettige overheid. Evenmin vermijd of vrees ik de tegenwoordigheid van geleerde mannen, die uit andere landen zouden kunnen uitgenoodigd worden, mits zij op billijke voorwaarden in de conferentie aanwezig zijn en aan dezelfde bepalingen onderworpen als ik."

„Om kort te gaan, laat een vergadering worden belegd, uit vele of weinig leden bestaande; elken dag, ieder uur ben ik bereid er te verschijnen. Want ik ben de dagelijks wederkeerende lasteringen moede en het verdriet mij ze te moeten weerleggen. In dit opzicht verschil ik van de ketters, die òf kerkelijke vergaderingen gemeden òf de zaken zoo hebben ingericht, dat zij vertrouwen konden op het getal hunner aanhangers en zeker waren van de overwinning. Maar ik eindig" enz.

Den volgenden dag schreef Arminius aan Drusius [1]), hoogleeraar te Franeker, wiens schriften over de Hasideën en de Joodsche sekten hij roemt. „Hij leert niets dan wat op de Schrift gebouwd is of op degelijke bewijzen steunt. Drusius bestreed een Roomschen schrijver, Serrarius, en nu is Arminius het niet met Drusius meer dan met Serrarius eens, omdat deze Roomsch is; want dat verschil in den godsdienst heeft met deze kwestie niets te maken; en ook dan nog, pleegt hij, bij het lezen, alleen aan de zaak, niet aan den schrijver te denken. Dit heeft hem veel ongenoegen veroorzaakt. Hij heeft veel van Drusius geleerd,

---

1) *Epp. eccl.* 115.

en had ook al enkele onjuistheden in het schrijven van Serrarius opgemerkt, hoewel hij maar matig met de Hebreeuwsche taal bekend is. Twee dingen kan hij vooral niet nalaten in hem (Drusius) te prijzen, vooreerst, dat hij zegt, nog te twijfelen en het oordeel op te schorten, waar hij vreest, aan de aangevoerde bewijzen volle instemming te schenken. Dan, dat hij niet schroomt, op zijn leeftijd en na zoovele jaren in die dingen gestudeerd te hebben, zijn gevoelen terug te nemen. Des te meer is hij daarmee ingenomen, omdat hij er ook zoo over denkt. Zooveel verschil is er toch niet tusschen beider studiën, dat hij ook zijn oordeel niet zou mogen opschorten, daar niet alles in den godsdienst even noodzakelijk is. En dit wordt hem dikwijls kwalijk genomen door hen, die de gansche wetenschap in zich dragen en daarom meenen, dat hunne antwoorden op elke vraag met een orakel gelijkstaan. Hij schroomt ook niet, nu en dan meeningen, hem eens door zijne leermeesters ingeprent, te veranderen, wanneer hij meent te kunnen bewijzen, dat die verandering een verbetering is; en hij is steeds bereid, dat te bewijzen, wanneer het met vrucht, zonder rumoer, geschieden kan. Overigens is zijn geweten in die meeningen zoo gerust, dat hij de ergste lasteringen, in Duitschland, Frankrijk, Engeland en Zwitserland omtrent hem verspreid, zonder eenige gemoedsbeweging verdraagt, behalve die van deernis met de broeders, die zoozeer tegen God en den naaste zondigen. Deze gewetensrust maakt ook, dat hij niet toegeeft aan den aandrang zijner vrienden, om die lasteringen te weerleggen. Juist dat woelen zijner broeders tegen hem is hem een bewijs, dat zij hun eigen zaak niet vertrouwen. Want wie gelooft, haast niet, steunende op Jehova, bij wien alleen alle hulp is."

„Hij zal niet ophouden, voor de waarheid van Zijn woord tegen alle overleveringen, van wie ook, zoo lang hij leeft, te strijden, en nooit zal hij dulden, dat aan de Kerk van Christus een andere regel, hetzij in de tweede plaats, of onder welken titel ook, dan alleen die in het O. en N. Testament vervat is, worde opgedrongen. Het is dringend noodig, dat de studie der Schrift worde opgevat, ook hier, waar daarmee vroeger tegenover Rome geen ernst is gemaakt. Wij doen als zij, die niet voor het gerecht durven verschijnen, en zien er niet tegen op, Confessiën en Catechismussen, als door geleerde mannen opgesteld, door allerlei uitspraken goedgekeurd, door lange tijden (sinds 40 jaren beginnen zij voorgeschreven te worden) bevestigd, door het bloed der martelaren bezegeld, als overleveringen, waarnaar de Schrift moet worden uitgelegd, aan de Kerken en hare dienaren voor te schrijven. Arminius weet, dat dit ook in Friesland en Groningen gebeurt; vooral door Lubbertus, Acronius en Bogerman. Waar gaan wij heen, als wij in het begin der Hervorming weer in de manier van het pausdom terugzinken? God erbarme zich onzer en bescherme zijn treurende Kerk, opdat zij, alleen op de waarheid der Schrift gegrondvest, tot Gods eer hare taak, in het belang der vroomheid, kunne vervullen en een langdurigen vrede deelachtig worde."

Den 28sten April schreef hem Ubbo Emmius, Hoogleeraar te Groningen, een brief, waarvan ons een gedeelte bewaard is [1]). Wij deelen hier den inhoud uitvoerig mede, niet zoozeer omdat Emmius een man was, „die in veelzijdige ontwikkeling en geleerdheid door zeer weinigen zijner tijdgenooten geëvenaard werd en als geschiedschrijver talrijke

---

1) Door G. H. M. Delprat in 1846 uitgegeven, met het antwoord van Arminius (Bibl. der Rem. Gem. te Rotterdam).

bewijzen van een onbevangen [1]) oordeel heeft gegeven", maar vooral omdat hij, zonder twijfel, het gevoelen van velen in den lande uitsprak, terwijl het antwoord van Arminius doet zien, hoe deze zijn houding wist te rechtvaardigen.

Emmius waarschuwt hem om de oorzaken weg te nemen, waardoor allerlei booze vermoedens op hem rusten. Die oorzaken zijn zeven in getal:

1º. De disputen, die meer tot allerlei spitsvondigheden dan tot eenvoudige en degelijke vroomheid opleiden en op de grenzen van Thomistiek en Scholastiek uitloopen; 2º. het gebruik van dubbelzinnige uitdrukkingen in het verklaren van netelige kwestiën; 3º. verklaringen van enkele Bijbelplaatsen, die van anderer uitlegging afwijken; 4º. eenige meeningen en gevoelens, van de officieele kerkleer verschillende, die misschien niet zondigen tegen den grondslag des geloofs, maar aan anderen van dien aard kunnen schijnen, dat daardoor langzamerhand de grondslagen ondermijnd worden; 5º. bedenkingen op de Confessie en den Catechismus, die door alle Hervormde kerken zijn goedgekeurd en geprezen en in de Vereenigde Provinciën voor kinderen en volwassenen tot onderwijs dienen; 6º. herhaalde aanbeveling van Bellarminus en dergelijke voorvechters der Roomsche kerkleer; 7º. eindelijk, die onrechtzinnigheid omtrent de wijze van een Nationale Synode te houden, in strijd met de meening van anderen en afwijkende van de gewoonte der oude Kerk; daarbij het

---

1) V. d. Tuuk, *Bogerman*, bl. 90. Op dit »onbevangen" is wel iets af te dingen, als wij in aanmerking nemen, dat Emmius, met den heftigen Acronius, een plakkaat heeft in het leven geroepen, waarin ieder ander geloof dan het Gereformeerde (in strijd met Art. 13 der Unie) verboden werd en bepaald, dat kinderen uit een huwelijk buiten de Hervormde kerk als onecht zouden worden beschouwd en dat ongedoopte kinderen niet mochten erven.

verlangen naar een herziening van de Confessie en den Catechismus.

Om al deze redenen, meent Emmius, is het niet te verwonderen, dat zij, die bezorgd zijn voor het handhaven der rechtzinnigheid en de rust der Kerk, hem verdenken. Dat is niet aan kwaadwilligheid of boosaardigheid toe te schrijven. Hijzelf keurt dat niet goed en meent, dat het de plicht is van ieder, wien het welzijn van Kerk en Staat ter harte gaat, tegen die vermoedens op te komen en de oorzaken met de ergernis weg te nemen. Arminius zal hem zijn vrijmoedigheid vergeven. Dikwijls moet een braaf en vroom man afstand doen van zijn recht, in het belang van den Staat en de Kerk en de gevoelens van anderen. Hem komt het schoon en aanbevelenswaard voor, niet vermetel op te treden, onnoodige nieuwigheden te vermijden en de rust van den Staat boven alles te stellen. Wat verkeerd is, moet men niet roeren, en daarom veel minder, wat goed is, maar kwaad genoemd zou kunnen worden, uit het verband rukken. Hij doelt daarmee op de Confessie en den Catechismus. Wij moeten bedenken, wat in deze tijden noodig is, wat onze vijanden wenschen, hoe aangenaam en gemakkelijk het voor hen zal zijn, als zij ons elkander door verdeeldheden kunnen zien verscheuren. Hoe staan, vooral in deze streken, de ooren voor nieuwigheden open; hoe gemakkelijk worden niet alleen van de gewone afwijkende, maar ongerijmde en dweepzieke meeningen aangenomen. Die hier verspreid worden, zijn niet het eerst van Acronius afkomstig, en worden niet door hem alleen verkondigd. Die uit de Leidsche hoogeschool komen en naar Duitschland of elders heengaan of weer naar huis terugkeeren, hebben vele zegslieden, die Emmius dikwijls met smart gehoord heeft en dikwijls bestreden,

Maar Arminius zal doen wat hij kan; dat vertrouwt hij, enz.

Deze brief werd door Arminius, den 18^{den} Mei, uitvoerig beantwoord. Gaarne neemt hij den goeden raad van Emmius aan. Maar hoe daaraan te voldoen? Door iets uit te geven? Dat is niet geraden; „want," zegt Arminius, „ik wil het onrecht, mij aangedaan, niet aan de nakomelingschap bekend maken. Ook door middel van een onderhoud kan het niet, want daardoor zou alleen stof tot nieuwe verdenkingen gegeven worden. Indien iemand de oorzaken der verdenkingen wilde bekend maken, dan zou ik tegen hem opkomen. Maar tot nu toe heeft niemand dat gedaan. Wel is geroepen, dat ik mij zou uitspreken, maar niet aangeduid, waarin of op welke wijze." Emmius heeft eenige oorzaken genoemd en die wil Arminius nu één voor één onderzoeken.

1°. De disputen, die op de grenzen van Thomistiek en Scholastiek uitloopen. Dit is zoo ongerijmd, dat zelfs de Duivel niet zonder blozen en gewetenswroeging het zou durven bewijzen. Ik zou mij met zulke dwaasheden bezighouden, ik, die hierop mij toeleg, uit de zuivere bron der Schrift, zoowel wat den zin als de woorden en de volzinnen aangaat, te putten? Zij, die mij verdedigen, doen dat vooral met het schild, dat ik mij overal op de Schrift beroep, zoodat zij, die dat niet durven ontkennen, niet zelden beweren, dat de ketters altijd willen schijnen, aan de Schrift vast te houden. Ik zou er meer kunnen bijvoegen; maar ik wil niemand beschuldigen, en vergelijkingen zijn hatelijk. Alleen dit, dat niemand met meer vrucht heeft getracht, de Scholastiek te verbannen en in onze hoogeschool de profeten en apostelen te laten heerschen. Indien gij mij hadt hooren onderwijzen en disputeeren,

zoudt gij u verwonderen, dat die laster geloof heeft kunnen vinden, en de ooren voor andere lasteringen sluiten. Laat aan de deuren der hoogeschool de bepaling worden aangeplakt, dat niemand bij het theologisch onderwijs over eenig onderwerp mag spreken, dat niet met dezelfde woorden in de Schrift gevonden wordt. Meer dan eens heb ik gezegd, dat Thomas (Aquinas), Scotus (Erigena) en de gansche troep der Scholastieken, hoe zij ook in de wijsbegeerte uitmunten, in de uitlegging der Schrift blinder dan de mollen zijn, wat ik ook niet zelden aantoon, om door het in het licht stellen van hunne onkunde, hun alle gezag te ontnemen.

2°. Het gebruik van dubbelzinnige uitdrukkingen. Dat moeten wel zeggen, die mij van onrechtzinnigheid verdenken, maar vreezen, mij daarvan te beschuldigen. Laten zij voorbeelden van zulke uitdrukkingen bijbrengen, wat ik met recht verlang van hen, die mij die misdaad aanwrijven. Het is toch geen voldoend bewijs, als ik een woord of een volzin in een anderen zin gebruik dan zij, wat ik dikwijls wegens de dubbelzinnigheid der Schrift genoodzaakt ben te doen. Maar ook hierin beroep ik mij op de ervaring.

3°. De verklaring van Bijbelplaatsen, afwijkende van de overlevering. Maar wie mij daarom berispt, moet mij leeren, den rechten zin der Schrift te verdraaien, daar de regel der verklaring voor mij niet de voorgangers in onze Kerk zijn, die gij aanduidt, hoewel die ruime naam door mij alleen aan de profeten en apostelen wordt gegeven. Ik zou mij op dezelfde rechters kunnen beroepen, die dit vóór mij gedaan hebben en niets boven mij voorhebben. Heeft niet Kalvijn vele plaatsen der Schrift, door de gansche oudheid ten bewijze der Drieëenheid aangevoerd, anders verklaard,

zoodat hij daarom door groote geesten van Joodschgezindheid beschuldigd is? Ik verschil van mijne broeders in de verklaring van Rom. VII. Maar dat dit verschil niet belet de overeenstemming in de noodzakelijke geloofsartikelen, hebben vóór vijf jaren Gomarus, Helmichius en Arnoldus Cornelisz erkend. Ik zou hier veel kunnen bijbrengen uit de oudheid en onze leeraren ter mijner verdediging; maar ik laat dat rusten, alleen hiermee tevreden, dat ik bereid ben met de broeders te confereeren, zoowel over alle geloofsartikelen, als over de Bijbelplaatsen, die gewoonlijk tot bewijs daarvan worden aangevoerd.

4°. De van de gangbare leer afwijkende meeningen. Maar de broeders zelven klagen, dat ik er niet voor uitkom, wat ik meen; hoe weten zij dan, dat ik van hen verschil? En ik maak een onderscheid tusschen de meening der Kerk, in de Confessie en den Catechismus vervat, en de bijzondere meeningen der geleerden en predikanten. Het is niet altijd een meening der Kerk, wat ieder daarvoor houdt. Er zijn drie verschillende opvattingen der Praedestinatie in onze stad, ja vier, als ik de mijne zal hebben bekend gemaakt. En ik durf verzekeren, dat de mijne alleen met artikel 16 der Confessie overeenstemt.

5°. De bedenkingen op de Confessie en den Catechismus. Doch ik heb nooit op een van beide bedenkingen gemaakt, maar gezegd, dat ik wel het een en ander heb, waarover ik met de broeders zou willen verhandelen. Ik vel geen oordeel, maar stel dit uit, totdat ik het oordeel mijner broeders zal hebben vernomen. Want het kan zijn, dat mijne opvatting verkeerd is, wat ik gaarne zal erkennen, als ik door hen beter onderricht word.

6°. De herhaalde aanbeveling van Bellarminus en Roomsche schrijvers. Maar ik ontken, en des te meer *dikwijls*, de

lezing van Bellarminus of eenig Roomsch schrijver aan mijne studenten te hebben aangeraden. Even leugenachtig is het aanbevelen der boeken van Socinus en de Samosatenen, een beschuldiging ook in Friesland uitgestrooid: of zij tot u is gekomen, weet ik niet; zulke dingen en alles wat mij tot schande kan strekken, schamen mijne broeders zich niet uit te braken.

7⁰. Het gevoelen, door ons op verlangen der Staten-Generaal uitgesproken over het houden van een synode, dat, naar gij meent, van de gewoonte der oude kerk afwijkt. Maar ik meen, dat het met de Schrift en de gewoonte der oude kerk overeenkomt, daar het door alle Protestanten tegenover de Trentsche vaders is aangenomen. Daarentegen stemt het gevoelen mijner broeders geheel overeen met de Trentsche vaders, wat ik bereid ben tot in bijzonderheden te bewijzen. Ik meen ook, dat gij ons gevoelen niet goed begrepen hebt. Ja, Sibrandus Lubberti heeft in den brief, dien hij naar Duitschland en Engeland zond, in de verklaring van ons gevoelen erg gedwaald. Hij spreekt alleen van de revisie. Maar daarover spreken de Staten-Generaal in hunne verklaring, dat zij bereid zijn, de Nationale Synode saam te roepen. Indien nu iemand zegt, dat wij daarvan de oorzaak zijn, dan mocht hij er, meer naar waarheid, bijvoegen, dat de Staten van Holland reeds vóór tien jaren besloten hebben, alleen op die voorwaarde een Nationale Synode toe te staan. Wij nu hebben dat gevoelen van de Staten-Generaal goedgekeurd. En ik bid u, zijn dat geene menschelijke geschriften en daardoor aan dwaling onderhevig? Is dit zoo, is het dan niet billijk, dat geregeld en wettig worde onderzocht, of er ook eenige dwaling in is? Nu gebeurt het ordelijk en wettig, wanneer zij, in een vergadering van al die Kerken, wier eigendom

die Confessie is, aan een bedaard onderzoek onderworpen wordt. En een revisie sluit niet in verbetering, evenmin als goedkeuring. Is het niet beter, dat wij het onze, vriendschappelijk en bescheiden, maar toch streng onderzoeken, en, als er wat te veranderen schijnt, dat verbeteren, dan te wachten, totdat het ons van onze vijanden wordt afgedwongen? Maar reeds vóór eenige maanden hadden wij onze redenen bereid, waarin wij de verdediging van ons toen uitgesproken gevoelen hebben saamgevat, om ze aan de Staten over te geven, zooals het bevolen was. Schort, bid ik u, uw oordeel op, totdat gij onze gevoelens en hunne beteekenis zult begrijpen. Ik wed, dat gij erkennen zult, als wij gedwaald hebben, dat wij aan een zeer waarschijnlijke dwaling hebben toegegeven. Want niets is door onze broeders in die voorloopige conferentie bijgebracht, wat wij niet, ook in hunne tegenwoordigheid, durven verzekeren, dat door ons met degelijke gronden is weerlegd. Ontkennen zij het, laten zij dan maar eens toonen wat zij kunnen (*hic Rhodus, hic saltus*). Wij zijn bereid, nogmaals met hen in het strijdperk te treden en de eene zaak met de andere rustig en in God te verhandelen.

Daar dit zoo is, zie ik geen reden voor donkere vermoedens, door mij gegeven, die ik bereid ben weg te nemen, indien ik op de een of andere wijze kan. Het eenige zou zijn, dat wij samenkomen en mijne broeders zeggen, wat zij tegen mij hebben, en ik ronduit daarop antwoord...

God geve mij geduld, opdat ik met een ongebroken geest en een gerust gemoed de samenspanningen mijner broeders kan verdragen; hij beware mij voor zijn hemelsch rijk, opdat ik hem in de gemeente der heiligen moge prijzen. Amen.

Al had Arminius tot nog toe op zijn onschuld vertrouwd en daarom met gelatenheid alle lasteringen over zich laten heengaan, eindelijk begreep hij toch, dat er iets gedaan moest worden, om aan den gespannen toestand een eind te maken. In April schreef hij een brief aan de Staten van Holland, waarin hij zijne grieven blootlegde en hen dringend verzocht, ondanks de drukte der staatsaangelegenheden, een middel te beramen, hetzij door een conferentie of een kerkelijk convent, onder hun opzicht, om hem de gelegenheid te geven tot weerlegging van de tegen hem ingebrachte lasteringen en tot herstel van den onderlingen vrede. De Staten waren bereid aan dit verzoek te voldoen en ontboden Gomarus en Arminius, met vier van de predikanten, die aan de conferentie van 1607 hadden deelgenomen, tegen den eersten Donderdag na Pinksteren, 30 Mei, in den Haag. Deze vier predikanten waren Wttenbogaert, Becius van Dordrecht, Helmichius en Herman Gerards van Enkhuizen. De beide professoren zouden voor den Hoogen raad worden gehoord en dan zou men zien, of door een vriendschappelijke samenspreking over godsdienstige onderwerpen de vrede tusschen hen niet kon worden hersteld. De raadsheeren, die de discussie zouden leiden, moesten daarvan dan verslag aan de Staten doen.

Den 14den Mei schreef Bertius, rector van het Statencollege, een brief aan Hogerbeets, om te verzoeken, dat hij als zwijgend getuige bij de conferentie zou mogen tegenwoordig zijn. De moeilijkheden, die hij met zijne studenten had, gaven daartoe aanleiding. Hij zorgde, dat zij zoowel de colleges van Arminius als van Gomarus bijwoonden, en repeteerde dan met hen het daarin behandelde. Zooveel mogelijk trachtte hij bij hen het partijkiezen te voorkomen.

Maar nu had hij van sommigen gehoord, dat zij, als toehoorders van Arminius, in verdenking kwamen en niet geschikt werden geacht voor een kerkelijke bediening. Daardoor ging alle moeite, die hij aan hunne opleiding besteedde, verloren. Hij weet niet, wat hierin te doen en wenscht, dat zoo spoedig mogelijk aan die geschillen een eind kome, en zou gaarne met eigen ooren vernemen, wat in genoemde conferentie besloten wordt. Hij verzocht Hogerbeets bij Oldenbarnevelt op toestemming aan te dringen. — Of dat verzoek met een gunstigen uitslag werd bekroond, is mij niet gebleken. In het verslag der conferentie vernemen wij van Bertius' tegenwoordigheid niets.

De afgevaardigden der Kerken deden echter wat zij konden om een spaak in het wiel te steken. Zij wilden, dat een Provinciale Synode zou samenkomen om de kerkelijke zaak door kerkelijke personen te laten uitmaken. De Staten antwoordden, dat aan den Hoogen raad alleen was opgedragen, kennis van de zaak te nemen, en dat het oordeel of de beslissing later aan een Nationale of Provinciale Synode zou verblijven. Op den bepaalden dag verschenen de opgeroepenen. De vergadering werd door een korte toespraak van den Voorzitter, den schoonzoon van Oldenbarnevelt, Van der Myle, geopend. Hij deelde het besluit der Staten mede en het doel der samenkomst. Daarna beval hij Gomarus te verklaren, of er eenig verschil tusschen hem en zijn collega bestond, en noodigde hem uit, onbewimpeld den aard van dit verschil in het licht te stellen. Maar Gomarus antwoordde, na een vleiende toespraak tot de leden van den raad, dat hun ambt alleen was, kennis te nemen van burgerlijke, niet van kerkelijke zaken, dat men Gode moest geven wat Gods is en den keizer wat des keizers is, dat het beter was God te gehoorzamen dan

menschen. De Voorzitter antwoordde, dat het zonder twijfel godsdienstige zaken waren, die behandeld moesten worden, en dat hij en zijne ambtgenooten zich het recht niet wilden aanmatigen, daaromtrent te beslissen, maar dat zij er alleen kennis van wilden nemen. Nog eens verzochten zij daarom Gomarus, niet te weigeren, zijn zaak voor hen bloot te leggen. Deze trachtte zich te verontschuldigen door te zeggen, dat men niet van hem verlangen kon, als beschuldiger tegen Arminius op te treden, met wien hij tot nog toe in goede verstandhouding had geleefd. Hij vroeg, of daaromtrent eenige klacht bij de Staten was ingekomen. De Voorzitter verzocht de professoren even buiten te staan en raadpleegde met de predikanten. Toen zij weer waren binnengekomen, verklaarde hij, dat er geen klacht bij de Staten was ingekomen, die tot deze conferentie aanleiding had gegeven; maar dat de raad alleen wenschte te weten, of en welk verschil er tusschen de professoren bestond. Gedwongen om te antwoorden, zeide nu Gomarus, dat er wel eenig verschil tusschen hen bestond, maar dat anderen daarvan meer zouden weten dan hij; dat hij ook niet bekend was met hetgeen zijn collega geschreven, of in zijn openbare of bijzondere lessen verkondigd had. Maar daar Arminius zelf nu en dan melding had gemaakt van zekere twijfelingen en bezwaren, die hij gevoelde, zou het de beste manier van handelen zijn, dat hij die bezwaren in het midden bracht. Wat hemzelven betrof, hij koesterde geene twijfelingen omtrent een der artikelen van de Christelijke leer, zooals die vervat en verklaard was in de Confessie en den Catechismus, en hij had geen lust om daarover een twistgesprek te voeren. Maar de Hooge raad liet hem niet los. Nadat de professoren nog eens hadden buitengestaan, zeide de Voorzitter, dat men met de weigering

van Gomarus geen vrede kon hebben, maar dat hij der overheid gehoorzamen moest. Zoo was hij dan wel genoodzaakt te erkennen, dat er zonder twijfel een groot verschil tusschen hem en Arminius bestond, dat de studenten daarover disputeerden, maar dat hij het zeer onbillijk vond, gevaarlijk voor zijn persoon en in strijd met de vrijheid der Kerken, nu en hier den aard en den oorsprong van dat verschil uiteen te zetten.

Arminius had dit alles stilzwijgend aangehoord. Thans werd aan hem het woord gegeven. Hij verklaarde, dat hij zich ten hoogste verwonderde, nadat er onder al de Kerken verschillende geruchten omtrent zijn onrechtzinnigheid waren rondgegaan en nadat men beweerd had, dat de brand, door hem ontstoken, boven de daken uitsloeg, dat hier nu zulk een groot bezwaar werd voorgewend om zich over den aard van dat verschil en de leer, door hem verkondigd, in strijd met de formulieren van eenigheid, uit te spreken. Het was verkeerd, van hem zulk een verklaring te verlangen en alzoo de stof voor zijn aanklacht uit zijn eigen mond te willen vernemen. Niemand kon iets aanvoeren, dat hij had geleerd, in het openbaar of in het bijzonder, in strijd met de Confessie en den Catechismus. Wel bekende hij, eenige bezwaren te hebben tegen sommige dingen, in genoemde schriften vervat; maar men kon toch niet van hem verlangen, die bezwaren hier mee te deelen, tenzij de overheid dat verlangen mocht, die reeds besloten had, dat beide geschriften in een Nationale Synode zouden herzien worden. Hij voegde er nog bij, dat hij wel wat aan te merken had op de stellingen van Gomarus over de Praedestinatie, waarin hij meende, dat dingen voorkwamen, met de Schrift, de Confessie en den Catechismus in strijd; waartegen Gomarus verzekerde, dat hij

die theses met zorg had gesteld, dat daarin niets voorkwam met de genoemde schriften in tegenspraak, en dat hij bereid was ze te verdedigen.

Nadat men alzoo voor- en na den middag vergaderd was geweest, werd de conferentie tot den volgenden dag uitgesteld. Toen begon Gomarus met te zeggen, dat hij, hoe ongaarne ook, wel iets tegen Arminius had in het midden te brengen, en wel, dat hij, met betrekking tot de leer der rechtvaardiging voor God, een meening had verkondigd, in strijd met de Schrift en de Confessie. Om dit te bewijzen, haalde hij de woorden aan, door Arminius gebezigd, zoowel in zijne stellingen over de rechtvaardiging als in zijn brief aan Hippolytus à Collibus, waarin hij verklaard had, dat in de rechtvaardiging van den mensch voor God de rechtvaardigheid van Christus niet wordt toegerekend, maar dat het geloof, of de geloofsdaad, door de genadige aanneming of kwijtschelding van God, die rechtvaardigheid is, waardoor wij gerechtvaardigd worden. Hij verzocht, dat deze uitdrukkingen in de notulen der bijeenkomst werden opgeteekend.

Hierop dicteerde Arminius de volgende uitdrukkingen voor hetzelfde doel: „Om te toonen", zeide hij, „hoe afkeerig ik ben van elke onnoodige aanleiding tot verschil, belijd ik hier, dat ik als waar, vroom en heilig acht die leer der rechtvaardiging voor God, die voortvloeit uit geloof tot geloof, of van de toerekening van het geloof tot gerechtigheid, die leer, die vervat is in de overeenstemming der belijdenissen van alle Kerken; dat ik die leer aanneem, zooals ik altijd heb gedaan, en dat ik daarin berust. En om een nog duidelijker bewijs te geven van mijn innig verlangen naar den algemeenen vrede voor de Hervormde en alle Protestantsche kerken, verklaar ik plechtig, dat,

indien zich de gelegenheid voordoet om schriftelijk mijn meening over dit punt uit te spreken, zoowel ten opzichte van de zaak als van de uitdrukking (welke meening ik bereid ben tegen elke bestrijding te verdedigen), ik gaarne die geschreven verklaring aan het beslissend oordeel van al die Kerken zal onderwerpen. Indien dan, volgens besluit der hooge regeering van mijn land, wettige kennis van de zaak is genomen en die Kerken zullen meenen, dat zulk een gevoelen en hij, die het koestert, niet geduld mag worden, zal ik dat gevoelen laten varen, als beter onderricht, of aanstonds mijn ambt als hoogleeraar nederleggen [1]).

Toen Arminius dit mannelijk antwoord gegeven had en Gomarus nog weigerde erin te berusten, deed hij nog een poging om getuigenis te geven van de zucht tot vrede, die hem bezielde. Hij sprak daartoe de woorden uit van de 60[ste] en 61[ste] vraag van den Heidelbergschen Catechismus en voegde daaraan toe: „Ik geloof met het hart en belijd met den mond, dat ik voor God gerechtvaardigd word alleen door een oprecht geloof in Jezus Christus, zoodat God mij, zonder verdienste van mijzelven en uit loutere genade, de volkomen gerechtigheid van Christus schenkt en toerekent, alsof ik nooit eenige zonde had bedreven en geen enkele vlek op mij rustte; ja, meer dan dat, alsof ik die gehoorzaamheid had betoond, die Christus voor mij betoond heeft, voor zoover ik zulk een weldaad geloovig aanneem. Dat ik God aangenaam ben, niet door de waardigheid van mijn geloof, maar daarom alleen, dat de gerechtigheid van Christus mijn gerechtigheid is voor

---

1) Is het billijk, na zulk een verklaring, met Reitsma (*Gesch. d. Hervorming*, bl. 171) te zeggen, dat Arminius de *zwakheid* had, zich altoos te willen uitgeven voor een trouw belijder der Hervormde leer?

God, en ik deze gerechtigheid aannemen en mij toeëigenen kan niet anders dan door geloof."

Gomarus was echter met deze belijdenis nog niet voldaan en zeide, dat hij in een wettige Synode zou bewijzen, dat men met meer dan vermoedens had te doen. Arminius verklaarde, ook te verlangen, dat zulk een Synode hoe eer zoo liever zou plaats hebben. En toen Gomarus er op aandrong, dat hij nu met zijne bedenkingen tegen de Confessie voor den dag zou komen, gaf Arminius ten antwoord, dat hij dat dan op de Synode zou doen.

De leden van den Hoogen raad verzochten nu de beide hoogleeraren hun opvatting van de voornaamste geloofsartikelen, waarover ooit tusschen hen eenig verschil van gevoelen had bestaan, schriftelijk mee te deelen; dan zou ieder zijne aanmerkingen op het geschrift van den ander aanteekenen. Door beiden werd aan dit verzoek voldaan, door Gomarus in 31, door Arminius in 26 artikelen, en daarmee was de conferentie afgeloopen. Na het doorlezen van beide geschriften, die niet aan de opstellers werden teruggegeven, gaven de leden van den Hoogen raad het volgend verslag aan de Staten: „Voor zoover wij uit deze conferentie hebben kunnen opmaken, begrijpen wij, dat de verschillen tusschen deze twee professoren niet van veel belang zijn; zij betreffen voornamelijk eenige twistpunten over de Praedestinatie, die door onderlinge verdraagzaamheid konden worden voorbijgezien." In de groote zaal van de openbare zittingen der Staten werd dit advies door de leden van den Hoogen raad, in tegenwoordigheid van de beide Professoren en de vier predikanten, aan de Staten voorgelezen. Oldenbarnevelt nam daarop het woord en betuigde zijn dankbaarheid aan God, dat de strijd in het geheel niet de hoofdpunten van den Christelijken godsdienst

betrof. Hij dankte, in naam der aanzienlijke vergadering, de beide hoogleeraren voor deze nieuwe en heusche poging om tot een goede en onderlinge verstandhouding te geraken en vermaande hen tot geheimhouding van het verhandelde, ook om niets te zeggen of te schrijven, in strijd met de H. Schrift of de Confessie en den Catechismus, en alles te doen wat in hun vermogen was ter bevordering van de orde in de Kerken en de hoogeschool. Hij beloofde ook, dat de Staten zouden trachten, deze geschillen door een Nationale Synode te doen beslechten of, wanneer deze niet spoedig kon worden saamgeroepen, door een Provinciale.

Maar Gomarus had nog iets op het hart. Bij het hooren der laatste belofte, vroeg hij het woord en verklaarde, dat hij in gemoede niet kon toegeven, dat er geen groot verschil bestond; integendeel, dat de gevoelens van zijn ambtgenoot van dien aard waren, dat hij daarmee niet voor den rechterstoel van God zou durven verschijnen. Als er niet spoedig in deze zaak werd voorzien, dan stond het, volgens hem, te vreezen, dat de eene provincie tegen de andere, Kerken tegen Kerken, burgers tegen burgers zouden opstaan. Toch verklaarde hij zich bereid, vrede te houden en alles tot vrede te helpen leiden, hopende, dat men elkander in vrede zou mogen onderrichten en verstaan. Later zeide iemand, die van den uitval van Gomarus hoorde, dat hij liever met het geloof van Arminius dan met de liefde van Gomarus voor God zou verschijnen.

Arminius kon, na de scherpe taal van Gomarus, het stilzwijgen niet bewaren. Hij verklaarde, nooit twist en oneenigheid te hebben gezocht, maar dat hij ten allen tijde den vrede had trachten te bevorderen; dat hij ook nimmer oorzaak zijn zou van scheuring in de kerk Gods of van oneenigheid in het vaderland, dat hij zich ook niet bewust

was van eenig kwaad gevoelen in den godsdienst, veel minder van zoo kwade gevoelens als zijn ambtgenoot daar had verklaard. Dat hij zich ten allen tijde aan de Confessie had gehouden en ook voortaan daaraan wilde houden. Dat hij somtijds iets had gesproken, uit nood, tegen de bijzondere meening van eenige Doctoren, hetgeen hij meende een professor vrij te staan; maar nooit tegen de genoemde schriften of het algemeen gevoelen der Gereformeerde kerk. Dat hij bereid was, zijn gevoelen en bedenken van den godsdienst in alles rond en oprecht te openbaren, óf in een Nationale òf in een Provinciale Synode, òf in de tegenwoordige vergadering der Heeren Staten, als hem dat bevolen werd, ja zelfs, voordat hij van hier ging. En wat het verschil betrof, dat zijn ambtgenoot zoo hoog had aangeslagen, hoopte hij, dat in de verdere conferentie, die daartoe zou mogen ingesteld worden, zou blijken, wat daarvan aan was.

Wttenbogaert, aan wien wij het verslag der conferentie ontleenen [1]), voegt er bij, dat in de Voorrede van de akten der Nationale Synode en ook door Baudart in zijne *Memoriën*, al wat Arminius ter zijner verdediging had aangevoerd, verzwegen is. Daarom heeft hij het zoo uitvoerig opgeteekend. Zelf was hij er bij en staat voor de waarheid in.

In een brief aan zijn zwager Reigersberg [2]) zegt Huig de Groot, waarschijnlijk met het oog op deze conferentie, dat hij in deze dagen Wttenbogaert in een buitengewoon droevige stemming had aangetroffen en dat hij o. a. dit had gezegd: „Hoewel de Provinciale Synode voortgang zou hebben, toch wegens het hevig vooroordeel, waarmee deze zaak behandeld werd, en daar de bijzondere meenin-

1) *Kerk. Hist.* bl. 436 vv.
2) Aangehaald door C. Brandt, Ed. Mosheim, p. 174.

gen der predikanten onmerkbaar in den geest hunner leerlingen doordringen en, in verloop van tijd en bij gemis van dieper onderzoek, stilzwijgend door de Kerken worden aangenomen — daar deze bijzondere meeningen, door het gezag, daaraan ongevoelig toegekend, de vrijzinnige toepassing van talentvolle mannen onderdrukken — en daar de meerderheid in de Kerken en in de kerkelijke vergaderingen dikwijls de overhand bekomt op hen, die een betere opvatting zijn toegedaan — dat hij niet kon hopen op een beter lot voor Arminius dan dat van Castellio [1]), die door den tegenstand zijner vijanden er toe gebracht was, zijn brood met houtsprokkelen te verdienen."

De vrees van Wttenbogaert was niet ongegrond. De vijf artikelen, waarover Arminius zich bij gelegenheid van de Haagsche conferentie had beklaagd, waren tot een-en-dertig aangegroeid en werden aan Arminius en van den Borre toegeschreven. Op ruime schaal werden zij overal verspreid, zoodat Arminius zich gedrongen zag de pen op te vatten en ze te bestrijden. Ook in Zeeland was het rumoerig. „Daar twistte men," volgens de Groot in een brief aan zijn zwager, „over de Praedestinatie, de volharding der wedergeborenen, de rechtvaardiging en dergelijke, terwijl Gomarus meer en meer een aanvoerder der partijen werd." En in Amsterdam had een der predikanten, volgens een brief van Arminius aan burgemeester Egberti [2]), prekende over de gelijkenis van den onrechtvaardigen rentmeester, over sommigen gesproken, die van den katheder en elders leerden, dat de paus ook een lid van het lichaam van Christus is „Deze leer", had hij uitgeroepen, „mishaagde

[1]) Castellio, de tegenstander van Kalvijn, wordt door Schweizer een der voorloopers van Arminius genoemd.

[2]) *Epp. eccl.* 118, van 24 September.

God in die mate, dat daaraan de tegenspoed in den oorlog tegen Spanje is toe te schrijven." Het was een erge beschuldiging in die dagen, toen het heulen met Rome zooveel was als heulen met Spanje; een gevaarlijk wapen in de hand van een vijand. En niet onduidelijk was het, op wien door dien predikant gedoeld werd. Het was het oude praatje weer opgerakeld, reeds dagteekenende uit den tijd, toen Arminius uit Genève was teruggekeerd. Thans meende hij het niet onweersproken te kunnen laten. Daarom schrijft hij er uitvoerig over aan den burgemeester, en somt al de namen op, door hem aan den paus gegeven, in eenige stellingen, onlangs over Afgoderij en later over den Paus openbaar gemaakt [1]), gansch geene liefelijke namen en genoeg om hem van alle voorliefde voor den Heiligen Vader vrij te pleiten. Daarenboven kan hij zich op Fr. Junius, Trelcatius, ja zelfs op Gomarus beroepen. Hij zou willen, dat men met zulke lasteraars strenger te werk ging. „De laster, de eerstgeborene van den duivel, zit op het gestoelte der waarheid. Maar God en de tijd, zullen hem ontmaskeren. Intusschen lijdt de rechtvaardige."

Geen wonder; het was inderdaad een lijden, zoo zonder ophouden door boosaardigen laster bestookt te worden. Den 10den October schrijft hij nog eens aan den burgemeester [2]), thans om hem te danken, dat hij zijn verdediging heeft op zich genomen. „De waarheid, die zichzelve beschermt, zal de leugen gemakkelijk weerleggen, vooral

[1]) In de Voorrede van de »Verclaringhe Jacobi Arminii" wordt uitvoerig over die stellingen, in 1607 en 1608 openlijk verdedigd, gehandeld en daarbij gewezen op zijn verklaring van 2 Thess., waarin hij had aangetoond, hoe de Apostel daar den paus van Rome als den Antichrist beschreven had. »En dat heeft hij gedaan met zulk een kracht der Schriftuur, dat al degenen, die hem hoorden, zich daarover hebben moeten verwonderen." In 1609 heeft hij dat betoog voortgezet en het »rechts vóór zijn laatste instorting, daarvan hij is gestorven, voleindigd."

[2]) *Epp. eccl.* 119.

wanneer de hooggeplaatsten haar in bescherming nemen." Egberti schijnt hem aangeraden te hebben, stellingen te verdedigen over het onderwerp der verdachtmaking. Maar hij acht dit niet geraden; ook is het niet gemakkelijk, daar die stellingen allicht tot nieuwe verdenking zouden aanleiding geven. Hij heeft 31 artikelen opgesteld over de dingen, hem ten laste gelegd, ter bestrijding van artikelen, die tegen hem rondgingen, en ze aan hen gezonden, die hem daarmee bekend hadden gemaakt. Maar hij denkt, dat deze, flinke en aanzienlijke mannen, hem zullen afraden, ze publiek te maken, opdat de lasteraars niet al te zeer te schande worden gemaakt. Het staat bij hem vast, in een vrije, hetzij Nationale, hetzij Provinciale Synode, zijn zaak te berde te brengen, en haar op goede gronden te verdedigen. Intusschen bezit hij zijn ziel in lijdzaamheid, op God vertrouwende, die de goede zaak beschermen zal en de ten onrechte verdrukten te hulp pleegt te komen. Alleen die lijdzaamheid maakt de ijveraars stoutmoedig.

De 31 artikelen, waarover in dezen brief gesproken wordt, maakten een geschrift uit, dat in het begin van October verspreid was [1]), met de gevoelens van Arminius over de Praedestinatie, den vrijen wil, den val van Adam, de erfzonde en de eeuwige zaligheid der kinderen. Het was een der pamfletten, welke in dien tijd in druk en op schrift over hem werden rondgestrooid, om zijn naam te bezwalken en zijn invloed tegen te gaan. Het ergste was, dat dit geschrift werd voorgesteld als het werk van Arminius en Van den Borre zelven, terwijl daarin denkbeelden aan hen werden toegeschreven, die zij volstrekt niet koesterden. Van Amsterdam ging dat geschrift uit en Lubbertus had

[1]) Zie bl, 248, 260.

het aan Paraeus te Heidelberg gezonden. Door Hippolytus à Collibus werd Arminius er mee in kennis gesteld. Hij dringt, in een brief van 10 December[1]), bij Egberti er op aan, dat door de burgemeesters een onderzoek worde ingesteld naar de schrijvers. Hij meent daarop recht te hebben, als pleegkind van Amsterdam, waar hij vijftien jaren lang predikant is geweest. Hij zou het zelf wel aan de burgemeesters vragen, maar acht het beter, dat de zaak zoo min mogelijk ruchtbaar worde. Van het publiek maken zijner beantwoording heeft hij voorloopig afgezien[2]). Zijne vrienden hadden hem aangeraden, zulk een fraaie gelegenheid niet te laten voorbijgaan. Maar, zegt hij, „als ik eenmaal dat ijs breek, zal een zee voor mij opengaan, die ik zal moeten doorwaden. Denk niet, als ik zoo spreek, dat ik de taal van het ongeduld gebruik. Zij, die onze zaken het best kennen, verwonderen zich over mijn aanhoudend stilzwijgen. De eenige reden, die mij verhindert hun raad te volgen, is de hoop, die ik koester, dat mijne broeders berouw zullen krijgen."

Maar hiervan was geen sprake. Integendeel, de vloed van den laster klom al hooger en hooger, vooral in Amsterdam. In de eerste maanden van 1608 vervoegde zich Helmichius met Plancius bij de burgemeesters, om over Arminius te klagen. Plancius had zijne grieven tegen hem op het papier gebracht, „een groot aantal van artikelen, dwalingen of ketterijen." Na de voorlezing verzocht hij Helmichius om daaraan iets toe te voegen. Maar deze verklaarde, dat Arminius wel van die ketterijen beschuldigd was, maar

---

1) *Epp. eccl.* 123.

2) Het schijnt, dat dit in het begin van 1609 toch geschied is. Men vindt zijn *Apologie* in zijne Theologische werken. Hij kwam er toe haar te schrijven, doordat zijne vijanden in hun pamflet de woorden van Hiëronymus hadden aangehaald: »dat iemand, die van ketterij beschuldigd wordt, niet zwijgen mag".

dat hij zich van de meeste, wel twee derden, gezuiverd had, „sprekende van de rest ook met meer gematigdheid dan Plancius had gedaan[1]).” Men kan nagaan, dat de aanklacht hierna op de burgemeesters weinig indruk maakte. Maar tevens blijkt uit dit verhaal, wat al middelen werden gebruikt om Arminius in verdenking te brengen. „Het is,” zegt hij in bovengenoemden brief, „alsof men ongestraft tegen mij mag liegen en kwaadspreken. Als prins Maurits vergiftigd was, zouden sommigen niet aarzelen er mij van te beschuldigen. Zelfs den duivel zou ik zulk een vermetelheid niet durven toeschrijven. Ik zou een ketter zijn; toch ben ik een mensch, naar Gods beeld geschapen, voor wien Christus zijn bloed heeft gestort, gewijd aan zijn waarheid, zijn gezworen aanhanger en onverschrokken verdediger tot den dood. Laat de Satan tandenknarsen en al wat er antichristelijk in de wereld is. Dit nu is het meest goddeloos van allen, dat zij hunne misdaden, waaraan zij zelven blijkbaar schuldig zijn, aan mij toeschrijven. Al de verdeeldheid, die er is in de Kerk, is van hen afkomstig en door hen verwekt. Laten zij zwijgen en met hunne openlijke en geheime inblazingen en lasteringen ophouden, en de zaak is uit. Omdat ik de Kerk, waarin de paus zetelt, nog niet den scheidsbrief geven wil, word ik de oorzaak genoemd, dat velen afvallig worden en de regeering minder heftig tegen de Roomschen te werk gaat. Waarom worden Junius en Gomarus, die hetzelfde in publieke geschriften zeggen, niet van dezelfde misdaad beschuldigd? Waarom niet de geleerdste Engelschen, die ik daarin tot bondgenooten heb? Terwijl in dat rijk de

---

1) **Ik schrijf deze dingen, zegt Brandt, II, bl. 88, „uit de aanteekeningen van een der oog- en oorgetuigen.” Dr. Hania vindt het niet waarschijnlijk, dat Helmichius er zijn collega zoo heeft laten inloopen. (a. w. bl. 272).**

uitoefening van den Roomschen Godsdienst, hoe velen er om vragen, niet wordt toegestaan."

Het is een bittere toon, die ons uit deze regels tegenklinkt. En er was reden voor. Niet alleen, dat allerlei booze geruchten omtrent hem van het noorden tot het zuiden in het land en daarbuiten werden verspreid, maar ook dat, volgens Festus Hommius [1]), de aanhangers der zuivere leer er tegen opzagen, hunne zonen naar de Leidsche hoogeschool te zenden. Ook werden zijne studenten aan een buitengewoon streng onderzoek onderworpen, en op de loffelijke getuigschriften, die zij medebrachten aangaande hun gedrag en bekwaamheid, werd geen acht geslagen. Meer dan eens hoorden hem zijne vrienden, die veel bij hem aan huis kwamen, de klacht van Jeremia op de lippen nemen (Jer. XV : 10): „Wee mij, mijne moeder, dat gij mij hebt gebaard, een man, met wien de gansche wereld twist en krakeelt! Ik ben niemands schuldeischer en niemands schuldenaar; toch vervloeken mij allen."

In December 1607 was er onder de studenten weer een oproer ontstaan, evenals in 1605, tengevolge van het dooden van een 's morgens gepromoveerden jurist, Assuerus Hornhovius, door een soldaat van de wacht. Den geheelen winter duurden de troebelen voort en vooral, zegt Hommius [2]), niet zonder leedvermaak, moest Arminius het misgelden. De studenten beschuldigden hem van partijdigheid; in welk opzicht, blijkt niet. Maar zij vielen hem met de scherpste paskwillen aan, die hier en daar binnen de stad en vooral op de deuren der hoogeschool werden aangeplakt. Zelfs poogden zij 's nachts de deur van zijn huis open te

1) In 1608 waren er van de 200 ingeschreven studenten slechts 22 theologen in 1609 16, in 1610 14. (Dr. Schotel, *De Academie te Leiden*, bl. 82.)

2) In een brief van 6 Maart 1608 aan Lubbertus.

breken. „Zijn gezag," voegt Hommius er aan toe, „begint sterk te verminderen." Zoo hadden zijne vijanden hun doel bereikt.

Met welke praatjes zij in die dagen elkander vermaakten, kan blijken uit een lateren brief van Hommius aan Lubbertus[1]). Deze had een gerucht vernomen, dat het spookte in Arminius' huis, en om inlichting gevraagd aan Hommius. „Het is zoo," luidt het antwoord: „want, toen Arminius vóór eenige maanden van huis was te Amsterdam, werd 's morgens vroeg, terwijl de deuren gesloten waren, door de meid en de kinderen, die alleen thuis waren, een vreeselijk geweld in zijn studeerkamer gehoord. De meid en de dochter, vreezende, dat een dief had ingebroken, stonden op om te zien, wat het was. Toen zagen zij een vreeselijk spook, in menschelijke gedaante. Zij riepen de buren, wierpen een sleutel uit het raam, opdat zij zouden binnenkomen en hulp verleenen. Maar toen zij kwamen, vonden zij niets. Dit vertelden de dochter en de meid aan geloofwaardige personen, die het ons oververtelden. Dit nieuws moest Lubbertus vooral weten; want, dat een ketter met booze geesten omgaat, is even zeker als dat er ketterij bestaat."

Den 30sten October hield Arminius een redevoering voor de Staten van Holland en West-Friesland, naar aanleiding van de conferentie in Mei, vooral om Gomarus' verklaring te weerleggen omtrent het gevaar, dat de Kerk en het land door de gevoelens van Arminius bedreigde. Hij had op die aanklacht maar ter loops geantwoord, maar tevens aangeboden, voor de Staten een rondborstige verklaring van zijne gevoelens af te leggen, zoodra hij daartoe door

1) Van 10 October 1608. Zie v. d. Tuuk, *Bogerman*, bl. 93 en P. J. Wijminga, *Festus Hommius*, bl. 59.

hen geroepen werd. Aan dit aanbod gaven de Staten gehoor en zonden hem, den 20sten October, een vriendelijke uitnoodiging om zijn aanbod gestand te doen. Op den bepaalden dag ging hij er heen en trad voor de Staten op. Hij begint met mede te deelen, wat er tot nog toe tusschen hem en de afgevaardigden der Synoden is voorgevallen, hoe zij bij herhaling bij hem hebben aangedrongen op openbaarmaking van zijne denkbeelden, en hij hun heeft meegedeeld, waarom hij dat telkens geweigerd heeft. Daarentegen had hij zich bereid verklaard om met ieder, die wilde, maar zonder afgevaardigde van een Synode te zijn, een conferentie te houden, onder voorwaarde, dat het verhandelde binnenskamers bleef. Maar niemand was daarop ingegaan. Toch bleven zij hem in het land en daarbuiten beschuldigen, dat hij nieuwe en valsche leeringen in de Kerk wilde invoeren. En dat, terwijl zij beweerden, niet te weten, wat hij leerde, en het van hem wilden vernemen. Ja, zeiden zij, enkele zijner meeningen maakt hij wel openbaar, maar niet alle; en uit die weinige kan men wel opmaken, wat hij in het schild voert.

Nu is de vraag, gaat hij voort, of men bewijzen kan, dat een enkel der gevoelens, door hem geuit, in strijd is met Gods woord of de Confessie. Is het in strijd met de Confessie, dan heeft hij zijn belofte geschonden van nooit iets daarmee in tegenspraak te leeren, en dan dient hij te worden gestraft. Kan het echter bewezen worden, dat hij iets geleerd heeft in strijd met Gods woord, dan moet hij nog zwaarder gestraft worden en òf herroepen òf zijn ambt neerleggen. Kan men daarentegen het een en ander niet bewijzen, dan moet men aan de valsche geruchten geen geloof slaan. Aan het laatste zou hij de voorkeur geven; maar voor het eerste is hij niet bevreesd. Dan

gewaagt hij nog van de 31 artikelen, als van hem afkomstig verspreid, en die de innerlijke kenmerken dragen te zijn opgesteld met geheel voorbijzien van rechtvaardigheid, eer en geweten. Misschien zou iemand zeggen: Waarom niet aan het verzoek der synodale afgevaardigden toegegeven en hun daardoor in de gelegenheid gesteld, zich tot een aanstaande conferentie voor te bereiden? Maar drie redenen hielden hem daarvan terug.

Deze redenen worden dan door Arminius opgegeven, en wij deelen ze hier mede, omdat hem ook later van die weigering een ernstig verwijt is gemaakt. Er waren in zijne dagen, die, met het oog op hem, preekten over Matth. V : 2: „Hij opende zijnen mond en leerde hen"; of, nog duidelijker, over 1 Petr. 3:15: „Zijt altijd bereid tot verantwoording aan ieder, die u rekenschap vraagt van de hoop, die in u is." Die redenen waren de volgende:

1°. Hij was bevreesd, wanneer hij zijne gevoelens bekend maakte, dat het gevolg zou zijn geweest, dat anderen een poging zouden hebben gedaan om uit deze gegevens een aanklacht tegen hem in te stellen. 2°. Hij vreesde, dat daaraan stof zou worden ontleend tot weerlegging op de kansels en voor de oefeningen in de hoogescholen. 3°. Hij vreesde, dat zijne denkbeelden naar vreemde hoogescholen en kerken zouden worden overgebracht, in de hoop van deze een vonnis ter veroordeeling te erlangen en de middelen om hem te verdrukken. Dat er zeer gewichtige redenen voor deze vrees bestonden, zou gemakkelijk uit de 31 artikelen kunnen worden aangetoond, evenals uit de schriften van zekere personen.

Wat „het persoonlijk onderricht" betreft, dat hij van zulk een mededeeling zijner denkbeelden kon hopen (de mogelijkheid van door zijne vijanden beter onderricht te

worden), was het noodig in aanmerking te nemen, dat niet alleen hij, maar vele anderen, ook zijzelven, zich hunne eigene inzichten hebben gevormd over godsdienstige onderwerpen, en dat daarom zulk een onderricht tot niets zou leiden, dan alleen in zulk een plaats, waar een beslissend oordeel kan en moet worden uitgesproken. Dan zouden ook zijne broeders gelegenheid hebben, zich zooveel noodig voor een conferentie voor te bereiden.

Dit waren de hoofdredenen zijner weigering. Andere kwamen daarbij. Vooreerst merkt hij op, dat hem geen reden werd gegeven, waarom het verzoek werd gedaan, waarom juist aan hem, en niet aan een ander. Nooit heeft hij daartoe aanleiding gegeven. Kon er eenig nut uit voortvloeien, dan was hij bereid, zich aan een onderzoek door een Provinciale of Nationale Synode te onderwerpen, opdat de waarheid aan het licht kwam. Vervolgens, was de manier, waarop het verzoek werd gedaan, een voldoende hinderpaal, openlijk door een deputatie. Beleedigend was het voor hem, dat men reeds vooraf een oordeel had geveld; want zonder dat zou men nooit iemand tot een conferentie uitnoodigen. Daarom had hij geen vrijheid om aan het verzoek te voldoen; hiermee toch zou hij al aanstonds schuld hebben bekend. Van meer belang waren de volgende redenen zijner weigering: 1⁰. Hij was niet onderworpen aan de rechtspleging, hetzij van de N. hetzij van de Z. Hollandsche Synode, maar alleen van de regeering, die daartoe eerst verlof of bevel moest geven en dan zou wenschen daarbij tegenwoordig te zijn. Hij haalt daarbij het geval van Coolhaes, Herberts, Wiggerts en Taco Sybrants aan. 2⁰. Er zou een groote ongelijkheid zijn in de partijen, die tegenover elkander stonden: zij, met openbaar gezag bekleed, hij, zonder dat; zij, met hun drieën en

daarbij twee gedeputeerden van de N.-Hollandsche Synode; hij, alleen en zonder getuigen. Verder waren zij afhankelijk van het oordeel hunner superieuren en gebonden om die gevoelens te verdedigen, welke hunne superieuren besloten waren te handhaven. 3°. Zou het verslag, dat zij aan hunne superieuren zouden geven, stellig ten zijnen nadeele uitvallen, ook al ware hij tegenwoordig, wanneer het werd uitgebracht. Men zou toch eer aan hen geloof slaan dan aan hem. Eindelijk zou hij aan de Provinciale Synode het recht hebben toegekend om over hem een oordeel te vellen, een recht, dat zij niet bezit. Daarmee zou hij onrecht hebben gedaan aan die personen, onder wier rechtsbevoegdheid de regeering hem had geplaatst. Alzoo, dwingende *noodzakelijkheid*, zoowel als *billijkheid* eischten van hem, het aanbod van een conferentie af te slaan.

Dit alles was nog slechts de Inleiding. Thans ging hij over tot de uiteenzetting zijner theologische denkbeelden. In de eerste plaats over de Praedestinatie, welke hij het belangrijkste geloofsartikel noemt, waarop hij reeds jaren geleden de aandacht had gevestigd. Eerst deelt hij mede, wat daaromtrent geleerd wordt; dan, hoe hij zelf over die leer denkt. De Praedestinatie, zooals de Supralapsariërs haar leerden, met de „verkiezing en verwerping", wordt door hem verworpen; en wel, omdat zij niet de grondslag is van het Christendom, van de zaligheid of van de zekerheid der zaligheid. Verder behelst die leer noch het geheele Evangelie noch een deel er van. Vóór het jaar 600 werd deze leer in geen enkele, algemeene of bijzondere Synode vastgesteld of goedgekeurd. Door geen van de leeraars der Kerk vinden wij haar vóór 600 aangeprezen. Zij komt ook niet overeen met de hoofdstrekking der Confessiën, die samen in één deel te Genève werden gedrukt en uitge-

geven, in den naam der Hervormde en Protestantsche kerken. Het is zelfs de vraag, of die leer met de Confessio Belgica en den Heidelbergschen Catechismus overeenstemt.

Verder verklaart hij, dat die leer in strijd is met de wijsheid, de rechtvaardigheid en de liefde van God, en zet dit nader uiteen. In strijd met de natuur van den mensch, die naar Gods beeld is geschapen. In strijd met de vrijheid van den wil, met des menschen oorspronkelijken aanleg tot het genot der zaligheid. Zij is in strijd met de schepping van den mensch, een daad van liefde en niet van haat, een openbaring van Gods wijsheid, goedheid en almacht, waarna de mensch in staat was te kiezen tusschen goed en kwaad. In strijd met den aard van het eeuwig leven, zooals het in tal van plaatsen in het N. Testament beschreven wordt. Hetzelfde geldt van de beschrijving van den eeuwigen dood. Die leer strookt niet met den aard en de eigenschappen der zonde, als ongehoorzaamheid, opstand, de oorzaak der verdoemenis. Evenmin met den aard der goddelijke genade. Zij is beleedigend voor Gods majesteit, doordat aan hem zonde wordt toegeschreven. Zij ontneemt aan Jezus Christus zijn eer als Verlosser en aan den mensch de mogelijkheid om verlost te worden, om „zijn zaligheid te werken met vreezen en beven". Zij keert de orde van het Evangelie om, dat van den mensch berouw en geloof verlangt, met de belofte van het eeuwige leven. Zij is in lijnrechte tegenspraak met de Evangeliebediening, als een „medewerken met God", „die wil, dat alle menschen behouden worden en tot kennis der waarheid komen". Zij werpt den grondslag van allen godsdienst en van het Christendom in het bijzonder omver. Ten slotte, is deze leer der Praedestinatie in vroeger tijden en in onze dagen ver-

worpen door het grootste deel der Christelijke professoren. Luther en Melanchthon hebben haar wel eerst aangenomen, maar ten slotte verworpen. Al de Deensche kerken leeren het tegendeel, zooals uit de schriften van Nicolaas Hemmingius blijkt. Vele inwoners dezer landen zijn er even afkeerig van als de Doopsgezinden en Roomschen. Zij is ten slotte de eenige bron geweest van al de twisten, die er sedert de Hervorming onder de Protestanten zijn ontstaan, zooals uit het voorbeeld van Coolhaas, Herberts, Wiggerts en Taco Sybrants blijkt; de oorzaak, dat velen tot de Roomsche kerk zijn teruggekeerd.

Na nog eenige opvattingen van de Praedestinatie te hebben meegedeeld en weerlegd, die min of meer afwijken van die der strenge Kalvinisten, deelt Arminius zijn eigen gevoelen over het leerstuk mee, zooals het, volgens hem, het meest met Gods woord overeenkomt. Hij onderscheidt vier decreten of besluiten van God: het eerste is, dat hij Jezus Christus tot middelaar, verlosser, zaligmaker, priester en koning verordend heeft; het tweede, dat hij hen, die berouw over hunne zonden hebben en gelooven, in Christus genadig wil aannemen, maar alle onbekeerden en ongeloovigen in de zonde en onder den toorn laten en als vreemd van Christus verdoemen; het derde, dat God de middelen heeft verordend om tot berouw en geloof te komen, overeenkomstig zijn wijsheid en rechtvaardigheid; het vierde, dat God besloot, zekere bijzondere personen zalig te maken of te verdoemen. Dit laatste besluit is gegrond op zijn voorkennis, waardoor hij van alle eeuwigheid wist, wie gelooven en volharden zouden en wie niet. In een twintigtal stellingen worden deze denkbeelden dan verder ontwikkeld. Hij drukt daarbij ten slotte den wensch uit, dat men niet dieper zal doordringen in de ondoorgrondelijke

oordeelen Gods, althans niet verder dan hetgeen daaromtrent duidelijk in de Schrift is geopenbaard.

Na deze uitvoerige behandeling van het „voornaamste leerstuk", voegt Arminius daaraan een korte bespreking toe van Gods Voorzienigheid, des menschen vrijen wil, Gods genade, de volharding der heiligen, de zekerheid der zaligheid, de volmaking der geloovigen in dit leven, de godheid van Christus, de rechtvaardiging door het geloof, om ten slotte de noodzakelijkheid te betoogen eener herziening van de Confessie en der Catechismus. Hij besluit zijn redevoering aldus:

„Dit is alles wat ik aan uwe Hoogmogenden had voor te stellen, als mijne zeer edele, machtige, wijze en voorzichtige meesters. Terwijl ik mij gebonden acht, rekenschap van al mijne daden (naast God) aan de leden dezer aanzienlijke vergadering te geven, zeg ik hun dank voor hun welwillend gehoor. Ik maak van deze gelegenheid gebruik om te verklaren, dat ik ten volle bereid ben, een vriendschappelijke conferentie met mijne eerwaarde medebroeders te houden over al de onderwerpen, die ik thans besproken heb, en over alle andere, die men daartoe zou willen aanwijzen. Ik voeg er de belofte bij, dat ik mij in elke conferentie met bedaardheid, gematigdheid en leerzaamheid zal gedragen en niet alleen mij bereid zal toonen om te leeren, maar ook om aan anderen eenig onderwijs mee te deelen. Twee punten zullen daarbij in het oog gehouden moeten worden, 1°. of het onderwerp van verschil waar is, en 2°. of het noodig is ter zaligheid. Beide punten moeten uit de Schrift besproken worden. Om deze redenen verklaar ik plechtig, dat, al heb ik met de krachtigste bewijzen de overeenstemming van eenig artikel met de Schrift aangetoond, ik het niet als een geloofsartikel

aan diegenen mijner medebroeders zal opdringen, die er anders over denken — tenzij ik duidelijk uit het woord van God heb bewezen, dat ieder Christen het moet gelooven om zalig te worden."

„Indien mijne medebroeders bereid zijn, ook zoo te handelen, dan zal er, voor zoover ik den aard mijner denkbeelden ken, niet licht eenige scheuring of strijd tusschen ons ontstaan. Maar, om van mijn zijde alle aanleiding tot vrees te voorkomen, voeg ik er de opmerking bij, dat die dingen al van veel belang zouden moeten zijn, die ik niet bereid ben in mijne medebroeders te verdragen. Want ik behoor niet tot hen, die heerschappij willen voeren over het geloof van anderen, maar ben alleen een dienaar der geloovigen, met het doel om bij hen de kennis, de waarheid, de vroomheid, den vrede en de blijdschap in Christus, onzen Heer, te vermeerderen."

„Maar, indien mijne medebroeders mij met geen mogegelijkheid weten te verdragen of mij onder zich te dulden, toch hoop ik, wat mij betreft, dat er geen scheuring zal ontstaan. God verhoede zulk een ramp, daar er reeds veel te vele scheuringen onder de Christenen zijn. Veeleer moet het ieders ernstig streven zijn, haar getal te verminderen en haar invloed te vernietigen. Trouwens, al mocht het anders zijn, zal ik mijn ziel in lijdzaamheid bezitten; en hoewel ik in dat geval mijn ambt zal nederleggen, toch zal ik voortgaan te leven voor het welzijn van ons gemeenschappelijk Christendom, zoolang het Gode behaagt mijne dagen te verlengen. *Sat Ecclesiae, sat Patriae datum!*"

Deze redevoering werd in het Hollandsch door Arminius uitgesproken en later, door een ander, in het Latijn vertaald. Zoo komt zij voor in zijne theologische werken [1]). Hij zegt

[1]) *Declaratio sententiae* etc. *Opp. theol.* p. 74 ss.

ervan in zijn brief aan Egberti, van 10 December: „In mijn redevoering voor de Staten, zegt men, dat ik niet alleen het schild, maar ook het zwaard heb gebruikt, en het laatste buiten alle grenzen van gematigdheid. De gelegenheid eischte van mij het zwaard te gebruiken, omdat ik mijn meening moest zeggen over zekere leerstukken, die ik als dwaling beschouw. Ik gaf die meening en sprak daarmee mijn ernstige afkeuring uit van het leerstuk der Praedestinatie, zooals het tegenwoordig onder ons wordt onderwezen; omdat, terwijl mijn geweten mij gebiedt, niet het stilzwijgen te bewaren, als die leer tot een voorwerp van discussie wordt gemaakt, het mij evenzoo gebiedt, te zeggen, dat het waard is te worden afgekeurd. Maar ik nam groote gematigdheid in acht, want ik hield vele dingen achter, waarover ik had kunnen uitweiden. En de hooge vergadering, waarvoor ik sprak, zal, ik ben er van overtuigd, deze meening deelen. Is het te verwonderen, dat ik voor hen, die wenschten, dat ik zweeg, de palen der gematigdheid ben te buiten gegaan? Maar laten zij een enkel woord, door mij geuit, bijbrengen, dat eenig kenmerk van heftigheid draagt. Zij moeten dat doen; want zoolang de laster zulke vage woorden gebruikt, kan hij niet ontmaskerd worden. De woorden van den man, die over mij oordeel velt, zijn deze: „Hij is een dief en een schelm. Hij is een halstarrige, weerspannige en kettersche kerel.” Maar laat men bewijzen voor deze beschuldigingen leveren, zoodat ieder die ze hoort, over de waarheid ervan kan oordeelen. Ik deed zulk een voorstel aan wijlen Helmichius, in tegenwoordigheid van Wttenbogaert, te Amsterdam; maar hij zweeg, hoewel hij had verklaard, dat ik door velen van ketterij verdacht werd, terwijl ik in die stad woonde. Ik hoor, dat zeker persoon onder u van meening is, dat ik niet, over-

eenkomstig de door mij ontvangen bevelen, op schrift zal brengen wat ik toen gesproken heb. Maar die persoon bedriegt zich; want ik heb het reeds gedaan, en zoo nauwkeurig, dat niemand, hoe onwelwillend ook, iets meer van mij zal verlangen. Ik heb niets achterwege gelaten, maar enkele dingen wat uitvoeriger gezegd, die ik toen, wegens den korten tijd, mij toegestaan, niet kon uitbreiden. Ik ben in het minst niet bevreesd voor de gevolgen. Hiervoor is ook geen reden, daar zij, die in onze Kerk over het geloof van anderen trachten heerschappij te voeren, zelfs het lichaam niet kunnen dooden".

In dezelfde maand, waarin Arminius zijn redevoering voor de Staten had uitgesproken, besloot de Z.-Hollandsche Synode, te Dordrecht vergaderd, dat de predikanten, die het met Arminius eens waren, hunne bezwaren en opmerkingen omtrent de Confessie en den Catechismus binnen de volgende maand, op straffe van censuur, zouden inleveren, en dat hetzelfde van de Leidsche theologische professoren en van Bertius zou verlangd worden. Dit besluit wekte groot opzien en gaf aanleiding tot hevige twisten onder de predikanten. De predikant van Schiedam, Arnoldus Acronius, ging zelfs zoo ver, dat hij Lansbergen, die een poging deed om den vrede te herstellen, voor een poel van verdeeldheden uitmaakte. De Staten schreven intusschen aan de classen, dat de genoemde aanmerkingen aan hen moesten worden ingeleverd en door hen aan de Provinciale Synode zouden worden overgebracht. Hierdoor werd aan al dat getwist op eens een eind gemaakt. De N.-Hollandsche Synode had daarmee echter geen vrede, maar ontwierp een nieuw formulier, dat elke classis naar eigen goedvinden kon wijzigen, en dat onmiddellijk door alle predikanten moest onderteekend worden, als een bewijs van vol-

komen instemming met de Confessie en den Catechismus.

Den 12[den] December trad ook Gomarus voor de Staten in den Haag op. Het kon niet verborgen blijven, dat Arminius door hen was ontboden; ook niet, dat hij met zijn redevoering een diepen indruk had gemaakt. Wij zagen reeds, dat hij beschuldigd werd, de palen der gematigdheid te hebben overschreden. Anderen beweerden, dat hij „de leer der gemeene Kerken op verscheiden punten zou gezocht hebben verdacht te maken, alsof zij den woorde Gods niet gelijkvormig ware." De tegenpartij brandde van verlangen om haar kampioen, Gomarus, mede in het strijdperk te zien treden, opdat hij den indruk, door Arminius teweeg gebracht, zou kunnen uitwisschen en de eer der belijdenis handhaven. En toen de lang verwachte uitnoodiging op zich liet wachten, zag hij zich door de Z. en N. Hollandsche Synoden gedwongen, een brief naar den Haag te zenden en zelf gehoor te vragen. Het werd hem onmiddellijk verleend.

Welk een geheel andere toon klonk den Staten uit zijn redevoering tegemoet dan zij van zijn ambtgenoot hadden gehoord! Reeds de aanvang is spijtig, als hij spreekt van zijn ongewoonheid en onbekwaamheid om voor zulk een achtbare vergadering het woord te voeren, zoodat hem de moed daartoe ontzinken zou, indien hij niet gesterkt werd door het gebod van God om van de waarheid te getuigen. Dan spreekt hij de hoop uit, dat de vergadering, die Arminius met zooveel lankmoedigheid heeft aangehoord, één oor voor hem bewaard zal hebben. Alleen door den nood gedrongen, zal hij spreken, en wat hij tegen Arminius zeggen zal, moet men zoo opvatten, dat hij daarmee zichzelf niet verheffen en zijn naaste neerdrukken wil, maar dat het alleen uit plichtgevoel geschiedt. En dan is verder

zijn rede een doorloopende aanklacht tegen zijn ambtgenoot [1]).

De hoofdinhoud kwam hierop neer: Arminius was afgeweken van de leer der Kerk en een volgeling geworden der Pelagianen en Jezuieten. Ja, in sommige opzichten ging hij nog verder dan de Jezuieten. De zuurdeesem van het pausdom, uit de Gereformeerde kerken geweerd, was door hem weer op de baan gebracht. Wat de Jezuieten nog met de Gereformeerden gemeen hebben, werd door hem verworpen. Op allerlei punten maakte hij zich aan dwaling schuldig, als het gezag der Schrift, de Heilige Drieëenheid, de Voorzienigheid Gods, de menschwording van Christus, de voldoening, de wedergeboorte, het wezen des geloofs, de kerk van Christus, de goede werken, en nog vele andere dingen, die hij maar niet noemen zal. En al die dwalingen verkondigde hij, niet openlijk in de hoogeschool, maar bedekt in zijn huis, voor zijne vertrouwde leerlingen, aan de voornaamste plaatsen der H. Schrift, waarop de kerkleer was gebouwd, hare kracht ontnemende, twijfelingen zaaiende in de harten zijner toehoorders. De leer der Jezuieten stelt hij gelijk met de ware leer, zoodat het onverschillig is, welke men gelooft, hetgeen hierop uitloopt, dat hij de ware leer verwerpt, zooals die der rechtvaardigmaking. Nu eens houdt hij zijne toehoorders de ware leer voor, dan weer de valsche, en als hij onraad ontdekt, dan komt hij weer met de ware leer voor den dag. Den paus had hij eerst voor den Antichrist gescholden, en daarna onzen broeder, een lid en ware zoon der Kerk genoemd. In plaats van zich voor den kerkeraad en de Synoden uit te spreken, had hij zich tot de Staten gewend

---

1) Wttenbogaert, *Kerk. Hist.*, bl. 450 vv.

en de conferentie doen houden, om de overheid gunstig voor zich te stemmen. Hij spreekt de overheid naar den mond en wil, dat de heidensche magistraat in de Christelijke Synoden praesideere en stemme.

Verder wilde Arminius doen gelooven, dat het hem alleen om de Praedestinatie te doen was, hoewel dat punt in de 31 artikelen, die hij, Gomarus, in de conferentie aan hem had voorgesteld, eerst in de laatste plaats genoemd was. In die conferentie had Gomarus verklaard, zijn leer te zullen verdedigen en, zoo die niet kon bestaan voor de Gereformeerde Synoden en hoogescholen, dat hij dan dadelijk zijn ambt zou neerleggen, indien Arminius dat ook wilde doen. Maar deze had geweigerd. Hij had altijd zijn lijdzaamheid tegenover Arminius getoond, zooals deze zelf voor den Hoogen raad had betuigd. Maar, voegde hij er bij, hij had wel gemerkt, hoe gevaarlijk het was, als zij, die nieuwe leeringen trachten te verspreiden, wel ten hove staan en den hoofschen predikant (Wttenbogaert) kunnen hebben tot een hoofschen trompetter. Daarbij haalde hij het voorbeeld van Eusebius aan, die Constantijn den Groote door zijn welsprekendheid had weten over te halen om den ketterschen Arius vrij te spreken. (Dat met Arius Arminius en met Eusebius Wttenbogaert bedoeld werd, was maar al te duidelijk.) Hij sprak zijn vertrouwen uit op de rechtvaardigheid der zaak en de standvastigheid der Staten, die zich door geene bloemen van welsprekendheid of gunst van menschen zouden laten bewegen om de ware leer met vooroordeel te bezwaren, als die rekenschap zouden moeten geven van hun regeering, als dienaren Gods. Hij besloot met te zeggen, dat de afwijking van de ware leer bij de aankomende en beroepen predikanten meer en meer toenam, dat van de ware religie een ollapodrida of mengel-

moes werd gemaakt, dat de Leidsche hoogeschool bedorven was en wijd en zijd voor niets[1]) geacht werd, dat de studenten eruit verwijderd werden, dat de gemeenten afnamen, de burgerij verdeeld was, den vijanden der waarheid lasterstof gegeven werd en de gunst der overheid met hoofsche kunsten tot nadeel der Kerk werd nagejaagd. Om al deze redenen dringt hij aan op een Nationale Synode.

Geen wonder, dat deze redevoering aan de meeste leden der Staten mishaagde en zeer ongunstig afstak bij het kalm betoog van Arminius. Zooveel zij dezen kenden, kwamen hun de aanklachten van Gomarus zeer onwaarschijnlijk voor. Evenals de redevoering van Arminius, werd ook deze aan de Staten overhandigd, die begrepen, dat Arminius daarvan niets moest te weten komen, opdat de verwijdering tusschen hem en Gomarus niet nog grooter zou worden. De bittere taal van Gomarus had op zijn gehoor een zoo onaangenamen indruk gemaakt, dat de Staten van een Nationale Synode weinig goeds verwachtten en haar uitstelden het eene jaar na het andere. De ongunstige tijdsomstandigheden werkten daartoe mede. Toen nu de afgevaardigden van de Hollandsche classen op het houden van een Provinciale Sydode aandrongen, blijkbaar met het doel om Arminius en de zijnen te veroordeelen, gaven de Staten ten antwoord, dat zij geen bezwaar hadden om verlof tot een Synode te geven op elken tijd; maar dan moesten zij (de kerkelijke heeren) eerst van alle vermetele en haastige veroordeeling der broeders afzien; dan moesten zij den wil der Staten, om wegens die geschillen hunne ambtgenooten niet lastig te vallen, gehoorzamen, totdat in

---

[1]) Het heet, dat zij *voor biljoen geacht* wordt, een middeleeuwsche uitdrukking, die zooveel beteekent als *waardeloos* achten. *Biljoen* heeft, volgens het Woordenboek der Ned. taal, de beteekenis van *niet gangbare munt.*

een Nationale Synode de zaak volledig gekend en onderzocht en alzoo de rust in de Kerken hersteld zou worden. Later zeide Huig de Groot, dat de Staten dezelfde reden tot afkeer van een Synode hadden als Philips van Hessen, die aan Flacius Illyricus en andere theologen van Jena ten antwoord gaf, dat zoolang die hartstochtelijke zucht om allen, die maar eenigszins afweken, te veroordeelen voortduurde, niet de minste vrucht van die samenkomsten te wachten was.

Intusschen was de toestand van Arminius er niet beter op geworden. In een brief aan zijn Amsterdamschen vriend, burgemeester Egberti, van 14 December [1]), klaagt hij weer over de voortdurende lasteringen, al zijn ze, naar het oordeel van Egberti, minder schadelijk, hoe meer de onwaarheid ervan in het oog valt. Toch wenscht Arminius, dat er tegen opgekomen worde. Zelf daartegen iets te schrijven, hiertoe zal hij niet licht besluiten. Zijne vijanden wenschen het wel, maar in de hoop, dat hij zich daarmee bloot geven zal. Gomarus begint openlijk tegen hem te velde te trekken. Daarbij vermeldt hij, wat hem ter oore is gekomen van diens optreden in den Haag. Ook de Amsterdammers hebben er van gehoord, en zijn daardoor zonder twijfel versterkt in hun slechte meening van hem. Maar hij vreest niet voor al zijne beschuldigingen. Gomarus zou er zeker mee ophouden, indien hij wist, dat er een onderzoek tegen hem zou worden ingesteld. Zij trachten in de Synode alleen rechters zitting te doen nemen, die kunnen opkomen tegen allen, die iets in de leer willen veranderen. Liever dan een vreedzame conferentie, willen zij als beschuldigers optreden en verbannen wie van onrechtzinnigheid worden

[1]) *Epp. eccl.* 124.

overtuigd, om dan vast te stellen, wat er geleerd moet worden. Hij zal er niet tegen opzien hem en anderen van valsche leeringen aan te klagen, die als de kerkelijke leer worden voorgesteld en noch uit de Schrift, noch uit de Confessie en den Catechismus bewezen kunnen worden. Maar dat zal hij geschikter kunnen doen, als er weer een conferentie plaats heeft. Als zij niet zoo'n beweging hadden gemaakt, zou het niet noodig zijn, als aanklager tegen hen op te treden. Indien er niet meer noodig was dan beschuldigen, wie zou dan onschuldig zijn? Hij eindigt met te verzekeren, dat, „toen hem, door iemand die ze opgeteekend had, de hoofdzaken der beschuldigingen van Gomarus waren meegedeeld, hij er niet meer door bewogen werd dan een koperen kolom door een werpspies. Zooveel vermag de bewustheid van onschuld en onbaatzuchtigheid."

Doch al wist Arminius zijn kalmte te bewaren, zijn teer gestel moest wel onder die voortdurende onaangenaamheden lijden. In een brief aan Van den Borre, van 22 Juni[1]), schrijft hij er over. Hij was toen in Utrecht. De zomerlucht deed hem goed; nergens gevoelde hij pijn, geen moeheid, geen katarrh, hoewel hij Zondag tegen den avond van Vianen naar Utrecht was gereden en 'smorgens van dienzelfden dag uit spelevaren was geweest. Men zou denken, het kan niet beter. Toch voegt hij er bij, dat het schudden van het rijtuig hem geen kwaad heeft gedaan, maar — dat er ook zooveel mogelijk voor gezorgd was. Want — hij kon niet lang achtereen rechtop in een rijtuig zitten; zijn ruggegraat doet hem dan pijn. Wij kunnen ons hem dus voorstellen in een liggende houding, in kus-

---

1) *Epp. eccl.* **116.**

sens gedoken, van Vianen naar Utrecht rijdende. En dat voor een man van 48 jaren!

Het werd in het volgende jaar niet beter. Den 7den Februari 1609 werd hij ernstig ziek, zoodat hij geneeskundige hulp moest inroepen. Hij leed weer aan verstopping ten gevolge van zijn zittend leven; zijn maag, zijne ingewanden, zijn gansche lichaam was in de war en de grootste voorzichtigheid werd hem aangeraden. Toch kwam hij weer langzamerhand bij en kon zijne lessen en andere bezigheden weer opvatten. In deze dagen kwam hem zijn vriendschap met Willem Bardes zeer te stade, den Heer van Warmenhuizen, burgemeester van Amsterdam, die hem, bij herhaling, op zijn buitengoed ontving, wanneer het weer gunstig was en zijn gezondheid het toeliet. Ook de vader van Willem was een vriend van Arminius geweest. En toen velen hem den rug toekeerden, bleef de zoon hem getrouw.

Den 15den Maart vernemen wij omtrent zijn ziekte iets naders[1]). Het gaat met zijn gezondheid wat beter; maar hij lijdt toch weer aan verstoppingen en onnatuurlijke verhitting, gebrek aan eetlust. Het weêr zal hem spoedig in de gelegenheid stellen, zich weer wat buiten te bewegen. Onverpoosd wijdt hij zich aan de studie en betreurt het, dat hij door ziekte zooveel tijd verliest. Indien daardoor echter de ziekten der ziel werden genezen, zou hij zich niet over verlies hebben te beklagen. Want hij weet niet, hoe het komt, dat men, door zich toe te leggen op de kennis der goddelijke dingen, ten einde zijn openbaar ambt volgens zijn geweten te vervullen, minder zorg draagt voor zijn eigen huis, terwijl toch het een even goed als het

---

1) *Epp. eccl.* 125, aan Wttenbogaert. Het is de laatste brief, dien wij van hem aan zijn vriend bezitten.

ander moet geschieden. De oorzaak daarvan ligt in de verborgen roerselen van het hart, dat ons maar al te licht doet gelooven, dat wij onzen ganschen plicht hebben vervuld, terwijl wij nauwelijks een deel daarvan hebben afgedaan.

Hij zat dus te veel op zijn kamer, terwijl zijn talrijk gezin ook zijne zorgen behoefde. En de nauwgezette man gevoelt zich daarover bezwaard. Al zegt hij het niet, wij kunnen daaruit opmaken, welk een zware taak rustte op de schouders zijner vrouw met haar talrijk gezin. Maar de dochter van Reael was er wel tegen opgewassen.

Nog vertelt hij aan zijn vriend, dat hij in zijn privaatcollege gevorderd is tot het tweede deel der Theologie, over den eerdienst en het waarnemen van Gods geboden, en hoopt, dat hij, met Gods hulp, de jeugd eenige vroomheid en ijver om God te gehoorzamen zal kunnen inprenten. De bezwaren ontveinst hij zich niet, maar zal doen wat hij kan. Vooral de Schrift zal hij daartoe tot leidsman kiezen. Verder spreekt hij hem moed toe bij de lasteringen, die ook hij niet kan ontgaan. Wie weet, met welk doel de bron aller wijsheid en de bestuurder aller dingen hem in die moeilijkheden heeft geplaatst. Hij is wonderbaar in al zijne werken. „Vaarwel, en wees sterk, omdat God met u is." „Na den middag zal ik trachten uit te gaan, naar de kerk, om God te danken voor zijn tot nu genoten genade."

Den 30sten Maart 1609 schrijft hij aan Vorstius[1]). Hij weet maar al te goed, dat hij door vele theologen van onrechtzinnigheid verdacht wordt, en wel in de hoofdzaken der kerkleer. Haast kan hij niet gelooven, dat de

---

1) *Epp. eccl.* 126.

laster zooveel vermag op hen, die het zout der aarde zijn en de priesters der goddelijke waarheid. Want niemand van hen, die den naam van theologen hebben, heeft ooit zijn vermoeden aan hem duidelijk gemaakt. Lubbertus heeft daarover naar Duitschland en Engeland geschreven, maar ook alleen als vermoeden. Welk een houding van een theoloog, zulke vermoedens naar het buitenland over te brengen, terwijl hij bij hem, Arminius, met een briefje inlichting kon vragen. Van de Synode verneemt hij niets. Als naar zijn wensch gehandeld werd, zou de Confessie en de Catechismus streng onderzocht worden, vooral de Confessie, die al de predikanten tot nog toe onderteekend hebben. De herziening van den Catechismus is van minder belang. De uitgave van den Goudschen Catechismus, waarover hij geraadpleegd was, heeft hij goedgekeurd.

Weer heeft hij een „zware ziekte" achter den rug en is daaruit nog niet geheel hersteld. Hoe het praatje in de wereld gekomen is, dat hij den paus als het hoofd der Kerk erkent, kan hij nu niet zeggen, daar zijn gezondheid hem nog niet toelaat, lange brieven te schrijven; maar hij zal het doen, als Vorstius bij hem komt; zijn huis staat voor hem open. Dat het vierde deel van Bellarminus onweerlegbaar is, heeft hij nooit gezegd, maar wel, dat de argumenten, door Bellarminus gebruikt, nog niet degelijk weerlegd *zijn*, en daar blijft hij bij. Het zijn deze, dat uit de schriften van sommige Protestanten volgt, dat God de oorzaak der zonde is, dat God werkelijk zondigt, dat God alleen zondigt, zoodat de zonde geen zonde is. Hij heeft gelezen, wat Vorstius over het *Credo* der Kalvinisten schreef, maar het voldoet hem niet, hetgeen hij nader aantoont. Wat in den Haag tusschen hem en Gomarus is voorgevallen, moet, naar het eenstemmig oordeel van

allen, die tegenwoordig en er bij betrokken waren, met den mantel der stilzwijgendheid worden bedekt. Wat het oordeel der theologen over hem en zijn leer betreft, hij wenscht, dat het gematigd en oprecht zij, en allen begrijpen, dat hij evenmin verlangt, zijne leeringen aan hen te bewijzen, als dat zij verplicht zijn, de hunne aan hem te bewijzen; want, zegt hij, „wij leven in de Kerk met hetzelfde recht en niemand komt het toe, over het geloof van een ander te heerschen; want onze eenige meester is Christus."

Was in April 1609 het Bestand gesloten en daardoor voor een twaalftal jaren de fakkel van den oorlog gebluscht, de strijd op kerkelijk gebied was nog verre van ten einde. Integendeel, hij werd in dit jaar met nieuwe heftigheid gevoerd. Een reeks van strijdschriften diende om het vuur der verdeeldheid brandende te houden. De stellingen over de Praedestinatie, die Arminius en Gomarus in 1604 hadden laten verdedigen, werden thans [1]) in het Hollandsch in druk uitgegeven, met de bedoeling, het publiek, dat weinig van de kerkelijke twisten begreep, op de hoogte te brengen. Met gretigheid werden ze door het publiek ontvangen, zoodat zij spoedig uitverkocht waren. Zij gaven den 74-jarigen Coolhaes aanleiding om nog eens de stem te verheffen en in zijn *Nadenken of de disputatiën van de goddelijke praedestinatie en dergelijke meer oorbaarlijk en stichteijk kunnen verhandeld worden* [2]), te vermanen tot vrede. Maar zijn stem was als die eens roependen in de woestijn. Luider weerklonk de stem van den grijzen Donteclock, die thans als emeritus te Delft woonde. Hij zond een *Samenspreking* in het licht *tusschen een Latinist en een Duitsche*

---

1) Volgens Hommius, in een brief aan Lubbertus, 22 Febr. 1609, door Van den Borre.

2) Zie Rogge, *Coolhaes*, II, bl. 120 vv.

klerk, waarin hij Gomarus tegenover Arminius verdedigde en de opvatting van den laatste voorstelde als niet te dulden in een hoogleeraar, zelfs niet in een predikant. Tegen dit geschrift kwam Corvinus, predikant te Leiden, op met een *Christelijke en ernstige vermaning tot vrede.* Hij poogde daarin te bewijzen, dat niet het gevoelen van Arminius, maar dat van Gomarus afweek van het gevoelen der Kerken en dat men de Kerken groot onrecht zou doen, indien men haar het hoogst aanstootelijk gevoelen van Gomarus, dat ook dat van Kalvijn en Beza was, zou willen toeschrijven, daar de Nederlandsche Kerken het nooit hadden aangenomen, zooals uit de Confessie bleek, welke Corvinus geheel met het gevoelen van Arminius poogde overeen te brengen. Donteclock achtte zich niet verslagen, maar gaf een *Antwoord* uit, waarin hij toegaf, dat de leer van Kalvijn niet in supralapsarischen zin door de Kerken was aangenomen, maar volhield, dat dit wel was geschied als een praedestinatie na den val (infralapsarisch), terwijl Arminius alleen een vooruitzien van God leerde en aan den mensch het vermogen toeschreef om het geloof aan te nemen of te verwerpen, hetgeen met de Confessie streed.

Zulke geschriften waren, zooals C. Brandt zegt, olie in het vuur. En nu kwamen daarbij de onlusten te Alkmaar. In de September-vergadering der classis van 1608 was een voorstel aangenomen om de Confessie en den Catechismus in één band te vereenigen, met een formulier ter onderteekening, waarin verklaard werd, dat die geschriften in alles overeenkwamen met Gods woord en dat men zich verbond, de leer, daarin vervat, te handhaven. Dit besluit was blijkbaar genomen met het oog op de verklaring der Staten-Generaal, dat zij alleen een Nationale Synode zouden toestaan, onder voorwaarde, dat er een revisie van genoemde

geschriften plaats had. Het was meteen een oorlogsverklaring aan Arminius en de zijnen, die mede op een revisie aandrongen. Geen wonder dus, dat het besluit der classis van Alkmaar geen algemeene instemming vond. Vijf predikanten, waaronder de heftige Venator, pred. te Alkmaar, weigerden de onderteekening. Een hunner, Willem Loman van Haringhuizen, een leerling van Arminius, werd dadelijk geschorst. Dit had verzet ten gevolge van den heer Van Schagen, die hem beroepen had. De weerspannige predikanten wendden zich tot de Staten, die de classis vermaanden, hen met rust te laten. Doch de classis stoorde zich daaraan niet, maar bevestigde het vonnis, terwijl de Synode van October aan het besluit der classis van Alkmaar haar zegel hechtte. Het verder verloop van dit geschil kunnen wij laten rusten [1]). Alleen zij vermeld, dat de tweedracht van maand tot maand in hevigheid toenam en daarvan den 31sten December 1609 een gewapend verzet tegen de Arminiaansche regeering te Alkmaar het gevolg was.

De laatste brief, dien wij van Arminius bezitten, is een gemeenschappelijk schrijven van hem en Wttenbogaert aan Lubbertus, 28 April 1609 [2]), in antwoord op een brief van 16 Maart, maar eerst den 24sten April ontvangen, nadat Wttenbogaert uit N. Brabant was teruggekeerd. Over het uitstel der beantwoording had de onvriendelijke man gebromd en maken de schrijvers hun verontschuldiging. Ook had hij het kwalijk genomen, dat zij aan Paraeus te Heidelberg geschreven hadden, om zich tegenover de beschuldigingen van Lubbertus te verdedigen. Zij lezen hem de les. Dat hij hen wil inlichten of door hen ingelicht

---

1) Het wordt uitvoerig beschreven door Rogge, *Wttenbogaert*, I, bl. 317 vv.
2) *Epp. eccl.* 127.

worden, zijn praatjes. Hij wil niets van hen leeren en zij niet van hem. Zij hadden het volste recht zich bij Paraeus te verdedigen. Hij kraait te vroeg victorie. Met zijne sofesterijen hebben zij niets te maken. Laat hij over hen lachen, maar toezien, dat zijn lachen niet op een woedenden strijd uitloopt. Ten slotte wenschen zij hem toe, de waarheid in vrede te zoeken en zich van alle nieuwigheid, die daarmee in strijd is, te onthouden.

Deze onverkwikkelijke correspondentie, die tusschen Wttenbogaert en Lubbertus een poos geduurd had, was hiermee geëindigd, nadat Lubbertus nog eens geantwoord had [1]). Het doet ons weldadig aan, daarna een brief van Episcopius [2]) aan Arminius te lezen, zonder datum, maar in 1609 geschreven, daar hij uit Franeker kwam, waar Episcopius den 12den Juni 1609 was aangekomen [3]). Met den diepsten eerbied en de hartelijkste liefde ziet Episcopius tot zijn leermeester op, dien hij als zijn „hooggeachten Vader" toespreekt. Na zijn vertrek uit Leiden heeft hij hem nog niet geschreven. Arminius wijte dit niet aan ondankbaarheid; dat zal hij ook niet; diens liefde tot hem is er borg voor. De drukke bezigheden van den hoogleeraar en diens zware ziekte hebben hem daarvan teruggehouden, en wat hij van die ziekte hoort, vervult hem met zorg; geen dag gaat er voorbij, dat hij er niet aan denkt. Die zorg wordt gedeeld door allen, die door zijn liefde tot de waarheid en den vrede worden aangespoord om te doen, wat zij kunnen, voor het heil der Kerk, waarin, helaas! het tegendeel heerscht van waarheid en vrede, hetgeen

1) *Brieven en onuitgegeven stukken*, 85.
2) Over Episcopius zie Dr. A. H. Haentjens, *Simon Episcopius*, Proefschrift, 1899. Ook Rogge, *Wttenb*. I, bl. 157 vv.
3) *Epp. eccl.* 131.

hij vooral kan waarnemen, die van hem, Arminius, heeft geleerd, niet blindelings vast te houden aan vooropgestelde meeningen. Zooveel heeft hij van hem geleerd, dat hij nog altoos bezig is, het te herkauwen. Waar hij thans is (te Franeker) zou hem anders geen stof tot studie gegeven worden. De weinige lessen, door hem bijgewoond, hebben niets te beteekenen, hoewel zij met het grootste zelfvertrouwen, als ware er niets meer tegen in te brengen, worden voorgedragen. Hij doelt op Lubbertus, al noemt hij hem niet. Gomarus stelt hij boven hem; maar Arminius wordt verre boven beiden verheven.

Dan verhaalt hij van een disputatie over Rom. VII, waarbij hij werd opgeroepen om te opponeeren, nadat, uit hetgeen Arminius over dat hoofdstuk geschreven had, het een en ander was bijgebracht, maar zoo verdund en mat, dat het vervelend was om te hooren [1]). Daarop deelt Episcopius uitvoerig het verhandelde mee. Hij eindigt met te zeggen, dat Arminius nu kan oordeelen over den man, die door zoovelen bewonderd wordt als den eenige, die met hem, Arminius, in het strijdperk kan treden [2]). Als hij geen os met scherpe horens was, zou er geen reden zijn om hem te vreezen. „Maar," voegt hij er bij, „laat ik niet overhaast over zulk een groot man oordeelen." En dan

---

1) In zijn levensbeschrijving van Episcopius verhaalt Limborch: „Doctor Sibrandus (Lubbertus) zelf zeide, dat hij met zoodanigen Leidenaar gedisputeerd had, die met recht een Arminiaan mocht genoemd worden, alzoo hij geloofde, ja wist, dat Arminius zelf niet beter noch netter zijne bewijsredenen zou kunnen aandringen dan hij." En, in een brief aan Rem Bisschop, van 14 Jan. 1610, zegt Episcopius: „Mij is gezegd, dat hij (Sibrandus) over tafel, in tegenwoordigheid van al de Professoren zoo vrij van mij gesproken en geroemd heeft, dat Arminius een kind was om de kracht van zijne argumenten zoo voor te stellen." (Haentjens, a. w. bl. 13).

2) In dien zin had zich Lydius, in een brief van 29 Mei 1607 aan Lubbertus, werkelijk over hem uitgelaten. „Ik spreek in ernst," had hij gezegd, „en dit is mijn gevoelen, dat Doctor Arminius u alleen vreest en bovendien niemand."

vraagt hij het oordeel van Arminius over hetgeen hij hem heeft medegedeeld en goeden raad, waaraan hij zich wijden kan, daar hij in zijn omgeving niemand heeft, die hem dien geven kan (en Drusius dan? Hij was immers naar Franeker gegaan om diens lessen te hooren). Hij meent iets gedaan te hebben om het gezag van dien man, Lubbertus, te verminderen. Ten slotte beveelt hij den brenger van den brief, een Zwitser, bij Arminius aan, met wenschen voor zijn spoedig herstel.

Den 25sten Juli hield Arminius een disputatie over des menschen roeping tot zaligheid [1]), bij welke gelegenheid hij buitengewoon geanimeerd was en in welsprekende woorden de onweerstaanbare kracht ter bekeering ontkende, „daar God ons alleen nieuwe krachten verleent of althans daartoe bereid is, zonder dat wij weten, op welke wijze dit geschiedt.” Toen daartegen werd ingebracht, dat er toch zekere genade was, waardoor de menschen zeker bekeerd werden en waaruit de noodzakelijkheid der bekeering werd afgeleid, nam hij hieruit aanleiding om zijn verschil met de opvatting der Scholastieken te doen uitkomen, die niet de maatstaf waren van zijn geloof, daar zij eerst waren opgekomen, toen de Antichrist werd geopenbaard, wier theologie niet zou zijn doorgedrongen, zoo niet de ware en apostolische leer in ballingschap ware gegaan. Met den Antichrist bedoelt hij hier de kerk van Rome.

Bijna twee uren had de disputatie geduurd, toen te elf uren een Roomsch man, Adriaan Smetius genaamd (sommigen hielden hem voor een priester, anderen voor een Jezuïet), tegen Arminius in het strijdperk trad en allerlei bedenkingen tegen het gesprokene in het midden bracht.

---

[1]) *Epp. eccl.* 130. Brief van Van den Borre aan Episcopius, van 30 Juli 1609.

Arminius antwoordde hem. Hij liet niet af, Arminius evenmin. Zoo duurde het dispuut een poos voort, totdat eindelijk, toen Arminius zich op de wetenschap beriep, de Jezuïet het opgaf, mompelende: „dat is een nietszeggend antwoord." Arminius had hem door zijn betoog tot zwijgen gebracht. Maar onder het dispuut en vooral, toen het op het einde liep, had Gomarus, die er bij tegenwoordig was, verscheidene malen van kleur gewisseld en allerlei gebaren gemaakt, nu eens wat opgeteekend, dan eens wat in het oor gefluisterd van Everard Vorstius, hoogleeraar in de medicijnen, die naast hem zat; nu eens zijn collega donker aanziende, dan weer zich keerende naar het publiek en eindelijk iets mompelende. Soms scheen het, alsof hij het woord wilde nemen, maar zich dan weer bedwong, doch niet zoo, of men hoorde hem eenige verontwaardigde woorden uiten, als: „wat een onbeschaamdheid!" Toen zij heengingen, klampte de Jezuïet Arminius aan, zich verontschuldigende, dat hij geopponeerd had, terwijl Gomarus met Vorstius vooruitging. Nauwelijks waren zij echter buiten de gehoorzaal gekomen, toen Gomarus, zich omkeerende, uitbarstte in de woorden: „De teugels zijn aan het pausdom vandaag uitstekend losgelaten!" En, zich tot Arminius wendende, voegde hij er toornig bij, dat hij nooit zulke taal en zulke disputen in deze hoogeschool gehoord had, waardoor de deur wijd geopend werd voor het pausdom. Arminius antwoordde, dat hij volgens zijn geweten had gehandeld, maar ontkende, dat dit iets met het pausdom te maken had. Gomarus hernam, dat hij hem zou weerleggen, en in het openbaar, waarop Arminius: „Als er iets gezegd wordt tegen mijn overtuiging, hoop ik openlijk tegen te spreken." Gomarus: „Ik zal niet achterblijven." Arminius: „Ik evenmin. Maar wij zullen op zijn tijd de proef nemen, en ik ben over-

tuigd, dat de leer der onweerstaanbare genade in strijd is met de Schrift, de oudheid, onze Confessie en Catechismus." Verontwaardigd ging Gomarus heen, Vorstius en den Jezuïet bij Arminius achterlatende. Vorstius poogde iets over het onderwerp in het midden te brengen, maar bedwong zich telkens, zeggende, dat hij de zaak niet begreep; waarop Arminius: „Als gij erkent, de zaak niet te begrijpen, dan moet gij ook niet beweren er een oordeel over te vellen." Toen, zich tot den Jezuïet wendende, vroeg hij: „Wat heeft dit met het pausdom te maken?" „Ik verwonder mij," zeide deze, „dat deze leer in uwe hoogeschool verdedigd wordt." Waarop Arminius: „Daarover behoeft gij u niet te verwonderen, daar het de leer van Augustinus is." Toen de Jezuïet toegaf, dat dit zoo was, liet Arminius hem met Vorstius staan.

Kort daarop vertrok Arminius naar zijn geboorteplaats Oudewater, tot herstel van zijn gezondheid. „Hij was zeer moedig," zegt v. d. Borre, met het oog op genoemd dispuut, „en behaagde mij bijzonder, dat hij de galachtige onhebbelijkheid van dien mensch zoo flink weerstond. Ik twijfel niet, of er zullen over deze zaak brieven door het heele land vliegen en de zaak zoo hatelijk voorstellen als het kan; maar als zij al te onbeschaamd liegen, zoodat er eenige schade voor de gemeene zaak uit voortvloeien kan, dan zal ik openlijk in een geschrift de waarheid moeten openbaren, opdat die beste man tegen laster verdedigd worde."

„De gezondheid van Arminius", heet het nog, „blijft zwak; onlangs was er eenige hoop op beterschap, maar zij is weer vervlogen. Toen hij op den dag der disputatie naar Oudewater vertrokken was, had hij in denzelfden nacht een nieuwe aanval van zijn kwaal, waardoor hij

weer verzwakt is. Daar het hierbij echter is gebleven, is er hoop, dat het niet erger wordt. Ik vrees zeer, dat dit allervoortreffelijkst licht ons vóór den tijd zal ontnomen worden. Maar wat te doen? God kan men niet weerstaan, die niet anders dan het goede, ook het goede van de zijnen, wil. Volharden wij in vurige gebeden, ook met vasten, opdat God ons althans niet zoo spoedig van hem beroove."

Op deze treurige tijding spoedde zich Episcopius naar Leiden, om bij het ziekbed van zijn geliefden leermeester te waken [1]). Na een poos mocht hij zich in een schijnbaar herstel van den zieke verheugen, zoodat hij naar Franeker kon terugkeeren. Nog een poging werd door de vrienden van Arminius gedaan om de ongunstige geruchten aangaande hem tot zwijgen te brengen. Zij gaven een Hollandsche vertaling uit van zijne redevoeringen over Gods voorzienigheid tegenover het kwaad, des menschen vrijen wil en zijn vermogen, de aflaten en het vagevuur. Maar het baatte niet om den storm te doen bedaren. Integendeel, de oneenigheid in de Kerk werd heviger met den dag. Daarom besloten de Staten van Holland en West-Friesland nogmaals te beproeven, vrede tusschen Arminius en Gomarus te stichten. Zij noodigden hen uit tot een vriendschappelijke conferentie in hunne tegenwoordigheid over de punten in geschil. Zij zouden zich elk vier predikanten mogen uitkiezen om hen bij te staan. Arminius verkoos Wttenbogaert, Van den Borre, Grevinkhoven (van Rotterdam) en Venator (van Alkmaar); Gomarus Acronius (van Schiedam), Rolandus (van Amsterdam), Bogardus (van Haarlem), en Festus Hommius (van Leiden). Verder waren ook nog tegenwoordig de burgemeesters van Amsterdam, Boelius.

---

1) Haentjens, a.w. bl. 12.

Hoofdt, Cromhout, Egberti, Witsen en de pensionaris Verius.

Den 13den Augustus ving de conferentie, des morgens te zeven uren, aan [1]). Aanvankelijk maakte Gomarus bezwaar tegen de aanwezigheid van Venator, die te Alkmaar geschorst was, omdat hij de Confessie en den Catechismus niet had willen onderteekenen. Maar de Staten verklaarden, bij monde van Oldenbarnevelt, dat het vonnis der N.-Hollandsche classis in strijd was met hun besluit om de genoemde geschriften te herzien, en dus op Venator niet van toepassing was. Van zelf kwam hierdoor de kwestie der revisie ter sprake en vroegen de Staten, hoe de heeren daarover dachten; want er waren zoovele bezwaren tegen ingebracht. Mochten zij gedwaald hebben, dan waren zij bereid er van af te zien. Gomarus kwam ertegen op, dat over de revisie gehandeld zou worden, en er werd lang en breed over de kwestie gesproken, zoodat twee zittingen daarmee heengingen.

Meer dan eens was in het debat de naam van Wttenbogaert genoemd, vooral door Gomarus, waardoor hij zich genoopt gevoelde het woord te vragen, ten einde zijn gevoelen over de revisie eens duidelijk uit te spreken. Hij begon met te herinneren, dat zij waren samengekomen, niet om partij te kiezen voor Arminius of Gomarus, maar om middelen te beramen tot herstel van den vrede in de Kerk. Hij hield zich overtuigd, dat Arminius bereid was daartoe mede te werken, en hoopte hetzelfde van Gomarus en de andere broeders. Maar nu hadden zij twee zittingen zoek gebracht, zonder iets te doen, dat daartoe kon leiden. In een uitvoerig betoog toont hij nu aan, dat de revisie wel degelijk behoort tot de taak der Nationale Synode, dat

---

1) Wttenbogaert, *Kerk. hist.* bl. 462.

men het in de eerste plaats daarover eens behoort te zijn, of de Confessie en de Catechismus regel is des geloofs of de H. Schrift. Bogerman had beweerd, dat men de H. Schrift naar de Confessie moest uitleggen; Gomarus, dat men haar voor een regel in de tweede plaats moest houden. Arminius had gezegd, dat men gerust mocht onderzoeken, of hij iets had geleerd, in strijd met die geschriften, maar dat hij ze niet als regel des geloofs wilde erkennen. Zoo dachten er ook Wiggerts, Piscator en anderen over. Hieruit bleek, dat deze kwestie eigenlijk de oorzaak was der geschillen in de Kerk, en daarom moest zij in de eerste plaats worden uitgemaakt. Vooral met betrekking tot de leer der Praedestinatie achtte hij een revisie gewenscht, omdat daaromtrent reeds van den aanvang der Hervorming verschil van gevoelen bestond. „In Gods naam," riep hij uit, „laten wij met de behandeling van de kwestie der revisie beginnen. De regeering wil het; de rede eischt het; als wij vriendelijk hierover spreken, is er kans, dat wij door Gods genade elkander nader komen. Als die hinderpaal is weggenomen, zal de weg tot vrede gebaand zijn."

Maar Gomarus en de zijnen wilden hiervan niet hooren. Zij wilden ook niet met Arminius in een dispuut treden over eenig punt der leer. Zij zeiden dat in overleg met de N. en Z. Hollandsche Synode, die juist in den Haag vergaderd was en waarmede zij ruggespraak hielden. De Staten vermaanden Gomarus, zich tot de volgende zitting te bedenken, of hij bij zijn weigering volhardde; zoo ja, dan zouden zij weten, wat hun te doen stond. Den volgenden dag gaf Gomarus toe, maar onder voorwaarde, dat het dispuut zou plaats hebben in geschrift, dat beide geschriften aan de Synode zouden worden ingeleverd, om alzoo door de Kerken beoordeeld te worden; dat men beginnen

zou met de leer der rechtvaardiging. Arminius meende, dat men beginnen moest met de leer der Praedestinatie, als den grondslag der rechtvaardiging, maar toen Gomarus bleef bij zijn gevoelen, gaf hij toe. Verder werd bepaald, dat elke partij wel haar gevoelen op schrift zou voor zich hebben, maar men toch mondeling daarover zou handelen. Het geschrift zou bij de Staten worden ingeleverd, om daarna door de Provinciale Synode beoordeeld te worden.

De conferentie werd nu verdaagd tot den 18den. Toen begon men met verschillende leerpunten te behandelen: de rechtvaardiging in de eerste plaats, en daarna de Praedestinatie, den vrijen wil, de genade en de volharding der heiligen. Gomarus was echter met al het verhandelde nog niet tevreden en wilde ook andere verschilpunten ter sprake brengen. Maar Arminius kon niet meer. Van Februari af was hij ziek, maar had toch zijne lessen en disputen in de hoogeschool gegeven. Hoe zwak hij was, toch had hij niet willen weigeren ter conferentie naar den Haag te gaan. Maar men had het hem, in de langgerekte vergaderingen, kunnen aanzien, dat hij leed. Hij verzocht dus, naar Leiden te mogen terugkeeren, en beloofde, zijn geschrift over de punten, in de conferentie verhandeld, binnen den bepaalden tijd, Dinsdag over veertien dagen, aan de Staten te zullen zenden.

Hierop werd de conferentie, na negen zittingen, voor gesloten verklaard. Na een toespraak van Oldenbarnevelt, waarin hij zijn leedwezen betuigde, dat haar doel, het stichten van vrede tusschen de hoogleeraren, niet was bereikt, verlangden de Staten nog het oordeel der assessoren over het verhandelde te vernemen, en hunne voorlichting te ontvangen over hetgeen nu verder gedaan moest worden.

Daar de assistenten van elke partij afzonderlijk gehoord werden, weet Wttenbogaert niet nauwkeurig te zeggen, wat die van Gomarus hebben in het midden gebracht. Dit alleen is zeker, dat zij de verschilpunten zeer hoog hebben aangeslagen en ten nadeele van Arminius hebben uitgelegd, en als het eenig geneesmiddel een Nationale Synode hebben aangeprezen. De assistenten van Arminius oordeelden, dat de kwestie der rechtvaardiging van geen of weinig belang was en dat daaromtrent gemakkelijk vrede zou kunnen gesloten worden. En wat het gevoelen van Arminius over de Praedestinatie en hetgeen daarmee samenhangt betrof, dat het hun overeenkomstig de Schrift en eenvoudig, begrijpelijk, vrij van gezochtheid en veel geschikter om te troosten en te leeren toescheen. Dat de leer van het gansche Evangelie voor Arminius pleitte, maar het stelsel van Gomarus daarbuiten ging, onbegrijpelijk was en eigenlijk niet tot het Evangelie behoorde.

Hierop nam Wttenbogaert uit aller naam het woord. Zijn uitvoerige toespraak vinden wij zoowel in zijn *Kerkelijke Historie* als in zijn *Leven.* Zij kwam hierop neer, dat hij zich bedroeft over hetgeen hij heeft gezien en gehoord. Hij wil niet zeggen, aan wie de schuld, maar laat dit aan het oordeel der Staten over. Hij zelf en de zijnen hebben getracht naar moderatie en vrede; zij hebben Arminius geraden, aan den eisch van Gomarus toe te geven. Daarna laat hij de verschillende besproken punten de revue, passeeren, waarin zijn oordeel natuurlijk ten gunste van Arminius uitvalt. Op de vraag, wat er nu verder gedaan moet worden, herinnert hij, hoe de Hervorming in de verschillende landen op verschillende wijze heeft plaats gehad; zoo is het ook hier geschied. Had men elkander vooraf kunnen raadplegen en, vasthoudende aan

den grondslag des Christendoms, elkander in bijzaken wat toegegeven, er zou niet zooveel verdeeldheid zijn ontstaan. Doch dit is nu eenmaal niet te veranderen; ontelbaar zijn de verschillende meeningen over allerlei geloofspunten en vele zijn nog een overblijfsel uit de Roomsche kerk. En in plaats van zich eenvoudig aan Gods woord te houden, heeft men formulieren van eenigheid opgesteld, en deze voor een regel des geloofs verklaard. Zoo is men in de „pauselijke krankheid teruggevallen.” In plaats van zich te beroepen op de kerkvaders, had men moeten vragen: wat heeft Jezus Christus gezegd? die duidelijk genoeg verkondigd heeft, wat ter zaligheid noodig is. Daarentegen heeft men bij de Confessie nog den Catechismus gevoegd, terwijl van een en ander sommige predikanten zoo weinig op de hoogte waren, dat op een Nationale Synode te Middelburg, toen daar over het onderteekenen dier geschriften gesproken werd, eenigen vroegen, wat dat voor een Confessie van 37 artikelen was, daar zij die nooit hadden gezien. Dat zijn de oorzaken der bestaande geschillen, zegt Wttenbogaert ten slotte. Men behoeft daarvan de schuld niet aan dezen of dien persoon te geven. Het is een ziekte, waaraan de Kerk lijdt. Hij heeft de kwaal in het licht gesteld, opdat de Staten des te beter kunnen omzien naar de geneesmiddelen.

Voordat hij er echter toe overgaat, die geneesmiddelen aan te wijzen, meent hij zich nog te moeten verdedigen tegen de onheusche beschuldigingen, door Gomarus bij een vorige gelegenheid voor de Staten tegen hem ingebracht, toen hij hem met Eusebius en diens verhouding tot Konstantijn den Groote had vergeleken en hem een hoofschen trompetter had genoemd, een verkondiger der deugden van Arminius. Daarin lag tevens opgesloten, dat Arminius

met Arius werd gelijkgesteld en dus voor een Ariaan verklaard, hijzelf voor een begunstiger der Arianen. Hij is geen Ariaan, noch papist, noch Kalvinist, noch Lutheriaan, noch Pelagiaan, maar een Christen. De deugden van Arminius heeft hij niet opgevijzeld, maar wel hem verdedigd tegen den laster, als hij beschuldigd werd, de voeten van den paus gekust te hebben of brieven van den paus te hebben ontvangen, of dat hij een Sociniaan was.

Wat nu de genezing der kranke Kerk betreft, moet men spreken van den geneesmeester en de geneesmiddelen. De geneesmeester is zonder twijfel God, die daarom vurig gebeden moet worden. Maar hij werkt door middelen en deze moeten door de Staten, als ambtenaren, door God aangesteld, toegediend worden. Door de Hervorming is de kerkelijke tirannie van Rome opgeheven, in Duitschland, Engeland, Zweden, Denemarken, Zwitserland, ja zelfs in Genève. Ook de Staten hebben dat kerkelijk juk afgeworpen en, Christus alleen erkennende als hun hoofd, zich „uitgegeven voor voedsterheeren zijner Kerk." De fout der Staten is, dat zij dit ambt niet genoeg hebben betracht; de fout der predikanten, dat zij hen daartoe niet genoeg hebben vermaand. Niet voldoende is het, dat de overheid de tempels van beelden zuivert, ze inruimt voor de predikanten en voor hun onderhoud zorgt en den uiterlijken godsdienst tegen de vijanden van buiten beschermt. Zij behoort ook een grondige kennis te hebben van den godsdienst, dien zij voorstaat, en de fouten te weren, die met het woord Gods verbeterd moeten worden, zich meer te bemoeien met het beroepen van predikanten, het maken van kerkelijke wetten, het oefenen der kerkelijke censuur, het houden der kerkelijke vergaderingen, zoodat zij niet alleen hoort wat er omgaat, maar ook hare eigen meening

uitspreekt en, als het noodig is, mee stemt en oordeelt. Daar dit nu niet gebeurt, nemen sommigen daaruit aanleiding om te zeggen, dat wat de overheid niet doet, zij dat ook niet *behoort* te doen, en als nu en dan de overheid ingrijpt, dan wordt haar nagegeven, dat zij haar ambt te buiten gaat. Daarbij komt, dat vele leden der regeering de godsdienstoefeningen niet bijwonen en hierdoor aanleiding geven, dat men hen niet gehoorzaamt, zeggende: „Men moet Gode meer gehoorzamen dan de menschen."

Wttenbogaert bekent, dat hij en zijne ambtgenooten zich niet genoeg van hun plicht hebben gekweten om de overheid te vermanen, maar haar in hare meening hebben gevoed, alsof het haar werk niet ware, zich met kerkelijke zaken te bemoeien. Hieruit is deze toestand ontstaan, dat er twee overheden in den lande zijn, de eene, die zich alleen met de politiek bemoeit, de andere, die voor de kerkelijke zaken zorgt. Dat is de oorzaak der heerschende verwarring; als men de overheid gehoorzaamt, krijgt men met de Kerk te doen; als men de Kerk gehoorzaamt, met de overheid. Die verwarring moet een eind nemen. Hoe? Dat staat aan de overheid te beslissen, en wel in de eerste plaats. De godsdienst mag niet achterstaan bij de politiek. Er zijn onder de overheid, die klagen over de moeilijkheden, die zij hebben met de Kerk, en de eenheid en orde roemen van het pausdom. Maar hoe? Is er wel eenige verzameling van menschen in de wereld, die geene moeilijkheden oplevert? Evenals de republieken hare krankheden hebben, zoo ook de Kerken; zelfs het pausdom is er niet vrij van; de schijn van eendracht, die daar heerscht, wordt gehandhaafd door dwingelandij, met vuur en zwaard. Dit kon Europa niet langer dragen; het was niet uit God. De Hervorming kwam, maar met groote beroerten. Er was

veel te leeren. De Kerk is de school der waarheid, welker kennis men allengs door lezen en bidden verkrijgt, van hem, die ons den geest moet mededeelen, die in alle waarheid leidt. Ontstaan daardoor oneenigheden, dan moet de overheid weten, van welken aard ze zijn. Betreffen zij zaken van belang, dan moet het kwaad niet met staal, maar met het zwaard des geestes worden uitgeroeid. Geldt het zaken van minder gewicht, dan moet tot verdraagzaamheid vermaand worden. Maar daartoe moet de overheid op de hoogte zijn en het niet op de kerkelijken laten aankomen.

Wttenbogaert gevoelde wel, dat hij het geduld zijner hoorders op een zware proef stelde, en maakte zijn verontschuldiging, zich beroepende op zijn ijver voor het huis des Heeren. Eindelijk kwam hij dan toch op de geneesmiddelen van de kranke Kerk. Hij hield zich verzekerd, dat de andere partij op het houden van een Nationale Synode had aangedrongen. Hij was er niet tegen, maar herinnerde aan het woord van Gregorius Nazianzenus, dat hij nooit een goed einde van een Synode had gezien en daarom niet van plan was zich er ooit meer te laten vinden. Aan het woord van Musculus, dat de Synoden zijn der predikanten vechtscholen, of van Beza, dat de duivel daar soms voorzitter is. Om dit te voorkomen, moeten de Staten zelven de Synode samenroepen, en zorgen, dat niet alleen Arminius en Gomarus daarin zitting hebben, maar allen, die in staat zijn over de betwiste punten te oordeelen, en dat alles wettig en naar Gods woord overwogen worde. Vooral had men te letten op het doel, dat men beoogde. Zou het zijn, alleen om kennis te nemen van de bestaande verschilputen? Maar dan? Om te beslissen? Maar dat zou uiterst moeilijk zijn, als de twee partijen tegenover elkander

bleven staan; want ieder zal wel met zijn eigen meening in de vergadering zijn gekomen. De kortste weg zou wel zijn, wat sommigen willen, de Confessie en den Catechismus eenvoudig aan te nemen en niet te gedoogen, dat daartegen geleerd werd. Maar dit zou tevens de ongoddelijkste en de gevaarlijkste weg zijn. De *ongoddelijkste*, want daarmee zou men menschelijke schriften tot regelen van godsdienstigheid maken, tegen God en de grondbeginselen der Hervorming. De *gevaarlijkste*, omdat verscheiden leeraren zich daardoor niet zouden laten bevelen en liever zich afscheiden, wat een nieuwe scheuring zou ten gevolge hebben, en wilde men die beletten, nieuwe vervolgingen, hetgeen uiterst gevaarlijk zou zijn voor de Kerk en voor het land.

Daarom zou het doel der Synode moeten zijn, vooreerst, een broederlijke samenspreking over de verschilpunten, om te zien, of men het eens kon worden. Ging dat niet, dan moest men middelen beramen tot onderlinge verdraagzaamheid, voorloopig of voor altijd. Verder moest worden onderzocht, of niet de leer òf het leven van sommige predikanten aanleiding gaf tot het toenemen der papisterij, waartegen plakkaten niet voldoende zijn. Voorts bestond de godsdienst van vele Protestanten uitsluitend in ter kerke gaan, zonder invloed op het leven. Daartegen moesten maatregelen genomen worden en onderzocht naar de oorzaken, dat de Hervorming zoo weinig vruchten droeg. Eindelijk moest er een goede kerkorde, onder het gezag der overheid, worden vastgesteld. Ten slotte bidt Wttenbogaert, dat er onder de leden der overheid geen verdeeldheid moge bestaan omtrent de wijze, waarop de Synode moet worden ingericht. De predikanten zijn verdeeld; betrekken zij ook de overheid in hunne verdeeldheid, dan

is alles uit. Men zij partijdig, noch voor den een, noch voor den ander, waardeere Arminius en Gomarus als geleerde mannen, voortreffelijke dienaren van Christus, die het wel meenen met de hoogeschool en de Kerk. „Blijft, gelijk gij zijt, gemeene vaders, om zonder partijschap het gemeene best te zoeken. Laat u niet verleiden tot vooroordeel tegen diegenen, die gij soms moogt hooren uitmaken voor ketters, nieuwigheidsdrijvers en dergelijke. Het zijn dingen, die spoedig gezegd, maar niet zoo spoedig bewezen kunnen worden. De zwaksten hebben dikwijls hierin het meest te lijden van wie de sterksten zijn. Laat u door zoodanig roepen voor of tegen niet verlokken, maar neemt, buiten alle vooroordeel ter wederzijde, eendrachtig in Gods vrede de geschikste middelen ter hand tot een heilige, broederlijke eensgezindheid. Wij beloven met alle krachten van ons gering verstand daartoe te helpen en u daartoe ten dienste te staan naar ons vermogen."

Krank van lichaam en ziel was Arminius naar Leiden teruggekeerd. Op nieuw was hem in den Haag gebleken, hoe ver de twee partijen van elkander stonden, en dat om zaken, die met den waren godsdienst, het heil der ziel, zoo weinig verband hadden! Hij zag, evenals zijn vriend Wttenbogaert, hoeveel er nog aan de ware hervorming ontbrak, hoe weinig het leven der meesten aan de beginselen van het Christendom beantwoordde; en in zijne pogingen om daarin verbetering aan te brengen, om vooral zijne leerlingen te winnen voor die echte vroomheid, die niet van kerkelijke formulieren afhankelijk is, daarin werd hij gedwarsboomd door verdachtmaking, door haarkloverijen omtrent vraagstukken, waarin men nooit verder komt, door dagenlange zittingen in vergaderingen zonder eenige vrucht.

Zijn onvermoeide arbeid, zijn zittend leven, zijne aanhoudende studiën hadden meegewerkt om de kwaal, waaraan hij reeds jarenlang leed, te verergeren. Thans was die kwaal op het hoogst geklommen, zoodat er geen beterschap meer mogelijk was. Koorts, hoesten, benauwdheid, zoodat hij moeilijk ademhaalde, slapeloosheid, jicht, pijn in de ingewanden en daarbij een verstopping der gezichtszenuwen aan het linker oog, dat alles werkte samen om hem zich doodziek te doen gevoelen. „Gods hand!" riepen zijne vijanden, „de rechtvaardige straf voor zijn goddeloosheid!" en zij wisten dat met bijbelplaatsen te bewijzen [1]). Maar zijne vrienden bewonderden zijn lijdzaamheid, zijn opgeruimdheid en zijn vromen zin, die zich ook in deze moeilijke dagen niet verloochende. Tot het einde toe nauwgezet in het vervullen van hetgeen hij als zijn plicht beschouwde, zette hij zich nog in de uren, waarin hij het bed kon verlaten, aan zijn schrijftafel neer, om te doen wat hem door de Staten bevolen was, het op de vergadering in den Haag gesprokene op schrift te brengen. Hij begon met de rechtvaardiging, bracht, zeer karakteristiek, ook nog de Praedestinatie bijna ten einde; maar toen moest hij het opgeven. Den 12den September schreef hij een brief aan de Staten van den volgenden inhoud:

---

[1]) Zacharia XI: 17: „Wee den nietswaardigen herder van mij, dien herder, die het vee in den steek laat! Het zwaard kome over zijn arm en zijn rechteroog; zijn arm zal gansch verdorren, zijn rechteroog geheel verduisterd worden." (Maar juist het linkeroog van Arminius was aangedaan, en zijn arm was niet verdord).

Ook Zach. XIV: 12: „Dit zal de slag zijn, dien Jehova al den volken, die tegen Jeruzalem te velde zijn getrokken, toebrengen zal: hij zal hun vleesch doen wegteren, terwijl zij nog op hunne voeten staan, en hunne oogen zullen wegteren in hunne kassen en hunne tong zal wegteren in hun mond." (Alleen op de tering, waaraan Arminius ten slotte leed, kon dit vers van toepassing zijn; zijn tong bleef tot het einde gezond).

„UEd. Mogenden[1]) is bekend, met welk een vaardigheid ik mij bevlijtigd heb om uwe bevelen nopens de conferentie tusschen mijn collega Gomarus en mij na te komen, en hoe ik mij daarin, ondanks de blijkbare zwakheid van mijn lichaam, door Gods genade gekweten heb. Tehuis gekomen, heb ik mij, niettegenstaande de voortduring, ja verzwaring dier ziekte en zwakheid, naar vermogen benaarstigd om uwe verdere bevelen na te komen, namelijk in geschrift te stellen en binnen veertien dagen aan u over te leveren hetgeen in de genoemde conferentie verhandeld was, zijnde reeds gekomen tot bij het einde van het artikel van de Praedestinatie, in goede hoop van de rest, met Gods hulp, binnen den bepaalden tijd gereed te hebben en u over te zenden. Daar het echter Gode behaagt heeft mij vóór eenige dagen zoo aan te tasten, dat ik gedwongen ben geweest mij te bed te begeven en het werk te staken, is het mij onmogelijk geweest te leveren, wat ik zoo gaarne had gedaan. Hiervan heb ik u van mijn ziekbed willen kennis geven, opdat gij, de oorzaak wetende, mij niet van traagheid of ongehoorzaamheid zoudt verdenken, en evenwel niet zoudt nalaten, op de ontstane zwarigheden zoodanige orde te stellen, als gij naar uw ambt, als Christelijke overheid, vermoogt en tot bevordering der waarheid en opbouwing der Kerken zult meenen, naar des Heeren woord te behooren; terwijl ik beloof, zoodra het den Heer behagen zal, mij de krachten, daartoe noodig, te verleenen, het genoemde werk te voltooien. Zoo niet, en is het de goddelijke wil, deze mijn ziekte met een zalig sterven en de gehoopte verlossing uit dit tijdelijk leven te besluiten (aan wiens heiligen wil ik mij met volle gerustheid mijns gemoeds onderwerp),

[1]) Den titel laten wij verder rusten en veroorloven ons eenige bekorting. Alleen op den hoofdinhoud komt het aan.

dan hoop en vertrouw ik, vóór mijn afscheid zoodanige orde te stellen, dat u hetgeen door mij reeds gesteld is, in alle getrouwheid zal overhandigd worden, terwijl ik verwijs naar het geschrift, dat ik u al vóór negen of tien maanden, met mijn hand onderteekend, overgeleverd heb, alles, volgens mijn geweten voor God, houdende voor waarachtig en des woords Gods gelijkvormig. Waarom ik ook daarbij door Gods genade volhard en bereid ben met het gevoelen, daarin verklaard, voor den rechterstoel van Jezus Christus, den zoon van God, den rechter der levenden en dooden, op dit uur en oogenblik te verschijnen. Hiermee eindigende, wil ik, naar mijn krank vermogen, God almachtig voor uwe voorspoedige regeering tot het eind mijns levens bidden en mij en de mijnen, naast God, in uwe bescherming en gunst aanbevelen. Uit mijn krankbed in Leiden, den twaalfden September 1609. Uw onderdanige dienaar

JACOBUS ARMINIUS.

Zijn hoop om het werk te kunnen voltooien werd niet vervuld. Integendeel, zijn ziekte nam met den dag in hevigheid toe, zoodat hij het bed niet meer verlaten kon. „De droevige en jammerlijke scheuring der Christenheid", zeide zijn weduwe na zijn dood, „de hevigheid zijner medebroederen, de leelijke en ongehoorde lasteringen, de ophitsing der studenten tegen hem, en andere dergelijke dingen meer, hebben hem het hart doorwond. Daarbij een gestadig zitten en blokken van vele maanden, menigmaal van 's morgens vroeg tot 's avonds laat, zonder opstaan, eten of drinken; zoo is hem zijn vleesch en bloed, krachten en gezondheid verteerd geworden." De bekwaamste geneesheeren werden te hulp geroepen, Pavius, Egberti, Saelius en Bontius; maar hunne kunst vermocht niet het dreigend gevaar te keeren. Al de onheilspellende verschijnselen van

tering deden zich voor, zoodat het ergste te vreezen was. Onder dat alles verloor hij zijn kalmte en opgewektheid niet, maar troostte zijn treurende vrouw, haar vermanende goedsmoeds te zijn en op den God der weduwen te vertrouwen. Menigmaal verhief hij het hart tot God, hem biddende, niet alleen voor zich, maar ook voor het heil en de eendracht der Kerk, vol geloof in Christus, zijn Heiland, en vol hoop op de toekomst. Krachtig werd hij gesteund door zijne vrienden en, als deze zich schikten tot het gebed en hij van pijn niet mee kon bidden, verzocht hij hen, een oogenblik te wachten, totdat hij weer tot zichzelven gekomen zou zijn en zich met hen in het gebed kon vereenigen. Dikwijls herhaalde hij in aller tegenwoordigheid de woorden van Hebr. XIII:20, 21: „De God des vredes, die den grooten Herder der schapen, groot door het bloed eens eeuwigen verbonds, onzen Heer Jezus, uit de dooden heeft wedergebracht, volmake u in alle goed werk tot het doen van zijn wil en werke in u hetgeen hem welbehagelijk is, door Jezus Christus. Hem zij de heerlijkheid tot in eeuwigheid. Amen."

Zoodra de tijding van het toenemend gevaar hem ter oore was gekomen, snelde Episcopius uit Franeker naar Leiden en zat dag en nacht aan het ziekbed van zijn leermeester en vriend. Toen de krachten van den zieke snel verminderden en het naderend einde was te voorzien, ontbood hij een notaris en dicteerde hem zijn laatsten wil, waarvan de aanhef aldus luidt: „Vóór alles beveel ik mijn ziel, wanneer zij het lichaam zal verlaten, in de handen van God, haren Schepper en trouwen Verlosser, voor wien ik betuig, met een goed geweten in mijn ambt en roeping eenvoudig en oprecht gewandeld te hebben, mij zorgvuldig wachtende, niets te verkondigen of te leeren, wat ik niet,

na een nauwgezet onderzoek der Schrift, bevonden had met die Schrift overeen te stemmen; en dat al wat ik geleerd heb moest dienen tot voorbereiding en vermeerdering der waarheid, van den Christelijken godsdienst, van de echte vroomheid en een heiligen wandel onder de menschen, tot bevordering van rust en vrede naar het woord van God, zooals aan den Christelijken naam past, uitgesloten het pausdom, waarmee geen eenheid van geloof, geen band van godsdienst of Christelijken vrede kan bewaard worden."

Nog enkele dagen leefde hij voort, in godsdienstige overpeinzingen verzonken, met aanroeping van den naam van Christus, zijn Verlosser, uitziende naar een beter leven. Van allen, die zijn ziekbed omringden, stonden hem, nevens Episcopius, het trouwst ter zijde zijne vrienden Wttenbogaert en Van den Borre, die hem de oogen sloten. Hij stierf den 9den October, tegen den middag, nadat, om met Bertius te spreken, „deze getrouwe dienaar van God al de plichten van zijn krijgsdienst dapper had volbracht, zijn loop voleindigd, den goeden strijd gestreden en het geloof behouden had; — met de oogen ten hemel gericht, te midden van de ernstigste gebeden van alle aanwezigen, gaf hij kalm den geest aan God, den Vader, zijn Schepper, aan den Zoon, zijn Verlosser, en aan den Heiligen Geest, zijn heiligmaker, terwijl onwillekeurig uit den kring der omstanders het woord weerklonk: „Mijn ziel sterve den dood des rechtvaardigen."

In een brief aan v. d. Borre schrijft Episcopius: „Zij ging heen, die vrome en kalme ziel, bijna vol van den rijken geest der geleerdheid, vol liefde voor de waarheid en den vrede." En met het woord van 2 Kon. II: 12, roept hij uit: „Vaarwel, Vader, wagen Israëls en zijne ruiteren!"

Matthias Martinius, hoogleeraar te Bremen, die hem nog in zijn laatste ziekte bezocht en blijkbaar niet bevooroordeeld was, schreef van hem[1]: „Ik sprak met hem vooral over de artikelen, die men zeide, dat nu en dan bij de Staten waren ingediend en waarover men klaagde, dat zij ten onrechte op zijn naam waren gesteld[2]. Hij was toen reeds ziek, maar buiten het bed, waarom ik hem sparen moest en niet al te lang vermoeien. Hij scheen mij een waarlijk godvreezend man, doorgeleerd, zeer geoefend in theologische twistpunten, bedreven in de H. Schrift, huiverig om theologische zaken in wijsgeerige woorden uit te drukken. Wat zijne dwalingen betreft, welke, hoevele en van welken aard zij zijn, daarover kan ik niet oordeelen. God weet, wat er van is." De levensbeschrijver van Antonius Walaeus, hoogleeraar te Middelburg (in de *Levens van eenige voortreffelijke mannen*), zegt van hem, dat hij was „doordringend van verstand, van een zeer groote geleerdheid en van onberispelijke zeden." Van den Borre noemde hem, in een brief aan Episcopius (30 Juli 1609): „Ons licht, dat God nog lang in ons halfrond doe schijnen."

Dominius Baudius, hoogleeraar te Leiden, schrijft in een brief aan Wttenbogaert[3], „dat hij van alle oude vrienden, die hij nauwkeurig heeft leeren kennen, niemand met hem en Wttenbogaert vergelijken kan. Dat hij nooit met recht van eenige dwaling overtuigd of daarom veroordeeld is. Tot aan het eind van zijn leven was hij een sieraad der hoogeschool, zoodat zijn gedachtenis door alle weldenkenden in eere moet gehouden worden. Niets wenscht hij vuriger, dan dat de dag aanbreke, waarop zijn onschuld in het

---

1) *Epp. eccl.* 133.
2) De 31 artikelen zullen bedoeld zijn.
3) *Epp. eccl.* 135.

helderst licht wordt gesteld. Aan geen sterveling mishagen meer dan aan hem die heftige geschriften, die thans, tot schande der schrijvers, onder het volk worden verspreid, om de gewetens der zwakken te verontrusten en het vuur van partijzucht aan te blazen. Het zou in het belang der openbare rust zijn, wanneer daaraan door de Staten met strenge strafbedreiging paal en perk werd gesteld."

In dien lof vereenigden zich hier te lande Wttenbogaert, Episcopius, Corvinus, Narsius, Poelenburg, Scaliger, Meursius, Drusius, Thysius. De laatste verklaarde, dat hij nooit iemand gezien had, met meer en grooter deugden toegerust en met minder en kleiner ondeugden behept. In het buitenland werd hij ook door velen gewaardeerd; in Engeland door Richard Thompson, hoogleeraar te Canterbury, die zich verheugt, dat de Leidsche hoogeschool zulk een man bezit [1]), en zegt, dat, „zoo menigmaal studenten uit Leiden naar Canterbury komen, de professoren hen altoos vragen naar Arminius;" in Zwitserland door Johannes Buxtorf, hoogleeraar te Bazel, die over hem aan Wttenbogaert schreef [2]): „De onverwachte dood van zulk een groot man heeft mij met recht bedroefd, zoowel wegens het verlies, dat de Kerk daardoor lijdt, als doordat mijn kennismaking met hem zoo plotseling is afgebroken. Want ik hoopte hem onder de beroemde helden in plaats van Scaliger te kunnen stellen, die mij ook al te vroeg ontnomen is." In Frankrijk werd hij betreurd door Isaac Casaubonus, hoogleeraar te Parijs, die in een brief aan Naeranus [3]) zegt: „Dat wijlen Arminius, van wien gij schrijft, een groot man was, daaraan twijfel ik niet, hoewel ik nog geen onzer

1) *Epp. eccl.* 79.
2) *Epp. eccl.* 137.
3) *Epp. eccl.* 142.

predikanten gevonden heb, die hem niet voor een beruchten ketter hield, daar zij de leer van Kalvijn voor regel der waarheid houden, en ik, hoewel hoog tot dien man opziende, *hen* niet kan dulden, door wie allen, die van hem afwijken, gehaat worden; noch hen, die, om te bewijzen, dat de vromen van den ouden tijd hetzelfde als wij geloofd hebben, hunne schriften op een ellendige wijze verdraaien, tot groote ergernis der verstandigen en geleerden.

Zoo stemde een tal van mannen van naam, in het binnen. en buitenland, samen in zijn lof[1]). Wij kunnen er nog bijvoegen, wat later Cerisier, in zijn *Tableau de l'Histoire générale des Provinces unies* (p. 157—160) van hem getuigde: „Het blijkt, dat het oogmerk van Arminius niet was, de geesten bezig te houden met de aanstootelijke geschillen over de genade en de voorbeschikking. Hij had een veel verhevener, een zijner groote en verhevene ziel waardiger doel. Het is onbetwistbaar, dat hij de nadeelen, door Luther en Kalvijn veroorzaakt, wilde herstellen, door de geloofspunten, welke ter zaligheid noodzakelijk zijn, tot een klein getal te beperken, en dat hij alle Christenen in ééne broederschap van liefde en verdraagzaamheid wilde vereenigen, waarin alleen geene afgodendienaars en vervolgers zouden worden toegelaten[2])."

Den 20sten October schreef Laurens Reael, schepen en raad van Amsterdam, aanstonds na den dood van zijn zwager naar Leiden overgekomen, van daar aan

1) In het belangrijk werk van James Nichols, *The works of Arminius*, vindt men, bl. IX en volg., nog een aantal getuigenissen van mannen van naam omtrent den persoon en de verdiensten van Arminius, waaronder die van Corvinus, Cyrillus, patriarch van Alexandrië, Episcopius, Fletcher, Mosheim, bisschop Spondanus in Navarre, Wesley bijzonder de aandacht verdienen.

2) Stolker, *Gedachtenis-rede*, bl. 74.

Wttenbogaert[1]), om hem te vragen, wie hij van de Haagsche vrienden voor de begrafenis zou uitnoodigen. Hogerbeets en Junius, dat spreekt van zelf; wie van de anderen, dat laat hij aan Wttenbogaert over, ook, door wien hij de uitnoodiging zal laten geschieden. Over de uitnoodiging van den een of ander der burgemeesters van Amsterdam is men te Leiden in het onzekere. Ook dat laat hij ter beoordeeling van Wttenbogaert, die, als hij het goed vindt, wel zoo vriendelijk zal willen zijn om de uitnoodiging te doen. Ze zijn als gedeputeerden in den Haag.

Donderdag, den 22sten, had de begrafenis plaats in de Pieterskerk te Leiden, waarna Peter Bertius, rector van het Staten-college, op verzoek van de vrienden des overledenen en op verlangen van den Senaat, een lijkrede hield in de groote gehoorzaal der hoogeschool. Alle hoogleeraren, ook Gomarus en de oude vriend van Arminius, Snellius, waren er bij tegenwoordig, natuurlijk ook de Curatoren, de vrienden uit den Haag en Amsterdam, zeker ook vele leden van de Staten en een talrijk publiek uit Leiden. Bertius begon met te zeggen, hoe hij „overmand was door droefheid bij het heengaan van zijn dierbaren vriend en vol medelijden met het treurig lot van zijn gezin, zijn weduwe en negen kinderen, en door de droeve klachten van de leden der hoogeschool." Hij brengt dan in herinnering, dat Arminius zelf afkeerig was van alle praal bij het begraven, omdat hij meende, dat zij in vroeger eeuwen de eerste stap was geweest tot de heiligenvereering. Maar daarvoor is thans geen vrees; er is meer behoefte aan bevestiging van den godsdienst dan aan verbanning van bijgeloof. Daarom is het noodig en goed, het beeld

[1]) Rogge, *Brieven en onuitgegeven stukken*, 88.

van deugdzame menschen in het licht te stellen. Hij hoopt, dat er niemand onder de aanwezigen is, die het hem ten kwade zal duiden, die taak te hebben op zich genomen.

Daarna schetst hij het leven van Arminius, „een werkelijken tempel van den Heiligen Geest, maar geschokt, onderdrukt, gebroken door veel arbeid, waken, strijd, ziekte en droefheid." Hij herinnert, hoe de jonge man door zijn vader te Rotterdam in zijn huis werd opgenomen, waar hij met ouderlijke zorg werd verpleegd en de harten won door zijn opgewektheid, vernuft en uitstekenden aanleg; en hoe hij zelf met hem naar Leiden toog en van dat oogenblik af de nauwste vriendschap tusschen hen ontstond. En dan doorloopt hij het leven en werken van zijn vriend, als student te Leiden en te Genève, als predikant te Amsterdam en eindelijk als hoogleeraar te Leiden. Natuurlijk moest hij ook den strijd aanroeren, waaraan hij, vooral in den laatsten tijd, had blootgestaan, en dat in tegenwoordigheid van Gomarus! Maar hij deed het met grooten tact[1]), liep over de heftige tooneelen, die er tusschen de beide hoogleeraren hadden plaats gehad, met enkele woorden heen, maar kon niet nalaten, hem te verdedigen tegen den laster, die hem, tot zelfs in zijn ziekte, had vervolgd. Hij besloot met de woorden: „Er leefde in Holland een man, wien zij, die hem kenden, niet genoeg konden waardeeren, en zij, die hem niet waardeerden, nooit genoeg hebben gekend." En hij voegde er de woorden bij van 1 Joh. IV: 7, 8: „Geliefden, laten wij elkander liefhebben; want de liefde is uit God en wie liefheeft is uit God geboren en kent God. Wie niet liefheeft, kent God niet; want God is liefde."

[1]) Bij de beschrijving van Arminius' methode van onderwijs, zijn afkeer van spitsvondige vraagstukken, zijn terugbrengen der studenten naar de Schrift, moest de methode van Gomarus in de schaduw treden, al had de redenaar daarvoor wellicht zachtere uitdrukkingen kunnen gebruiken.

Arminius liet een weduwe en negen kinderen na, twee meisjes en zeven jongens. De dochters heetten: Geertruida en Angelica; de zonen: Herman, Pieter, Jan, Laurens, Jacobus, Willem en Daniël. De oudste was zeventien jaren [1]. Behalve twee zonen, Laurens en Daniël, zijn al de kinderen, kort na den dood van hun vader gestorven. Laurens werd koopman te Amsterdam en Daniël, de zevende zoon, een gezien dokter.

Arminius zelf was een man van middelbare lengte, met donkere, levendige oogen, een helder gelaat, een volbloedig gestel, in zijne goede dagen met stevige ledematen. Zijn stem was zwak, maar toch aangenaam, welluidend en scherp, bijzonder geschikt tot overreding. Wanneer een onderwerp duidelijk moest worden in het licht gesteld, dan wist hij zoo te spreken, dat ook de eenvoudigste hem begrijpen kon. In den omgang was hij beleefd en vriendelijk, opziende tot zijne meerderen en afdalende tot zijne minderen. Met grooten ernst nam hij zijn bediening als predikant en hoogleeraar waar, begon elken dag met het lezen der Schrift en gebed, waarbij hij dikwijls, naar de gewoonte van dien tijd, het vasten voegde. Zijn levensspreuk, het motto van zijn zegel, was: *Een goed geweten is een paradijs.* Naar dien regel heeft hij geleefd en gehandeld, en daaruit is die voorzichtigheid te verklaren, die in menige omstandigheid den indruk van schroomvalligheid maakt. Dat hij een vriend des vredes was, blijkt voldoende

1) De werken van Arminius zijn na zijn dood uitgegeven, met opdrachten van de kinderen, nu eens aan de Curatoren, dan aan de regeering van Utrecht en Rotterdam. Die opdrachten kunnen niet door de kinderen zelven geschreven zijn. Daarvoor zijn ze te diepzinnig en te wijs. Door een der vrienden van het gezin zullen ze zijn gesteld, in naam der kinderen; maar door wien, is onbekend.

Een volledige opgaaf van zijne werken, benevens de vertalingen, kan men vinden in de *Bibliografische lijst der werken van de Leidsche hoogleeraren*, Leiden, 1894, door L. Petit, eerste afl. 78-88.

uit zijne brieven. Niets betreurde hij meer dan de tweedracht op godsdienstig gebied en daarom nam hij dikwijls de klacht van den kerkvader Hilarius op de lippen, dat: „terwijl de een den ander het anathema naar het hoofd slingert en uit de gemeenschap der Kerk verdrijft, bijna niemand een volgeling van Christus wordt."

Op verzoek van de weduwe en kinderen maakte de Senaat der hoogeschool een zeer loffelijk getuigenis van zijne verdiensten als hoogleeraar openbaar, daarin verklarende, dat hij „met de meeste zorg en ijver de theologie had onderwezen, met voorzichtigheid, wijsheid en gezag in den Senaat niet alleen zijn eigen waardigheid had gehandhaafd, maar ook die der geheele faculteit; dat hij het openbaar belang steeds boven zijn persoonlijk belang had gesteld, den bloei der hoogeschool steeds had bevorderd, geen enkele vlek op zijn ambt had geworpen, maar in overeenstemming daarmee had geleefd, met nauwgezetheid en ijver de jeugd had onderwezen; waarom iedereen werd verzocht, zijn gedachtenis, wegens zijn geleerdheid, de diensten, door hem aan de hoogeschool bewezen, en zijn uitnemende persoonlijkheid, met woord en daad in eere te houden, zooals zij verdiende." Het stuk was geteekend door Daniël Heinsius. Aan de weduwe en kinderen werd door Curatoren, tot dekking van de onkosten der begrafenis en ter voorziening in hunne behoeften, een som van driehonderd gulden geschonken.

Al ontbrak het dus niet aan eervolle getuigenissen omtrent den overledene, zijn dood maakte aan de verdeeldheid in de Kerk geen einde. Integendeel, het vuur van tweedracht vlamde daardoor met nieuwe hevigheid op. Gomarus, hoewel Bertius in zijn lijkrede zijn naam niet dan met onderscheiding had genoemd, kon den lof, zoo

openlijk en in tegenwoordigheid van de aanzienlijksten en geleerdsten aan zijn vijand toegezwaaid, niet verkroppen. Daarenboven had hij nog iets tegen diens vriend Wttenbogaert op het hart. Deze hield hij voor den schrijver van de *Vermaning tot vrede*, zonder naam verschenen, maar van Corvinus afkomstig. Dit geschrift was wel tegen Donteclock gericht, maar ook hij was er in aangetast en meende daarop het stilzwijgen niet te mogen bewaren. Hij gaf zijn voornemen om zich openlijk te verdedigen aan Oldenbarnevelt te kennen, zeggende, dat hij het aan de waarheid verplicht was, waarop deze hem ten antwoord gaf, „dat de waarheid wel vooral moest verdedigd worden, maar dat men daarna meest werk moest maken van den vrede." Doch wat men ook deed om hem van schrijven terug te houden, het baatte niet. Hij kwam met zijn *Waarschuwing* voor den dag, waarin hij poogde aan te toonen, dat de *Vermaning* verandering in de religie zocht. Hij voegde er de verklaring bij der voornaamste punten, in de laatste conferentie met Arminius door hem behandeld.

Maar tevens nam hij deze gelegenheid waar om de lijkrede van Bertius, wien hij reeds in tegenwoordigheid der Staten met een *Oogwater* had bedreigd, onder handen te nemen. Daartoe schreef hij een *Bedencken*, waarin hij zooveel mogelijk op den lof van Arminius poogde af te dingen. Zoo doet hij het voorkomen, alsof zij, die met Arminius te Genève, Bazel en Leiden hebben gestudeerd, wel andere dan lofwaardige dingen van hem weten te vertellen[1]; alsof prof. Junius op zijn sterfbed door de vrees werd gekweld, dat Arminius hem opvolgen zou[2]). Verder verzekert hij,

[1]) Terwijl Wttenbogaert, Cromhout, Hogerbeets, Junius tot het eind van zijn leven hem liefhadden en vereerden.

[2]) Het tegendeel was waar; Junius verlangde hem tot opvolger (Sepp. *Godg. Onderw.* bl. 99).

dat, als hij Arminius' schrijven aan Perkins gekend had, hij hem nooit gedoctoreerd zou hebben. Vooral komt hij op tegen Bertius' beweren, dat hij „door den H. Geest was gebracht tot de meeningen, die hij later omhelsde en die hij tot het eind van zijn leven gekoesterd had." „Van die leiding des H. Geestes," zeide Gomarus, „had hij wel mogen zwijgen, daar die Geest niet tot verwarring, maar tot eenigheid en waarheid voert." En zoo gaat het voort. Daarbij was hij onedel genoeg om een brief te laten afdrukken, door Bertius in 1608 aan den Delftschen predikant Jan Barensen geschreven, waarin de woorden voorkwamen, op Arminius doelende: „wenschende menigmaal, Jacobs Schalkheit te Amsterdam ware gebleven."

De verontschuldiging van Bertius, dat men iemands vriend kan zijn en niet ingenomen wezen met zijn leer, heeft veel van een uitvlucht; want in zijn *Schouwe over F. Gomari proeve* zet hij in twee kolommen de uitspraken van Gomarus en Arminius tegenover elkaar, blijkbaar met het doel om den laatste boven den eerste te verheffen. Waardoor hij dus toont, ook met de leer van Arminius ingenomen te zijn[1]). Dat de vlugschriften veel gelezen werden, getuigt de tweede druk van beide in hetzelfde jaar.

[1]) Het verder leven van Bertius getuigt, helaas! niet voor zijn karakter. In een brief van 29 Jan. 1613 beklaagt zich Wttenbogaert over hem, als een man, die gevaarlijk is voor de zaak der Remonstranten. Te vergeefs werd hem de uitgave van zijn *Hymenaeus* ontraden, waarin hij beweerde, dat de kinderen Gods wel in duivelskinderen konden veranderen. De Staten gaven hem een geldsom tot dekking der kosten, op voorwaarde, dat hij de gedrukte exemplaren introk. Maar hij stoorde er zich niet aan, liet er zelfs een Hollandsche vertaling van uitgeven, die in 1615 werd herdrukt. In datzelfde jaar legde hij zijn betrekking, als rector van het Staten-college, neer en trok zich allengs van de partij, waartoe hij behoorde, terug. Dit verhinderde echter niet, dat hij in 1619 door de Z.-Hollandsche Synode in den ban werd gedaan. Ondanks de pogingen van prins Maurits om hem als hoogleeraar te handhaven, was hij in 1618 ontslagen. Van ieder middel van bestaan beroofd, ging hij naar Parijs, waar hij ten slotte, met een verbitterd gemoed, zich in de armen wierp der Roomsche kerk.

In een brief aan Wttenbogaert[1]) spreekt Taurinus, predikant te Utrecht, schande van dit schrijven van Gomarus. Toen hij dat venijnige geschrift las, was hij eerst als door den donder getroffen over de spotachtige en boosaardige uitdrukkingen van den man; maar daarna had hij zich en de zijnen geluk gewenscht, toen hij zijne flauwe argumenten en dwaze verklaringen had gelezen, welke verklaringen (een Doctor onwaardig) hijzelf niet verzonnen heeft. „En welk een zelfvertrouwen! Om niet te zeggen, onbeschaamdheid! Zulke verklaringen hebben geleerde uitleggers zelfs niet in den droom gezien. Alsof hij een atlas ware, die alleen den hemel kon schragen! Een eerstbeginnende, die pas iets van de Theologie heeft geproefd, zou zoo niet antwoorden." Dan haalt hij de woorden van Junius aan: „dat die man een verwonderlijk behagen in zijn eigen bedenksels had," en „dat hij alles van anderen had, niets van zichzelf en, als hij iets verandert, dat hij daarin heel ongelukkig slaagt." „Die zoo wraakgierige man en die in de wet der wedervergelding roemt, verdient de wraak der wedervergelding," enz.

Niet minder was Gomarus geërgerd over een Latijnsch gedicht van Huig de Groot, waarin deze had willen zeggen, dat Arminius *geheel en al* bezield was van het verlangen om eenmaal een beter leven voor zich en anderen in den hemel te verwerven. Door een onachtzaamheid van den zetter was het woord *totus* (geheel en al) veranderd in *solus* (alleen), waardoor de uitdrukking als een beleediging voor Gomarus en anderen kon worden opgevat. Zoodra de Groot dit merkte, schreef hij een brief aan Gomarus, om dit misverstand uit den weg te ruimen. Hij zeide daarin, dat

---

[1]) *Epp. eccl.* 134, 24 Dec. 1609.

het alleen zijn bedoeling was geweest, aan Arminius het getuigenis te geven, dat hij een man was van geen gewoon genie en van een welsprekendheid, die hij altoos had bewonderd. Dat hij ook in die dingen, waarin hij dwalen kon, niets had gedaan, in strijd met zijn geweten. Dat hij ook steeds had gestreefd naar den vrede der Kerk, vooral in het aangezicht van den dood. En wat de dingen betrof; waarin Arminius van hem, Gomarus, en anderen verschilde, dat hij zich daarover geen oordeel aanmatigde. „Dat verschil heeft zijne eigen rechters. Ik betreur die oneenigheden; maar in de Kerk hebben ze nooit lang ontbroken en zullen nooit ontbreken. Het beste is, dat wij elkander verdragen en dat, bij de vele dingen, die door de menschelijke onvolkomenheid onzeker blijven, wij vasthouden aan die zekere dingen, waarop de hoop onzer zaligheid rust."

Het was niet te verwachten, dat Bertius op de vinnige *Bedenkingen* van Gomarus het stilzwijgen zou bewaren. Diep verontwaardigd, schreef hij een *Aanspraak*, waarin hij al de beschuldigingen en verdachtmakingen, door den vertoornden hoogleeraar tegen Arminius ingebracht, ontzenuwt en de Praedestinatie, door Gomarus geleerd, als ongoddelijk brandmerkt. Waarop ook weer Gomarus het antwoord niet schuldig bleef in een *Proeve van Bertius' Aanspraak*. Daarop volgde een *Schouwe van Gomarus' Proeve*, en eindelijk een *Tegenbericht jegens D. Franciscus Gomarus' Schouwing* door Corvinus.

Toen in 1611 door Curatoren aanmerking op het onderwijs van Gomarus werd gemaakt, legde hij zijn betrekking neer en gaf in een toespraak tot de studenten als reden voor zijn heengaan op, dat hij niet met Vorstius, den opvolger van Arminius, wilde samenwerken. Hij vertrok naar Middelburg, waar hij als hoogleeraar aan de aldaar

gevestigde Illustre school werd aangesteld. Hier woonde hij samen met Prof. Walaeus, die alleen door de grootste inschikkelijkheid met hem kon omgaan, zoodat Gomarus later zelf verschooning vroeg voor de onaangenaamheden, hem in dien tijd aangedaan. In 1614 trad hij te Saumur als hoogleeraar op en werd in 1618 als zoodanig te Groningen beroepen.

Van hier zou hij in dat jaar naar de Dordsche Synode vertrekken, maar wachtte op de afgevaardigden uit Bremen, die met hem zouden reizen. Meenende, dat een van hen, Matthias Martinius, zijne gevoelens was toegedaan, sprak hij met hem over de middelen om die gevoelens te doen zegevieren. Maar hoe groot was zijn schrik, toen hij merkte, dat Martinius, wiens gunstig getuigenis omtrent Arminius wij vernamen[1]), het volstrekt niet met hem eens was. Later, toen het gesprek op de Remonstranten kwam, zeide Crocius, de ambtgenoot van Martinius, in den loop der rede: „Arminius, zaliger gedachtenis." „Wat?" riep Gomarus uit, „zaliger gedachtenis? Neen, zijn gedachtenis is verfoeilijk!" en in woede verliet hij de herberg, waar zij vertoefden, en reisde verder alleen.

In een brief aan den Engelschen gezant Carleton[2]), verhaalt de Schotsche afgevaardigde op de Dordsche Synode, Gualtherus Balranquit, hoe daar Sybrandus Lubbertus en Gomarus tegen de genoemde afgevaardigden van Bremen uitvoeren, en laat er dan op volgen: „Er zijn twee mannen in de Synode, Sybrandus en vooral Gomarus, die bekwaam zijn om alles in de Synode te beroeren en met twist te vervullen, indien zij niet door tijdige middelen in toom

1) Zie bl. 334.
2) *Epp. eccl.* 317.

gehouden worden." In een anderen brief[1]): „Ik geloof, dat er veel minder opschudding in de Synode zou geweest zijn, indien er niet twee mannen geweest waren, welke, tegenwoordig zijnde, zoo zullen er nooit opschuddingen ontbreken. Ik meen, Sybrandus en Gomarus, die beiden hunne beurten hebben om te razen en alles in rep en roer te brengen. Gisteren begon het onweer te bulderen van Gomarus' kant. Vandaag heeft Sybrandus uitgevaren tegen ons gezelschap, met zulk een haastigheid en oploopendheid, alsook met zulk een bitterheid van woorden, dat men zich niet beter op hem kan wreken dan met een naakt verhaal te doen van de woorden, die hij gesproken heeft. En beide presidenten, de politieke en de kerkelijke, hebben dit afgebroken, toen hij poogde voort te gaan."... „Aangaande Sybrandus en Gomarus, ik kan hen voor hun dolligheid niet meer beschuldigen dan een steen, omdat hij op den grond valt, want dat is hun aangeboren[2]).

In 1610 vond Gomarus goed, de bittere rede, die hij in 1608 in den Haag tegen Arminius had uitgesproken, in het licht te geven. Zoo werden alle beschuldigingen, toen door hem tegen zijn ambtgenoot ingebracht, openbaar. Door de Staten was het geschrift, om zijn heftigheid, voor Arminius verborgen gehouden. Het was voor diens vrouw en kinderen uiterst pijnlijk, dat nu te moeten lezen, nadat de beschuldigde zich niet meer verdedigen kon. Het eenige wat zij konden doen, was, de redevoering, door Arminius in den Haag gehouden, eveneens uit te geven[3]). Er werd uit naam van de weduwe en hare broeders een voorrede

---

1) *Epp. eccl.* 346.
2) Limborch, *Kort en beknopt verhaal*, bl. 45.
3) *Verclaringhe Jacobi Arminii* enz. Leiden, 1610.

voor geplaatst, waarin enkele der beschuldigingen van Gomarus weerlegd werden, vooral die, dat hij den paus „onzen broeder, een lid en zoon der Kerken" had genoemd, terwijl nu kon worden aangetoond, dat die woorden een aanhaling waren uit de belijdenis van Johannes Gerson, kanselier der Universiteit van Parijs. De voorrede eindigt met deze woorden: „Daarom, zoo bidden wij u, B. lezer, tot een besluit: let op alles, overweegt in goede conscientie alles wat u voorkomt; laat u niet blindelings bij den neus leiden; veroordeelt niet lichtvaardiglijk noch ongehoord; gevoelt van uwen broeder in 't goede, dien voornamelijk, die nu in den Heer rust; laat uw oordeel wezen naar liefde, uwe belijdenis naar waarheid, uwe propoosten tot vrede, uwe wandeling naar de godzaligheid; zoo zal de God des vredes u geven zijnen eeuwigen vrede."

Dat zulk een openlijke verdediging niet overbodig was, bewezen de ongunstige oordeelvellingen, die er, na den dood van Arminius, over hem werden vernomen, veelal een herhaling van hetgeen men bij zijn leven tegen hem had ingebracht. Zoo werd door zekeren Caspar Sibelius, predikant te Deventer, die de twee laatste jaren zijne colleges had bijgewoond, wel erkend, dat hij vooral op het lezen der Schrift aandrong, maar toch ook op de kennismaking met de schriften van Socinus, Castellio, Thomas Aquinas, Molina, Suarez en anderen, alsof dit niet juist van den ruimen blik van Arminius getuigde. Sibelius was een bewonderaar van Gomarus. Mercator, predikant te Alphen, ontzag zich niet, op den preekstoel Arminius voor een wolf uit te maken en er bij te voegen, wat Helmichius op zijn sterfbed zou hebben gezegd, dat Spinola, met twaalf duizend man in het land gekomen, niet zooveel kwaad zou hebben gedaan als Arminius en zijne aanhan-

gers met hun valsche leer doen[1]). Hoornbeek, hoogleeraar te Utrecht, noemde, in een geschrift over de onderlinge gemeenschap der Kerken[2]), Arminius een verbondbreker, door wien de Duivel den openbaren brand van het vaderland en der Kerken verwekt heeft.

Nog erger was, dat vroegere voorstanders en vrienden na zijn dood in vijanden veranderden. Zoo had Meursius, hoogleeraar te Leiden, in 1613, in een werk over de Leidsche professoren, zijn leven van Arminius met een lofrede op hem aangevangen en geëindigd. In 1625 schrijft dezelfde Meursius weer over Arminius, maar, in plaats van, zooals vroeger, te beginnen met: „dit voortreffelijk vernuft heeft Oudewater voortgebracht," heet het nu eenvoudig: „Oudewater gaf hem ons." Het lofzeggend slot is weggelaten, evenals het grafschrift en het gedicht van Reael aan het eind[3]). Zoo ook Daniël Heinsius, hoogleeraar in de geschiedenis te Leiden. Bij den dood van Arminius zond hij een treurdicht aan diens vriend Wttenbogaert, waarin Arminius met „den dapperen held Herman vergeleken wordt, gewapend met de waarheid, een eer van zijn land, een bestrijder van Rome, dat hij, als een tweede Herman, in ketenen klonk." Maar later, toen hij door een der Remonstranten wegens zijn ongebonden leven was berispt en toen de zaak der Remonstranten een ongunstige wending begon te nemen, verloochende hij hen en liet, in een nieuwe uitgaaf zijner werken, het lofdicht op Arminius weg.

Dat de student Voetius, die met ingenomenheid de lessen van Gomarus volgde, niet bijzonder gunstig over het onderwijs van Arminius oordeelde, laat zich hooren.

---

1) Rogge, *Brieven van Wttenbogaert*, I, bl 276.
2) Limborch, *Kort en beknopt verhaal*, bl. 43.
3) Sepp, *Godgel. onderwijs* , I, bl. 111.

Volgens hem viel het den studenten bijzonder lastig met hem te disputeeren, vooral in de eerste jaren van zijn professoraat. Toch roemt hij ook die *disputationes* als „uitstekend" en verklaart, dat er over de natuur van God, de godheid van den Zoon en den H. Geest niets duidelijker, geschikter en geleerder dan in zijne stellingen gezegd kon worden. Hij was bereid, dit zijn gevoelen tegenover de Socinianen en Remonstranten te handhaven. Later klaagde hij, dat Arminius zijne eigenaardige denkbeelden, niet zelden afwijkende van de vastgestelde leer, minder gewoon was aan de theologische studenten in het openbaar toe te vertrouwen, dan wel „zijn lichtschuwen twijfel en wat hij nieuws meende ontdekt te hebben," op privaatcolleges, door middel van geschreven dictaten aan enkele ingewijden afzonderlijk mede te deelen. Hij verweet hem, dat hij er meestal op uit was, de bewijskracht te ontzenuwen van zoo menige Schriftuurplaats, aangehaald om het rechtzinnig geloof te steunen, en dat hij de waarde der schriften van Kalvijn, Beza, Zanchius, Perkins en anderen verkleinde. Terwijl Gomarus steeds met volkomen zekerheid sprak, achtte Arminius het noodig, althans raadzamer, zijn onwetendheid te erkennen [1]).

In de Voorrede voor de Acten der Synoden van 1618 wordt van hem gezegd, „dat hij wel een man van genie was, maar tevens een nieuwigheidzoeker, zoodat hij van de leer der Kerk walgde, alleen omdat zij oud was." Onder de buitenlandsche godgeleerden waren er, die hem „den vijand van God" noemden en „een man van een listig karakter, die, evenals Cham, de schaamte van zijne vaders had ontdekt en op schandelijke wijze het lichaam der Hervormde kerk had doorboord, de heiligste hoofden der

1) Duker, *Voetius*, bl. 83 vv.

Hervorming gewond." Ook Bayle heeft, in zijn *Dictionaire*, het karakter van Arminius in een zonderling licht gesteld. Hij zegt van hem, „dat het wenschelijk ware geweest, dat hij een beter gebruik van zijne talenten had gemaakt; want, hoewel het zeer waarschijnlijk was, dat zijne bedoelingen goed waren, bracht hij, zonder eenige noodzakelijkheid, nieuwigheden te voorschijn, en dat onder omstandigheden, waarin nieuwigheden een bron van wanorde kunnen zijn, die uiteenloopen op een scheuring." En dan beroept hij zich, in een noot, op Paulus, die ook wel degelijk de bezwaren inzag, aan de leer der Praedestinatie verbonden, maar zijn nadenkend verstand tot zwijgen bracht met de woorden: „Wie zijt gij, o mensch, dat gij het woord tegen God opneemt? Het maaksel zal toch niet tot zijn maker zeggen: Waarom hebt gij mij zoo gemaakt?" Zoo had ook Arminius zijne bedenkingen voor zich moeten houden en met Paulus uitroepen: „O diepte des rijkdoms van wijsheid en kennis Gods! Hoe ondoorgrondelijk zijn zijne oordeelen en onnaspeurlijk zijne wegen!"

Dat de ongunstige beoordeelingen van Arminius' karakter en bedoelingen grootendeels door partijzucht in de pen werden gegeven, ligt voor de hand. De dagen, die wij beleven, zijn daar ten bewijze, hoe die treurige kwaal het oordeel over personen en zaken benevelen kan. Wanneer men zich eenmaal in het hoofd heeft gezet, de waarheid op godsdienstig gebied in pacht te hebben, dan wordt ieder, die daarvan durft afwijken, een goddelooze, die geen plaats verdient in het heiligdom, ja, die met de strengste straffen tot rede gebracht moet worden. „Die goede menschen zegt Fruin [1]), „zijn zoo volkomen overtuigd van de

---

[1]) *Verspr. Geschr.* VII, bl. 421.

ontwijfelbare zekerheid van hun kerkgeloof, dat zij de andersdenkenden voor ziende blind, voor opzettelijk ongeloovig aanzien en, bij gevolg, tot alle kwaad in staat achten." Indien nog heden dergelijke meeningen worden gehoord, dan kan het niet bevreemden, dat zij heerschten in de 17[de] eeuw, toen de meeste predikanten pas kortgeleden de Roomsche kerk hadden verlaten en nog min of meer van haar zuurdeesem doortrokken waren. Uit die Kerk hadden zij de overtuiging meegebracht, dat een Kerk zonder eenheid van leer en gebruiken niet denkbaar is, en ook, dat de leden der Kerk verplicht zijn te gelooven en te belijden, wat hun door de voorgangers met goddelijk gezag als waarheid ter zaligheid verkondigd wordt. En toen er nu waren, die zich niet aan zulk een dwang wilden onderwerpen, die vrijheid verlangden van geloof en geweten, toen werden deze, zooals Arminius, voor scheurmakers, nieuwigheidzoekers, verwoesters der Kerk uitgemaakt en allerlei liefelijke namen, als Pelagianen, Socinianen, libertijnen, namen, die een gehaten klank hadden, op hen toegepast.

Huig de Groot zeide, in zijn *Wensch voor den vrede der Kerk*, dat niet de Remonstranten, maar de Contra-Remonstranten de scheurmakers waren. Hij zou het dus niet eens zijn geweest met Dr. Sepp, die beweert[1]), dat voor Arminius, „toen hij kon begrijpen, dat men geen ingrijpende revisie van Confessie en Catechismus wilde, slechts één weg openbleef — te treden buiten de gemeenschap der Kerk, wier belijdenis hij niet meer gezegd kon worden te zijn toegedaan." Zulk een oordeel is niet van eenzijdigheid vrij te pleiten. Daargelaten de vraag, wat er dan van hem

---

1) *Godgel. Onderw.* I, bl. 119.

en zijn talrijk gezin zou geworden zijn, kon hij geen afzonderlijk kerkgenootschap stichten; want daarmee zou hij aan dezelfde vervolging als de Lutherschen en Doopsgezinden en de latere Remonstranten hebben blootgestaan. Daarenboven mocht hij op zijn standpunt zijn recht om in de Hervormde kerk te blijven niet prijsgeven. Het is dezelfde kwestie als in onze dagen, het recht der modernen om als predikanten en leden te blijven in een Kerk, waarvan de meerderheid een belijdenis wil handhaven, die zij niet deelen. Arminius noemde de leer der Praedestinatie, zooals de Kalvinisten haar verstonden, een nieuwigheid, die in ieder geval niet ouder was dan veertig jaren. Hij meende, als Protestant, het recht te hebben, zelf te denken en te onderzoeken. Wie hem dit betwistten, waren, in zijn oog, geene echte Protestanten; van de beginselen der Hervorming waren zij afgeweken. Daarom mocht hij, als man van overtuiging, op de hooge plaats, waarop hij stond in het oog van het gansche land, zijn recht niet prijsgeven. Iets anders was het, na 1619, toen de Remonstranten waren uitgeworpen en een eigen Broederschap hadden gevormd; *toen* was het plicht voor ieder, die zich niet aan de besluiten der Dordsche Synode onderwerpen kon, de Hervormde kerk vaarwel te zeggen.

Naief is de redeneering van Bayle, „dat ouders, die voor hunne kinderen een helder verstand en groote geleerdheid wenschen, niet weten wat zij verlangen. „Het zou," zegt hij, „voor Arminius veel gelukkiger zijn geweest een ezel te zijn, dan een man van zooveel talent en geleerdheid. Want de roem van een sekte te hebben gesticht, die zijn naam droeg, een sekte, die geen slecht figuur in de wereld heeft gemaakt en eenige mannen van groot genie heeft voortgebracht, is slechts een zeer denkbeeldig geluk, vergeleken

met de veel grootere rampen, die er aan verbonden zijn — de zorgen, de onaangenaamheden, het bitter lijden, door hem in zijn leven ondergaan en waardoor zijne dagen verkort werden. Deze zou hij nooit gekend hebben, als hij een predikant van den gewonen stempel was geweest, een domkop, kortom, als hij tot die soort van menschen had behoord, van wie men in Frankrijk voorspelt, dat zij nooit aartsketters zullen worden."

Het is een onwillekeurige lofspraak, hier door Bayle op Arminius uitgesproken, en geen vleiend oordeel over het gros der predikanten van zijn tijd; maar een zonderlinge levensbeschouwing, die hierop neerkomt, dat een ezel veel gelukkiger is dan een mensch! Doch wat hier door Bayle aan Arminius wordt toegeschreven, het verlangen, een sekte te stichten, is geheel bezijden de waarheid, zooals wij die uit zijne brieven hebben leeren kennen. Gaan wij daartoe nog eens den weg na, waarop hij tot andere denkbeelden gekomen is, dan toen in de Hervormde kerk bij de meerderheid heerschten.

BESLUIT.

Er zijn, die Arminius hebben voorgesteld (zooals nog heden ten dage de Amsterdamsche predikant Dr. Vos), als een wolf in schaapskleeren bij zijn optreden te Amsterdam, een man, die met allerlei kettersche gevoelens bezield was, maar begreep, deze aanvankelijk zorgvuldig te moeten verbergen, om niet alle gezag te verliezen en reeds aanstonds te worden verdacht; maar die langzamerhand, toen hij vasten voet had gekregen, „zich ontpopte", met zijne ware gevoelens voor den dag kwam. Zoo heeft men hem ook afgebeeld, met Wttenbogaert samenspannende om de Kerk te verwoesten. Het een is, evenzeer als het ander, met de werkelijkheid in strijd.

Als student te Leiden was hij door Daneau met het stelsel van Kalvijn bekend geworden, maar had tevens door het Ramisme van Snellius geleerd, in leerstellige vraagstukken het eigen oordeel en de Schrift te raadplegen. Te Genève begint hij met zich door het Ramisme te laten vervoeren, maar wordt gedwongen, naar Bazel de wijk te nemen, en daar door Grynaeus tot bezinning gebracht. Te Genève teruggekeerd, geraakt hij, volgens het getuigenis zijner kinderen [1]), geheel onder den invloed van Beza, en

---

[1]) In de opdracht voor de Verhandeling over Rom. VII, in 1612 uitgegeven.

zoo komt hij in het vaderland weer als Kalvinist, maar met den geest van Ramus op den achtergrond. Zijn proponentsexamen levert dan ook, evenmin als zijne proefpreeken, eenig bezwaar op, en met algemeene stemmen wordt hij tot predikant van Amsterdam beroepen.

Zoo weinig is zijn Kalvinisme aan verdenking onderhevig, dat hij van twee kanten wordt aangezocht het te verdedigen, tegenover Coornhert en tegenover Donteclock en Cornelisz. Hij verklaart zich daartoe bereid en begint het werk. Maar juist hierdoor komt er twijfel bij hem op aan de waarheid en schriftmatigheid van wat Kalvijn en Beza hebben geleerd. Hij ziet in, dat de strenge Praedestinatie, met de verkiezing en verwerping (het Supralapsarisme), als men daarover doordenkt, God tot de oorzaak der zonde maakt, en daartegen komt zijn vroom gemoed in verzet. Met de meeste omzichtigheid, meent hij, moet voor het volk, dat de fijne onderscheidingen der theologen niet kent, over dat leerstuk gesproken worden, daar het zoo licht òf een lijdelijk berusten òf de treurigste wanhoop ten gevolge kan hebben. Hij staakt daarom den hem opgedragen arbeid en hierdoor zal, hoe kon het anders? reeds nu twijfel aan zijn rechtzinnigheid zijn ontstaan, vooral bij hartstochtelijke Kalvinisten, zooals zijn collega Plancius. Vandaar dan ook de ergernis over zijn verklaring van Rom. VII, die eigenlijk buiten de kwestie der Praedestinatie omging, maar alleen een afwijking was van een gangbare opvatting.

Doch eenmaal aan het nadenken over de Praedestinatie gebracht, laat deze kwestie hem niet met rust. Hij spreekt over zijne bezwaren met enkele collega's, met Taffinus en Kuchlinus, maar zonder vrucht en, wat Kuchlinus betrof, met minder aangename gevolgen, die zich later, bij zijn beroep te Leiden, openbaarden. Nu wendt hij zich om hulp

naar buiten, tot Grynaeus, tot Gellius Snecanus, tot Lydius, Junius, Perkins en eindelijk tot Wttenbogaert. Uit alle brieven, die hij aan deze mannen schrijft, blijkt zonneklaar, dat het hem alleen te doen is om waarheid; dat hij vurig wenschte, en nog lang bleef hopen, met zijne broeders in vrede te kunnen leven; dat het hem een bron was van groot verdriet, de klove, die hem van hen scheidde, steeds wijder te zien worden.

Met dat al leverde de Confessie en de Catechismus bij hem geen bezwaar op. Wel meende hij, evenals Wttenbogaert, dat het voorschrijven van een Confessie en Catechismus de Hervormde kerk weer „in de manier van het pausdom deed terugzinken;" als regel des geloofs wilde hij ze niet erkennen; doch tegen den inhoud zeide hij geen bezwaar te hebben. Eerst in het eind van zijn werkzaamheid te Amsterdam heeft hij eenige bedenking tegen Artikel 16; maar die bedenking is niet van zooveel gewicht, dat zij hem verhinderen zou, de geheele Confessie te onderteekenen. Hij meende dan ook, dat in de woorden van het genoemde artikel niet de gevolgtrekking lag opgesloten, dat God de oorzaak der zonde is. Daarin stond hij niet alleen. Herberts en zelfs Trigland dachten er ook zoo over. Toch klinkt ons die herhaalde betuiging, dat hij het met de beide geschriften eens is, wel eenigszins verdacht in de ooren. Hij komt er zoo telkens en telkens op terug. Het is, alsof hij gevoelt, in het diepst zijner ziel, dat zij toch eigenlijk zijn opvatting van het Christendom niet uitdrukken. Maar de vrees, een scheuring in de Kerk te doen onstaan, zal hem hebben teruggehouden daarvoor uit te komen. Dit is echter niet meer dan een vermoeden, en het geeft geen recht, hem daarom van oneerlijkheid te verdenken.

Ook Rom. IX leverde geen bezwaar bij hem op. Hij

meende, dat in dit beruchte hoofdstuk de verkiezing en verwerping niet geleerd worden. Maar hij vermeed de kwestie en sprak er voortaan alleen over in den vertrouwden kring zijner vrienden. Hierdoor kon hij tien jaren lang den vrede met zijne ambtgenooten bewaren en met de loffelijkste getuigenissen van den kerkeraad en de classis Amsterdam verlaten.

Maar eer het zoover kwam, waren alle oude grieven opgerakeld: Rom. VII, de briefwisseling met Junius, zijne Roomsche sympathieën. Kuchlinus speelde hierin een weinig loffelijke rol. En Plancius verzuimde niet, Gomarus tegen zijn aanstaanden ambtgenoot op te zetten. Ook Helmichius deed mee, maar zonder van de onedele middelen gebruik te maken, waarvan anderen zich bedienden [1]). De Curatoren, de Staten, Oldenbarnevelt, Wttenbogaert worden bestormd met adressen en waarschuwingen tegen de gevaren van Arminius' benoeming. Maar geen spoor is in al deze verhandelingen te ontdekken van een complot, door Wttenbogaert en Arminius tegen de Kerk gesmeed. Integendeel, Arminius begint met het beroep af te wijzen, Wttenbogaert eindigt, na de sterke oppositie, met het te ontraden. Oldenbarnevelt, de Staten, de Curatoren, met Prins Maurits, zetten het door, na te hebben ingezien, dat er bij de tegenstanders onedele drijfveeren in het spel zijn. Arminius neemt het aan, nadat men zijn goeden naam heeft beklad en hierdoor zijn blijven te Amsterdam onmogelijk heeft gemaakt, en stelt tot voorwaarde, eerst met Gomarus in het reine te komen, hetgeen volkomen gelukt.

Als hij nu te Leiden als hoogleeraar is opgetreden, is

---

1) Zie o. a. *W. d. M. V.* S. III, dl. IV, bl. 272.

het hem dan te doen om een scheuring in de Kerk tot stand te brengen? Integendeel. Hij *overlegt met zijne ambtgenooten*, hoe de studenten het best voor hunne toekomstige werkzaamheid op te leiden. Hij zet zijn opvatting der Praedestinatie in een openbaar dispuut uiteen, maar ongezocht, door de omstandigheden gedwongen. Gomarus doet het ook, maar ongedwongen, willekeurig, met wrok in het hart. En nu is de oorlog verklaard. Wil hij een sekte stichten? Niets van dat alles. Wanneer een zijner vrienden van „de zijnen" spreekt, verklaart hij uitdrukkelijk, dat hij niemand de zijnen noemt en wel leerlingen maakt, maar alleen van Christus. God te dienen, door met allen ernst in de H. Schrift naar waarheid te zoeken en haar met bescheidenheid te verkondigen, dat is zijn eerzucht, en van hebzucht kan geen sprake zijn. De verdeeldheid is niet aan hem te wijten; zij is alleen het werk zijner vijanden. Hij betreurt haar in het diepst zijner ziel. Raadt hij zijne studenten aan, boeken van Coornhert, Bellarminus en andere Jezuïeten te lezen? Hij verklaart het voor een leugen. Tot het lezen van Kalvijn wekt hij zijne leerlingen op en roemt zijn geleerdheid. Buitendien is hij gewoon, de boeken die hij leest, niet naar den schrijver, maar naar den inhoud te beoordeelen. Zijn verschil van gevoelen zou een luim zijn? Het is de vrucht van aanhoudend en nauwkeurig en ernstig onderzoek. Als hij niet zeker is, schort hij zijn oordeel op. Mocht hij van dwaling overtuigd worden, dan is hij bereid zijn opvatting terug te nemen. Maar hierop legt hij zich toe, altoos een oprechten en onbevangen geest te bewaren en ten behoeve van niemand aan zijn geweten eenigen dwang op te leggen. Wordt de waarheid nauwkeurig, zonder hartstocht en zucht tot verschil onderzocht, dan komt zij van zelf aan den dag. Hij durft de

gevoelens zijner tegenstanders, die trouwens zeer uiteenloopen, niet met een gerust geweten bevestigen. Zij beschuldigen hem van nieuwigheden; maar *zij* zijn het, die nieuwigheden invoeren. Hun leer der Praedestinatie is pas 40 jaren oud. Oorspronkelijk werd zij in de Hervormde kerk van de republiek niet beleden. In de belijdenis van à Lasco was zij niet het „hart der kerk." Hij is bereid zijn opvatting te bewijzen, maar alleen, als het met vrucht, zonder rumoer geschieden kan.

Werpt men hem tegen, dat hij Bijbelplaatsen verklaart, met afwijking van de overlevering, hij meent daartoe, als hoogleeraar, het volste recht te hebben, en beroept zich ten overvloede op Kalvijn, die hetzelfde heeft gedaan. Heet het, dat hij dubbelzinnige uitdrukkingen gebruikt, waaronder hij zijn ware meening verbergt, dan vraagt hij bewijzen en, kan men aantoonen, dat hij iets geleerd heeft in strijd met de Schrift, dan is hij bereid zijn ambt neer te leggen. De voortdurende lasteringen, waaraan hij blootstaat, wekken bij hem alleen deernis met de lasteraars, die zoozeer tegen God en menschen zondigen. Lang blijft hij hopen, dat zij tot betere gedachten zullen komen, dat God hun den geest der bescheidenheid en voorzichtigheid zal geven, die hun ijver matigt, een ijver zonder verstand. Daarom weerlegt hij ze niet. Dat zouden zij wel willen en daaruit nieuwe stof voor hunne verdenkingen en beschuldigingen putten.

Wat hem vooral hinderde, was de onkunde der mannen, die hem vijandig waren, hun traagheid in het onderzoek van den Bijbel. Met hunne manieren van verketteren en veroordeelen zinken zij in het Pausdom terug, en dan beschuldigen zij hem van papisterij, als hij den paus of de kerk van Rome niet geheel van het Christendom wil

afsnijden. Hij wantrouwt de overgeleverde leer, wegens het verschil van gevoelen onder de Christenen aangaande de hoofdzaken van den godsdienst. Daarom moet elke meening met bewijzen gestaafd worden. Wie dat niet wil, toont te vreezen, dat hij op minder vasten bodem staat. Sommigen stellen zich aan, alsof zij de waarheid in pacht hebben, de gansche wetenschap in zich dragen en meenen, dat hunne antwoorden op elke vraag met een orakel gelijkstaan. Zij schijnen niet te willen weten wat zij niet wisten, niet te willen veranderen wat zij eenmaal verkondigd hebben, of het vast te houden tegen beter weten in. Eigenlijk weten zij niet, waarover het verschil loopt, en als hun daarnaar gevraagd wordt, zwijgen zij. Daarmee bederven zij hun eigen zaak. Zij beroepen zich alleen op „alle leeraren der Kerk". Nergens hoort hij: „Zoo spreekt de Heer." Zij zijn dadelijk gereed het merk der ketterij op elke afwijkende meening te drukken. Hij beklaagt zich bij Drusius, dat zoo weinigen zich toeleggen op het Hebreeuwsch, omdat zij alleen waarde hechten aan vragen, die door hen voor onmisbaar ter zaligheid worden geacht. En terwijl hij zelf, ondanks zijn lust tot studie, zijn dorst naar kennis, zijn behoefte aan waarheid, toch begreep, dat zijne herderlijke plichten en zijn oefening in vroomheid voorgingen, zag hij rondom zich het een en ander door velen op de treurigste wijze verzuimen.

Te midden van den fellen tegenstand, dien hij als hoogleeraar ondervond, verkwikte hem het oordeel der voortreffelijkste mannen in het vaderland. En wel werd de miskenning van mannen als Plancius, Helmichius, Kuchlinus, Lubbertus, Gomarus, Hommius, ruimschoots opgewogen door de waardeering van een Oldenbarnevelt en Wttenbogaert en Cromhout en Junius en Dousa en zoovele anderen, die

hem hun hoogachting toonden bij zijn leven en na zijn dood. Maar, hoe geduldig hij ook was onder den smaad, hem voortdurend aangedaan, die telkens herhaalde verdachtmakingen en lasteringen moesten hem eindelijk wel te veel worden. Zij matten hem af; zij putten hem uit; hij kon ze niet langer verdragen, vooral toen ook de buitenlandsche geleerden en hoogescholen tegen hem werden opgezet. En toen begon die reeks van pogingen, door de Staten aangewend, om den vrede te herstellen, pogingen, die niets, of liever, het tegendeel uitwerkten. Steeds grooter werd de breuk, steeds wijder de klove, en te midden van den strijd bezwijkt Arminius, door lichaamslijden en zielesmart verteerd.

Als wij zoo den loop van het conflict nagaan, dan blijkt ons, dat het niet door Arminius in het leven is geroepen en dat het nooit zou zijn ontstaan, indien hem die vrijheid van gelooven en leeren gelaten ware, waarop ieder Protestant, die met de Kerk van het gezag gebroken heeft, aanspraak kan maken. Maar tevens mogen wij aannemen, dat Gomarus nooit zulk een felle tegenstander van Arminius geworden zou zijn, ware hij niet voortdurend geprikkeld en opgezet door de Kalvinistische ijveraars te Amsterdam en elders. Heeft hij zelf niet verklaard, dat hij, zonder hunne ophitsingen, met Arminius in vrede had kunnen leven? En ondanks alle onaangenaamheden, van hem ondervonden, hooren wij Arminius zeggen, dat hij, „door Gomarus minder gekweld is dan door de anderen." Beiden waardeerden elkander om hun geleerdheid; maar de partijzucht heeft hen onherroepelijk van elkaar gescheiden.

Arminius verlangde een eenvoudig Christendom, onafhankelijk van diepzinnige leerstukken, die op de studeer-

kamer tehuis behoorden, een Christendom, waarvan de prediking van Jezus, de persoon van Christus, de grondslag was, waarin alle Protestanten zich vereenigen konden. „Hij wilde," zegt Stolker terecht[1]), „dat men onderscheid zou maken tusschen meer en minder noodzakelijke leerpunten, dat men alle moeilijke en spitsvondige geschillen in het openbaar volksonderwijs zou ter zijde stellen en zich voornamelijk bepalen tot hetgeen duidelijk in de H. Schrift geopenbaard is en den meesten invloed heeft op een deugdzaam en godzalig leven. Hij wenschte, dat men elkander in alle minder gewichtige geschillen verdragen mocht, dat het verketteren en veroordeelen van elkander mocht ophouden en dat de scheuringen, daardoor veroorzaakt, geheeld en de Protestanten weer tot één lichaam vereenigd mochten worden."

Hij was een man des vredes, als Junius, als Taffinus. Met tranen in de oogen betreurde hij de verdeeldheid onder de Christenen. Maar hij was tevens een vriend der waarheid en gevoelde het diep, hoe moeilijk het was, in dien strijdlustigen tijd, de waarheid en den vrede tegelijk te dienen. Aan niemand wilde hij zijn overtuiging opdringen, over niemands geloof heerschappij voeren; maar de vrijheid, die hij aan anderen gunde, verlangde hij ook voor zich. Geen

---

1) *Gedachtenis*, bl. 70,71. Waarbij ook verdient herinnerd te worden wat Cerisier schrijft in zijn *Tableau de l'histoire générale des Provinces unies* (mede door Stolker aangehaald, bl. 73): »Het blijkt dat het oogmerk van Arminius niet was, de geesten bezig te houden met de aanstootelijke geschillen over de *genade* en *voorbeschikking*. Hij had een veel verhevener, een zijner groote en gevoelige ziel waardiger ontwerp. Het is onbetwistbaar, dat hij de nadeelen, door Luther en Kalvijn veroorzaakt, wilde herstellen, door de geloofspunten, welke ter zaligheid noodzakelijk zijn, tot een klein getal te herleiden, en dat hij alle Christenen in ééne broederschap van liefde en verdraagzaamheid wilde vereenigen, waarin alleen geene afgodendienaars en vervolgers (Roomschen) zouden worden toegelaten." Door Episcopius is dit denkbeeld nader ontwikkeld.

uitgewerkt theologisch stelsel heeft hij achtergelaten. Wel heeft hij er plan op gehad, zeggen zijne kinderen; hij is er zelfs mee begonnen. Maar gebrek aan tijd, zijne herhaalde ziekten hebben hem in de uitvoering verhinderd. Had hij langer mogen leven, dan zou hij er wel toe gekomen zijn. Nu moest hij het aan zijne opvolgers overlaten. De gevolgtrekkingen, die uit zijne denkbeelden voortvloeiden, heeft hij niet gemaakt, en daardoor bleef er in zijne redevoeringen en disputatiën iets onbestemds, iets zwevends heerschen, dat hem de verdenking van dubbelzinnigheid, onoprechtheid op den hals heeft gehaald en de Kalvinistische theologen, met hunne scherpe bepalingen, niet bevredigen kon[1]).

Voor dat onbestemde is nog een andere oorzaak aan te wijzen, die wij ontleenen aan de opdracht van zijn schrijven aan Perkins[2]). Daarin zeggen zijne kinderen, „dat hun vader steeds wantrouwen koesterde omtrent zijn eigen oordeel, wanneer het van dat van bekwame mannen afweek. Daarbij weerhield hem zijn liefde tot vrede om anderen tot zijn gevoelen over te halen. Voor niets wilde hij strijden, dat niet door hem bewezen kon worden, in overeenstemming te zijn met de Schrift, als het woord van God."

„Twee dingen betreurde hij vooral, vooreerst, dat niet, buiten de hoofdzaken des geloofs, een betamelijke vrijheid van meening werd gelaten. Daaruit voorzag hij, òf een eindelooze verdeeldheid, òf den treurigsten gewetensdwang. Maar wat door hem als ondergeschikt werd beschouwd, rekenden anderen juist tot de hoofdzaken te behooren.

---

[1]) Zie dit aangetoond door Scholten, *Leer der Hervormde kerk*, 3de druk, II, bl. 430 vv., van wien over de Remonstrantsche en Contra-Remonstrantsche twisten veel is te leeren.

[2]) *Opera theologica*, p. 489 ss.

Overigens heeft de uitkomst getoond, dat hij de gevolgen juist voorzag. Ten andere betreurde hij, dat in de leer der Praedestinatie door vele theologen en predikanten zooveel werd geleerd, dat aan den waren godsdienst afbreuk deed, in strijd was met den zin der Schrift en aanleiding gaf tot ijdele gerustheid of tot wanhoop. Maar dit was een onvermijdelijk gevolg van de leer der verkiezing en verwerping."

„Hij had zich tot regel gesteld, zijne afwijkende meeningen een tijdlang voor zich te houden en inmiddels het voor en tegen er van te overwegen, in aanmerking nemende, dat men met veranderingen niet haastig moet zijn, dat het bestaande, al is het minder goed, dikwijls nuttiger voor den Staat is dan het nieuwe, wanneer daarmee groote veranderingen gepaard gaan. Zoo werd hem aan het eene oor gefluisterd, wat het nuttigst was, aan het andere de eisch der waarheid. Hierdoor kwam hij tot het besluit om zijne vroegere meeningen nog eens en nog eens op het aanbeeld te leggen en onderwijl te spreken en te schrijven met mannen van gezag en geleerdheid. Als hij *hen* van de waarheid zijner meeningen kon overtuigen, dan was er kans, dat hij het ook anderen zou kunnen doen, die op het oordeel hunner meerderen plegen af te gaan. Het meest zou hij ingang vinden, als zij merkten, dat hij nooit met ruwe hand iets op de markt wierp, dat hij niemands oordeel of onderzoek vreesde, dat hij bereid was, zich voor de rechtbank der geleerdsten te plaatsen en door hen zich van dwaling te laten overtuigen. Daarom had hij ook steeds de hoofden der oppositie tot een conferentie uitgenoodigd, ten einde zijne denkbeelden aan de hunne te toetsen, hoewel hij, na elke conferentie, in zijn overtuiging bevestigd was. Daarom had hij Junius en Perkins geraadpleegd,

maar na den dood van den laatste zich in den kring zijner vrienden teruggetrokken." Dat hij hoopte, eenmaal zijne denkbeelden door de theologische faculteit erkend en door de regeering bevestigd te zien, was een ijdele hoop, die na zijn dood op de treurigste wijze beschaamd werd.

Door deze mededeelingen van zijne kinderen wordt ons een diepe blik gegund in de geheimste overleggingen van Arminius, waardoor veel wordt opgehelderd, wat ons anders raadselachtig zou zijn. Maar de zuiverheid zijner bedoelingen en zijn angstvallige nauwgezetheid treden daardoor opnieuw voor ons in een helder licht, niet minder zijn edel karakter als mensch, als Christen. Dat hij, ook na zijn dood aan verdachtmaking, verguizing heeft blootgestaan, dat dit nog heden geschiedt, is aan het verderfelijke *odium theologicum* te wijten. Voor den spiegel der historie kan hij bestaan. En al is zijn opvatting van den Bijbel, van het Christendom de onze niet meer, zijn streven om tegen de gevolgtrekkingen van het Kalvinisme op te komen en den weg te banen tot verdraagzaamheid op godsdienstig gebied, waardeeren wij des te hooger, omdat hij er voor gestreden en geleden heeft en als het slachtoffer in den strijd is bezweken.

Naar waarheid kon Gerard Brandt onder zijn beeltenis schrijven:

Geleerde en schrandre man, hoe hebt gij in uw leven
De waerheit onderzocht, de reklijkheid gedreven,
De broedertwist betreurt? Die rou deê u de doodt;
Toen gij uw laetste les met deese stem besloot:
Men dring meer op het doen, dan op 't spitsvindig weten.
Ik heb mij voor de kerk en staet genoeg gequeten.

Waarschijnlijk in de 18de eeuw vervaardigde een onbekende het volgende gedicht:

OP DE AFBEELDSELS
VAN
ARMINIUS EN EPISCOPIUS
HANGENDE IN DE NIEUWE SENAATKAMER DER
LEYDSE ACADEMIE IN DEN RANG DER PROFFESSOREN.

De vroomen Bisschop en de Schrandere Armyn,
Twee teegenstreevers van het Noodlot van Calvyn
En tydgenoten toen het Vuur van Tweedragt branden,
En 's Prinsen Swaart het Boek der Waarheyd overmanden,
Die hangen hier ten Toon, voor 't Oog van yderEen.
O wat verandering in tyden en in zeên,
Voorheen Versmaad, en d'een uit 't Vrye Land gedreeven
En nu in 't Hoogeschool med Luyster plaats gegeven.
Men hang dan in deez rang 't afbeeltzel van Gommaar
Naast dit gehaat, bemind, gevloekt, gezegend Paar
En Leer deez Yveraar, dus na zijn dood verdragen.
My dunkt ik hoor Elkeen hier med verwondering vragen,
Wat reeden geeft men doch voor dees Verdraagsaamheid?
Omdat de Geestelykheid in Holland onderleid.
Zoo Leer de Nasaat uit dit Loffelijk Regeeren
De stem der priesterschap steets uit den Raat te weeren [1]).

FINIS.

[1]) Het is, helaas! in de laatste jaren gebleken, dat de nazaat deze wijze les niet heeft ter harte genomen.

Dat Arminius een man van beteekenis was, is gebleken, toen zijne geestverwanten met den naam van Arminianen bestempeld werden, hoewel hijzelf nooit een sekte had willen stichten. Zij heetten zoo tot in 1610, toen de Remonstrantie bij de Staten was ingediend en deze de banier werd, waarom zij zich vereenigden. Zagen wij in de Haagsche conferentie niet meer dan een viertal mannen de oppositie tegen de Kalvinisten vormen, in 1610 was hun getal tot veertig aangegroeid en het breidde zich uit van jaar tot jaar. Toen werden Wttenbogaert en Episcopius hunne woordvoerders, en beslister dan Arminius kwamen deze voor hun streven uit. De beweging kreeg steeds grooter afmetingen en steeds bitterder werd de strijd gevoerd van weerskanten. Het regende pamfletten, schimpschriften en spotdichten. Sterker werd steeds de aandrang om een Nationale Synode, die aan den strijd een eind zou maken. De Staten hielden haar tegen, zoolang zij konden, omdat zij er geen heil van verwachtten. Maar eindelijk moesten zij toegeven, nadat Maurits zich aan de zijde der Kalvinisten had geplaatst en Oldenbarnevelt in ongenade was gevallen. Het jaar 1618 zag de vierschaar over de volgelingen van Arminius spannen. Het Kalvinisme had gezegevierd.

Doch het Remonstrantisme kon wel veroordeeld, verbannen, vervolgd, maar niet uitgeroeid worden. Het leefde voort in den vreemde, en hier te lande in het verborgen. Het groeide op onder de verdrukking als een afzonderlijk Kerkgenootschap, maar zonder bindende Confessie en Catechismus. Na Maurits' dood begon het zich weer openlijk te vertoonen, en toen het in 1634 een eigen Seminarium had gesticht, handhaafde het zich met eere in den vorm der Remonstrantsche Broederschap, naast de Hervormde Kerk,

en werd in den laatsten tijd een toevlucht voor velen, die in vrijheid en verdraagzaamheid, op den grondslag van het Evangelie van Jezus Christus, hun godsdienstig leven wenschen te bevorderen[1]).

---

[1]) Art. 1 van het Algemeen Reglement der Remonstrantsche Broederschap.

ERRATA.

Bl.	14,	reg.	3, v. o.	l.	preeken, passim.
„	25,	„	3, „ „	„	onmiddellijk.
„	47,	„	9, v. b.	„	inderdaad.
„	87,	„	2, noot,	„	zelf.
„	106,		noot 3,	„	Fabricius.
„	124,	„	10, v. b.	„	andere.
„	151,		noot,	„	*ecclesia.*
„	154,	„	13, v. o.	„	meesleepen.
„	155,	„	9, „ „	„	zuurdeesem.
„	157,	„	13, v. b.	„	Bernardus en (Johannes B. was predikant te Delft).
„	173,	„	4, v. o.	„	kasteleinie.
„	194,	„	4, „ „	„	collega's.
„	198,	„	4, v. b.	„	Coornhert.
„	227,	„	15, „ „	„	vergelijking.
„	250,	noot 2	reg. 6, v. b.	„	oordeel.
„	260,	reg.	5, v. o.	„	van de Palts.
„	261,	„	11, „ „	„	Arminius.
„	262,	„	14, „ „	„	hun
„	292,	„	6, v. b.	„	hen
„	297,	„	10, „ „	„	den Catechismus.
„	313,	„	3, „ „	„	sofisterijen.
„	324,	„	3, „ „	„	Lutheraan.
„	326,	„	2, v. o.	„	verschilpunten.
„	328,	„	14, v. b.	„	geschiktste.
„	329,	„	7, „ „	„	verstijving.

3 2044 052 812 690

